

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2008

**SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2008**

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2009

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2009

INNEHÅLL

GUNNAR BROBERG & CHARLOTTE CHRISTENSEN-NUGUES, <i>Homo sapiens</i> . 250 years as an animal and a moral being	7
DAVID DUNÉR, <i>Naturens alfabet</i> . Polhem och Linné om växternas systematik	31
ANDERS GUSTAFSSON, Pehr Kalm och den Nya världen	71
CARL-MAGNUS STOLT, "Underlig och föga lärd". Om den bortglömde Linnélärjungen Jonas Ahlelöf (1717–1783) i Frillesås	117
JAMES DOBREFF, <i>Redux Rolander</i> . Advancements in Rolander research along with the identification of an unknown Rolandrian manuscript	135
GUNNAR ERIKSSON, <i>Konst och natur i Göran Wahlenbergs Linnébild</i>	151
INGVAR SVANBERG, Swedish cetology in the early seventeenth century. Professor Sigfrid Aron Forsius' description of whales	169
<i>Smärre meddelanden</i>	189
Diverse notiser och meddelanden (Gunnar Broberg, Ulf Marken, David Termén & Gunnar Tibell)	189
Recensioner och anmälningar • Förlinneanskt, 198 • Linneana, 205 • Linneaner, 218 • Bibliografier, 226 • Övrigt, 228 (Gunnar Broberg, David Dunér, Gunnar Eriksson, Bengt Jonsell, Eva Nyström, Ingvar Svanberg & Gunilla Törnvall)	198
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	249
Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2007 (Carl-Olof Jacobson & Eva Nyström)	249
Linnémuseets verksamhetsberättelse 2007 (Eva Björn & Cecilia Bergström)	251
Övriga meddelanden (Eva Björn, Eva Willén, Anders Zander)	258
Svenska Linnésällskapets styrelse 2009	269

GUNNAR BROBERG & CHARLOTTE CHRISTENSEN-NUGUES

Homo sapiens

250 years as an animal and a moral being

This year, 2008, 250 years have passed since Linnaeus' *Systema naturae*, the seminal tenth edition, where the binominal system starts in zoology, was published by Salvius in Stockholm. From 1758, *Felis domestica*, *Canis familiaris*, *Pica pica* and many more got their names, which are still valid, inscribed in this 824 page volume, which was followed by the twelfth edition 1766–1768 with many more new names.¹ All in all Linnaeus gave names to several thousand animals, most of them of course insects, names which have been accepted by the International board of nomenclature as valid, despite later criteria for their classification.

This essay will focus on the most important of all these names, i.e. *Homo sapiens*, why Linnaeus chose it, the possible meanings he gave to it, and to which philosophical tradition it (and thus “we”) belongs. These questions are still of importance, as indeed they will be for as long as man wants to define him/herself as *Homo sapiens*. The argument will follow this route. First, we trace the history of man's physical classification and give a survey of other creatures and other names in Linnaeus' order *Primates*. Second, we consider Linnaeus' naming of man, *Homo sapiens* and other names. Here it is important to read correctly what really is said in *Systema naturae* on the classification of man. Third, we place this denomination in a wider tradition of ideas, namely the humanistic tradition in which Linnaeus was brought up. In this essay we will only briefly touch upon Linnaeus' classification of “races” except for some paragraphs—which does not mean that it should be neglected; even this dubious contribution to the betterment of mankind is connected with the same jubilee.²

Classifying man

First, a somewhat technical background. Linnaeus classified man in 1735 as the monospecific genus *Homo* with the single character “Know thyself”.

Once Linnaeus had made up his mind there was no way back. Anatomically the case had been prepared for him by Pierre Belon's comparison between the anatomy of man and a bird (1551) and even more so by Edward Tyson's *Anatomy of a Pygmie*, i.e. chimpanzee (1699). But there is however no evidence that Linnaeus read either of these works. He took the dental arrangement in combination with the number and position of nipples as the main *nota characteristic*. Their evidence was clear and Linnaeus did not have to ponder much on these facts. He felt no regret or anxiety but rather joy in stating the scientific view of man.

Within this formal framework, there are several odd features. Perhaps Linnaeus was prepared from the beginning to consider the possibility of a multispecific genus *Homo*, i.e. we ought rather to seek explanations for the absence of other human species in 1735. In an early notebook on zoology, *Pan Europaeus*, he had introduced a "siren" in the genus *Homo*, which is included in Petrus Artedi's posthumous *Ichtyologia* (1738), which Linnaeus edited. And in the Autumn of 1749 he became extremely enthusiastic about reports of a "siren" found in Denmark and wanted information from his friends about it: "Such an opportunity will not return more than once every hundred or thousand years", he wrote to the Royal Academy of Science in Stockholm, begging for assistance to investigate the case. But this rare opportunity was lost; the Academy did not take it seriously. Linnaeus sometimes comes close to creating a world opposite ours, to be found in the water kingdom or somewhere on a distant continent. Despite grand declarations he never ruled out popular beliefs and peasant superstitions.

We pass over minor changes in the subsequent editions (second to ninth) coming to the tenth. In 1758, again, man is given his/her still valid name *Homo sapiens* at the top of the genus *Homo* that now however also contained a second species, *Homo troglodytes* or "cave man"; the *destinctio generica* is based on the number of teeth and nipples. The next taxonomy level or *ordo*, *Homo* in 1735 belongs to the order *Anthropomorpha* and the class *Quadrupedia*, which in 1758 is changed to *Primates*, that is, primates, and *Mammalia*, mammals, respectively both innovations by Linnaeus which are in use today. In 1735 as well as in 1758 (and in the editions intervening, and the last edition published by Linnaeus 1766) man's closest neighbour is the ape belonging to the genus *Simia*. The order of *Anthropomorpha/Primates* also contains genera which we need not consider here, e.g. the sloth (*Bradypus*) and—in 1758 and 1766—the bat (*Vespertilio*). These two last companions suggest how far Linnaeus allowed himself to

follow his taxonomic principles.³ His standpoint seems totally dictated by scientific rigour.

As well as a second species of man, the *Homo troglodytes*, a note also adds a *Homo caudatus*, in Swedish “Swantzaren”. And in a late supplement to *Systema naturae*, the *Mantissa plantarum* (1772), Linnaeus introduced a third human species, the *Homo lar*. This new type of man was simply a consequence of the advent of the *Homo troglodytes* in 1758. Linnaeus’ early reading of his fellow countryman Nils Matsson Kiöping (“Kiöping” should be understood as his home town in Västmanland east of Stockholm) was important. In the middle of the seventeenth century Kiöping had travelled to the Dutch East Indies and wrote a charming itinerary, published three times in Swedish but never translated into a foreign language. Because of the many remarkable accounts in his *Resa* Kiöping is a sort of a Swedish Marco Polo. His report of Kakerlacks (cockroaches), i.e. albinos, on the island of Nicobar, transcribed in one of Linnaeus’s student notebooks, is the prototype for the troglodyte. Later, when such a creature was reported in the 1750s by his student Pehr Bierchén in London, his interest in the subject was aroused. This troglodyte-hunting shares some similarities with Lewis Carroll’s hunt for the snark.⁴

The extension of the genus *Homo* is connected with new discoveries within natural history in the period around 1735 which had triggered a general interest in the idea of a great chain of being (embracing the true nature of the coral, the transformations of the enigmatic fresh water polyp, the taxonomy of the anthropomorphic apes).⁵ Man could be interpreted as having a dual nature, god-like because of our reason, animal-like or anthropomorphic because of our similarities with the simian tribe—just as the coral was animal, vegetable and mineral all in one. The new species in 1758, *Homo troglodytes*, shares both human and simian characters while *Homo lar* is given mainly simian characters.⁶ Linnaeus invented new species, and extended humanity inspired by current conceptions of *scala naturae* and the chain of being. Thus our genus became a rather colourful mix between the idea of a general plan of nature and the idea of exception, *mirabilia* according to phrases like “Always something new from Africa” and “nature make no leaps” (the latter dictum formulated by Linnaeus).⁷

In Linnaeus’ description of Nature there is a general “euhemerism” (euhemerism after the Hellenistic philosopher Euhemeros who interpreted myths as hidden histories of former kings and heroes). His predecessor Olof Rudbeck the elder in his patriotic construction of Gothic history making

Nordic heroes into Greek and Roman gods or semigods could be mentioned as a possible model. In giving names both to the human and to the simian genera Linnaeus alludes to classical mythology, including among *Homo* the troglodyte and the *lar*, and among *Simia* the *pygmaeus*, the *sylvestris* and the *sphinx*, and also uses this manner of nomenclature in other cases, e.g. the Homeric heroes (probably because of their brash colours) for butterflies, and creates an almost Arcadian atmosphere to entomology. He looked at nature through a double lens, one Christian and the other pagan. Man lives in a landscape full of myths and personifications of godlike virtues and animal vices. In classical myth you became free vis-à-vis Christian dogma, e.g. until the eighteenth century the human body could be portrayed nude only in mythological or allegorical paintings. Such an “open” attitude is also well known from Linnaeus’ treatment of the vegetable kingdom.

Man’s uppermost rank does not exclude close downward connections. There is a tension within Linnaean science between the chain of being idea and taxonomic splitting, for example in dividing nature into parts, which was Linnaeus’ officially acknowledged task, and putting nature together into a organic whole, which was his more private ambition. One could adhere to the idea of both unity and diversity despite Arthur Lovejoy’s observation in his work on the great chain: “There are not many differences in mental habit other than that between the habit in thinking in discrete, well-defined class concepts and that of thinking in terms of continuity, of infinitely shadings-off of everything into something else, of the overlapping of essences, notion of species comes to seem an artifice of thought and not truly applicable to the fluency, the, so to say, overlappingness of the real world.” These two “mental habits” do overlap, in Linnaeus, who otherwise is described as monumentally one-sided in his preferences for division, order and system.⁸

Sexuality and reproduction lingers over questions of man’s animality and our relation towards the apes. Linnaeus had read his older colleague Johan Linder (ennobled Lindestolpe) on venereal diseases and their origin. Trying out different theories Linder found “most delight” in understanding it as his (and Linnaeus’) professor Lars Roberg had suggested, i.e. “that the venereal disease was caused by people in warm climates who because of their lecherousness had intercourse with big apes, monkeys and baboons.” That these apes are extremely libidinous is well known and affirmed by Nils Matsson Kiöping, who saw a woman in the town of Pelicatte pregnant by a baboon; Linder is also well informed about the different reports on orang-utang.⁹ Animals are boundlessly vile, making crossings is part of nature. From time

I. PRIMATES.

Dentes Primores superiores IV, paralleli.
Mammæ Pectorales II.

1. HOMO nosce Te ipsum. (*)

Sapiens. 1. H. diurnus; *varians cultura, loco.*
 Ferus. tetrapus, mutus, hirsutus.
Juvenis Ursinus lithuanus. 1661.
Juvenis Lupinus hesseus. 1344.
Juvenis Ovinus hibernus. Tulp. obs. IV: 9.
Juvenis Hannoveranus.
Pueri 2 Pyrenaici. 1719.
Johannes Leodicensis.

America-2. rufus, cholericus, rectus.
 nus. *Pilis nigris, rectis, crassis; Naribus patulis; Facie ephe-*
litica, Mento subimberbi.
Perinax, hilaris, liber.
Pingit se lineis dædaleis rubris.
Regitur Consuetudine.

β al-

(*) Nosse se ipsum gradus est primus sapientiae, dicuntque *Solonis*, quondam scriptum litteris aureis supra *Dianæ* Templum. *Mus. ADOLPH. FRID. Praefat.*

Physiologie: Te contextum Nervis, intertextum Fibris, Machina tenella, sed adolescente in perfectissimam, facultatibus instructam fere omnibus pluribusque, quam reliqua cuncta. *Nudum in nuda humo, natali die, abiecit natura ad vagitus statim & ploratum, manibus pedibusque devinciendum Animal ceteris imperatum; cui scire nihil sine doctrina: non fari, non ingredi, non vesci, non aliud natura sponte. Plin. Vides itaque qualem vitam nobis rerum natura promissit, quæ primum nascentium omen fletum esse voluit. Seneca.*

Diatetice: Te sanitate & tranquillitate, si noveris, felicem: *Moderatis conservandum, Nimis destruendum, Variatis afficiendum, Insuetis frangendum, Consuetis indurandum; polyphagum Culina instructissima, per errores gratissima, igne vinoque horrenda. Parvo fames constat, magno fastidium. Seneca.*

Pathologie: Te tumidam usque dum crepueris bullam, piloque pendulam in puncto fugientis temporis. *Nihil enim homine imbecillius terra alit. Homer. Nulli vita fragilior; nulli tot Morbi, tot Curae, tot Pericula. Breve universam utique ævi tempus: Pars aqua morti similis exigitur; nec reputantur Infantiae anni, qui sensu carent; nec Senectæ in panem vivaces: hebescent Sensus, torpent Membra, præmoriuntur Visus, Auditus, Incessus, Dentes, Ciborum instrumenta. Plin. Sic magna pars mortis jam præterit, quidquid ætatis retro est Mors tenet. Totum denique hunc, quem vides populum, quousque cogitas esse; cito natura revocavit & condet; Mors omnes aequæ vocat; iratis Diis propitiisque moriendum. Senec. II: 19.*

Systema naturae, ed. X (Holmiae, 1758), the class Mammalia, order Primates, genus Homo, species Man, variations Europaeus etc. Note the double epithets sapiens and nocturnus and the contrast ferus bellow sapiens. Foto: LUB.

to time Linnaeus refers to the entomologist Réaumur who spoke of matings between a rabbit and a hen, which had gained credence. Linnaeus suggests—but obviously hesitates to write down—that the troglodyte is the child of the negro and the highest ape.¹⁰ His interest in hybridization intensified the sexualization of nature and natural history. To keep the story short: Already in 1742 a student had shown him a strange example of a *Linaria vulgaris*, which seemed to combine two different species. This observation Linnaeus, in a thesis (1744) baptized *peloria*, i.e. monsterflower. And he found more and more hybrids in nature, which changed his view on the constancy of species, so that he could claim that both species and genera were “daughters of time” while the higher levels of the taxonomic ladder, the order and the class, were created in the beginning by God.

Briefly on *variations/races*, not because it is a minor matter, but the opposite: Linnaeus wanted to expel secondary qualities, colour, seize, taste etc. from science. Only in man variation really seemed to matter—but to what extent? A quotation from *Critica botanica* (1737)—notes the stress on the casual or “accidental” nature of the *variation*: “The Almighty Creator made man according to Holy scripture, but if the smallest character should be enough there would be thousands of human species. Because there are men with white, red, black and grey hair, with whitish, reddish brown, black faces, with straight, short, crooked, blunt, eaglelike noses, there are giants, midgets, fat people, small, straight-backed (erect), crooked (krökta), gouty and limping people. But no sensible person would call them different species. Thus, let us use clear and stable characters and unmask those who are false and seduce us. I thus declare that seize, locality, time, colour, smell, use, sex, monstrosity, hairiness, length of life, quantity etc., do not make characters to separate a species.”¹¹

Perhaps the enumeration of variations of man in *Systema naturae* was motivated by an ambition to secure the idea of monogenesis (in contrast to polygenesis). Anyway, the brief surveys in *Systema naturae* (editions from 1735 and on) gained a life of their own and have had an enormous impact, starting scientific racism. But Linnaeus’ assessments are not always what you expect. Note the position taken by the *americanus*, i.e. the Indian, at the top of humanity, then *europaeus*, *asiaticus* and lastly *afer* or the African at the other end, bridging the gap to the *simiae*. But admiration is balanced by despise. Linnaeus like many men of letters in the eighteenth century adhered to this fatal notion of the African as half-way between humanity and animality. The characters given are borrowed from the doctrine of the

temperaments. The Indian is *rufus*, *cholericus*, *rectus*, the European *albus*, *sanguineus*, *torosus*, the Asian *luridus*, *melancholicus*, *rigidus*, while the African is described as *niger*, *phlegmaticus*, *laxus*. During lectures these *notas* were explained extensively.¹²

There are no explicit rules for limiting the number of variations in man. In *Fauna Svecica* (1746, second edition 1761), on the same level, we find the different variations living in Sweden, starting with the Goths. The peoples living in Sweden are in 1746 either Goths (*Gothi*), tall with blond and straight hair and muscular, Finns (*Finni*) with much blond hair, or Lapps (*Lappi*) with small and strong body as well as variants and mixtures. In 1761 Linnaeus changes the order, starting with the last group and calling it *Sveci e variis nationibus europaeis mixti*. The epithet *europaeus* is probably important. *Gothi* is said to live mainly in “remotissimis provinciis, imprimis in Smolandiam & Blekingiam”—i.e. Linnaeus’ home province. (In the edition of 1746 he states “remotissimis ab Holmia”, very far from Stockholm, meaning that the capital destroys not only original virtues but also physical qualities.) Obviously, himself a Smolander he takes pleasure in identifying himself with the Goths; it is not difficult to find self-centred features when man is speaking about his kind. Typographically, this list of different Swedes marked with Greek letters has the same status as the four (or five) “races” in *Systema naturae*. Mixing these two statements and one has a good example of the scope of man’s “variation” and the bewildering concept of “race”.

Often, but wrongly we think, Linnaeus is said to have introduced a fifth variatio, the *monstrosus*. To be exact, this group is typographically a continuation of the four variations *americanus*, *europaeus*, *asiaticus* and *afer*. It also is given the Greek letter ϵ . It is thus a variation in the technical sense. Still it differs from the earlier four (α – δ) as *monstrosi* are less stable. This group of variations provides examples of how place (*solo*) and art (*arte*) make a difference. *Montani*, the Lapps, are short and the Patagonians—according to popular conceptions—tall but Linnaeus obviously does not believe that they are as unchangeable as the variations α to δ are. And some others in the group, top-headed who have had their heads moulded by their mothers because of what was fashionable among Indians, and *puellae juncae*, girls with wasplike waists, could not be understood as solid variations. *Puellae juncae* were rather Linnaeus’ daughters who liked to dress à la mode. Linnaeus is here, as often otherwise, ironic at the cost of Gallic and unpatriotic ideals. Some years later, he might have exemplified with the high *coiffures*, which were discussed in the Swedish press.

Naming man

Man stands at the top of Nature, divided into Mineral (or “stone”), Vegetable and Animal kingdoms (as a matter of fact late in life he opens for a fourth kingdom a *Regnum chaoticum* which we leave out here). These three different kingdoms are characterized by the fact that their subjects “crescunt” (grow), “vivunt” (live) and “sentient” (feel). Calling man *sapiens* might be understood as a fourth level, “sapiunt” (are wise), but this is not the idea. Rather, these characteristics are like the steps on a ladder and man could take a step down. A couple of quotations will elucidate Linnaeus’ argument for separating man from the rest of the creation. From the naturalist point of view there are no *differentia*. In 1747, he answers to objections from Albrecht von Haller on his nota *Nosce te ipsum*: “Still, ‘man knows himself’. Perhaps I should now omit those words. But I ask you and the rest of the world whether a generic difference between man and monkey is valid according to principles of natural history. Indeed I know none [...]. If I should call man a monkey and vice versa I would get all the divines to rise up against me but perhaps I should do so if I followed scientific rules.”¹³ And in lectures he tells his students: “Finally, what matters *distinctio generica*: it is very difficult to find one, as man comes so close to the simians. I have chosen the character *Nosce te ipsum* mainly because of two things: 1. As no *nota* could be taken from the soul and man has reason to know herself more than the other animals are able. 2. That it is almost impossible to find any real *nota* from outward shape between man and a monkey as they are so exactly similar that he who sees a baboon could swear that he saw a man. [...] And, as several examples show, those children who have been brought up among animals have developed animal habits, yes surpassed animals by far in fierceness and reluctance to being domesticated.”¹⁴ Finally, in a later published manuscript the distinction between science and theology is discussed: “I know very well what a great big difference there is between man and a beast when you look at them morally. Man is that animal which by his Creator has been honoured with such an excellent soul and which has become His very favourite, indeed given a nobler life. Yes, for his blessing sent his only son etc.; but all this belongs to a different forum. I should stay like the shoemaker at my last, within my workshop, and judge man as a naturalist regarding his body, when I hardly know of any single character which can distinguish man from monkeys, unless the tusks differ from other teeth in all monkeys, which merits further investigation.”¹⁵ Linnaeus repeats

that there is no scientific differentia between our species and the simian. And if there are "mental" differences they are impossible to pinpoint.

As mentioned in the first section there is a rather remarkable parallel to the denomination *Homo sapiens*, namely *Homo diurnus*. Drafts from the period preceding 1758 show that Linnaeus hesitated between the two names; first one is crossed out, then the other. As a counterpart to *Homo diurnus* there is also a *Homo nocturnus*, i.e. *Homo troglodytes* (as this creature could not stand daylight its name might have been selected because of the similarity to "trolls"). From the typography it is clear which designations are official, but Linnaeus himself continued to use the "unofficial" ones, *diurnus* and *nocturnus*, intermittently. "Day man" and "Night man" are a truly odd pair and testimony to Linnaeus' susceptibility to baroque anti-theses and dualisms. Reading other texts brings the same impression. (The "night man" in Kiöping obviously refers to albinos, but in Sweden "night man" also meant the official who walked in the streets during the night as well as he who took care of dead animals.) See the illustration taken from Linnaeus' dissertation *Anthropomorpha* (1760).

Anthropomorpha or manlike creatures. The illustration to the dissertation *Anthropomorpha* (1760), made by the Russian respondent Christian Emanuel Hoppius after models by Bontius, Aldrovandi, Tulp and Scotin (1738) and Edwards. The figures are arranged in an order from higher to lower: *Homo troglodytes*, *Lucifer* or *Homo caudatus*, *Simia saturus* and *Simia pygmaeus*.

Again, Linnaeus could have chosen another epithet for man apart from “sapiens”, conceivably “tame” or *domesticatus* or *cultivatus* as *Felis domestica* and *Canis familiaris*. Obviously, he considered other names and even, in 1753, had given the epithet “sapiens” to a *Simia*. This undeniably gifted animal is said in lectures to learn how to play backgammon, and for fear of tigers to keep watch so that others in the group could sleep.¹⁶ One possible name for our species could have been *Homo curiosus*, but Linnaeus knew that this was a dangerous word connected with “hybris”. The Faculty of divinity had warned him about his dissertation, *Curiositas naturalis* (1749), an incident which caused him to write that henceforth he never would believe a theologian.¹⁷ Another possible name would have been *Homo studiosus* (see below). Most important, however, Linnaeus did not choose to call man “*Homo rationalis*”, despite the obvious affinity with Aristotle’s notion of man as an *animal rationale*. But *Homo sapiens* stands for something else: *sapientia* is a virtue which man must struggle to achieve through hard work and good manners.

Obviously, climate and geography do not make species, nor does culture. *Ferus* is written right below *sapiens* and a reasonable reading could be *Homo sapiens ferus*. However, it is not a distinct species, nor a subspecies but simply an antithesis to *sapiens*: man can become *sapiens* but he can also stay *ferus*. We are *ferae* but potential *sapientes*. A brief look into the remarkable world of wild men. Linnaeus refers to a dozen cases. It is difficult to know from where he got them all, the *Juvenis ursinus lithaunus* (1661), *Juvenis lupinus hessensis* (1344), *Juvenis ovinus hibernus*, *Juvenis hannoverianus*, *Pueri duo pyrena ici* (1719) and *Johannes leodicensis*, *Juvenis bovinus bambergensis*, *Puella transisalana* (1717) and *Puella campanica* (1731). These stories could be read in popular magazines like *Relationes curiosae* (e.g. in a Swedish edition of 1723) but also in more serious publications. They were popular in the salons, the most famous being on Peter from Hameln or *juvenis hannoverianus*. Some stories must have been less familiar, and it remains unclear how Linnaeus formed this collection, which soon became a standard reference for similar discussion about feral children. In this world, the physical relationship between man and animals did not pose any problem: that children suckle a mother wolf and that man is a fierce beast were linked aspects of the same phenomenon. These stories belonged to knowledge thriving between literature and hearsay. In Sweden as elsewhere the wild man remained popular and a collection was published in Swedish, *Europeiska vildar* (1778). A portrait of Peter was kept in the Royal collections (now Gripsholm castle) and a play on the wild girl from Champagne was shown on stage in the 1820s.¹⁸

Man without culture becomes what these poor half-humans show us. His or her character is given as *tetrapus*, *mutus*, *hirsutus*. Man left alone has no speech, he walks on all fours and he eats anything, even raw meat. On the other hand, animals, at least apes and monkeys, have the *potentia* to learn language. Earlier, the statement that man by nature is a quadruped belonging to the class *Quadrupedia* had been criticised but Feral man proved otherwise. The list in *Systema naturae* was an answer (as well as changing the class denomination to *Mammalia*). But the same is true for all children: initially they are small animals, becoming men only later with culture. As education and culture can accomplish so much Linnaeus does not seem to care about the incurable effects of the fall.¹⁹ Typical is a phrase about the *juvenis lithauensis*: “A peasant and a student, such a difference, similarly between a sami and a rusticus. Remarkable is man’s quickness to learn, similarly venerable among the animals. “Mira hominis docilitas, mira animalium.” Living in his “natural” state man becomes “*maniacus*, and a dumb animal; in such a state we are not freezing, we do what we wish, are dominated by desires, sullen.” Further, feral man according to Linnaeus not only exemplifies our true nature, but also what is mainly good in man, that we zoologically are animals (but also that we physiologically have wretched bodies etc.).

Feral man could then serve as a critical opponent to ideals characteristic for depraved society. The classification of wild man in the *Systema naturae* is part of a discussion, which Linnaeus liked to conduct. Again, Linnaean taxonomy, despite its formalism, is not neutral, rather it participates in the construction of a hierarchical and dialectic world picture. Linnaeus might seem to precede Rousseau’s *Sur l’origine de l’inégalité* (1755). Indeed in this case it is also possible that Rousseau had read Linnaeus’ preface to *Fauna Svecica* (1746) where he expands on this issue or was influenced by the Danzig physician and natural historian Johann Theodor Klein’s criticism of Linnaeus, which was translated into French in 1754.²⁰ And the influence proceeds in this and not the opposite direction, as clearly Linnaeus never read Rousseau.

This comparative way of defining man is replenished by introspection. The request to do so is already formulated in the first edition of *Systema naturae*, “Know thyself”—which in later editions (first in 1748 and more fully in 1758 and 1766) is expanded into a long explanatory footnote. Among all species man is the only one given a sort of conditional definition. To be called *Homo sapiens* you must carry out certain conditions, and in order to know yourself you consider a number of aspects of human life, i.e. what you *are* physiologically, dietically, pathologically, according

to natural history, as a social and as a moral being. “Know thyself”, Solon’s precept, once inscribed in golden letters in the temple of Diana, is the basis of wisdom: *Physiologically*—as consisting of nerves interwoven with fibres, as a fragile machine, most perfect in youth, better endowed than other animals in respect of nearly all the faculties. *Dietically*—Physical welfare and contentment having the possibility of yielding more happiness than the wealth of Croesus, the glory of Salomon, the pomp of Alexander. They rare preserved by moderation, destroyed by excess, affected by variation. *Pathologically*—the life of man resembles a bubble about to burst, the thread of a pendulum in the whirl of time. *Naturally*—as the audacious miracle of nature, prince of animated beings, for whom nature had provided all: as one of the apes—weeping, laughing, singing, speaking, teachable, discerning. Wondering and most wise; weak and naked. *Politically*—Man is ruled by opinion. *Morally*—since man combines willing what is right when prompted by an animated medullary substance, and pursuing pleasure when prompted by the body’s being liable to impressions. In his *benighted* stand he is unteachable, wanton, sectarian, ambitious, prodigal, querulous, devious, morose, ill-willed, malicious, greedy; when *transformed* he becomes attentive, chaste, urbane, unassuming, frugal, calm, frank, gentle, kindly, gracious, contended, “Common to all living beings are grief, extravagance, ambition, covetousness, as well as the desire to live and anxiety about the future.” *Theologically*—man being the final purpose of the creation. These admonitions—here shortened—are a mosaic of quotations to which others could be added. Thus the expression about Man in *Systema Naturae* XII “qui sapientiae radios reflected versus majestatem radiantem duplicate luce” (the rays of wisdom against the radiating majesty with double light” seems inspired by the hermetic interpretation of light.

Passionately he here and elsewhere discusses man’s generic pride and fate. All in all we are little more than a “swollen bubble hanging by a hair in the moment of flying time.” This pessimism, sometimes disgust, does not rule out the fundamental Christian and Greek-Platonic heritage in our name *Homo sapiens*. Again, according to Linnaeus, it is an admonition to all of us to fulfil our duty towards the Creator, or we will not be worthy of our name. You can only become “sapiens” if you investigate God’s creation—this is Linnaeus’ main plea for science. In short, it means that you must become a Linnean. Perhaps the only *Homo sapiens*, at least the *Homo sapientissimus*, is Linnaeus himself. Only after you meet these conditions are you a *Homo sapiens*. And these investigations should be based on natural and not bookish studies.

How has man become man? By God's act of course. But he/she develops according to certain rules, and changes, deteriorates according to climate and environment but can also proceed due to will, ambitions. Man is created slowly, through education and language in a constant interplay with other men within culture. Man is never ready or completed, he develops from animal to mature stage, varies depending on climate, he or she can choose to rise or fall. The polarity is always there, day and night, sapiens and insapiens. There are both polarities, continuity, constancy and change. The designation *Homo sapiens* indicates a condition or status which man can achieve. It is not something we have unconditionally.

This tenor opens for humanistic interpretation connected with a platonic or neoplatonic reading, that man is to decide his position, i.e. that he chooses to move upwards towards the angels or downwards towards the animals.²¹ Man is master of his own destiny as the existentialists would claim two hundred years later—the difference being of course a different attitude towards God and a physical anthropology. Linnaeus was no orthodox Lutheran, and he appears unconcerned about the question of free will. From time to time he seems to accept the Lutheran doctrines about man's total dependence on God's salvation but otherwise does not address the question. His religion was one of awe and admiration for the Creation; man's foremost duty towards his creator was to admire what he had given man—which meant that we must investigate nature. Thus, knowing is our *nota characteristic*, which also is a plea for science as absolutely central for mankind, as only those who know how to admire and stand in awe are humans.

A renaissance tradition

So far taxonomy and nomenclature—but more needs to be said about moral background. Linnaeus was brought up in a Lutheran school, where Christian teaching was blended with Aristotelian ethics. Much stress was laid on classical languages, in order to understand the holy word but also to partake in international culture. The school timetable from Västana has been preserved in Linnaeus' annotations, showing the heavy emphasis on classics. An estimate shows that of 47 lecture hours 17 were designed to Latin, 14 to religion and ethics, 4 to Greek. That means that at least 75 % treated classics in a broad sense. The proportions were more or less the same all

through school.²² He spent ten years at the gymnasium of Våxjö getting the knowledge he needed for the rest of his life, learning Aristotelian logic and to quote Ovid, Pliny and Seneca. This classical connection also meant openings for a platonic esoteric tradition. His library contained surprisingly old fashioned (and now expensive) books by Cornelius Agrippa, Roger Bacon, Marsilius Ficino, Athanasius Kircher, Levinus Lemnius, Michael Maier, Martin Mylius, “Pythagoras”, all of them bought in early youth—to such a degree that Arthur Cain tentatively labeled an article “Was Linnaeus a Rosicrucian?”²³ This is an overstatement, perhaps inspired by Frances Yates’ claim for Bacon’s similar connections. Suffice it to say that Linnaeus was aware of these traditions, e.g. *prisca sapientia* as well as on early “childish” knowledge. This theme has already been hinted at in connection with feral children but could also be exemplified from his medical notebook *Diaeta naturalis* started 1733.²⁴ The focus lies on education to regain these natural qualities, even the possibility for a restoration of Adam’s knowledge. That means on a more trivial level connected with the civilization process in Norbert Elias’ sense, to become a *studiosus* and later a scholar or something similar to his own development. In general, Linnaeus’ idea of man must be understood in connection with platonic tradition revived during the Renaissance.

One of the most striking (albeit not the best known) examples of renaissance humanistic reflection on wisdom and humanity is Charles de Bovelles’ *Liber de Sapiente* “On the sage”. Ernst Cassirer describes it as “die merkwürdigste und in mancher Hinsicht charakteristischste Schöpfung der Renaissancephilosophie”²⁵ and Eugene Rice uses it as the most salient example of what he calls the “Promethean idea of wisdom”.²⁶ The importance of Bovelles’ work lies perhaps not in its originality, but rather in the way it sums up the renaissance tradition and moulds it into a coherent body. In *Liber de Sapiente* Bovelles brings together different strands of previous renaissance thought: the exaltation of speculative knowledge typical of the Aristotelians, the Platonists’ idea that wisdom is an esoteric contemplation of divine things, the humanist’s insistence on wisdom as something self-achieved and the idea that man has no nature of his own but can freely become anything. Several influences are evident in his work like Marcilio Ficino, Pico della Mirandola, Ramon Lull and Nicholas of Cusa. Bovelles himself explicitly states Ramon Lull and Nicholas of Cusa as his intellectual fathers.²⁷

To Bovelles, wisdom is central to the very definition of man. It is his perfection, species and act. Bovelles describes his intellectual father, Ramon Lull, as a *homo-homo-homo*, that is a wise man without peer.²⁸ In *Liber de*

Sapiente, Bovelles defines wisdom as what puts man on his feet, fastens him onto himself and spares him from sharing the fate of animals. Self-knowledge is central to Bovelles idea of wisdom; in some passages it is treated as the single and exclusive definition of wisdom “All wisdom is self-knowledge”. Only man has self-knowledge, animals have a sensitive soul but they have no self-knowledge and thus no wisdom. Self-knowledge leads to love of oneself *philautia* and “only he who knows himself to be human is truly a human being, one with himself”.²⁹

Not every human being is truly human, only the sage fulfils the human potentiality. The wise man is human first, human last, human through the form of his body and human through the strength of his mind. The opposite of the wise man is the fool, he who does not understand that he is a human being, who has forgotten his dignity. According to Bovelles man has become a stranger to himself through foolishness. He was created as the Image of God but has fallen from his throne and become a beast. “Man has become the very opposite of man”. The fool squanders his life in futile occupations. Only wisdom, knowledge of one’s place in the cosmic order, gives order and direction to the human existence.

If self-knowledge is the first component of wisdom, knowledge as a universal *scientia*, as an encyclopaedic, all embracing knowledge is the second. According to the classical definition developed by the stoics and formulated by Cicero wisdom is knowledge of all things divine and human, *sapientia est rerum divinarum et humanorum scientia*. This definition, seldom used during the Middle Ages, becomes increasingly popular between the end of the fourteenth and sixteenth century, and can be found in authors like Bruni, Reuchlin, Elyot, and Erasmus. German humanist Conrad Celtis urges a return to a *prisca sapientia* which he defines as the knowledge of all things divine and human and their causes.³⁰ In Bovelles writing there is no distinction between *sapientia* and *scientia*. The sage is a person of encyclopaedic knowledge who encompasses an all-embracing, universal *scientia*.

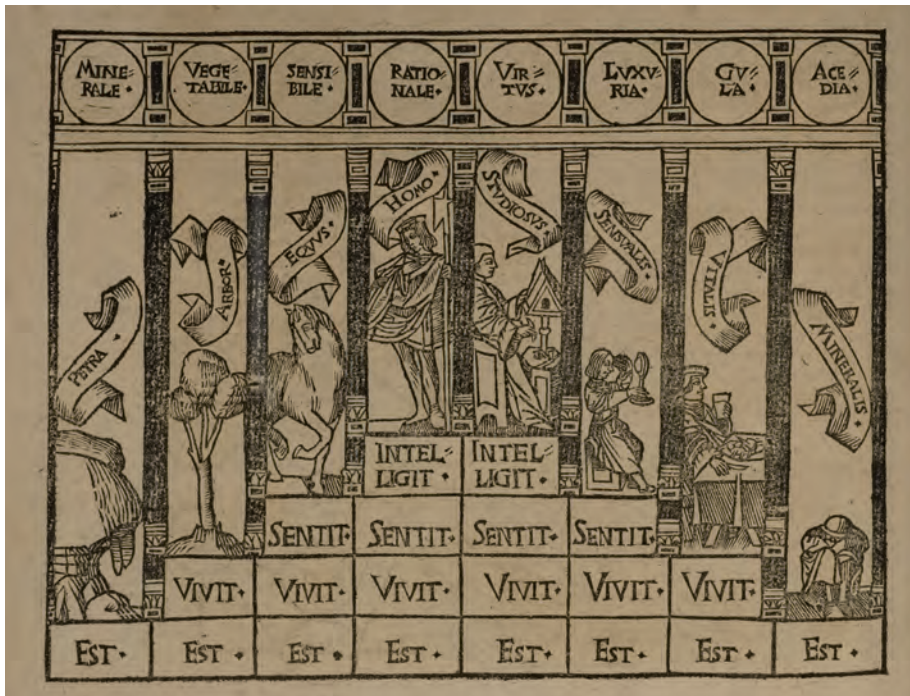
Man is, according to Bovelles, distinct from the rest of creation, created outside, and facing the world. The sage mirrors the whole world, assembles and harmonizes its parts. Virtue strives from *intelligere* to the knowledge of Cosmos inherent in self-knowledge. Man can thus be seen as the mediator between the opposites nature and spirit, being and reason, macro- and microcosm. Man is an active, forming mirror of the whole, who in himself creates new intellectual species. Without the sage, the world lacks its mirror and thereby its harmony. If the world is a place full of similarities without

meaning the sage, the mirror of the world, is the meaning of all these similarities. Man is the soul of the world, while the world is like the body. It is through man that the world knows itself. In the same way as the soul is necessary to the survival of the body, the soul of the world, the sage, is necessary to the completeness and survival of universe.³¹

One of the most important components of Bovelles idea of wisdom, derived from earlier Renaissance thought, is the insistence on wisdom (and thus true humanity) as something self-achieved. Bovelles echoes Pico della Mirandola's famous *Oratorio* in that he does not give any fixed place to man in the hierarchy of being.³² Man is defined, not by a specific nature, but by a freedom to become any or all natures. In the hierarchy of being, *esse*, *vivere*, *sentire* and *intelligere* man pertains to *intelligere* but is part of all the others. Man gathers in himself all the degrees and is thus a dynamic being, capable of falling to the lowest degrees but also of rising to the highest. Man can be less than human without destruction, but has also the capacity of a real transcendence which ends only with God. Of the various created beings, only two possesses intellects, angels and men. Angelic intellect is pure separated intelligence while the human intellect is pure potentiality. Through a complicated process, however, the human intellect could become the equivalent of the angelic. This ascent was possible only because the human intellect was pure potentiality and thus possessed the capacity to become everything.

Human vices consist primarily in not using this capacity of rising, but contenting oneself with the lack of reasoning, feeling or life typical of the lower degrees. The wise man is perfected by passing through all the degrees. "The sage is the complete, whole and perfected human being, through nature and virtue, in materia and form, in his beginning and his end."³³ Man is not born wise, or even truly human, but has the potential of being everything. In one of his many didactic tables Bovelles describes the small child (*infans*) as human in nature, the fool (*insipiens*) as human in nature and age (he is bodily complete, but otherwise no more than a child), only the scholar (*studiosus*) is human in nature, age and virtue.³⁴

Man has, as is the case in the writings of Pico della Mirandola, a central position as *copula mundi*, the place where all things meet. It is however only if he lives like the image of God that he can be the gathering principle of the world. Man is not some kind of vassal to God, but something at the same time much more and much less. The ideal of wisdom that de Bovelles brings forth is founded in the idea that the homology between macro and micro

Human nature comprehends mineral (exemplified by a rock that is, est) vegetable (exemplified by a tree that lives, vivit) and animal (or sensible, exemplified by a horse that feels, sentit) natures. Human nature is however superior to them in that it possesses reason which understands, intelligit. The specific virtue of man is to be studiosus, and only thus can he fulfil his potential. A human being given over to the powers of the lower natures falls victim to vices appropriate to them; luxuria, lechery, gula, gluttony, and, on the lowest ladder, acedia, sloth. Bovelles, *Liber de Sapiente*, iv. Foto: National Library of Medicine, Bethesda, Maryland.

cosmos is not automatic. The central role of man is not given in advance but demands the active participation of man himself.

Charles de Bovelles *Liber de sapiente* was published in 1511 by Henri Estienne and was immediately hailed as a masterpiece. However, already twenty years later, it was almost forgotten and was not republished until 1927 when it appeared as an appendix in Ernst Cassirer's *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*.³⁵ Charles de Bovelles was in the generation following him best known as a mathematician. When Chasseneux wrote his *Catalogus gloriae mundi* (1529) he praised the mathematical genius of Bovelles, the philosophical talent of Lefèvre and the theological skill of

Clichtove. This assessment was typical of the period, even if later scholars have come to stress Lefèvre's contribution to mathematics and theology, Clichtove's to philosophy and Bovelles' to philosophical anthropology.³⁶ One reason why the philosophical writings of Bovelles were so quickly forgotten lies in the religious upheavals of the sixteenth Century. With the Reformation movement the intellectual landscape changed and the questions that Bovelles addressed could seem anachronistic, at least in the way they he formulated them.

The development of the renaissance idea of wisdom could be described as a process of secularisation of wisdom.³⁷ That does not mean that God was absent, far from it, but that wisdom was considered man's achievement and responsibility. There is an obvious conflict between this idea and the denial of free will and the conception of man as utterly dependent on God's grace that we find in protestant writing of the sixteenth century. The most well known expression of this conflict is perhaps the controversy between Erasmus and Luther resulting in the two books "The free will" (*De libero arbitrio*) and "The bondage of the will" (*De servo arbitrio*). According to the protestant tradition only God is wise, and "human wisdom" is knowledge of God, a knowledge that is only possible through God's mediation. "Let no man deceive himself. If any man among you seemeth to be wise in this world, let him become a fool, that he may be wise. For the wisdom of this world is foolishness with God" (Cor. 3:18–19). The condition of being wise is thus to become ignorant, a fool, only he who knows himself to be a fool is truly wise, to paraphrase Bovelles. Wisdom is not actively achieved, on the contrary it is passively received as a gift of grace.

Wisdom is twofold, it consists in the knowledge of God and the knowledge of oneself. The self-knowledge celebrated by the protestants is however a far cry from that of Charles de Bovelles and other renaissance humanists. Far from being a virtue leading to self-love it consist in the full realisation of one's weakness, misery, vanity and utter dependence. This "dependent" conception of wisdom in the sixteenth century is not confined to protestant thinkers, but can be found also in catholic circles, Guillaume Budé for example writes that though antiquity teaches that *sapientia* is a naturally acquired virtue, and that the wise man forms himself, we Christians know that man cannot reform himself to wisdom without the intervention of God.³⁸

The Protestants frequently used the expression "our wisdom", *Sapientia nostra*, as a contrast to the more secularised ideal of wisdom developed in the Renaissance. *Sapientia nostra*, as described by the protestant authors,

consisted in knowledge of divine things and was inseparable from revelation. Following Saint Augustine (*Contra Academicos*) they distinguished between *scientia*, the knowledge of human things, and *sapientia*, the knowledge of divine things. The source of wisdom was external to man, it was God as he reveals himself in Scripture or by the direct action of grace. As Luther very clearly defines it: wisdom is the knowledge that Christ became incarnate, was crucified, died, and was resurrected from the dead for our salvation.³⁹

Even if the Reformation idea of wisdom dominated important areas of sixteenth century thought, the humanist interpretation subsided and would regain importance by the end of the century. There was however an important shift also in the humanist interpretation of wisdom, at least when we compare it with the thought of Charles de Bovelles. As stated above, Bovelles brought together important strands of previous renaissance thought. There is however one important current of renaissance thought that is absent from his conception of wisdom, and that is the effort of early Italian humanists to transform it into an active moral virtue.

The sage of Charles de Bovelles is fundamentally self-sufficient in his self-achieved perfection. His wisdom is an intellectual virtue, and consists in knowledge, a universal *scientia*, and a sort of contemplation. Later humanists, like Cardan and Charron, would put more emphasis on wisdom as a moral virtue, as a code of action. "Thus, we say that wisdom is honest prudence, that is noble integrity and well advised probity"⁴⁰. Wisdom would be considered more in action than in contemplation, more like a collection of ethical precepts than a body of knowledge. If Bovelles identified *sapientia* and *scientia*, later thinkers, like Pierre Charron would identify *sapientia* and *prudentia*. Still, the idea of wisdom as a kind of self-achieved humanity and man as fundamentally free in shaping himself was retained and is part of the cultural heritage that Linnaeus shared.

In this case Bovelles is just an example with which to compare Linnaeus. Of course there is a long gap between the two, Bovelles being a humanist living more than two centuries before the naturalist Linnaeus. But both describe the world as a hierarchy and both are interested in man's virtues. Thus, it is possible to trace the name of our species in the renaissance and even further back. Turning in opposite direction it is also possible to follow the *sapientia* concept closer to Linnaeus. In Swedish literature man's moral duty to make a choice between lust and virtue has its classical statement in Georg Stiernhielm's hexameter poem *Hercules* that was published in 1658 (thus also celebrating an anniversary in 2008). Like Linnaeus Stiernhielm

was a newcomer, a *homo novus*, who wanted to push forward the virtues and merits of his kind, why studies and science should matter. Along these lines up to Linnaeus and after it could also be possible to follow the tension between *scientia* and *sapientia* (more theory) and *prudentia* (praxis) as a part of the development of scientific ethos.⁴¹

Today we again and again return to man's name to find a platform to build society or arguments. New names are suggested, sometimes in order to draw the line to the other animals, sometimes to characterize our time and parts of our culture: *Homo duplex* (Buffon), *Homo bipes* (Cuvier), *Homo ludens* (Huizinga), *Homo vestitus*—only man can dress according to Derrida. *Homo faber*, *Homo loquens*, *Homo ridens*, *Homo rudis* are other suggestions. Perhaps, there is no perfect name, and probably *Homo sapiens* (or *Homo sapiens sapiens*) will stay. To change this name would mean an enormous quarrel and also a terrible amount of work to erase it from books, documents, charters, etc. And aptly, the denomination *Homo sapiens* is a combination of nature and culture: *Homo* is close to *Simia* but *sapiens* means education and perfectibility (as Rousseau phrased our potentials). But the risk of “generic pride” and of hybris, of humanistic arrogance, of homocentrism are inescapable. All this, however, lies outside the scope of this brief article as to follow reception, reactions, representations and renamings of Linnaeus' man. We also leave out the possibility of genetic barcoding, i.e. some stretches if DNA could perform a similar function as in the human species to those who are able to look into the future of man's history.

Notes

¹ *International Code of Zoological Nomenclature* (4th ed., 1999 and earlier codifications) arbitrarily (art. 3) fixed its publication date at Jan. 1, which make names given after that date valid. (The other work connected with this date as starting point is Carl Clerck's *Aranei Svecici*.) The manuscript might have been finished in Spring 1757 as Linnaeus dedication to Count Tessin is dated May 24 that year. Linnaeus reviewed his own works in *Lärda Tidningar*, the tenth edition in the 13 February issue 1758, which is not the same as it really had been published by that date. It could be expected that Linnaeus would have communicated to his closest friend Abraham Bäck on this issue but their

correspondence has nothing to say on this matter. But in letter dated 10 February 1758 to his friend Johannes Burman (who had assisted him in publishing the first edition in 1735) Linnaeus writes: “prodiit Systematis mei tomus prior; mitam primo vere. Opus mihi immensi laboris.” (the first volume of my system is coming. I will send it to you during the Spring. This work has caused me enormous trouble.) *Bref och Skrivelser* II:2, 116. It was sent by the astronomer Bengt Ferrner (II:2, 124 and 127) who reached Amsterdam and Burman in March 1759.

² For a fuller treatment see Gunnar Broberg, *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés natur-*

uppfattning och människolära (Uppsala, 1975), chap. 6.

³ Still, as will be clear, he is not consistent within his own terminology. Thus, in *Fauna Svecica* (2. ed. 1761) he uses the term “Magnates” instead of “Primates”; “Magnates” had been used earlier in his *Museum Adolphi Friderici* (1753).

⁴ Linnean Society of London, Linnaeus Ms, Misc. Authors A–D. Excerpts from a letter from Bierchén to D. Solander. See further Broberg’s dissertation (note 2), 193 f.

⁵ Cf. Philip Ritterbush, *Overtures to biology, the speculations of eighteenth-century naturalists* (New Haven CT, 1964).

⁶ And ape indeed it was: Linnaeus had read about a newly discovered animal in the far east, the gibbon, and on very weak grounds—at least from the point of view of modern zoology—he decided that it was of a human kind, while the correspondent to the Royal Society, Stephen de Visme, who had written the report did not associate it with man.

⁷ Cf. Gunnar Broberg, “Natura non facit saltus. Om sammanhang och skillnader”, in *Filosofiska citat. Festskrift till Svante Nordin* (Stockholm, 2006).

⁸ Quote from A. O. Lovejoy, *The Great Chain of Being* (1936) (New York, 1965), 57, and from Frans Stafleu, *Linnaeus and the Linnaeans* (Utrecht, 1971), 71. Of course, it is a matter of what you mean by species, if you are a splitter or a lumper, also how strictly the dualism between the natural and the artificial systems is to be considered.

⁹ Johan Linder, *Täncker om then smittosamme siukdomen Fransoser* (Stockholm, 1718), 24 f.: “Frankly, no one so far offered a more satisfying explanation than Prof Roberg than that the venereal disease originates among people in the Southern countries, who because of their extreme lasciviousness copulates with Apes, monkeys and baboons.” (“Men til at säga rent ut, så har jag än inte funnit någon, så behagar mig, som then jag uppå Herr Professor Roberg ingifwande och godtfinnande tilförende har anbracht, thet then veneriske Smittan förmodeligen ther igenom utsprungit, at folcket i warma länderne, af sin stora kåthet, haft beställa med

the store Apinier och markattor, eller så kallade Babianer.”) Linder refers to Lars Roberg, also was teacher of Linnaeus.

¹⁰ Linnaeus’ dissertation *Anthropomorpha*, resp. C. E. Hoppius (1760) discusses the borderline between man and apes. There exists a “freer” manuscript in Swedish to this text, *Menniskans cousiner*, ed. T. Fredbärj, Valda avhandlingar 21 (Ekenäs, 1955); Cf. R. A. F. de Réaumur, *The art of hatching and bringing up domestic fowl* (London, 1750).

¹¹ *Critica botanica* (Leiden, 1737); transl. A. Hort, *The “Critica botanica” of Linnaeus* (London, 1938), § 250.

¹² Linnaeus, *Föreläsningar öfver djurriket*, ed. E. Lönnberg (Stockholm, 1913) and many manuscripts in different Swedish archives. On the history of the ideas on the colours of mankind see Nancy Shoemaker, “How the Indians got to be red”, *The American Historical Review* (June 1997), 625–644.

¹³ Linnaeus to Johann Georg Gmelin 14/2 1747, printed in J. G. Gmelin, *Reliquas quae supersunt commercii epistolicii* (Stuttgart, 1866), 55.

¹⁴ *Föreläsning öfver djurriket* (1913), 10 f.

¹⁵ *Menniskians cousiner* (1760), 4 f.

¹⁶ Uppsala University Library Ms N 558, 37v: *Quadrupedia privatim* 1753. In *Systema naturae* this species is called *Simia cynomolgus*. There is in N 558 also a *Simia superbia*.

¹⁷ In his lectures 1748 Linnaeus develops his views on the meaning of being “curieux”: “This word does not mean that you look at the creation with *oculis fugitivis*, but with care, in order to find the origin of things, how they are meant to come into existence and grow, what is their use and damage, finally how to investigate their metamorphoses and destruction. He who looks attentively is worthy of the name *Homo sapiens*. He does not look at the rowanberries with the same eyes as the fox, he does not taste the grass with the same tongue as the cow, he does not fly over the lake on the same wings as the bird, nor does he play with the doves in the same manner as the hawk etc., indeed he is only separated through the soul from the animals but he uses this prerogative to his advantage. [...] All this we learn from Natural history.” *Föreläsningar*

öfver djurriket (1913), 4 f.

¹⁸ *Systema naturae*, ed. X and XII (1758 and 1766). Still useful is August Rauber, *Homo sapiens ferox oder die Zustände der Verwilderten* (Leipzig, 1885). Other discussions in Lucien Malson, *Les Enfants Sauvages* (Paris, 1964), Hayden White in *The Wild Man within* (Pittsburgh PA, 1972) and in particular Frank Tindland, *L'Homme sauvage* (Paris, 1968). On the picture of *Juvenis hannoverianus*, see Gunnar Broberg in *Utur stubbotan rot*, ed. Ragnar Granit (Stockholm, 1978); A complete (?) list (ca. 100) on www.feralchildren.com.

¹⁹ Here is a quotation, cf. Linnaeus, *Diaeta naturalis*, § 132: "A small child is considered to have just as big a soul as a grown up, still it has much less reason. Compare an educated and an uneducated [man], an animal and a child. Those who become crazy are like animals, in all they are similar. They don't freeze, are not caught by desires, they are evil and angry, and morose but strong and they dislike medicine." ("Ett litet barn poneras hafwa så stor siähl som en stor, har doch långt mindre förstånd. En ostuderad mot en studerat, en oskäligh djur klokare en ett barn. Menniskan som blifwer maniacus är ett rätt oskäligh diur, i allt sitt wäsende så lik, som woro den dett samma. Hon frys ej, gör hwad hon behagar, intaghes ej af lustar, är ond och owetig, butter etc., frisk, stark, inga medica aestimerar." And: "When I look at a crooked [pukig] gubbe or farmer, he seems to me belong to a species of Lucifer's bunch, still we all belong to one and the same species. A farmer has more resemblance to a monkey than a courtier. *Tanta est cultura potentia*." Cf. *Föreläsningar öfver djurriket*, 12; *Diaeta naturalis*, § 67 f.

²⁰ Originally in *Summa dubiorum circa classes quadrupedum et amphibium in Linnaei Systemate naturae* (Gedani, 1743).

²¹ Further on this theme in Charlotte Christensen-Nugues, Gunnar Broberg & Svante Nordin, *Kunskapens kretsar* (Stockholm, 2008)

²² Telemak Fredbärj, "Linné som djäkne och gymnast", in *SLÅ* 1970–71, 15 f.

²³ A. J. Cain, "Was Linnaeus a Rusicrucian?", *The Linnean* 8:3 (1992).

²⁴ Cf. *Diaeta naturalis*, § 104 (pp. 168 f.): "The

world presents itself to us through the senses as analogous to the state of innocence [...] Think of Adam and Eve, fully formed flourishing in the very prime of health, free of prejudices, setting eyes on hills, on green valleys and running streams, in a spot where the climate was most temperate. Did they not have occasion to admire the Creator, having only just sight and for the very joy of knowing which way to turn." Transl. M. J. Petry, in *Nemesis divina* (Dordrecht, 2001), 56 f.

²⁵ Ernst Cassirer, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Leipzig, 1927), 93.

²⁶ Eugene F. Rice, *The Renaissance Idea of Wisdom* (Cambridge MA, 1958).

²⁷ Charles de Bovelles in a letter to Jean LeFranc in november 1529, *Letters et poèmes de Charles de Bovelles*, ed. Jean-Claude Margolin, *Textes de la Renaissance* 52 (2002).

²⁸ Joseph M. Victor, *Charles de Bovelles 1479–1553. An intellectual biography* (Genève, 1978), 8.

²⁹ *De Sap.*, Praef. 302, "qui se novit homo, hic solus Homo est, hic sibimetipsi unus, hic Homo-Homo".

³⁰ Lewis W. Spitz "The philosophy of Conrad Celtis, German Arch-Humanist," *Studies in the Renaissance* (1954), 22–37.

³¹ *De Sap.*, xxi, 348, "Et ut ad Hominis subsistentiam necessaria probatur Anima : ita et ad Universi complementum et subsistentiam perquam necessariae et expetendus est Homo et precipue sapiens Homo qui est verissima mundi Anima".

³² The parallel to Pico de la Mirandola is obvious. The same thought is also expressed in Raymundus Lullus, *De ascensu et descensu intellectus* (1305): "We start from incompleteness so that we can reach completeness, but we can also fall from completeness to incompleteness".

³³ *De Sap.*, vi, 317. "Est enim sapiens integer, totus ac perfectus Homo. Homo inquam natura et homo ab intellectu; homo in material, homo in forma, homo in potentia, homo in actu; homo ex principio, homo quoque ex fine".

³⁴ *De Sap.*, iv.

³⁵ The lack of interest in the generation follow-

ing Charles de Bovelles can perhaps to some extent explain the relative scarcity of later research on Charles de Bovelles. The thought of Charles de Bovelles has until recently been rather neglected, despite the fact that his importance have been acknowledged by several leading scholars of the Renaissance as, for example, Ernst Cassirer and Eugene F. Rice. The only monographs to date are Joseph Dippel's *Versuch einer systematischen Darstellung der Philosophie des Carolus Bovillus* (1865) and Joseph M. Victor's *Charles de Bovelles, 1479–1553, an intellectual biography* (1978). Since the first international conference dedicated to Charles de Bovelles in Noyon 1979, work on Bovelles has gained momentum. *Liber de Sapiente*, *Libellus de nihilo* and *Ars oppositorum* were translated in to French by Pierre Magnard in the early eighties and in 2002, Jean-Claude Margolin published a critical edition of ms. 1134 from the Bibliothèque de l'Université de Paris containing letters and minor work by Charles de Bovelles. The significance of Charles de Bovelles has further been stressed by Emmanuel Faye in *Philosophie et perfection de l'homme. De la Renaissance à Descartes* (Paris, 1998).

³⁶ Victor 1978, 7.

³⁷ See Rice 1958.

³⁸ "Haec est in vita humana summi boni medulla, quam veluti thesaurum in sacrario sapientiae conditum, tot philosophorum classes omnem lapidem molientes (ut est in proverbio) invenire nequiverunt: existimabant enim non ex deo sed ex sese ita aptum sapientem esse, ut se in plane situm esset an ipse talis esset. Nos autem ex sacris monumentis accepimus arbitrium tantum

nostri iuris esse, rectam autem firmamque animi constitutionem muneris esse divini, sed ita promiscui, ut nulli recte atque ordine id petenti negetur ... Atenim haec de sapientia in confesso sunt apud omnes qui se probatae et verae persuasionis tenaces videri volunt. Quis enim negare audeat quae oraculorum instar habent? Sed quae nos hodie studia literarum vocamus, nihil eo pertinent. Quid enim literis priscis cum studio sapientiae, quae a Christo genus duxit?" *De asse, et partibus eius*, libri V 737–738. Citerad efter Rice 1958, n. 83.

³⁹ "Et est breviter nihil aliud nisi sapientia crucis Christi, quae gentibus stultitia et Iudeis scandalum est, scilicet intelligere, quod filius dei est incarnatus et crucifixus et mortuus et sucitatis propter nostram salutem". Martin Luther, *Dictata super psalterium, psalmus XXX, D. Martin Luthers Werke. Kritische gesamttausgabe* III (Weimar, 1885), 176.

⁴⁰ Pierre Charron, *De la Sagesse*, 703. "Ainsi nous disons que sagesse est preude prudence, c'est-à-dire preud'homme avec habilité, probité bien advisé".

⁴¹ G. Stiernhielm, *Filosofiska fragment*, ed. J. Nordström (Stockholm, 1924), 33. "Homo 1. est animal. Corpus, & animam habet cum brutis communem. Eaeque Passiones omnes quae brutis in genere insunt, etiam Homi 35 Nisi homo esset rationalis, non peccaret. Bruta enim non peccant. ni ut animali insunt. 2. Est animal rationale, in hoc differt a bruto. Per hanc differentiam oritur in homine Peccatum, quod in brutis nullum est."

Résumé:

Homo sapiens

250 ans comme animal et être moral

Par Gunnar Broberg & Charlotte Christensen-Nugues

Il y a maintenant 250 ans que Linné a donné à l'homme le nom d'*Homo sapiens*. Dans cet article, nous étudions le choix de cette dénomination particulière, les sens possibles que Linné a voulu lui donner et la tradition philosophique à laquelle elle appartient. Dans un premier temps, nous retraçons la classification physique de l'homme et nous donnons un aperçu de celles d'autres êtres et d'autres dénominations dans l'ordre des *Primates*. Nous

considérons ensuite les noms que Linné a donnés à l'homme, *Homo sapiens* et autres, dans une étude détaillée de sa classification dans la dixième édition de *Systema naturae* (1758). Dans un deuxième temps, nous situons la dénomination d'*Homo sapiens* dans une tradition de pensée plus vaste, la tradition humaniste, dont Charles de Bovelles et son livre *Liber de Sapiente* de 1511 représentent un exemple prototypique. Il subsiste évidemment des grandes différences entre de Bovelles et Linné, aussi bien d'un point de vue historique que philosophique. Il demeure cependant des ressemblances importantes, notamment dans leur conception de la connaissance de soi, de la sagesse entendue comme le propre de l'homme et l'idée que cette sagesse, et donc la véritable humanité, est quelque chose dont nous sommes nous-mêmes responsables.

Författarnas adress:

Prof. Gunnar Broberg & FD Charlotte Christensen-Nugues, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: Gunnar.Broberg@kultur.lu.se, Charlotte.Christensen@kultur.lu.se

DAVID DUNÉR

Naturens alfabet

Polhem och Linné om växternas systematik

Uppfinnaren Christopher Polhem läste i början 1740-talet doktor Linnæus vackra och lärda botaniska verk, men fann sig lika klok ”sådan som förr”. I stället konstruerade han en egen botanisk systematik som han menade var bättre och gjorde att man skulle slippa läsa igenom tjocka böcker för att ta reda på en örts egenskaper och nyttor. Polhems nomenklatur utgick från tanken om ett universalspråk, ett formaliserat perfekt språk, där tanke, ord och natur stod i överensstämmelse med varandra. Naturens språk, tanken att naturen är likt en text med ett budskap från dess Skapare, är ett genomgående tema i tiden och i Linnés systematiska projekt. Genom att studera hur och varför de kategoriserade tingen i naturen som de gjorde kan man närma sig en förståelse av tidens tankar. Den systematiska strävan som genomsyrar både Polhems och Linnés namngivning och indelning av naturobjekten är ett uttryck för det mänskliga sökandet efter ordning, den kognitiva förmågan att kategorisera, och att tänka i metaforer, hierarkier och essenser.

Linné och en gotländsk Fågel Fenix

Polhem var en gotländsk Fågel Fenix. I Linnés dagbok till den gotländska resan beskriver Linné sitt möte med pastorn Lars Neogard i Östergarn. Med undantag för den ”stora Polheim” var denne gotlandsforskare kanske sitt folks ende Fenix.¹ För Linné var Polhem en odödlig skaparkraft som stiger åter ur askan, han var entreprenören, det tekniska spekulativa geniet. Polhem hade förmåga till evig förnyelse, var av en självförbrännande natur som trots motgångar och avoghet alltid kom tillbaka. Linné beundrade den 46 år äldre uppfinnaren från Gotland, och liksom han hade han en tilltro till naturvetenskapernas nyttomaximerande, patriotiska evangelium och den mekanistiska naturfilosofins storslagna, rationalistiska anspråk.

Till sin mecenat, arkitekten Carl Hårleman, skriver Linné den 1 januari 1749 och berättar om hur han såg en hop människor frambära sina facklor

till altaret i Tacksamhetens tempel. Där gick ”inventores” med höga, tunga och stora facklor, och ”copister” med små ordinära ljus, ”de förre lyste wida, men de senare mäst för sig sielf.” Jag önskade mig se Sverige, skriver han, och ”jag såg en Pålheims fackla så brinnande, at om 1000 Liungq[vistar] lade sine lius tillhopas woro de intet där emot.”² Det går med andra ord tusen vanliga uppfinnare på en Polhem. Akademiledamoten, kapten-mekanikus Sven Benjamin Ljungqvist (adlad Ljungenstjerna), sedermera major vid Fortifikationen, går inte upp mot sin mästare Polhem. Och så slutligen prisar Linné Hårleman, med den finaste av jämförelser: ”jag prisar dig Mæcenas, som icke tillstadt min fakla afbrytas, at jag nödgats hålla henne nedre till grå håren, för än jag fått henne lagad, som en Pählheim.” Det sista avslöjar den bild som fanns av Polhem, att han inte fått den uppskattning som han förtjänade. Först som gråhårsman lät man hans fackla lysa. I *Diaeta naturalis* (1733) beskriver Linné just den avoghet som de stora genierna utsattes för, såsom Polhem (och kanske indirekt han själv): ”*Pohlheim*. Hur blef icke han förfölgd, för han förstod något. De förnäma will ingen skall förstå mehr än de, alla admirera dem.”³

Åtskilliga av Polhems maskiner och modeller lär Linné ha sett. Under sina besök i Falun kunde han inte ha undgått Polhems märkliga uppfordringsmaskiner, en del stod ännu kvar när han kom dit på sin Dalaresa 1734. Han omnämner visserligen inte detta, inte heller upptar han Polhems manufakturverk i Stjärnsund i resedagboken. Men han säger sig, i en av sina självbiografier, ha besökt Stjärnsund i början av 1734.⁴ Och i ett brev till naturforskaren Carl Fredrik Mennander av den 12 februari 1734, skriver han, lockad och hänförd av ”Dalarnas Sirener”, om bland annat Stjärnsunds bläckbruk som han hade besökt: ”Intet är herrligare än *ståhlbruken*, [intet är] widlöftigare [än] *koppar processen*, [intet är] förståndigare [än] *järnbruk*, ehuru simpla de hållas, [intet är] speculativare [än] *Stiernsund*, [intet är] rikare [än] *Nordberg*, [intet är] faseligare [än] Fahlund.”⁵ Inget är mer spekulativt än Polhems Stjärnsund. Det enda verk av Polhem som omnämns i Dalaresan är emellertid dennes flottbro vid Uppbo inte långt från Hedemora. Den 23 december 1734 färdades han över Dalälven på Polhems flytande bro, gjord utan järn.⁶

Den 7 juli 1746, under sin resa i Västergötland, besökte Linné fåravel- och potatisättningsivrare Jonas Alströmers strumpstolsmakeri i Alingsås. Han lade då särskilt märke till verkstaden där man tillverkade strumpmaskiner av järn ”konstigare, än något Ur.” Där såg han en strumpmaskin som kommerserådet Polhem hade uppfunnit ”i hwilken konsten prisade sin

mästare”. Den var dock enklare än de vanligare maskinerna, och användes inte längre eftersom den ansågs vara för långsam. I Petter Wirgmans verkstad för metallbearbetning såg han dessutom ”twänne artiga machiner af den store Polheim inventerade”, den ena att igenomborra järn, den andra för att pressa knappar och dylikt med.⁷

Linné känner inte bara till Polhem som uppfinnare och industripionjär, utan också som nationalekonom och naturfilosof. I *Nemesis Divina* beskylls Polhem för att det var han och inte kungens förste minister, Georg Heinrich von Görtz, som kom på med idén om mynttecken.⁸ Polhem var visserligen med och konstruera myntmaskiner, men tog kraftfullt avstånd från idén att förbättra statens finanser genom myntförsämringar. Att låta 1 000 daler bli 1 500 daler, säger han, vore som ”Om man med Gullborderat Sadel och Skarbrak kunde göra en åsna til häst, och med hög titul en bonde til Doctor Philosophiæ”.⁹ Han till och med protesterade inför Görtz och ville inte ha betalt i mynttecken, utan hellre i daler silvermynt och spannmål.¹⁰ I övrigt borde Linné och Polhem vara rörande ense när det gällde den ekonomiska politikens utilistiska strävanden.

Matematikern och pedagogen Polhem hyllas i det tal av medicinprofessorn Lars Roberg som Linné gav ut 1747. Där säger Roberg att ”Böcker äro för Själen, som maten för kroppen. Den bör vara dugelig och ej af mångahanda hopblandadt slag”. Dock vet han några böcker som en nybörjare kan ”någorlunda *garnera* des kammare med och hyllor”. Bland annat är det Polhems lilla handbok, kallad ”Grundvalen”, som man bör kunna utantill. Roberg syftar närmare bestämt på Polhems lilla lärobok i matematik, *Wishetens andra grundwahl til vngdoms prydnad mandoms nytto och ålderdoms nöje* (1716).¹¹

Som naturvetare var Polhem en spekulativ naturfilosof, dock hela tiden med fötterna i det konkreta. Polhem och Linné delade samma mekanistiska grundsyn, spekulerade kring iatromekaniken, dietetiken, vattuminskningen, språket, skapelsen och ljudet. Inför det lärda sällskapet Collegium curiosorums planer på att skicka Henric Benzeliuss på en expedition till Lappland 1711 lade Polhem fram ett antal förslag till ljudexperiment.¹² De kom sedan att publiceras i *Daedalus Hyperboreus* 1716, men Polhems frågor verkar ha blivit obesvarade ännu när dennes lista på experiment publicerades på latin i *Acta literaria Sveciæ* 1722.¹³ Det akustiska experimentet med att skjuta från en viss höjd och jämföra ljudstyrkan och tonhöjden, sätter dock Linné senare upp på sin frågelista inför Lapplandsresan 1732. Han skulle ”skiuta på hogsta borgen då dett forsta eij hörs men andra långt äffter”.¹⁴ Det är osäkert om han verkligen utförde det experimentet som ensamresenär, men

under Dalaresan genomförde han det med reskamrater den 9 juli 1734. På toppen av Gopshusberget mellan Mora och Älvdalen, skriver han, hade man ett härligt prospekt ut mot fjäll, älvar, vilda skogar, sjöar och kyrkor. De lossade sina pistoler och sköt upp i luften och ner i djupet. ”Derofwan uppå hördes smällen helt kort, just som han strax blifvit qwafder, men långt tid derefter dundrade i de före liggande berg såsom åskedunder.”¹⁵ De gick nedför berget för att höra smällen därifrån, men den hördes inte ”skarpare än däruppe, men continuerade ganska länge utan interruption.”

Om inte förr, kom Polhem och Linné att träffas ganska ofta vid Kungliga vetenskapsakademiens möten i Stockholm under åren 1739–1741 innan Linné flyttade till Uppsala. Det var en vetenskaplig anda, som David von Schulzenheim skriver, där ”En POLHEM, ANDERS CELSIUS, KLINGENSTIERNA, IHRE, LINNÉ och ROSEN framstego, omgifne och efterföljde af kunnige och nitiske Landsmän. De eldigaste Snillen framalstrades i vår kalla Nord.”¹⁶ Att Linné beundrade och kände ett släktskap med Polhems tekniska entreprenörskap, hans nyttofilosofi, hans mekanistiska, matematiska tänkande kanske man kan anta. Polhem var dessutom en av få personer i samtiden som Linné tycks reservationslöst kunna hylla. De var på inget sätt konkurrenter, om man inte bortser från i en sak. Polhem utmanade nämligen Linné inom växternas systematik.

Ordatecken på naturens material

Systematiseringen av naturen betingas av hur vi kategoriserar och förbinder tingen med ord. Polhem systematiserade naturen utifrån tanken om ett ”universalt språk”. Ständigt återkom han till en idé om ett universalspråk, det vill säga ett perfekt språk som kan talas och förstås av alla oberoende av bildning eller härkomst.¹⁷ Universalspråkstanken utgick från att varje begrepp skulle ha en beteckning, att det finns ett begränsat antal begrepp som står till varandra i bestämda relationer, i en hierarki under- eller överordnade varandra. Man delade upp substanserna i klasser, i en hierarki från de högsta till de lägsta. Två av de mest kända företrädarna för denna tanke var engelsmännen George Dalgarno och John Wilkins, men en rad andra tänkare var inne på samma idé. Drömmen var att höja sig från den faktiska verkligheten till den formella, lagbundna världen. Tanken var att universalspråket skulle gälla för hela mänskligheten, vara oberoende av folkspråk, kulturer och människans kognitiva förutsättningar. Det antogs finnas en likhet mellan universums

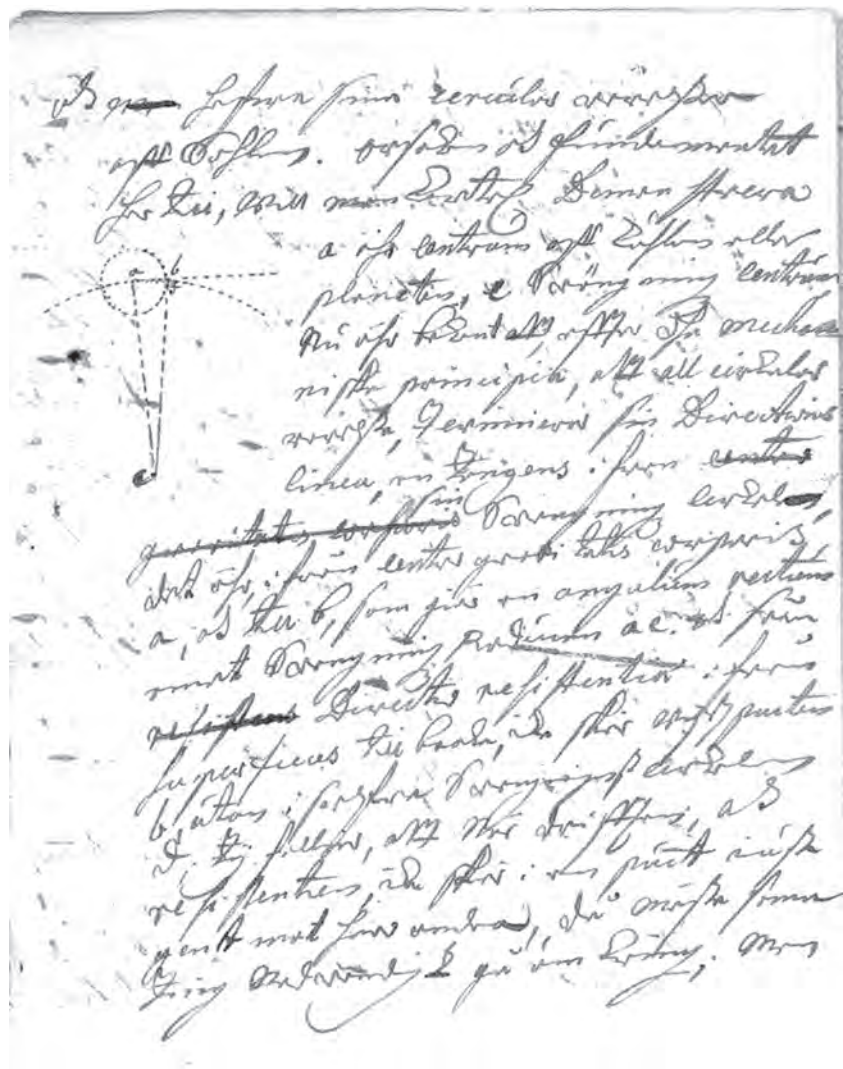
struktur och människans tänkande, en analogi mellan världens ordning och den grammatiska ordningen mellan symbolerna i språket. Begreppen var en spegling av universum och den ordnade klassifikationen speglade den kosmiska harmonin. Universalspråkets beteckningar och relationer överensstämde med, var isomorfa, med tingens inneboende egenskaper och relationer. Genom att lära sig universalspråket skulle man samtidigt få kunskap om naturen och var luckorna i kunskapen fanns.

Universalspråket skulle fånga världen, naturen, himlen och skapelsen. Världen är ett språk, ett system av tecken som kan kombineras och dechiffreras. Tingen kan införas i listor över allt som existerar. Naturen kan indelas. Genom att indela naturen kan vi få grepp över den och skapa ordning i kaos. Polhems universalspråk utmärker sig genom ständiga dikotomier mellan konst och natur, nytta och onytta, dygd och odygd. En mjuk konsonant står för naturen och en hård för konsten och den mänskliga kulturen. Särskilt de fem sinnena är för Polhem centrala i tingens indelning, där *a* betecknar synen, *e* hörseln, *i* lukten, *o* smaken och *u* känslan. Tingen graderas efter ljus och mörker, antal, storlek, tid, nytta, dygd, behaglighet och förnämhet.

När man vill beskriva naturen, säger Polhem i det mest utförliga, bevarade utkastet till ett universalspråk, *Orda teckn på naturens materialer och dess egenskaper* (1710–1711), finner man inte alltid användbara ord eller namn för att beteckna det man syftar på.¹⁸ Man tvingas till omständliga förklaringar som gör beskrivningen längre och ledsammare. Matematiker och kemister använder sig av särskilda karaktärer och tecken för att göra beskrivningarna kortare. Men inte heller dessa räcker till för att göra meningen tydlig. Därför föreslår Polhem denna metod: de enkla tingen eller elementen betecknas med vissa bokstäver och graderas med hjälp av vokaler, alltså till en stavelse bestående av en konsonant och en vokal. Han ursäktar sig dock att han inte är ”någon god chymicus”, vilket kan ha inneburit att han inte lyckats särskilja de olika enkla elementen i rätt ordning. Detta språk skulle inte vara svårare att lära än andra främmande och obekanta språk. Som bekant kan ju inga ”bokliga wettskaper” läras bara genom modersmålet, och inte heller kan man kallas lärd utan att kunna förstå åtminstone några fler språk än ett. Han tänker sig ett språk oberoende av folkspråken, ”nästan som det skier medh ziphror, dem alla nationer lett[igen] lera kuna, så lenge alla sumor skrifwaß medh sina numrer; men om dhe medh bokstefwer, under sina egenteliga nambn aff sitt språk, skulle skrifwaß, som till exempel, Et tußen siuhundra trettio och femb, skulle en utlening det ike så lett förstå, som 1735.” På så sätt skulle det vara möjligt att uppfinna ett universellt

språk som bättre betecknade tingen, som skulle vara lättare att lära och kortare att skriva. Utan att tvingas förlita sig på många år av lång lärdomsmöda skulle man snart och enkelt lära sig det på kort tid. Med bara tio siffror kan man skriva flera miljoner tal, inte konstigt, säger Polhem, att 24 bokstäver då kan göra alla olika språks ord. Med två bokstäver skulle man kunna få 576 kombinationer, med tre 13 824 ord, och om fyra sätts ihop skulle man få hela 331 776 ord, ”och flera tuiflar iag wara till i hela världen”. Om inga ord hade bestått av mer än fyra bokstäver, så hade ”böcker ej behöfdz göras så tioka och stora som nu skier”. Denna ordning hade gjort allt lättare att lära. ”Jag lembnar detta alt under lärda mäns omdöme, och will allenast nu föreställa den metod, som iag effter mitt ringa pund har kunat finna mig uthi, medh förmodhan, att fast mycket der aff kan förbetras, må begynnelsen och anledningen der före ike förkastas.”

För naturens enkla element sätts konsonanten *L*, alltid med en vokal före och efter. Vokalen som står framför betecknar namnet, den efterföljande dess egenskaper. *al* betyder eld som det första elementet varur allt har sitt ursprung, det vill säga den rena naturliga elden som är i solen, inte den som är beblandad med grövre element. Så att skillnaden mellan solens eld och den jordiska elden, är som skillnaden mellan rent och smutsigt vatten. *el* betecknar eter, en materia som är grövre än eld, men finare än luft, ”och wistas uppe i lufften uner monen och stiernorna, och upfyller hela det oändeliga Spatium, huar uthi dhe flyta, såsom ihåliga blykuhlor i marwattn”. *il* betecknar ”wädrät som innesluter Jordhen såsom skahlet kring ett ägg”, *ol* vattnet, och *ul* själva jorden. Dessa fem enkla ordtecken som betecknar de allmänna elementen, följs av speciella beteckningar. *ala* är den första materien, ”materia prima”, vars ”particlar ähro så oändeliga små, att dhe näpel[igen] under någon figur kuna begriipas”. Den första materien är utan resistens och tyngd, ”hon betarfwar aldeles ingen tijdh i sin rörelse, utan snabbare emellan alla oändeligheenernas grensor, än sielfwa tankerna hinna nog föllia”. Och så fortsätter det med etern, wädrät, vattnet till jordens egenskap i de andra elementen, *ula*, *ule*, *uli* – och där slutar manuskriptet, *ulo* och *ulu* saknas. Teckensystemet tvingar honom att tänka till, att lista ut vad de olika möjliga teckenkombinationerna står för. Med ordateckensystemet kan han också fylla i luckorna i kunskapen. Det är ett sätt att tänka på, också ett sätt att minnas. Han kan säga en hel del om *ilo* wädrät i vattnet, *oli* vattnet i wädrät, och *olo* vattnets egenskap i sig själv. Svårt blir det att säga något om *eli* eterns egenskap i wädrät, och ännu svårare det omvända, *ile*, wädrets egenskap i etern.

El, en svängande kula under vattnet eller en snurrande planet i etern. "a ähr centrum
 aff kulan eller planeten, c Swängningz centrum. Nu ähr bekant, effter dhe mechaniske
 principia, att all cirkular rörelsse, terminerar sin Directions linea, en tangens ifrån
 (sin) Swengningz cirkel, det ähr, ifrån centro gravitatis corporis, a, och till b, som gör
 en angulum rectum emot Swengningz Radium ac. och såm Directio resistentie ifrån
 superficies till baaka, ike skier wijdh pu[n]cten b, utan i sielfwa Swengningss cirkelen
 d; ty föllier, att när drifften, och resistentien, ike skier i en pu[n]ct iust gent mot huar
 andra, då måste sama ting nödwendigt gå omkring". Christopher Polhem, Orda teckn
 på naturens materialer och dess egenskaper (ca 1710–1711), fol. 7v. Foto: KB.

Polhem gör åtskilliga utkast till liknade teckensystem och tabeller. *Korta ordatecken på naturens materialer och dess egenskaper* (ca 1710–1711), tycks vara anteckningar i tabellform till den föregående, med beteckningar för olika ämnen.¹⁹ *äläm* är växande och levande element, som *lama* spiritus animalis eller livsandar, *elem* blomster- och fruktandar, *ilim* oljiga ämnen eller fetter, *olom* ”det Subtila Saltet i allting”, *ulum* den fasta materien som aska och glas. I ett fragment, *Uppå före giorde fördehlning grunda sig föllliande simpla composita till universala betydels(er)* (odat.), som också utgår från de fem elementen, utnyttjar han även mjuka och hårda konsonanter.²⁰ *ev* är luften som gör vår hörsel, *ef* dunder, åska och tordön, *eb* den susande låt som kommer av växande träd när det blåser eller när de skakas, *ep* alla musikinstrument, *ag* djur som förlusta ögonen medan de lever, *ak* djur som tjänar till prydnad, *eg* alla slags läten som djuren ger, och *ek* tal och sång av människor. På ett annat ställe delar han in de levande varelserna, *K*, i olika fack som säger något om hur han uppfattar djurrikets indelning. *Ka* betecknar människorna, *Ke* alla djur på jorden som har hud och hår, *Ki* fåglar eller allt som har fjädrar och dun, *Ko* djur som är nakna och fjälliga som fiskar, och *Ku* ”wanskapeliga diuhr” såsom insekter.

Ett annat universalspråksfragment, *Naturliga kännetecken på nytt maner*, har hamnat bland mjöl- och grynkvärnar.²¹ Polhem påpekar däri svårigheten för ”den som ey til pricka giort sig kunig i Historia naturali”. Han har läst ett register av dess oändligt många namn som ingenting säger vartill de är tjänliga eller vilka sinnen som kan göra ett omdöme om dem, ont eller gott. Om det är fågel eller fisk kan man inte se av namnet, eller om det är nyttigt eller onyttigt. Därför konstruerar han nu ännu ett universalspråk där de vanliga vokalerna betecknar de ut- och invärtes sinnena, ”semivokalerna” de ut- och invärtes kroppsrörelserna, och konsonanterna naturrikenas särskilda namn. *K* står för sten och andra massiva ting, *g* för lösa jordarter. För växterna, *RT* och *rs*, gäller det förra för träd och buskar, det senare för alla slags jord- eller gräsväxter. För liv, *P* och *B*, gäller det förra för gående och krälade liv, det senare för flygande och simmande liv. Semivokalerna *l*, *n*, *m*, *r*, *s*, tilldelas kroppens delar: *l* tungans förrättningar, *n* handens, *m* fötternas, *r* hela kroppen, och *s* förnuftet. Sedan kan man bygga vidare på språket genom att kombinera vokaler och konsonanter. *KO* är stenar utan värde, *ga* dyrbara färger, *go* lera och sand med mera, *gu* gyttja och orenlighet. Träd och buskar betecknas med *T*, varvid *Ta* står för ”stora höga skuggrijka trän som gij god frucht tillijka”, medan *tu* är buskar utan frukt och nytta. *Da* är ansenliga blomster och örter.

gas, en blomma som förnuftet har mycket att resonera om

I anledning av ”att iag befän mig lijka klok sådan som förr, när igenom läsit H: D: Linæi vackra och lärda botaniska värk”, började jag, skriver Polhem i *Förslag till nyia namn uti botanicen* (efter 1739), fundera om det inte vore möjligt att ge alla främmande och obekanta örter namn som man genast kunde veta vilka deras nyttor, egenskaper och storlek var.²² Problemet kom sig av att trots att gräs och kryddor hade långa namn, så var man ändå tvungen att läsa stora folianter för att komma fram till samma örters natur och egenskaper. Jag har tidigare tänkt på ett sådant universalspråk, säger den kring åttio-åriga Polhem, men kan inte befatta mig mer med det ”sedan bästa tijden och vige[u]ren ähr borta af min lijftijd.” För att kunna se metoden och grunden till det hela tar jag ett exempel som rör örter och gräs, fortsätter han. Fyra par konsonanter får stå för substantiv gällande naturliga ting, *p* och *b* står för allt levande, människor respektive djur, *k* och *g* för växande ting, träd respektive gräs och örter, *t* och *d* för alla slags jordarter, hårda respektive mjuka, *f* och *v* för alla fenomen, synliga och kännbara respektive imaginära. *G* står alltså för alla gräs och örter. Växtens storlek skulle sedan kunna betecknas med olika stora bokstäver. Därefter följer en vokal. De fem vokalerna *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, får stå för de fem sinnena. Som till exempel: *ga* skulle betyda en ört som behagar synen, nämligen en vacker blomma. Och eftersom inte alla blommor är lika behagliga så kan man med olika storlekar på vokalen beteckna graden, de förnämsta får den största bokstaven och de sämsta den minsta. Och vidare: *ge* är ”en ört som man väll mycket hört talas om men änu icke fått kunskap om dess egenteliga dyggder”, *gi* en ört som luktar väl eller illa, *go* en ört som enligt smaken duger att äta, och *gu* en som är mjuk eller vass. Lägg sedan till semivokalerna: *s* förnuft, *l* ”tungans operationer”, *n* händerna, *m* fötterna eller lokalrörelse, och *r* för hela kroppens verkan. Alltså:

gas bemerker en blomma som förnuftet har mycket att reisonera om, *gal* bemerker en blomma som mycket tahlas om, *ges* en bloma som mycket hörs och beretas om, *gan* en blomma som kan brukas i manufactur och färggarn, som blivit transporterat ifrån en anan ort, och *gar* en bloma som tienar för vår krop till medicin eller förgifft. Item *gis* bemerker förståndiga blaningar i Chymien som kan förorsaka goda luchter etc., *gil* en ört som en quaksalvare kan prata före, till sin profit, *gin* en ört af god eller elak lucht som dock tienar till vissa beredelser eller och någon slagz manufactur, *gim* en ört af lucht som kan tiena till fartens befodran, så hampa till takel och Segel etc., *gir* en luchtande ört till medicinalsaker. De öfriga lærer man i anledning här af lätelig finna sielf.

Med denna grund är det nu mindre svårt att namnge alla mer speciella ting genom tillsättning av konsonanter och vokaler. Han avslutar med att säga: "Vore iag ung skulle iag reta någon att göra sig odödelig med ett nytt språkz påfinnande, som de lärda i framtijden skulle tacka före, effter som de då sluppo att läsa så många stora folianter som nu och då bli lijka kloka. Men huad boktrykaren skulle seja der om kan iag intet veta." Detta förslag lämnade han till "den illustra akademien", det vill säga Vetenskapsakademien, för omprövande huruvida den kunde omnämnas i dess handlingar. Den infördes aldrig.

Polhem läste inte gärna böcker på latin. Vad han hade läst av Linné var närmast det han kunde finna på svenska, såsom i Vetenskapsakademiens handlingar. I handlingarna läste han emellertid Linnés "Samling af et hundrade växter upfundne på Gothland, Öland och Småland" (1741).²³ Han kom då att tänka på en spekulatio han hade haft under många år, men som han på grund av andra sysslor hade blivit tvungen lägga åt sidan. Det var tanken om att man skulle kunna ge alla ting sådana namn så att man kunde se deras förtjänster och nytta, alltså att varje bokstav och dess placering hade sin särskilda betydelse. Han sätter sig följaktligen ner och skriver *Förslag till sådana tillnamn på örter och gräs som kuna i korthet utmerka deras dygd och egenskaper i gemen* (efter 1741).²⁴ Namnen på örterna skulle kunna ges på följande sätt, förklarar Polhem. Alla örter och gräs fördelas i tre universella sorter, "nembligen den första Sorten som växer i Skogar och ängar den bonden i höö kan sellia lasstahls, 2. som vårdas i trädgårdar och kuna sellias pund- och marktahls, och 3. de som egenteligen skiötas i Botaniska trädgårdar för apothecen och sellias lod- och quintintahls, åtminstone deras producter såsom Spiritus, olior, vattn etc." Dessa kan betecknas med B, b, *b*. Då fullständiga boktryckerier använder sig av många skilda stilsorter i olika storlekar, på samma sätt som naturen har olika högväxta örter och gräs, så kunde de högväxta örterna betecknas med en större stilsort.

Han sätter sedan på nytt fem vokaler, *a, e, i, o, u*, för syn, hörsel, lukt, smak och känsel. *ba* hör då till synen, färger, svart och vitt och så vidare, och som graderas efter vokalens storlek. *ba* utmärker vita blomster, *be* "skrifz när ingen ting mera förstås än blåtta örtens varelse", *bi* en ört som luktar, vilket apotekare tjänar till "uhrskilingzman", *bo* utmärker en ört som är smaklig och ätlig, men vad som är bättre eller sämre får kockar bedöma, *bu* utmärker en kännbar ört, där största vokalen gäller för bomull, därefter lin, hampa, tistel och sist nässla. Med dessa två bokstäver kan tre sorter och fem storlekar bilda 15 625 olika variationer. Man skulle "förnöja de curieusa", föreslår Pol-

hem, genom att lägga till sex semivokaler, så kunde exempelvis toppen eller kronan betecknas med *l*, fröet eller frukten med *n*, bladen med *m*, stammen eller stjälken med *s*, och roten med *r*. Därmed skulle man komma upp i hela 1 406 250 olika kombinationer. ”Flera olikheter torde väl intet förekomma.” Men man skulle ändå kunna lägga till en fjärde bokstav som då kan beteckna växtens nytta, som till exempel *bomi*, ”en ört huars smakeliga blad producerar en safft eller vattn”, det vill säga kål. Och så avslutar han: ”Jag borde väl gå vjdare med Exempel men som iag ähr huarken Botanicus eller apothecare så understår iag mig ej gå längre utom min läst.”

Polhems förslag till universalspråk för botaniken var riktade till Vetenskapsakademien. Men några universalspråksförsök omnämns varken i dess handlingar eller protokoll. Han ligger dock till stor del bakom det att Vetenskapsakademien valde att ge ut sina handlingar i antikva i stället för den i svenska språket gängse frakturen. Den 22 september 1739 upplästes Polhems *Discurs om de latinske och tyske tryckstylar*. Vid det mötet var Linné närvarande, och även en Polhem, men sannolikt inte Christopher, utan i stället sonen Gabriel. Om varför frakturen hade uppkommit kunde Polhem förklara:

Så att lijka som Skräddare upspinna nyare moden på kläder, Byggmästrar på nyare maner i architecturen, hvarigenom så mycket biefs i det ena och alfrans i det andra opkomit etc., altså hafva munkarna i Tyskland omsvarfvat de latinska bokstäfver til gamal munkstyl, och det dels derföre, att lijka som de ægyptiske präster fingerade sina hieroglypher sig emellan, på ted andra intet måtte komma under väder med deras updiktade konster i relionen, så ville och dessa munkar göra det samma.²⁵

Frakturen var munkars påfund, ett tillkrånglat bjäfs för att liksom med hieroglyfer hemlighålla kunskap för utomstående. Ingen bra förebild för den upplysta och utåtriktade akademien. I stället förespråkade han den latinska stilen, som äldst, renast och behagligast för ögonen. Polhems intresse för tecken, tryckstilar och typografi visar på en övergång från en muntlig kultur till en alltmer skriftspråklig kultur som eftersträvar objektivitet och rationalitet. Det handlar om läsande, inte om ljud.

Blomsterspråket är ett universalspråk

Naturen har ett språk. Den klassiska traditionen om Naturens bok kan avläsas i universalspråkets beteckningar av tingen i världen. Universalspråket handlar om förhållandet mellan namn och ting, att finna en samstämmighet

mellan ordens och de naturliga tingens ordning. I sin läsning av Linné kom Polhem att tänka på sitt universalspråk och försökte skapa sin egen botaniska systematik. Polhem sökte det effektiva, komprimerade uttrycket. Botanikerna, apotekarna, kockarna ska slippa långa växtnamn, slippa läsa tjocka folianter, men ändå få veta allt om en örts egenskaper. Enda förlorarna är boktryckarna. Trots att deras system skiljer sig åt, hade Polhem och Linné liknande sätt att tänka i metaforer och kategorier. De såg båda naturen som ett teckensystem. Naturen var en bok som går att läsa. Det finns förbindelser mellan orden och tingen.

I förstugan till Naturens tempel, förklarar Linné i *Deliciae naturae* (1772), lär man sig naturens språk som inte är svårare än något europeiskt språk. Först lär man sig bokstäverna, sedan stavelserna och till sist högst 100 glosor: "När man härvid blir litet vand, går det så fort at läsa Naturen, som någon annan Bok; ja äfven för sjelfva Fruentimren, som för Lady *Monsson* i London, *Anna Blackburne* i Oxford, Fröken *Colden* i Nya York."²⁶ Att tingen behöver namn går tillbaka till människans allra första tid i Skaparens lustgård, Guds allra fullkomligaste naturaliesamling, där Adam namngav växterna och djuren en efter en (Första Mosebok 2:19 f.). Men så några tusen år senare kom den andre Adam, Linné själv. Den adamitiska anknytningen finns inte hos Polhem. Linnés språk har en stark koppling till Skapelsen, det gudomliga Ordet, vilken Polhem saknar. Det finns språkmystiska, esoteriska övertoner hos prästsonen, men hos mekanikern Polhem är det hantverkaren, praktikern som talar. Naturens språk ska vara funktionellt först och främst.

Att tala om världen, att namnge naturtingen, har också med kunskap att göra. Botanikens tvåfaldiga grund, hävdade Linné, är klassifikation och namngivning, att dela och namnge. Namngivningen är central för kunskapen, med hänsyftning till Isidorus av Sevilla menade Linné att namnge är att kunna: "Vet du inte tingens namn, så förlorar du kunskap om dem."²⁷ Linné sökte därför ett samband mellan växtens utseende (beskrivningen) och namn, "att växten genom blomman eller fructificationen skulle säga sitt eget namn".²⁸ Växtnamnet skulle inte bara vara en godtycklig beteckning utan också en beskrivning. Men namnet *betyder* inte växtens essens, utan *refererar* till dess idé, dess essens. Innan vi hade bokstäver, förklarar Linné i "Ratio operis" till *Genera plantarum* (1737), var vi tvungna att förmedla alla våra idéer med bilder. Nu förfogar vi över 26 bokstäver med vilka vi kan skriva våra idéer. Med ord kan vi beskriva växterna säkrare och mera lättförståeligt än alla praktfulla botaniska bilder. Det gäller att formulera sina idéer med så

får ord som möjligt, inte uttrycka sig med ”det latinska språkets pompösa och vältaliga blomsterspråk.”²⁹ Vad man kan säga är att Linnés namngivning är en strävan efter ett teckensystem med förbindelser mellan tecknet och det betecknade, eller mellan ord och ting. Han söker finna språkliga uttryck inte bildliga, han söker efter ett exakt språk, artnamnen ska inte innehålla vilseledande retoriska eller bildliga, metaforiska uttryck, ”namnet skall troget återge vad naturen själv säger och upprepar.”³⁰

Sedan antiken hade Aristoteles, Theofrastos och Dioskorides Pedanius varit vägledande när det gällde klassifikation.³¹ Men Linnés främste föregångare inom systematiken och taxonomin, vid sidan av fransmannen Joseph Pitton de Tournefort, var engelsmannen John Ray. Han hade föreslagit att man skulle gruppera växterna utifrån vissa gemensamma egenskaper och likheter. Hos honom finner man också en intressant ledtråd till den botaniska nomenklaturens frändskap med universalspråkstanken. Ray bidrog nämligen till universalspråkskonstruktören John Wilkins fantastiska projekt, *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* (1668), med att klassificera växterna. Enligt Wilkins börjar alla begrepp inom botaniken med *G*: *gα* (blad), *ga* (blomma), *ge* (fröhus), *gi* (buske), och *go* (träd).³² Till exempel blir *gap* en flockblomstrig blomma med bredare blad, *gapα* anis eller koriander, och så vidare. Även tillfälliga egenskaper som smak, färg, lukt, konsistens och plats användes vid indelningen. Som vi såg utgick även Polhem, kanske av en händelse, från bokstaven *G* i indelningen av växterna. I brev till Martin Lister beklagade visserligen Ray sig över Wilkins stränga regelverk som lades på honom. Hans arbete med tabellerna tvingade honom att ordna växterna inte efter naturen, utan i samstämmighet med Wilkins förutsatta system, där växterna skulle delas i tre likstora ”skvadroner” eller slag, och var skvadron i nio ”olikheter”, för att slutligen sedan sätta samman växterna i par. Vad finns det för hopp, tillägger han, för att en sådan metod skulle bli tillfredsställande, och inte uppenbart felaktig och löjlig?³³ Även en annan engelsman, George Dalgarno, gav några år tidigare i *Ars signorum, vulgo character universalis et lingua philosophica* (1661), exempel på universal-språksnamn i ett latinsk-filosofiskt lexikon, med kryddor (*neib*) som *nebghn agbana* (*allium*, vitlök) och *snhd rugbag* (*coriandrum*, koriander), eller träd (*sneid*) som *snagsum bamrug* (*fraxinus*, ask) och *snag hglag* (*salix*, sälg).³⁴

Linnés nomenklatur är på flera sätt ett slags ett slags universalspråk: den ska vara universellt giltig, vara oberoende av naturliga språk och kulturer, orden ska avspegla tingen, och de ska ingå i hierarkier av över- och underordnade ting eller ord, och den är ett teckensystem och en kombinatorik.

I *Philosophia botanica* (1751) sätts denna klassificering och kategorisering i ett allomfattande system, allt ska beskrivas, läggas i lådor och namnges. Det finns sju delar av fruktkroppen som sammanlagt kan variera på 38 olika sätt, dessa i sin tur kan variera efter tal, form, position och relativ storlek, vilket ger $4 \times 38 = 152$. Multiplicerad ytterligare med 38 får vi ett nytt värde. Alltså efter matematiska beräkningar kommer Linné här fram till att det rent teoretiskt skulle kunna finnas 5 736 olika kombinationer, och därmed lika många växtsläkten i naturen.³⁵ De botaniska studierna var en sorts begreppskombinatorik vilken krävde en grammatik, en syntax där orden sammanfogades och förbands till större enheter. Som recensenten av *Philosophia botanica* skrev (det vill säga antagligen Linné själv), att detta arbete ”kan anses, som en *Grammatica* och *Syntaxis* för dem, hwilka wilja utwälja det *Botaniska Studium*, utom hwilken de ej kunna gå långt, utan at snafwa.”³⁶ Ett av de mest slående exemplen på en i det närmaste algebraisk kombinatorik finner man i femte upplagan av *Genera plantarum* (1754). Där lade Linné fram en idé om ett botaniskt alfabet bestående av 26 bokstäver som kunde kombineras parvis utifrån fyra säkra och fasta mekaniska principer: antal, form, läge och inbördes storlek. Största antalet släkten skulle då bli $26 \times 26 \times 4$, det vill säga 2 684.³⁷ Med ”växternas bokstäver” kunde man bilda ord, alltså de olika växtsläktena. Bokstäverna är inskrivna av den store Konditorn. Vår uppgift är att läsa dem.³⁸

Linnés teckenkombinatorik blir en sorts universalmatematik. Det är de kvantitativa, aritmetiska egenskaperna som Linné lägger till grund för växtbeskrivningarna, ”fyra mekaniska principer, säkra och fast förankrade” såsom antal, form, storleksförhållande och läge.³⁹ Artnamnet ska uttrycka särtecknet, men till skillnad från Polhem, är dygderna, lukten, färgen, smaken eller den praktiska användningen värdelösa särtecken. Polhems botaniska systematik säger inte mycket om växternas morfologi. Det är snarare en nyttoindelning. Ståndare och pistiller, helbräddade eller parflikiga blad, bryr han sig inte om. I stället tar han fasta på vad sinnena kan säga om växterna – inte minst vad apotekare luktar och kockar smakar – vad för nytta, dygd och behag de kan ge. Det är den patriotiska nyttokulten i frihetstidens antropocentriska utilism som ger kategorierna. Örterna indelas efter om de växer i den vilda skogen, i trädgårdsland eller botaniska trädgårdar, om de säljs i lass, pund eller lod. Det rör sig om ett system med diskreta grader, inte kontinuerliga överlappningar.

Den mekaniska kombinatoriken ledde fram till den binära nomenklaturens kombinationer av släktnamn och artnamn. Första gången Linné an-

vänder sig av kortformer för växterna är lämpligt nog i registret till *Öländska och gothländska resa* (1745).⁴⁰ Den binära nomenklaturen var med andra ord ett resultat av pappersbesparning, i ett sökande efter det komprimerade uttrycket. Den kom att introduceras i *Pan Suecicus* (1749), och bildar för växterna utgångspunkten från och med *Species plantarum* (1753), och när det gällde djuren tionde upplagan av *Systema naturæ* (1758). Det är således inte Linnés binära nomenklatur Polhem kritiserar, snarare kan man se Polhem som en föregångare till införandet av kortformer för växterna, dock utifrån helt andra grunder. Linné var nog inte heller ovetande om Polhems universalspråkskonstruktioner – både satt i Vetenskapsakademien, och han kan ha läst Polhems universalspråksmanuskript som skickades in till dess handlingar. Det ligger nära till hands att se Linnés sexualsystem och nomenklatur som en utlöpare till samma anda som ligger bakom universalspråkens klassificering av verkligheten. Linnés system, liksom universalspråket, bygger på klara, enkla regler för klassificering, och innehar regler för namngivning som underlättar kommunikationen mellan människor. Där finns kategori-tänkandet, etiketterandet, förbindelsen mellan namn och ting. Den binära nomenklaturen är ett universalspråk, har en praktisk nyttofunktion genom att vara ett effektivare, mer ekonomiskt sätt att uttrycka sig på än de tidigare frasnamnen, det är en nomenklatur som tar ställning för etikettering snarare än diagnostisering, innehar ord som refererar till bestämda idéer och är internationellt och giltigt överallt. Blomsterspråket är ett universalspråk.

Botanikens Ariadnetråd

När man såg Skapelsen mångfald infann sig en förundran blandad med vilsenhet. Hur ska allt detta förstås av ett ändligt förnuft? Universalspråket, liksom systematiken, var ett försök att orientera sig i kaos. De bygger båda på ordning och kategorisering. Ett första steg var att sortera tingen, klassificera och kategorisera, att försöka finna ett regelsystem med ett antal sorteringsregler att arbeta utifrån. Regelsystemet innebar en möjlighet att greppa mångfalden, men det var också ett sätt att minnas, att finna vägen tillbaka. Som Linné skriver i ett tidigt manuskript: ”Säg mig L. B. [Lector Benevole] hwad någonsin något omistligare är för en incipient, än att hafwa reglor, hwar åter han sig ställa skall?”⁴¹

Denna orientering i verklighetens kaos liknar Linné ofta vid resor i geografien. Liksom vandraren söker sig fram i det konkreta landskapet, söker

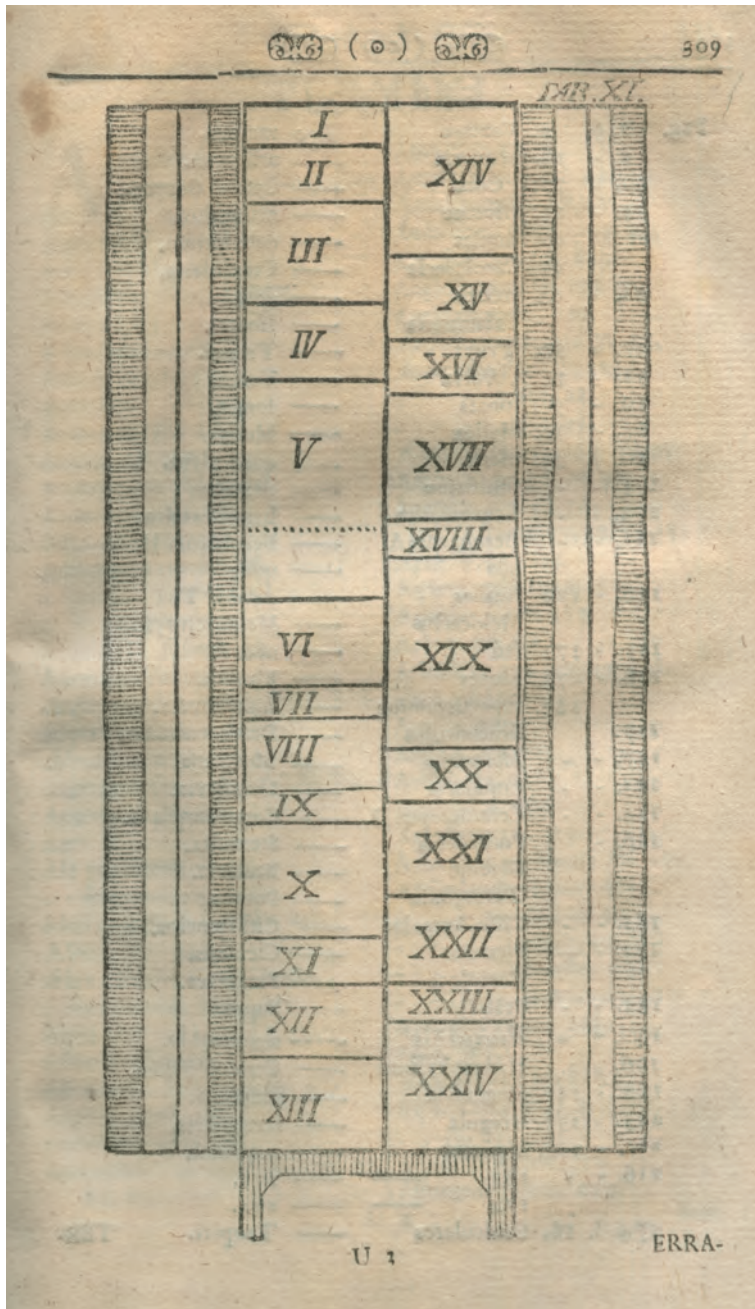
tänkaren sig fram i det abstrakta tankelandskapet. Det abstrakta systemet åskådliggörs med metaforens hjälp, visualiseras med geografiska erfarenheter, som resor genom täta skogar och på stormiga hav. Som en skeppare på det vilda havet behöver man kompass och sjökort. Många har omedelbart lidit skeppsbrott när de försökt finna principer för namngivningen, ”de har undvikit diverse klippor, men ofta fallit offer för Scylla i sin önskan att undfly Charybdis.”⁴² Systemet var som en geografisk karta för färder i de vidsträckta naturens riken, för att undvika ”naturens täta och skuggiga skogar fulla med skarpa och taggiga snår”.⁴³ Utan ordning och kategorisering går man vilse, försvinner man i det skräckinjagande kaos. Man behöver en väg, en röd tråd att följa. ”Botanikens Ariadnetråd är systemet, utan vilket kaos råder”, klingar en lapidarisk aforism i Linnés *Fundamenta botanica* (1736).⁴⁴ Botanikens fundament består av 365 regler i tolv kapitel, lika många som dagarna och månaderna på året. Ordningssökandet liknas inte endast vid en resa, utan också vid byggandet av en fästning eller en regents maktutövande. Han säger att botaniken bör byggas på orubbliga principer liksom på en ointaglig och säker fästning.⁴⁵ Utan system skulle man inte kunna ta rätt på en enda ört, ”på samma sätt som en Regent ej kunde få rätt på en enda människa, om han ej hade dem indelta i wiss ordning”.⁴⁶

Utmaningen var att finna ett system som överensstämde med det som Gud nedlagt i naturen. Sexualsystemet kunde verka artificiellt, men målet var ett naturligt system, där de naturliga klasserna låg som öar på en karta. Paul Dietrich Giseke, som besökte Linné sommaren 1771, ritade just en karta där ordningarna var runda öar i naturens ocean.⁴⁷ Antalet ingående släkten (arabiska siffror) stod i proportion till cirklarnas diameter. De romerska siffror, motsvarande ordningarna i sjätte upplagan av Linnés *Genera plantarum* (1764). Det naturliga systemet skulle avspegla skapelsens ordning. Men ibland passade inte verkligheten in i systemet. Den vidunderliga *Peloria*, den förbryllande gulsporren (*Linaria vulgaris*), var en anomali, ett monster. Linnés systematik och katalogisering av världen grundar sig på en stark gudstro, en tro på den ordningsamme och ordentlige Skaparen. Gud skapade, Linné ordnade. Att det fanns en gudomlig ordning var de få som tvivlade på, men hade Linné funnit den rätta? Polhem hade sin ordning.

Sjuttonhundratalet var den systematiska andans århundrade. Tidens systematiska tänkande låg väl närmast det Jean le Rond d’Alembert i inledningen till *Encyclopédie* (1751) kallade för ”system-andan” (*esprit de système*), vilket var något annat än ”den äkta systematiska andan” (*esprit systématique*) som innebar en reducering av ett stort antal fenomen till några få principer.⁴⁸

Sökandet efter ordning och klassificering genomsyrade de mest skiftande vetenskaper. Polhem själv konstruerade sitt mekaniska alfabet som representerade mekanikens enkla och grundläggande element. I likhet med en skald som kan skriva den skönaste poesi genom att sätta samman bokstäver till ord, kunde mekanikern sätta samman de mekaniska bokstäverna till komplicerade maskiner som utförde nyttigt arbete. Kemisten, hydrosystematikern, Johan Gottschalk Wallerius klassificerade och indelade vattnet (det fjärde riket) i flockar, avdelningar, släkten, arter och varianter.⁴⁹ Här gällde det att kunna skilja mellan dagg, regn och skyfall, eller mellan vårkällsvatten, väderkällsvatten, brunnsvatten och åvatten. Eller djurens naturliga safter som blod, spott, tarmvatten, svett, urin, ögonvar, snor, tarmslem, sädeslem, mjölk, öronvax, fett, ister och pormaskar. Den obefordrade prästen Lars Stockenstrand räknade med hela sex riken, där han komplementerade med fullständighetens rike, "Regnum pleromaticum", en sort klassificering av supralunära ting eller filosofiska begrepp gemensamma för alla naturens riken, samt atmosfärens kaotiska rike av luftarter, "Regnum atmosphaericum vel chaoticum". Även Linné antyder existensen av ett kaotiskt rike. I sina föreläsningar omnämner han ett "Regnum neutrum sive chaoticum", där även det kaotiska ska införlivas i den kosmiska ordningen, närmare bestämt mikroorganismerna.⁵⁰

Mineralogiska system utarbetades av Axel Fredrik Cronstedt, Anders Johan Retzius, Jöns Jacob Berzelius och andra. Titeln på lantmätaren Adolph Modeers bok, *Anledning til stenrikets upställning på stadgade grunder* (1785), förklarar vad ordningsskapandet syftade till. Man delade upp materien i grundämnen, väl avgränsade kemiska substanser med bestämda definitioner. Kemin hade sitt eget teckensystem och kombinatoriska möjligheter. I förlängningen finner vi vad som skulle kunna betraktas som kemins universalspråk, Berzelius teckensystem från 1813, där bokstäverna refererade till klart bestämda och avgränsade grundämnen som kunde kombineras till föreningar, H (hydrogenium) och O (oxygenium) som bildar H₂O (vatten). Så entydigt definierade tecken, som omfattade begreppens essens i kemin, var svårare att finna inom den mer komplexa botaniken eller medicinen. Även i språkens klassifikation anar man den linneanska taxonomin.⁵¹ Botanikern Peter Pallas var inne på grupperingar av språken. Dansken Rasmus Rask tillämpade det linneanska klassifikationssystemet när han indelade språken i æt eller race, klasse, stamme, gren, sprog och sprogart. En av finno-ugristikens pionjärer, historikern August Ludwig Schlözer i Göttingen hade Linné som förebild och systematiserade utifrån språken människor och folkslag i *clas-*

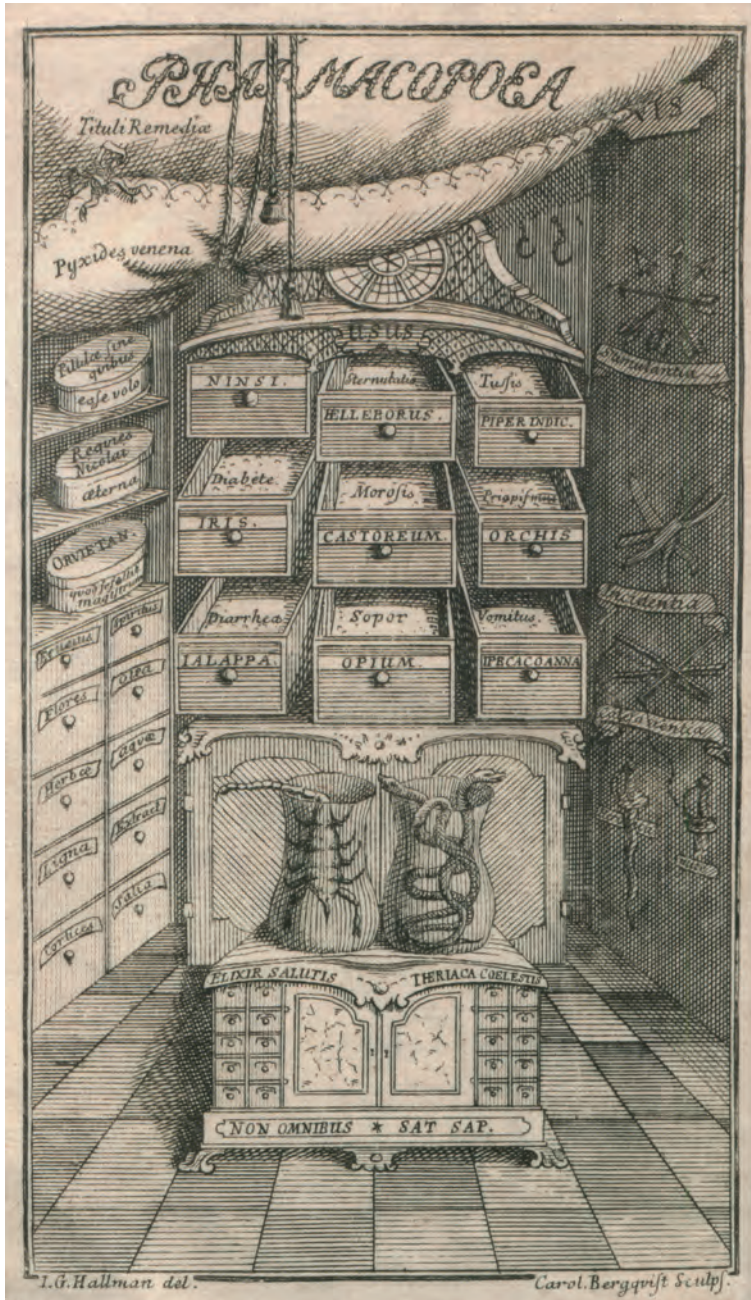

Herbarium vivum, en levande växtsamling, eller hortus siccus, en torr trädgård. Herbarieskåp med fack indelade efter sexualsystemets 24 växtklasser, och som kan inrymma 6 000 pressade växter. Linné, *Philosophia botanica* (1751), tab. XI. Foto: förf.

ses, ordines, genera och *species*. Han har också kallats för ”historiens Linné”. Schlözer ville i linneansk anda skapa en *philosophia ethnographica* där språken hade samma funktion för historien, som ståndarna hade för växtläran.

Den ordningsskapande problematiken kunde gälla bibliotekarien som ordnade böckerna i växande bibliotek, eller trädgårdsmästaren som i den botaniska trädgården satte odlingarna i rätta rader och i avskilda geometriska sängar. Herbarier skulle ordnas i skåp och buntar, även fröna väntade i speciella fröskåp inför nästa sådd. De botaniska trädgårdarna var för Linné liksom levande växtbibliotek. Det augsburgska konstskåpet i Uppsala, med hundratals fack med exotiska naturalier, manifesterar detta lådtänkande. Själva minnet tänktes som ett bibliotek, ett hus med otaliga rum, eller en trädgård med gångar som förgrenar sig. Det gällde att skapa ordning i världen, klassificera och kategorisera. Allt ska läggas i lådor och etiketteras som i en naturaliesamling. Allt ska ligga i sina särskilda konvolut, liksom i Linnés herbarium.⁵² Naturalhistorikerna sökte ordningen, samstämmigheten, totaliteten. Världen skulle vara en barockträdgård med kvadrater och parallelogram, inrutat med tydliga gränser, indelas i lådor och fack. Som i frontespisen till Linnés farmakopé, *Materia medica* (1749), där man ser en apoteksinteriör i halvdunkel, med utdragna lådor, med medikamenten i ordning, i sina bestämda skåp, lådor, askar och kärl – *iris, jalappa, opium, elixir salutis, theriaca coelestis*. Listan på verklighetens systematik kan göras längre, som klassificeringen av kristallerna, befolkningsstatistikens kategorier, den wolffianska filosofins systematik, Kants kategorier, drömmarnas systematik, eller som hos Swedenborg, andarnas och änglarnas väl åtskilda samfund i den andra världen.

Tidens vetenskap handlade om ordning, om det så gällde materiens beståndsdelar, blommor, ord eller änglar. Allt ingick i skapelsens stora kedja, *catena naturæ*, allt var delar i universums urverk, trappsteg i en kosmisk stege. Taxonomin var själva vetenskapen om ordning, där helheten analyserades till enheter, för att finna identiteter och skillnader, men också att förena tingen till högre enheter i ett hierarkiskt system. Klassificeringen utgjorde en vetenskaplig metod. Vetenskapen blev en ordningsskapare – samlandets vetenskap. Att ordna handlar också om att se likheter mellan ting, vilka likheter som man anser vara de viktigaste och vad som hör samman. Polhem tänker ständigt utifrån metaforer och analogiresonemang. Linné argumenterar åter och åter utifrån analogier mellan växt- och djurvärld, och kvarhöll alltså analogin mellan växternas och människornas brudkammare. Han såg likheter mellan tingen. Just detta metaforiska tänkande är

Allt ska läggas i lådor och etiketteras. Frontespisen till Linnés *Materia medica* (1749), tecknad av Johan Gustav Hallman, graverad av Conrad Bergqvist.

centralt för bildandet av kategorier. Klassificeringen av växterna ingår i det mänskliga tänkandets kategorisering av sin livsmiljö, ett sätt för att kunna handskas med sin omgivning.

Klassamhällets försvarare

Naturens tre riken kunde delas in i klasser, ordningar, släkten och arter. Klassificeringen grundar sig på ett metaforisk tänkande, där hierarkier bildas med hjälp av metaforer, man skapar dikotomier, utstakar gränser, ser skillnader och likheter mellan tingen. Linnés användande av metaforer var inte endast ett pedagogiskt eller retoriskt grepp, det var ett sätt att tänka. I sökandet efter ordning sker ständigt överföringar från den kända ordningen till den okända, från de kända ordningarna, hierarkierna, rangrullorna inom familjen, staden, samhället och riket, till de mindre bekanta ordningarna i naturens riken. Växtriket betraktades som ett system av relationer, som äktenskap, släkten och familjer. I *Praeludia sponsaliorum plantarum* (1729), förspel till växternas bröllop, bygger Linné just på analogier med djurvärlden och människans liv, delvis med inspiration från Sébastien Vaillant. Pistillen var det honliga organet, fruktämnet äggstockarna, stiftet äggledaren, ståndarknapparna testiklarna och ståndarsträngarna sädesledarna. Den äktenskapliga metaforiken, parallellen mellan växter och människor, var något Linné ständigt återkom till. Det var ett metaforiskt tänkande, det vill säga förståelsen av vardagliga, genealogiska släktrationer överfördes till den botaniska klassifikationen.

Naturens okända ordning kunde föreställas med hjälp av metaforer från den kända vardagliga verkligheten. Hierarkier i människans värld överfördes till naturen. Även naturen var ett klassamhälle. Den svenska byråkratin, förvaltningssverige, tabellverket, befolkningsstatistiken, den fiskala ordningen, det militära indelningsverkets disciplin, de karolinska hjältarna i hans barndom marscherade fram i Linnés ordnande av naturen. Det var en värld av hierarkier. För det första överförde han mänskliga sociala relationer till växterna, både familje- och klassrelationer. Äktenskap mellan män och kvinnor, som gruppen *Polyandria, Monogynia*, tjugo män eller flera i samma brudkammare med en kvinna. Eller samhällslivets klasser, mossorna är som utfattiga torpare, skriver Linné i *De politia naturae* (1760), gräsen bönder som förtrampas och förtrycks, och örterna är adeln som prunkar och prålar med sina blommor.⁵³ För det andra överförde han geografins fem politiska

indelningar, kungadöme, provins, län, församling och bondgård, till naturen. Även stadens ordning överfördes till naturen, liksom Polhem överförde staden till språket. Och för det tredje överförde han också krigskonstens indelningar, regemente, bataljon, kompani, pluton, tätlag och soldat, till naturen.⁵⁴ Växternas indelning i klasser, ordningar och släkten kunde liknas vid den romerska härens indelning i legioner, kohorter och maniplar. Nyupptäckta växter var som rekryter i Floras armé och Linné var härföraren och fältherren. Själv kallade han sig för general, den främste bland Floras officerare.⁵⁵ Hans konkurrenter kom långt ner i rangrullan, allra längst ner Johann Georg Siegesbeck, han som ifrågasatte Linnés syndiga tankar om blommornas kön. Siegesbeck var fältväbel. Tanken om växternas militära ordning är i och för sig inte unik för Linné, han hänvisar själv till Andrea Cesalpino som menade att örternas skulle föras till bestämda ordningar liksom divisionerna i ett militärläger fördelas i klasser.⁵⁶ Annars förblir allt i en förvirrad rörelse.

Linnés klassificeringsmetod går tillbaka till vad som ingick i hans bildningsbakgrund, som den aristoteliska logikens ordningsskapande, men också, som har visats, med den humanistiska traditionens sätt att läsa och använda sig av *loci communes* (allmänplatser), i sig en minneskonst, en metod att samla anteckningar och ordna excerpter under bestämda rubriker.⁵⁷ Det finns även mer djupt liggande kognitiva mönster i Linnés tänkande, liksom i Polhems, den mänskliga förmågan att kategorisera och skapa hierarkier. Alla samhällen tycks organisera taxa i hierarkier, vilka är klart avgränsade mot varandra och ger den möjligheten att man kan införliva nya arter i ett induktivt, koherent system som kan överföras till vilken livsmiljö som helst, en förmåga som varit tillgång för *Homo sapiens* för att underlätta anpassningen till en ny miljö.⁵⁸ Det finns alltså ett samspel mellan transhistoriska och tids- och kulturbundna faktorer.

Under 1700-talet genomgick hela verkligheten en klassificering och indelning. Inte bara växter, djur och mineraler skulle klassificeras. I *Bibliotheca botanica* (1736) sätter Linné hela den botaniska litteraturen i ett "naturligt system" för examination av till exempel klassen "beskrivare" och dess ordningar "bortglömda", "använda", "utvalda" och "speciella" författare.⁵⁹ Linné själv fann sin plats i klassen Systematiker, ordningen Universella, undergruppen Sexualister. Till och med systematikerna kunde systematiseras. Bland botanister finner man metodiker, bland dem systematiker, närmare bestämt universella ortodoxa systematiker där man finner sexualisterna – "jag själv"! Var man ska placera in Polhem i systemet framgår inte. Han bildar väl en

klass för sig, kanske närmast Linnés ”heterodoxa systematiker”, sådana som inte tagit hänsyn till fruktifikationen vid uppdelningen.

Den botaniska systematiken överfördes också till sjukdomarna. Inom nosologin skulle man klassificera sjukdomarna i systematiska kategorier genom särskiljande av tecken och kännetecken. Med inspiration från François Boissier de la Croix de Sauvages *Nouvelles classes de maladies* (1734), ett verk som Linné lärde känna i Leiden 1737, började han indela sjukdomarna i släkten.⁶⁰ Vad Sauvages gjorde var att överföra Tourneforts termer klass, sektion, släkte och art från den botaniska systematiken till sjukdomarna. Det var ett sorts analogiresonemang där man liksom inom botaniken utgick från växternas yttre kännetecken, men i stället byggde upp en sjukdomsklassifikation utifrån de karakteristiska symtomen. Allt kan systematiseras, som Linné skriver till Sauvages, ”jag är oförmögen att fatta något som inte är systematiskt ordnat”.⁶¹

Till Linnés professur hörde semiotiken, teckentydandet, att avläsa symptom och samla ihop dem till syndrom. Under en offentlig föreläsning över *Systema morborum* den 3 november 1741 sade semiotikern Linné: ”Om sjukdomar rät skola kiännas, måste de kiännas af sina tekn äfwen som örter, diur och stenar; de måste rangeras i classes, ordines, genera och species; så länge det ej skedt, lefwa wi uti en confusion.”⁶² Klasserna motsvarar regementen och riken, ordningarna kompanier och provinser, släkten korpralskap och socknar, och slutligen arterna motsvaras av rotar och gårdar. När han sade detta skrattade medicinarkollegan Nils Rosén von Rosenstein till. I brev till Sauvages berättar Linné: ”Min kollega skrattade i början, då jag i min första föreläsning sade mig ämna föredra sjukdomarna enligt klasser, släkten, arter, synonymer osv. Han menade, att jag ej kunde studera sjukdomarna på annat sätt än en botanist växterna. Nu skrattar han mindre, då nästan alla studenter höra på mig, men på honom endast få.”⁶³

Att skapa ordning bland sjukdomarna var en utmaning, man tvingades avgöra vilka tecken som var viktiga, se likheter och skillnader. Sjukdomarna är oändligt många, säger Linné i en senare föreläsning över *Systema morborum* från 1751–1752. ”De redan beskrefnas antal bestiger sig til 3 à 4000. Huru skal man bete sig at taga rätt uppå dem, känna igen dem och skilja dem? Jo, det kan ske medelst den systematiska methoden.”⁶⁴ Systematiken var med andra ord ett sätt att bringa ordning i kaos, att få kontroll över världens mångfald, att hitta fram i verklighetens labyrinter. Ett led i detta är det metaforiska tänkandet, sökandet efter likheter, som när han överför begrepp från sitt botaniska system till nya områden. I *Genera morborum* (1759) om sjukdo-

marnas släkten, säger han att symtomen förhåller sig till ”sjukdomen som blad och stjälkar till växten.”⁶⁵ *Systema naturæ* utvidgades till *Systema morborum*. Man kan också se sjukdomsklassificeringen som en sorts ramverk som säger något om inre föreställningar, om sociala och kulturella strukturer i tiden. Sjukdomarna blir till genom gränsdragningar, inramningar, när man enas om dess gränser, det vill säga när man identifierar en viss sjukdom genom att bestämma dess gräns mot andra.⁶⁶ Till stor del sker just kunskapsbildningen genom sådana gränsdragningar. Gränserna för sjukdomarnas symtom stakas ut. Till exempel nämner Linné detta allvarliga sjukdomssymtom: ”Djup, häftig utandning med mundrag” – det är med andra ord kvävningssjukdomen ”skratt”. Närmare bestämt gäller det arten *Risus*, i släktet *Suffocatorii*, ingående i klassen *Suppressorii* (undertryckningssjukdomar).⁶⁷

Vid sidan av det metaforiska tänkandet, hierarkierna och gränsdragningarna, har vi en fjärde faktor i kategoribildandet, dikotomin, som i *Clavis medicinae duplex* (1766) där dikotomierna utgör medicinens dubbla nyckel. Medicinen och medikamenterna spaltas upp i det yttre och inre, i det flytande och fasta, i olika luktarter som ambrosiska och bocklukande, orgastiska och fräna, liksom terapin i skarpa, slemmiga, salta medel och så vidare.⁶⁸ Dessa sätt att bilda kategorier i medicinen med hjälp av kognitiva redskap finner man på många håll. Samtida med Linné finner man Eberhard Rosén-Rosenblad som försvarade en avhandling, *De tussi* (1741), där hostan sattes i system och fick sina rätta artbestämningar.⁶⁹ Inte mindre än 17 slag av hosta hade Sauvages tidigare räknat med. Sjukdomsklassifikationen fick också en efterföljare i Linnélärjungen Johan Haartman, medicinprofessor i Åbo, som gav ut åtta dissertationer i systematisk nosologi, *Sciagraphia morborum* (1779–1781), där han utgår från klasser, ordningar, släkten och arter.⁷⁰

Lådorna i huvudet

Polhems och Linnés tankar kring ett universellt språk för växterna styrdes av ett antal grundläggande tankemetaforer. Dessa metaforer, som är utmärkande för det mänskliga tänkandet och används mer eller mindre omedvetet, är framför allt att *kategorier är lådor*, men också att *världen är en byggsats*. Vad som åsyftas är inte de bokstavliga, språkliga uttrycken, utan de kognitiva tankemönster med vilka de, liksom vi, tänker.⁷¹ Med hjälp av dessa tankemetaforer försökte man förstå två centrala problem, som också var typiska för barocktänkandet, det som Polhem och Linné var ute efter att

lösa, dels klassificeringen och atomiseringen av tingen och begreppen, dels frågan om den säkra metoden för att förmedla och inhämta kunskap eller skapa nytt vetande. I grunden handlade det om *ordning* – och det var själva utgångspunkten för universalspråken. Det gällde att bringa ordning i språket och i världen. Man utgick från tron att naturen hade en ordning, att denna ordning går att upptäcka och beskriva, att tingen har bestämda essenser, att orden är eller ska vara isomorfa med tingen. Skapelsens systematik och ordning hade sin garant i den kristna Gudens allvishet och försyn.

Kategoriseringen av verkligheten är en grundläggande kognitiv förmåga i det mänskliga tänkandet och varseblivningen.⁷² Kategoriserandet handlar om mänsklighetens eviga sökande efter ordning i kaos – en ordnad värld är lättare att leva i än en kaotisk. Människan står inför något större än sig själv, något som är obegripligt för hennes begränsade förnuft. Ett sätt att göra världen begriplig är att försöka göra den logisk, matematisk och geometrisk. Men systematiseringen, kategorierna, regelbundenheterna, lagarna, den matematiska beskrivningen av naturen finns egentligen inte där ute, utan främst i den mänskliga hjärnan. De behövs för människans tolkning av världen, därför talar de ofta mer om henne själv än om världen i sig. Det gäller att skapa ordning, behärska världen och omgivningen med begrepp, kategorier, hierarkier, namn och klasser. Indelningen blir även en maktutövning, där definitionerna också utestänger, diskvalificerar företeelser eller människor från att tillhöra en viss kategori. Genom att indela och sammanbinda kategorier med varandra uppnår man en större ordning i verklighetens kaos. Med den kategoriska perceptionen görs verklighetens oskarpa övergångar till distinkta fack. Tänkandet lägger till gränser som inte finns, fyller ut ofullständiga mönster. Kategorierna, gränserna och begränsningarna, är inlärd och kulturberoende, det vill säga de motsvarar inte verkliga kategorier utanför, utan snarare uppstår i mötet mellan människans medvetande och hennes omgivning. De är tankemönster, scheman, inte sällan vaga och godtyckliga. Det som faller utanför kategorierna ser man inte. Med andra ord bestämmer kategorisystemet vad vi ser och inte ser.

För att konstruera ett artificiellt språk, som Polhems nya namn i botaniken eller Linnés binära nomenklatur, måste orden isoleras från de levande språksammanhangen, orden måste objektiveras, analyseras och sönderdelas till sina enkla beståndsdelar. Orden antas ha sin betydelse i sig själva, oberoende av sammanhanget – språket dekontextualiseras. Något liknande skedde vid framväxten av biologin som vetenskap. Naturen dekontextualiserades genom att man avskiljde arten, den enskilda växten eller djuret, från dess

miljö, vattnet eller jorden, så att det kunde prepareras, mätas, beskrivas och jämföras med andra livsformer, frigjord från det lokala ekologiska sammanhanget eller människans sinnesupplevelser.⁷³ Ordens betydelser, tänkte man när det gällde universalspråket, uppstod inte i ett samspel mellan människor, som den motsatta relativistiska eller funktionalistiska uppfattningen, uttryckt av bland annat Urban Hiärne och Linné, som betraktar språket, orden som mynt, som byts, växlas, slits och förlorar värde, enligt den efter Quintilianus och Horatius använda myntmetaforen.⁷⁴ Som universalspråkskonstruktörer sökte Polhem och Linné i stället de fasta, eviga betydelserna, som var oberoende av människan. Polhems ordatecken och Linnés binära nomenklatur vilar på tanken att orden eller symbolerna kan representera världen direkt, och inte, som man i stället skulle kunna hävda, stå för inre föreställningar om världen. Ständigt finns hos dem tanken om ett samband mellan språket och tingen i världen, att orden refererar till olika ting. Från ett kognitivt semantiskt perspektiv är betydelsen av ett ord inte det materiella objektet i yttervärlden, utan betydelsen finns i huvudet. Världen filtreras genom våra sinnen och tänkande. Historikerns uppgift blir att undersöka *hur* man har kategoriserat, på skilda sätt i olika tider och kulturer, hur kategorierna förändras, hur man omkategoriserar och hur olika kategoriseringar strider mot varandra. Genom att studera kategorier i historiska källor, som Polhems, Linnés och andras klassificering av naturtingen, kan vi komma åt den tidens tänkande och inre föreställningar.

Växternas väsen

Det systematiska tänkande bygger på den underliggande metaforen att *kategorier är lådor*. Begreppen kan läggas i olika, klart avskiljbara fack, liksom olika myntsorter, stenar eller snäckor. Genom att förstå sina erfarenheter med hjälp av objekt och substanser kan man kategorisera och gruppera dem, kvantifiera och resonera över dem. Detta får klara följder för systematiken, där varje ord, varje begrepp antas stå för vissa väsensbestämda egenskaper. Systematiken är ett sökande efter oföränderliga begrepp, en längtan efter åskådlighet och det slutna absoluta systemet. Det var för Polhem och Linné, och andra, naturligt att tänka sig att kategorierna existerade utanför det mänskliga medvetandet, vilket samtidigt innebar att de också antog en universell, transcendental logik, som går utanför människan. För Linné hade ju Gud skapat logiken i världen. Det universella systemet skulle spegla den

sanna strukturen i verkligheten. Systematikens hierarkiska tabeller visade var tingen hörde hemma, dess särskilda plats i den universella ordningen. Men dessa tankar om kategorier och essenser var egentligen inget varken Polhem eller Linné reflekterade över, de var mer eller mindre omedvetet antagna som självklara. En förståelse av deras tänkande handlar just till stor del om att finna sådana underliggande kognitiva föresatser, att ta reda på de "lådor" eller kategorier de indelade världen i. Dessa är nämligen beroende av deras erfarenheter, föreställningar, perceptioner, rörelser i rummet och kulturen omkring dem, men också av metaforer och mentala bilder. Deras indelning av världen i kategorier berättar något om dem själva. Kategorierna finns inte "där ute" i världen som givna lådor, utan "där inne", i den inre världen, i deras tankar.

Detta sätt att se på kategorier som Polhem och Linné omfattar är av klassiskt slag, vari man ser kategorierna som definierade av de objektivt givna egenskaperna som delas av medlemmarna inom en kategori. Kategoriseringen beror alltså på kunskap om en kategoris väsentliga egenskaper. Vad de följer är det mänskliga tänkandets informella "teori" om essenser, det vill säga det att människan betraktar varje ting som en sorts ting, att det tillhör en viss kategori, att alla ting har en samling väsensbestämmande egenskaper som gör de olika tingen till de sorts ting de är, och att denna essens är en inneboende del av tinget. För Platon var *eidos*, idén, tingens väsen och orsak. Allt som finns till i verkligheten liknar eller har en del i en idé. Variationer är inget annat än mindre perfekta manifestationer av denna *eidos*. Tanken om essenser kunde i deras samtid också förstås utifrån Aristoteles definition av "definition" som en lista av egenskaper som både är nödvändiga och tillräckliga för något att vara det slag av ting det är och ur vilka tingets alla egenskaper härstammar.⁷⁵ Med andra ord, bakom Polhems, Linnés och andras sökande efter bestämda, klart avgränsade egenskaper som utgör en art, ett släkte, och så vidare, finns tanken om essentiella egenskaper, väsensbestämda egenskaper som gör ett ting till ett bestämt ting och inte något annat. De accidentella egenskaperna, som berodde på till exempel jordmån och temperatur, var ovidkommande i Linnés system. Polhem är mindre nogräknad vad gäller att identifiera vilka egenskaper som är accidentella. Hans system avbildar mer hans eget tänkande. Linnés *descriptio specifica* skulle i stället gälla artens eviga grundidé. Hos honom förenas därmed kreationism och logik med en essentialistisk hållning.

Naturalhistorien blev en vetenskap om essenser.⁷⁶ Det essentialistiska artbegreppet säger att en viss art består av individer med liknande egenskaper,

att de delar samma essens, och vidare att varje art är skarpt avgränsad från alla andra, att varje art är konstant över tiden, och att det finns begränsningar för hur mycket variation det kan finnas inom en art.⁷⁷ Linné kan sägas omfatta ett sådant essentialistiskt artbegrepp, men det hade sina skeptiker. Både Gottfried Wilhelm von Leibniz och John Locke kände sig obekväma med ett artbegrepp med väldefinierade, skarpt avgränsade arter. Locke sade att gränserna mellan arterna, med vars hjälp vi kan sortera dem, är gjorda av människan.⁷⁸ Linnés franske rival inom naturalhistorien, Georges Louis Leclerc de Buffon, framförde i stället ett nominalistiskt resonemang i första volymen av *Histoire naturelle* (1749), där artbeteckningen, indelningarna i släkten, klasser och så vidare, endast var praktiska benämningar och mänskliga konstruktioner, arten existerar enkom i våra föreställningar. Världen var bara ett myller av individer. Det går inte, menade Buffon, att beskriva naturen genom indelningar, utan arterna, även släkterna, är endast omärkliga nyanser, ovetbara grader.⁷⁹ En annan kritiker var Michel Adanson som i *Familles des plantes* (1763) för ett nominalistiskt resonemang.⁸⁰ Frågan är alltså om kategorierna finns i världen eller endast i det mänskliga medvetandet.

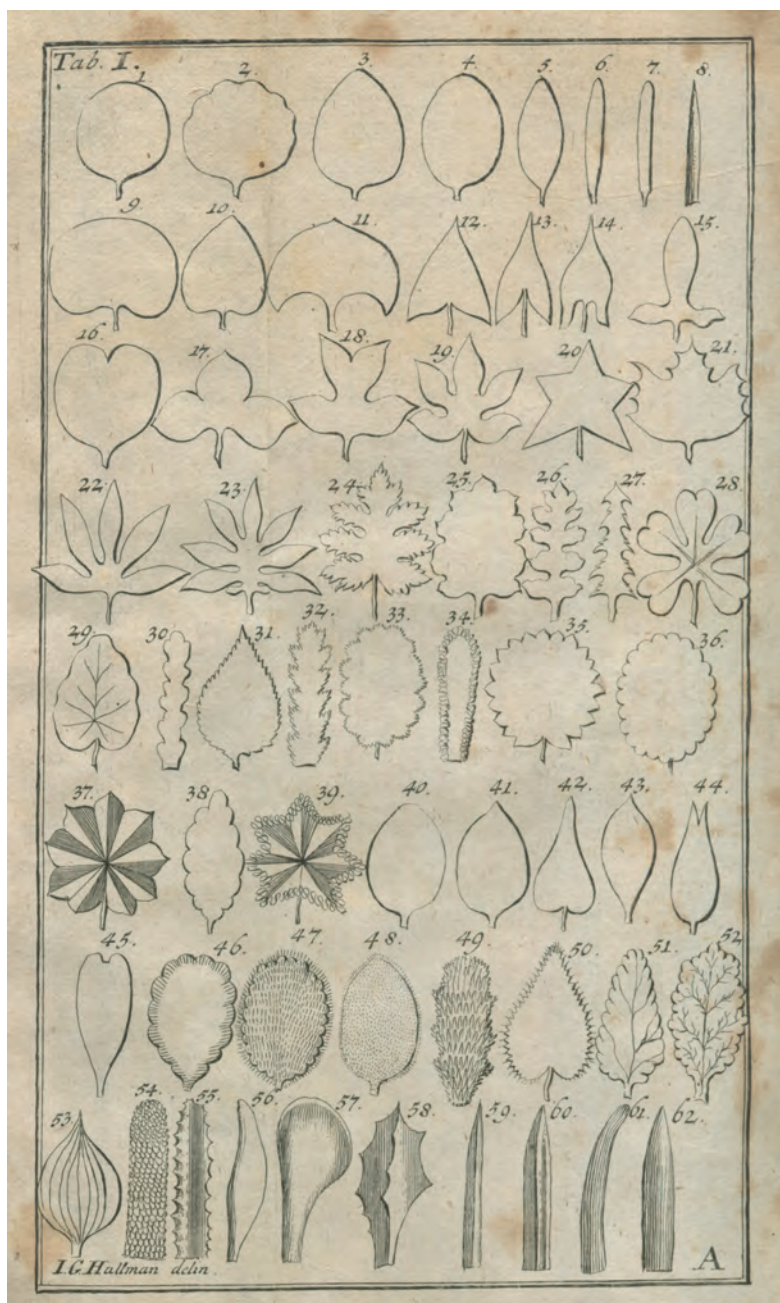
Kategorier i naturen och i tanken

Vad var det Polhem och Linné såg i naturen, deras egna tankar eller de verkliga tingen? Polhem intresserade sig knappast för de ”verkliga” arterna, det vill säga arter oberoende av människans tänkande och hennes nytta. Hans systematik handlade om en nyttoaserad ordning som snarare speglade hans eget tänkande om världen. Linné använde i stället artbegreppet, för det första, för att kunna klassificera på ett systematiskt sätt, för det andra, för att försöka finna en korrespondens mellan våra begrepp och de diskreta entiteter som vi ser i naturen. Vid skapandet av kategorier utspelar det sig en strid mellan natur och konst, mellan det naturliga och mänskliga. Gränsen mellan de naturliga och de artificiella kategorierna är svårdragna. Är det Guds kategorier man finner eller är de av människan skapade? Hos Linné finns en dragkamp mellan ett skolastiskt och ett empiriskt grepp i sökandet efter den giltiga klassificeringen. ”Vi, som ingalunda är naturens Herrar, och som ej kan omskapa alla örter så att de passar våra begrepp, vi bör i stället underkasta oss Naturen och genom uppmärksamt studium lära oss läsa de Drag som är inskrivna i växterna själva.” För Linné är arter och släkten naturliga, alltså gjorda av Skaparen själv, medan varieteter uppkommer ur

tillfället. När det gäller klasser och ordningar, hjälps naturen och konsten åt. Han tvivlar inte på att det skulle finnas en naturlig indelning, ”men jag skrattar åt alla de metoder som fram till idag har kallats naturliga.” Innan vi har funnit en naturlig indelning, måste vi, medan vi lär känna växterna, tills vidare ”tillåta de artificiella klasserna och deras surrogat.”⁸¹ Det naturliga kontra det artificiella systemet är ett omdiskuterat problem hos Linné (och för övrigt alltså inom den moderna systematiken). Här är inte platsen att lösa detta, syftet är i stället att endast lyfta fram denna grundläggande problematik och dess samband med kategoritänkandet, hur kategorier bildas genom prototyper, hur människan ser mönster och likheter i naturen, helt enkelt hur kategoribildandet är en del av ett samspel mellan människans tänkande och hennes omgivande miljö.

Att hitta de diskreta graderna var en utmaning för universalspråkskonstruktörerna. Naturen hängde samman, men i tydliga avgränsade grader, i kontinuerliga serier av sammanhängande ting. Å ena sidan var naturen ett helt, något kontinuerligt och sammanhängande, å den andra sidan bestod den av delar, gick att uppdelas och differentiera. Att finna de diskreta graderna gick ganska väl för de högre djuren, och för växterna, men näst intill oöverstigliga problem ställdes man inför när det gällde mineralriket. Till och med Linné tycks vara nära att kapitulera: ”Och sanningen att säga, är uti hela stenriket intet annat än idel varieteter. Och ha de mäste Stenarter sin upprinnelse af Pinnmo.”⁸² I den tidigmoderna världen var världen en gång given av Gud. För Linné fanns, som bekant, lika många arter nu som i begynnelsen.⁸³ En art utgjordes av de individer som alla kommer av en växt, medan varieteter är olikheterna mellan de individer som kommer av ett och samma frö. Linnés artdefinition låg inte långt från John Rays, som i *Historia plantarum* (1686) förklarade att arten utgjordes av de särskiljande egenskaper som förökar sig genom frön.⁸⁴

Med essensbegreppet kunde Linné och andra förstå artbegreppet – att individerna inom en art delade en essens med en bestämd och begränsad definition – men detta förklarar inte hur artkategorierna bildades i deras tänkande. I stället för essenser skulle man kunna tala om prototyper vid kategoribildandet, att vissa individer inom en grupp är mer utmärkande eller representativa än andra. Man bildar ett begrepp om en art genom att utgå från ett begränsat antal individer vars egenskaper sedan generaliseras till att gälla alla inom kategorin. Artprototypen utgår från de individer man har kunskap om, varvid prototypen modifieras vartefter man tillägnar sig mer kunskap. Kategoribildningen är i hög grad beroende av erfarenheten

Bladen kan indelas i idealtypiska former som äggrunda, lansettlika, njurformiga, pillika, handflikiga, parflikiga, helbräddade, tandade, naggade... Linné, *Philosophia botanica* (1751), tab. I. Kopparstick, efter förlaga av Johan Gustav Hallman. Foto: förf.

och är dynamisk, inlärning går fort och kräver inte mycket minne – endast några få exemplar behövs för att kunna bilda en kategori. I det mänskliga tänkandet finns det ett sökande efter prototyper, det typiska särdragen som utmärker en kategori. Som det visar sig är de bästa och ideala exemplen lättare att lägga på minnet än de ovanligare, mindre typiska exemplaren. Det är också de typiska exemplen, och de som förekommer i personens närhet, som lärs först. Linné använde sig just av en typologisk metod, en typologi som söker indela tingen efter deras typiska egenskaper. Han letade efter det idealtypiska, efter prototyper.⁸⁵ Det vill säga, han utgick från det enskilda exemplaret som antogs vara idealtypiskt, och som sedan kunde gälla för alla individer, för helheten, arten. Det idealtypiska exemplaret skulle kunna sägas stå närmare idealet, den tänkta essensen. Han skriver just att upptäckaren ”*måste gå från det enskilda till det allmänna.*”⁸⁶ Det är med andra ord en induktiv metod, en generalisering från några individer till helheten. Han behövde följaktligen också en omfångsrik empiri från världens alla hörn, som innebar en modifiering av prototyperna. De pressade växterna i herbarierna, de preparerade, spritinlagda djuren, de uppnålade insekterna, fungerade som prototyper, och fick gälla för helheten, arten. Användandet av ett bestämt ”typexemplar” eller holotyp (men också lektotyp och neotyp) som referens för en art inom systematiken är just ett sådant prototyptänkande.

Studier i hur människor klassificerar naturtingen genom historien och i olika kulturer kan ge ingångar till deras verklighetsbild och tänkesätt. Den vetenskapliga klassifikationen är inte frikopplad från den mänskliga kulturen, men inte heller hur vi människor de facto tänker. Vid sidan av att söka efter det som skiljer olika människor och kulturer åt, kan man också söka efter likheterna i tänkande, alltså beakta dialektiken mellan kulturella och transhistoriska faktorer. Kategoriseringen visar onekligen på viktiga kulturella skillnader, men också på likheter. Det finns tydliga likheter mellan antikens, medeltidens och renässansens klassificering av växterna, liksom de från Mellanamerika, Mellanöstern, Kina och Indien.⁸⁷ Gemensamt är att klassificeringen av organismer består av hierarkier av klasser inkluderade i varandra. Både folkliga och vetenskapliga klassificeringar antar att allt levande ingår i naturliga ”grupper inom grupper”. Alla kulturer ser ut att ha särskilda begrepp om biologiska arter, de har en sekventiell namngivning, bygger på morfologiska regelbundenheter, har övergripande grupperingar av djur som motsvarar zoologins klasser, och har övergripande grupperingar av växter som inte överrensstämmer med botanikens taxonomi, men har uppenbara ekologiska betydelser som till exempel gräs och träd.⁸⁸ Historiskt

sett har man vid grupperingar av djur och växter tagit fasta på de framträdande dragen, som hur de ser ut, hur de beter sig, i vilken miljö de lever i och inte minst, från ett instrumentellt antropocentriskt perspektiv, hur nyttiga eller farliga de är.⁸⁹ Den specialiserade, vetenskapliga klassifikationen, som Linnés system, överensstämmer med och är en vidareutveckling av detta allmänmänniska sätt att kategorisera naturen.

Det verkar alltså finnas en viss samstämmighet mellan folkliga och lineanska artindelningar.⁹⁰ Människor överallt finner särskilda biologiska mönster, som på ett ungefär korresponderar mot perceptuellt märkbara arter eller släkten inom den vetenskapliga taxonomin. Man kan säga att den folkliga indelningen är en empirisk approximation av den vetenskapliga. Den folkliga taxonomin lägger dock i större utsträckning märke vid storlek och egenskaper beroende av lokala, ekologiska omständigheter. I den bemärkelsen ligger Polhems universalspråkliga intresse för storlek och magnituder närmare det folkliga, medan Linné avfärdade just storlek och tillfälliga lokala egenskaper i sin klassifikation. Linné tog därigenom ett steg mot ett mer abstrakt ”vetenskapligt” förhållningssätt. Man skulle kunna säga att Linnés systematik var på flera sätt en till synes intuitiv artindelning utifrån en folklig taxonomi som på ett metodiskt och rationellt sätt utsträcktes till ett världsomspännande system. Det var också därför Linné var så beroende av så stort insamlat material som möjligt från avlägsna delar av världen. Hans *systema naturæ* skulle gälla överallt. Den mänskliga förmågan, som Linné i så hög grad omfattade, att förstå och försöka indela och ordna det diskontinuerliga i den levande världen, är en kognitiv förutsättning för hans system. Det hierarkiska systemet, med dess fem nivåer från rike till art, har sin grund i tänkandets hierarkiska disposition, vilken underlättar minnet och handlandet i världen.

Människan letar efter mönster, försöker finna likheter och skillnader mellan ting. Hon har utvecklat en förmåga eller en strävan att indela och kategorisera tingen, även det som till synes verkar vara ett kontinuum. Den mänskliga hjärnan söker efter gränser, försöker finna anhopningar, grupperingar, utföra en sorts klusterstatistisk analys av det kontinuerliga.⁹¹ Oberoende av varandra observerar människor samma arter i naturen, vilket antyder att våra mänskliga hjärnor är anpassade för en liknande ”perceptuell klusterstatistik”. Det tycks som om den mänskliga klassifikationen av arter motsvara vissa diskreta kluster i naturen, vilket kan förklara tvärkulturella likheter mellan olika folkslags klassificering, men också gemensamma kognitiva förutsättningar som har utvecklats i samspel med den biologiska

miljön. Å ena sidan tycks verklighetens kluster inverka på oss, å andra sidan skapar våra hjärnor dessa kategorier. Människans evolutionära historia har under en mycket lång tid varit ett samspel med miljön omkring henne, med växter och djur. Denna omständighet måste ha format det mänskliga tänkandet.⁹² Hur människan handskas med världen och naturen påverkar hur hon tänker om den. Det som är till nytta eller som hon har behov av förändrar tänkandet. Exempelvis överensstämmer den folkliga taxonomin bättre med den vetenskapliga när det gäller större vertebrater än med arter av mindre ekonomisk betydelse. Hon tror sig finna att allt i världen har ändamål och orsaker. De universella begreppen om det levande i världen är en förutsättning, både historiskt och kognitivt, för det vetenskapliga begreppsliggörandet av världen.

Hur och varför Polhem och Linné klassifierade tingen i naturen säger något om hur de tänkte och betraktade världens mångfald. De försökte finna ett universellt språk, oberoende av folkspråk och kultur, de sökte dechiffrera naturens bok, finna ordning i kaos, klassificera och sätta tingen i hierarkier. Systematiken kan förstås i relation till kognitiva processer, hur de bildade kategorier med hjälp av metaforer, hierarkier, gränsdragningar, dikotomier, essenser och prototyper. I grunden fanns ett samspel mellan människan och hennes omgivning, världen omkring henne med djur, växter och stenar. De såg likheter och skillnader mellan tingen i naturen. Allt som allt handlar det om förhållandet mellan natur och tanke, om representationer och förställningar i den inre världen om den yttre världen.

Noter

¹ Carl von Linné, *Carl Linnaei Gothlandska resa. Utdrag ur Carl Linnaeus' dagboksmanuskript från gotländska resan 1741, ur den publicerade reseberättelsen samt ur andra tryckta arbeten*, red. B. Gullander (Höganäs, 1985), 85.

² Carl von Linné, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* I:7, utg. Th. M. Fries & J. M. Hulth (Uppsala, 1917), 141.

³ Carl von Linné, *Caroli Linnaei Dieta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnads-sätt* (Uppsala, 1958), 206.

⁴ Carl von Linné, *Vita Caroli Linnaei. Carl von Linnés självbiografier*, utg. E. Malmeström & A. Hj. Uggla (Stockholm, 1957), 57.

⁵ Linné till Mennander, Dräcke 12/2 1734 n.s., i *Brev från och till C. F. Mennander*, utg. K. Österbladh (Helsingfors, 1942), III, 308.

⁶ Carl von Linné, *Linnés Dalaresa (Iter Dalecarlicum) jämte Utlandsresan (Iter ad exteros) och Bergslagsresan (Iter ad fodinas)* (1734), utg. Arvid Hj. Uggla (Stockholm, 1953), 312.

⁷ Carl von Linné, *Wästgöta-Resa, på riksens höglöflige ständers befallning förrättad år 1746. Med anmärkningar uti oeconomien, naturkunnogheten, antiquiteter, invånarnes seder och lefnads-sätt, med tillhörige figurer* (Stockholm, 1747), 124.

⁸ Carl von Linné, *Nemesis Divina*, utg. E. Malmeström & T. Fredbärj (Stockholm, 1968), 135.

- ⁹ Christopher Polhem, "En discours emellan Oeconomien och Commerciën uti Sverige af assessoren H. Chr. Pollheimer författat uti 7bris och octobris månader åhr 1716", *Christopher Polhems efterlämnade skrifter* II, utg. G. Lindeberg (Uppsala, 1951), 36 f.
- ¹⁰ Polhem till Görtz, Karls grav 15/9 1718. *Christopher Polhems brev*, utg. A. Liljencrantz (Uppsala, 1941–1946), 139 f.
- ¹¹ Lars Roberg, *Tal, holne för publique promotioner, vid Upsala academie*, utg. Carl von Linné (Stockholm, 1747), 27, 29 f.; Christopher Polhem, *Wisbetens andra grundwahl til vngdoms prydnad mandoms nytto och ålderdoms nöje; lempadt för vngdomen efter theas tiltagande åhr, vti dagliga lexor fördelt. Första boken innehållande en liten försmak af thet, som widare följandes warder* (Uppsala, 1716).
- ¹² David Dunér, *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (Stockholm, 2004), 170–176.
- ¹³ Christopher Polhem, "Experimenter som ännu återstå i vårt land at giöra om liudet", *Dædalus Hyperboreus: eller några nya mathematiska och physicaliska försök och anmärkningar: som wälborne herr assessor Polhammar och andre sinrike i Sverige hafwa giordt och nu tijd efter annan til almen nytta lemna* I (Uppsala, 1716), 10–12; faks., Nils C. Dunér, *Kungliga vetenskaps societetens i Upsala tvåhundraårsminne* (Uppsala, 1910); Christopher Polhem, "Index experimentorum, quæ in montibus vallibusque Laponiæ ut instituerentur, digna judicavit Chri[s]toph. Polhem Reg. Coll. Commerc. Consiliarius. d. 15 April. 1711", *Acta literaria Sveciæ* 1722, 285–289; *Bokwetts Gillets protokoll* (1719–31), utg. H. Schück (Uppsala, 1918), 65; jfr *Polhems brev*, 144.
- ¹⁴ Carl von Linné, "Qværenda", *Iter Lapponicum. Lappländska resan 1732* II, utg. I. Fries, S. Fries & R. Jacobsson (Umeå, 2003), II, 333.
- ¹⁵ Linné 1953, 37.
- ¹⁶ David von Schulzenheim, *Åminnelse-tal, öfver ... Herr Nils Rosén von Rosenstein, ...* (Stockholm, 1773), 24.
- ¹⁷ David Dunér, "Språket i universum. Polhem och alfabetkonsten", *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria* 2007, s. 133–164.
- ¹⁸ Christopher Polhem, *Orda teckn på naturens materialer och dess egenskaper*. KB, X 519, fol. 1–61; avskr. av Jacob Troilius, KB, X 521, s. 1–62.
- ¹⁹ Christopher Polhem, *Korta ordatecken på naturens materialer och dess egenskaper*. KB, N 60.
- ²⁰ Christopher Polhem, *Uppå före gjorde fördehlning grunda sig fölliande simpla composita till universala betydelfser*. KB, N 60, fol. 17.
- ²¹ Christopher Polhem, *Naturliga kännetecken på nytt maner*. KB, X 260:1, fol. 28–34; Christopher Polhem, *Om mjöl- och grynkvagnar*. KB, X 260:1, fol. 25–27.
- ²² Christopher Polhem, "Förslag till nyia namn uti botanicen", *Christopher Polhems efterlämnade skrifter* IV, utg. B. Löw (Uppsala, 1954), 346–349.
- ²³ Carl von Linné, "Professor C. Linnæi. Samling af et hundrade växter upfundne på Gothland, Öland och Småland", *Kongl. svenska vetenskaps academiens handlingar, för månaderna julius, august. ock september 1741* (Stockholm, 1741), 179–210; Artikeln omtrycktes 1743 och 1745, översattes till tyska 1750 och 1778, och latin 1762. John Edmondson, "A note on the previous editions", i Carl von Linné, *Linnaeus' Öland and Gotland journey 1741* (Uppsala, 2007), 11.
- ²⁴ Christopher Polhem, "Förslag till sådana tillnamn på örter och gräs som kuna i korthet utmerka deras dygd och egenskaper i gemen", *Polhems skrifter* IV, 349–351; Jfr Gunnar Broberg, "The broken circle", *The quantifying spirit in the 18th century*, red. Tore Frängsmyr, John L. Heilbron & Robin E. Rider (Berkeley, Los Angeles CA & Oxford, 1990), 56.
- ²⁵ E. W. Dahlgren (utg.), *Svenska vetenskapsakademien protokoll för åren 1739, 1740 och 1741* (Stockholm, 1918), II, 57, se även I, 82, 88, 130.
- ²⁶ Carl von Linné, *Deliciae naturae. Tal, hållit uti Upsala dom-kyrka år 1772 den 14 decemb. vid rectoratets nedläggande* (Stockholm, 1773); utg. Arvid Hj. Ugglå, *Fyra skrifter* (Stockholm, 1964), 108.
- ²⁷ Carl von Linné, *Philosophia botanica in qua explicantur fundamenta botanica cum definitionibus partium, exemplis terminorum, observationi-*

bus rariorum, adjectis figuris aeneis (Stockholm, 1751), § 210, s. 158; Carl von Linné, *Om botanikens grunder. Föreläsninganteckningar, höstterminen 1748*, utg. Lars Bergquist (Stockholm, 2007), § 151, 210, s. 283, 354.

²⁸ Linné, *Vita Caroli Linnaei*, 168.

²⁹ Carl von Linné, *Genera plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm, & proportionem omnium fructificationis partium* (Leiden, 1737), "Ratio operis", § 25; Linné, *Om botanikens grunder*, 439.

³⁰ Carl von Linné, *Critica botanica in qua nomina plantarum generica, specifica, & variantia examini subijciuntur, selectiora confirmantur, indigna rejiciuntur; simulque doctrina circa denominationem plantarum traditur. Seu fundamentorum botanicorum pars IV. Accedit Johannis Browallii De necessitate historiae naturalis discursus* (Leiden, 1737), § 296; Linné, *Om botanikens grunder*, § 296, s. 385, se även § 186, s. 331; jfr Charlie Jarvis, "Linnaeus' use of illustrations", *The Linnean legacy. Three centuries after his birth*, red. Mary J. Morris & Leonie Berwick, The Linnean special issue no. 8 (London, 2008), 75–84.

³¹ Om systematik se även: James L. Larson, *Reason and experience. The representation of natural order in the work of Carl von Linné* (Berkeley & Los Angeles CA, 1971); Gunnar Broberg, "Linné's systematics and the new natural history discoveries", *Contemporary perspectives on Linnaeus*, red. John Weinstock (Lanham MD, 1985); Gunnar Weimarck, *Att hålla ordning på arter och släkten – en familjeangelägenhet. Om systematisk botanik förr och nu* (Göteborg, 1997); Marc Ereshefsky, "The evolution of the Linnaean hierarchy", *Biology and philosophy* 12 (1997), 493–499; Robert A. Wilson (red.), *Species. New interdisciplinary essays* (Cambridge MA, 1999); William T. Stearn, "Den linnéanska vetenskapen. Klassificering, nomenklatur och metod", i Wilfrid Blunt, *Carl von Linné* (Stockholm, 2002), 245–250; Charlie Jarvis, *Order out of chaos. Linnaean plant names and their types* (London, 2007).

³² Mary M. Slaughter, *Universal languages and scientific taxonomy in the seventeenth century* (Cambridge, 1982), 168 f.; William T. Stearn, "John Wilkins, John Ray and Carl Linnaeus", *Notes and records of the Royal Society of London*

40:2 (1986), 101–123; Gerhard F. Strasser, *Lingua Universalis. Kryptologie und Theorie der Universalssprachen im 16. und 17. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1988), 229; Scott Atran, *Cognitive foundations of natural history. Towards an anthropology of science* (Cambridge, 1990), 161; Paolo Rossi, *Logic and the art of memory. The quest for a universal language*, övers. (Chicago IL, 2000), 169.

³³ Charles E. Raven, *John Ray, naturalist. His life and works* (Cambridge, 1942), 182.

³⁴ George Dalgarno, *Ars signorum, vulgo character universalis et lingua philosophica* (London, 1661), 116; utg. i George Dalgarno *on universal language. The art of signs* (1661), *The deaf and dumb man's tutor* (1680), and *the Unpublished papers*, utg. David Cram & Jaap Maat (Oxford, 2001), 273.

³⁵ Linné, *Philosophia botanica*, § 116, s. 116 f.; Linné har antagligen gjort ett räknefel. Summan bör bli 5 776. Sten Lindroth, "Linné – legend och verklighet", *Lychnos* 1965–1966, 83.

³⁶ Carl von Linné, "Philosophia botanica", *Lärda tidningar* 1750, nr 98, s. 391; utg. i Ove Hagelin (red.), *Herr archiatern och riddaren Linnaeus i Lärda tidningar 1745–1780* (Stockholm, 2007), 105.

³⁷ Carl von Linné, *Genera plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm, et proportionem omnium fructificationis partium*, 5:e uppl. (Stockholm, 1754), vii, x; Broberg 1990, 55.

³⁸ Linné, *Genera plantarum* (1737), "Ratio operis", § 11; Linné, *Om botanikens grunder*, 434.

³⁹ Ibid., § 19; a. övers., 437.

⁴⁰ Carl von Linné, *Öländska och gothländska resa på rikens högloflige ständers befallning för rättad åhr 1741. Med anmärckningar uti oeconomien, natural-historien, antiquiteter &c. med åtskillige figurer* (Stockholm & Uppsala, 1745); faks. (Malmö, 1940); William T. Stearn, "1973 Introduction", i *Linnaeus' Öland and Gotland journey 1741*, 21 f.; Frans A. Stafleu, *Linnaeus and the Linnaeans. The spreading of their ideas in systematic botany* (Utrecht, 1971), 106; Nils Uddenberg, *System och passion. Linné och drömmen om Naturens ordning* (Stockholm, 2007), 132.

⁴¹ Carl von Linné, *Fundamenta Botanica quibus*

Nova et naturalis plantarum Methodus superstruitur, ... Upsal: 1730, ms, Linnean Society, London; utg. i *Carl von Linnés ungdomsskrifter* I, utg. Ewald Ährling (Stockholm, 1888), 93.

⁴² Linné, *Critica botanica*, § 210; Linné, *Om botanikens grunder*, § 210, s. 355.

⁴³ Carl von Linné, *Systema naturæ per regna tria naturæ, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis* (Stockholm, 1758–1759), introitus; se även 1:a uppl. (Leiden, 1735), § 17; Carl von Linné, "Observationer och inledningsord i Systema naturæ", i *Om undran inför naturen och andra latinska skrifter*, utg. Knut Hagberg (Stockholm, 1962), 157, 159, 163.

⁴⁴ Carl von Linné, *Fundamenta botanica que majorum operum prodromi instar theoriam scientiæ botanices per breves aphorismos tradunt* (Amsterdam, 1736), § 156; övers. Telemak Fredbärj, *Botanikens grundvalar vilka i korta aförismor såsom förelöpare till större verk framställa den botaniska vetenskapens teori* (Uppsala, 1967), 19.

⁴⁵ Linné, *Critica botanica*, förord; Linné, *Om botanikens grunder*, 353.

⁴⁶ Linné, *Om botanikens grunder*, § 153, s. 284.

⁴⁷ Carl von Linné, *Praelectiones in ordines naturales plantarum ... Accessit uberior palmarum et scitaminum expositio præter plurium novorum generum reductiones cum mappa geographico-genealogica affinitatum ordinum, et aliquot fructuum palmarum figurae*, utg. Johann Christian Fabricius & Paul Dietrich Giseke (Hamburg, 1792), 623–627; Bengt Jonsell, "Linnaeus's views on plant classification and evolution", *Parasites as plant taxonomists. Proceedings of a symposium held in Uppsala August 25–27 1978 in commemoration of Carolus Linnaeus, Carl Peter Thunberg, Elias Fries*, red. Inga Hedberg (Uppsala, 1979), 4–6.

⁴⁸ Jean le Rond d'Alembert, *Inledningen till Encyklopedien* (Uppsala, 1981), 47 f.; Gunnar Broberg, "Om en unik gåva", i Linné, *Om botanikens grunder*, 10; Göran Rydén, "System och föränderlighet i synen på det svenska bergsbruket under 1700-talet", *Sjuttonhundratals* 2008, 68.

⁴⁹ Johan Gottschalk Wallerius, *Hydrologia, eller wattu-riket, indelt och beskrifvit, jämte anledning*

til vattuproffvers anställande (Stockholm, 1748); Hjalmar Fors, "Vetenskap i alkemins gränsland. Om J. G. Wallerius Wattu-riket", *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1996–1997, 47–49.

⁵⁰ Gunnar Broberg, "Systema naturae incognita", *SLÅ* 2002–2003, 39–41.

⁵¹ Sten Högnäs, "Ett indoeuropeiskt Europa? Språk och nationaliteter och gränser", *Europas gränser. Essäer om europeisk identitet* (Nora, 2007), 29; Gunnar Broberg, "Den vandrande gränsen. Var slutar Europa?", i *ibid.*, 226; Lisbet Koerner, *Linnaeus. Nature and nation* (Cambridge MA, 1999), 55.

⁵² Linné, *Philosophia botanica*, 291, 309; K. V. Ossian Dahlgren, "Philosophia botanica, ett 200-årsminne", *SLÅ* 1951, 24 f.

⁵³ Carl von Linné, *De politia naturae*, resp. Christ. Daniel Wilcke (Uppsala, 1760), § 3; övers. Anders Piltz, *Om jämvikten i naturen*, utg. Gunnar Broberg (Stockholm, 1978), 135 f.; jfr Linné, *Deliciae naturae*; a. utg., 113.

⁵⁴ Linné, *Philosophia botanica*, § 155; Linné, *Om botanikens grunder*, § 24, s. 88, se även 285.

⁵⁵ Linné, *Vita Caroli Linnaei*, 153 f.

⁵⁶ Linné, *Genera plantarum* (1737), "Ratio operis", § 1; Linné, *Om botanikens grunder*, 427.

⁵⁷ Arthur James Cain, "Logic and memory in Linnaeus' system of taxonomy", *Proceedings of the Linnaean Society of London* 169 (1958), 144–163; Nils Ekedahl, "Collecting flowers. Linnaean method and the humanist art of reading", i red. Inga Hedberg, *Species plantarum 250 years. Proceedings of the Species plantarum symposium held in Uppsala August 22–24, 2003* (Uppsala, 2005), 53, 56.

⁵⁸ Scott Atran & Douglas Medin, *The native mind and the cultural construction of nature* (Cambridge MA, 2008), 19, 23.

⁵⁹ Carl von Linné, *Bibliotheca botanica recensens libros plus mille de plantis huc usque editos, secundum systema auctorum naturale in classes, ordines, genera & species dispositos, additis editiones loco, tempore, forma, lingua &c. cum explicatione Fundamentorum botanicorum pars 1:ma* (Amsterdam, 1736), 24–33, 124–132; Lindroth 1965–1966, 78.

⁶⁰ Fredrik Berg, "Linné et Sauvages. Les rap-

ports entre leurs systèmes nosologiques”, *Lych-nos* 1956, 34; Fredrik Berg, *Linnés Systema morborum* (Uppsala, 1957), 11, 14 f.

⁶¹ Linné till Sauvages, Leiden 2/11 1737. *Lettres inédites de Linné à Boissier de la Croix de Sauvages* ... (Alais, 1860), 9; Lindroth 1965–1966, 78 f.

⁶² Carl von Linné, ”Caroli Linnæi Systema morborum seu Prælectiones publicæ de Diagnosi Morborum secundum Classes, Ordines, Genera, Species com Notis et observationibus characteristicis ...” (Uppsala, 1741), i Arvid Hj. Ugglas, ”När Linnæus tillträdde sin professur. Ett tvåhundraårsminne”, *SLÅ* 1941, 84.

⁶³ Linné till Sauvages, Uppsala 2/12 1741. *Lettres inédites de Linné*, 39; Berg 1957, 41.

⁶⁴ Carl von Linné, ”Föreläsningar öfver Systema morborum hållne af H^{tt} archiatern Carl Linnæus i Upsala 1751 och 52”, i Berg 1957, 63.

⁶⁵ Carl von Linné (pres.), *Genera morborum*, resp. Johan Schröder (Uppsala, 1759); övers. Johan Bergman av 2:a uppl. 1763, *Genera morborum (sjukdomsgrupperna)* (Uppsala, 1949), 5.

⁶⁶ Charles E. Rosenberg, ”Framing disease. Illness, society and history”, *Framing disease. Studies in cultural history*, red. Charles E. Rosenberg & Janet Golden (New Brunswick NJ, 1992), xiii–xx; George S. Rousseau, ”Introduction”, *Framing and imagining. Disease in cultural history*, red. George S. Rousseau (New York NY, 2003), 2–4; Roger Qvarsell, ”Historia och medicin. En studie av svenska medicinhistoriska avhandlingar 1970–2004”, *Svensk medicinhistorisk tidskrift* 10:1 (Stockholm, 2006), 16.

⁶⁷ Linné, *Genera morborum*, a. övers., 20.

⁶⁸ Carl von Linné, *Clavis medicina duplex* (Stockholm, 1766), § IX–X; övers. Birger Bergh, *Clavis medicina duplex. Medicinens tvenne nycklar* (Stockholm, 2008).

⁶⁹ Nils Rosén von Rosenstein (pres.), *De tussi, partem posteriorem practicam*, resp. Eberhard Rosén (Uppsala, 1741), 29–41.

⁷⁰ Johan Haartman, *Sciagraphia morborum* (Åbo, 1779–1781); Berg 1957, 35; Anto Leikola, ”Den linneanska traditionen i Finland”, *SLÅ* 2007, 165.

⁷¹ George Lakoff & Mark Johnson, *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its chal-*

lenge to western thought (New York NY, 1999), 36, 51; David Dunér, ”Om kunskap och metaforer”, *Kunskapens kretsar. Essäer om kunskap, bildning och vetenskap genom tiderna*, red. Charlotte Christensen-Nugues, Gunnar Broberg & Svante Nordin (Stockholm, 2008), 53–65.

⁷² Eleanor Rosch, ”Principles of categorization”, *Cognition and categorization*, red. Eleanor Rosch & Barbara B. Lloyd (Hillsdale NJ, 1978); Peter Gärdenfors, *Den meningssökande människan* (Stockholm, 2006), 51.

⁷³ Atran & Medin 2008, 28 f.

⁷⁴ Urban Hiärne, *Orthographia Suecana, eller den retta svenska bokstafveringen stelt i ett samtal emellan Neophilum och Eustathium* (u.o., 1717), 8; faks. utg. i Stig Örjan Ohlsson, *Urban Hiärnes språkvetenskapliga författarskap IV. Urban Hiärne and Cartesian phonetics* (Lund, 1997); Linné, *Clavis medicina duplex*, företal; Nils Tiällmann, *Grammatica Suecana eller en svensk språk- och skrif-konst* (Stockholm, 1696), 31; Francis Bacon, *De dignitate et augmentis scientiarum* (London, 1623), bok 6, kap. 1; Stig Örjan Ohlsson, *Urban Hiärnes språkvetenskapliga författarskap III. Språkforskaren Urban Hiärne. Jämförande studier mot europeisk och skandinavisk bakgrund* (Lund, 1992), 220–224.

⁷⁵ Aristoteles, *Analytikon ysteron*, 2.3.90b30–31; utg. Hugh Tredennick & Edward S. Forster, *Posterior analytics; Topica* (Cambridge MA & London, 1966); George Lakoff & Rafael E. Núñez, *Where mathematics comes from. How the embodied mind brings mathematics into being* (New York NY, 2000), 107.

⁷⁶ Atran 1990, 80.

⁷⁷ Ernst Mayr, *The growth of biological thought. Diversity, evolution, and inheritance* (Cambridge, MA & London, 1982), 260; Ernst Mayr, *Towards a new philosophy of biology. Observations of an evolutionist* (Cambridge MA & London, 1988), 313–334; se även P. Helveg Jespersen, ”Linnés artsbegreb. En foreløbig oversigt”, *SLÅ* 1948, 50–57; Mary P. Winsor, ”The creation of the essentialism story. An exercise in metahistory”, *History and philosophy of the life sciences* 28:2 (2006), 149–174.

⁷⁸ Mayr 1982, 263 f.

⁷⁹ Georges Louis Leclerc de Buffon, *Histoire na-*

turelle, générale et particulière, avec la description du cabinet du roy, Tome premier (Paris, 1749), 13; Buffon, "The 'Initial Discourse' to Buffon's *Histoire naturelle*. The First Complete English Translation", *Journal of the history of biology* 9:1 (1976), s. 150; Philip R. Sloan, "The Buffon-Linnaeus Controversy", *Isis* 67:3 (1976); Mayr 1982, 260 f.; Uddenberg 2007, 190; Rydén 2008, 68.

⁸⁰ Michel Adanson, *Familles des plantes* (Paris, 1763); Adanson. *The bicentennial of Michel Adanson's "Familles des plantes"* (Pittsburgh PA, 1963–1964).

⁸¹ Linné, *Genera plantarum* (1737), "Ratio operis", § 8 f.; Linné, *Om botanikens grunder*, 430 f.

⁸² Linné, *Om botanikens grunder*, § 3, s. 59.

⁸³ Linné, *Genera plantarum* (1737), "Ratio operis", § 5; Linné, *Om botanikens grunder*, 428, se även 286.

⁸⁴ Linné, *Philosophia botanica*, § 158; Linné, *Om botanikens grunder*, § 158, s. 287; John Ray, *Historia plantarum species hactenus editas aliasque insuper multas noviter inventas & descriptas complectens*. ... (London, 1686); Mayr 1982, 256 f.

⁸⁵ Jfr Mayr 1982, 259; Atran & Medin 2008, 92, 110 f.; Om prototypeteorin se Eleanor Rosch, "Cognitive representations of semantic categories", *Journal of experimental psychology: General*

104, 192–233; Peter Gärdenfors, "Concept learning", *A smorgasbord of cognitive science*, red. Peter Gärdenfors & Annika Wallin (Nora, 2008), 173–178.

⁸⁶ Linné, *Genera plantarum* (1737), "Ratio operis", § 8; Linné, *Om botanikens grunder*, 429.

⁸⁷ Atran 1990, 19; se även Brent Berlin, *Ethnobiological classification. Principles of categorization of plants and animals in traditional societies* (Princeton NJ, 1992); Ingvar Svanberg, "Ängsskärän (*Serratula tinctoria*) som färgväxt i 1700-talets Europa", *SLÅ* 2002–2003, 52; jfr "De totemiska klassifikationernas logik", i Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (Paris, 1962); sv. övers. J. Stolpe, *Det vilda tänkandet* (Lund, 1987), 45–82.

⁸⁸ Atran 1990, 17.

⁸⁹ John Dupré, *The disorder of things. Metaphysical foundations of the disunity of science* (Cambridge MA, 1993), 44; Erik Persson, *What is wrong with extinction?* (Lund, 2008), 138.

⁹⁰ Jerry A. Coyne & H. Allen Orr, *Speciation* (Sunderland MA, 2004), 13 f.; Atran & Medin 2008, 11, 18, 26.

⁹¹ Mark Ridley, *Evolution* (Cambridge MA, 1996), 421.

⁹² Douglas L. Medin & Scott Atran (red.), *Folkbiology* (Cambridge MA, 1999), 1, 8.

Summary:

The alphabet of nature

Polhem and Linnaeus on the systematics of plants

By David Dunér

Carl Linnaeus knew the 46 years older Christopher Polhem very well as an inventor, industrial pioneer, and scientist. They were both members of Royal Academy of Science, where they met quite often during the years 1739–1741. Though Polhem read Linnaeus's botanical works at the beginning of the 1740s, he declared that he found himself as wise after as before. Instead he constructed a botanical system of his own that he intended to be better and to make it possible to avoid reading through thick volumes to find out the qualities and the use of a specific herb. Polhem's nomenclature was based on the idea of a universal language, a formalized, perfect language, where thought, word and nature stood in agreement with each other. The language of nature, the idea that nature is like a

text with a message from its Creator, is characteristic of the period and of the systematic project of Linnaeus. The science of the time concerned order and classification. The whole of reality could be classified and categorized, not just plants, animals and minerals. Linnaeus's nomenclature, like the universal language, was supposed to be universally valid, independent of natural languages and culture, the words were to reflect the objects and be in a hierarchy, and it was a sign system and a combinatorics. The binary nomenclature is a more efficient, more economic mode of expression. By studying how and why they categorized the objects of nature as they did, we can come closer to an understanding of the thoughts of the time. The systematic endeavour that permeates the nomenclature and classification of the natural objects of both Polhem and Linnaeus is an expression of the human search for order, the cognitive ability to categorize, and to think with metaphors, hierarchies, delimitations, dichotomies, essences, and prototypes.

Doc. David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund.
E-post: David.Duner@kultur.lu.se

ANDERS GUSTAFSSON

Pehr Kalm och den Nya världen

Sjömännen på Christofer Columbus skepp Santa Maria sägs ha fruktat att deras djärva resa skulle föra dem över jordskivans kant när de seglade västerut över Atlanten. Berättelsen är inte sanningsenlig men den ger en förvisning om den betydelse Amerikas upptäckt fick för Europa. Mötet med den Nya världen fick inga skepp att falla över jordskivan men det europeiska tänkandet kom att tippa över sinnets yttersta gräns: världsbilden var i behov av förnyelse. Upplysningen ägnade stor möda åt att förstå det nya, omtolka det gamla och sätta den egna kulturen i ett nytt sammanhang. I en metamorfos smälte den Nya världens sinnesbilder in i det europeiska tänkandet och syntetiserades till en ny förståelse av människan och hennes plats i skapelsen. Den svenska upplysningen koncentrerade sin kraft mer åt naturalhistorien än de stora filosofiska frågorna men i biologin, zoologin, geologin och ekonomin kunde de nya upptäckterna och frågeställningarna skönjas. Den unge Carl von Linné drog upp riktlinjerna för hur ögats observationer skulle betecknas och hur tingens ändamål urskiljas. Människans roll i världsalltet beskrevs även här. Naturalhistorikerna började sitt sökande bland Lapplands fjäll, Bohusläns klippor och Ölands vidder, men snart stod dörren till resten av världen på vid gavel. En pionjär bland apostlarna var Pehr Kalm vars resa till Nordamerika i slutet av 1740-talet hör till de första bland linneanernas långväga resor.

I denna artikel görs ett försök att med nya perspektiv förstå Kalms tankar om den Nya världen och utröna hur den linneanska tankevärlden interagerade med upptäckten av den amerikanska kontinentens människa: indianen. Den teoretiska förförståelse som används är inspirerad av postkoloniala teorier och läsning av historiska källor och litteratur. Artikeln behandlar även Kalms resa utifrån några av tidens idéströmningar såsom utilitarismen, den linneanska natursynen, kolonialismen av Nordamerika och Linnés systematisering av människosläktet. Kalms tankar om Nordamerika och dess urinvånare sätts även in i en svensk kontext genom att tidigare svensk litteratur om Nordamerika sätts i relation till Kalms skrifter.

Utbildning och egna forskningsresor

Kalm föddes under åren för den Stora ofreden då Ryssland ersatt svenskarna som herrar över Finland. Familjen Kalm tillhörde den skara finländare som vid ryssens intåg tog sin tillflykt över Bottenhavet till rikets västra halva. Kalm ska alltså kommit till världen i landsflykt i Ångermanland år 1716, men ett mer precist datum för hans födelse är okänt. Olyckligt nog avled fadern Gabriel Kalm, präst vid Korsnäs kapell av Nerpes socken i Österbotten, under sonens första levnadsår. Landsflyktig behövde dock familjen inte vara särskilt länge. När freden i Nystad slöts 1721 kunde Kalm tillsammans med modern, Catharina Roos, återvända till Finland.

Senare i livet skulle Kalm beskriva sin uppväxt som fattig. Någon förmögen släkt som kunde ta sig an honom hade han inte heller men vid 19 års ålder kunde han skrivas in vid Åbo akademi för att likt fadern vandra Herrens vägar. Kalm kände sig emellertid inte kallad till ett liv i kyrkans tjänst. I lärdomsstaden Åbo gjorde sig den unge studenten i stället snart bekant med en rad naturvetenskapliga ämnen. Professorn i fysik Johan Browallius och naturalhistorikern Carl Fredrik Mennander skulle snart inspirera Kalm till att söka bildning i växternas och naturalhistoriens värld. De båda lärarna var nära vänner till Linné i Uppsala och bevandrade inom naturalhistorien. Speciellt Browallius måste ha sett den potential som rymdes i Kalm och det var han som sammanförde friherre Sten Carl Bielke med Kalm. Bielke arbetade vid tiden för Kalms studier i Åbo som assessor vid stadens hovrätt. Bofast var han dock i Sverige på godset Löfstad nio kilometer öster om Uppsala där han i anslutning till jordbruket bedrev naturalhistoriska studier. Bielke var aldrig någon naturalhistoriker i ordets akademiska bemärkelse men hans engagemang för ämnet var stort. Tillsammans med Linné hade han varit en av grundarna av Kungliga vetenskapsakademien 1739. Betydelsen av Kalms möte med Bielke kan inte överskattas. Bielke skulle komma att bli Kalms mentor och mecenat.

Den naturalhistoriska resan hade under 1730-talet blivit allt mer uppmärksammas som vetenskaplig metod i det naturalhistoriska studiet. Genomsyrad av den merkantilistiska tidsandan blev den naturalhistoriska resan ett led i en inventering av landets naturtillgångar. Linné var givetvis den store förgrundsgestalten. Han hade med sin uppmärksammas landskapsresa till Lappland 1732 blivit den stora auktoriteten på området i Sverige. De vittomfattande intresseområden som berördes av landskapsresans idé gjorde att den kunde få den akademiska disciplinen naturalhistoria att ingå en gynnsam

förening med andra intressen i samhället. Bakom dess genomförande hördes såväl ekonomiska, religiösa, politiska som akademiska röster. Akademiskt var upptäcktsresan en pedagogisk metod som fungerade som ett led i undervisningen vid universiteten där studenten nu kunde tillägna sig växternas liv och naturens ordning ute i det fria, långt från universitetets mörka salar. För samhällsekonomin skulle en inventering av Sveriges outforskade landsdelar kunna leda till expansion. För Linné själv innebar den naturalhistoriska resan även en särpräglad akademisk metod vilken kunde urskilja den svenska vetenskapen från den kontinentala som allt mer inriktade sig på experimentell vetenskap.¹ Likväl kan landskapsresorna ses i ljuset av en allt mer konsoliderad centralstat med ambitionen att tillskansa sig makt över rikets alla hörn. En sista dimension var den religiösa. Upptäckandet av naturen var att beskåda Guds skapelse och lära känna hans gudomliga plan.

Inspirerade av detta vetenskapliga mode bestämde Kalm och Bielke sig för att genomföra en egen forskningsresa. På Bielkes bekostnad begav Kalm sig således iväg till södra Finland år 1740. Han vandrade genom Tavastland, Savolaks och Karelen. Resans genomförande innebar att samarbetet mellan Kalm och Bielke fördjupades på allvar. Senare samma år erbjöd Bielke Kalm att resa med honom till Sverige för att bo på godset Löfstad utanför Uppsala. Löfstad kom att utgöra en studieverkstad för den unge finlandssvensken. Här fanns ett bibliotek med litteratur om resor, lanthushållning och naturvetenskap, en trädgård som tävlade med botaniska trädgården inne i Uppsala och inte att förglömma ett aktivt jordbruk. För en relativt fattig student från Finland kan introduktionen på Löfstad inte skattas nog. Närheten till Uppsala innebar också att Kalm kunde skriva in sig vid universitetet.

Kalm var ingen oerfaren ung man när han kom till Uppsala under det tidiga 1740-talet. Han hade vid tiden för inskrivningen bedrivit såväl studier vid Åbo akademi och genomfört en första forskningsresa. Kalms självständighet ska inte heller förminskas genom att relationen till Bielke allt för snävt betraktats som den mellan mecenat och student. Tjänsten som assessor vid hovrätten i Åbo tog stor tid i anspråk och Kalm kom under långa perioder att fungera som något av Bielkes ställföreträdare på Löfstad. Bielke hade, god vän som han var till Linné, rått Kalm att ta upp en kontakt med den berömde medicinen i Uppsala. Vid ett första möte hade Linné inte visat Kalm något större intressen, men snart växte vänskapen dem emellan. I ett brev daterat den 10 februari 1742 skriver Kalm till Bielke att Linné lovat honom privata kollegier i mineralogi och zoologi samt undervisning i botanik. Det kan vara intressant att fästa sig vid en del av brevet där det framgår att Linné sagt till Kalm att

”ju oftare ni kommer, ju kärare skal ni vara. För detta här alt är ganska nödigt för Ehr, som kommer at resa.”² Bisatsen skvallrar om Kalms planer med sin fortsatta karriär. Studierna i Uppsala var förberedelserna inför en resa.³

Med godset Löfstad som utgångspunkt kom Kalm under första hälften av 1740-talet att bege sig ut på ett antal resor i Sverige. År 1741 reste han till Roslagen och Västmanland för att se och studera den svenska bergshanteringen. Under 1741 företog han även en resa till norra Uppland, men det var år 1742 som han skulle få sitt genombrott som forskningsresande. Destinationen var Västergötland och Bohuslän och resan varade under tre månader. Han fattade denna gång pennan och skildrade sin resa i *Wästgötha och Bohusländska resa förrättad 1742* (1746). Reseskildringen har uppmärksamats som en av de tidigaste i sitt slag genomförda i Sverige och har i olika nytryck getts ut under 1900-talet.⁴

Trots resorna inom Sverige längtade både Bielke och Kalm efter större utmaningar. Strax efter nyårsdagen 1744 hade de två vännerna begivit sig till Åbo på väg mot Ryssland. Den nyanlagda ryska huvudstaden Petersburg blev resenärernas första anhalt i Ryssland. Här fanns orangerier och ledande botaniker, en oas för floran i ett annars vintrigt landskap. Det blev aldrig någon *Flora mosquensis* eller någon reseberättelse rörande Kalms resa i Ryssland, men den växande grannen i öster skulle fortsättningsvis komma att fresta tankarna hos Kalm, Linné och andra upptäcktsresande under följande decennier.

Professuren och forskningsresan

Redan under början av 1740-talet fördes alltså diskussioner om att Kalm skulle ge sig av på en större forskningsresa. Kalms tid i Uppsala kan därför ses som en mycket medveten planering inför målet att ge sig ut i världen. Han förberedde sig genom både egna resor, studier vid universitetet och botanisk praktik på Löfstad. Fram till mitten av 1740-talet hade han tillförsäkrat sig en diger meritlista för att bli det linneanska programets förste apostel.

År 1742 hade de första diskussionerna förts mellan Kalm, Linné, Bielke och astronomen Anders Celsius rörande passande destinationer. Celsius, Bielke och Kalm hade argumenterat för en resa till Island. Den nordliga ön föll dock inte Linné i smaken. Han menade att Island var en meningslös destination då naturen där inte kunde likna annat än Lappland. En natur och ett klimat Linné själv redan utforskat. För Linné var resmål som Kap eller Grönland mer attraktiva. Några år senare ventilerades tankarna på Ryssland

och Kina som ett tänkbart resmål, ett förslag som föll i god jord hos Linné. Kalm skriver i ett brev till Bielke den 29 januari 1745 att:

I går då iag var inne hos honom, kom iag af en händelse, at falla på en pensée af en Botanisk resa iag åstundade giöra, hvaröfver han blev så glad, at han just dansade och hoppade i kammaren, och iag tror, at han sade väl 10. gångor, at den resan skulle vara långt bättre, än den til Caput Bonæ Spei, eller någon til norra dehlen af America.⁵

Episoder som denna där Linné hoppar och dansar i iver inför vetenskapens utmaningar har säkerligen bidragit till hans mytomspunna eftermäle. Under sin egen samtid narrades Linné för sin självbelåtenhet. I *Fauna svecica* (1746) hade Linné beskrivit Adam som en första linneansk vetenskapsman i det att han, liksom Linné själv, fått i uppdrag att namnge Guds skapelse.⁶ Skämtsamheten till trots har bilden av Linné som en ständigt lysande stjärna på den nordiska bildningens himlavalv aldrig försvunnit. I 1800-talets romantiska historieskrivning kröntes han till Blomsterkonungen och då man diskuterade apostlaresorna kom man att betrakta Linné som den självklara källan till projektets iscensättande. Det ovan citerade brevet får oss dock att ifrågasätta om denna bild är speciellt sanningsenlig. Brevet från Kalm till Bielke beskriver snarare hur det fördes en dialog om en första linneansk forskningsresa där såväl Kalms, Bielkes som Celsius åsikter var tongivande. Noterar vi kronologin för Kalms väg till Nordamerika kan det vara värt att ha i åtanke att Linné i sitt installationstal från 1741 påpekat vikten av *inhemska* resor. Dessutom kan vi konstatera att vid tiden för Kalms planer på en naturalhistorisk resa utomlands hade inte en enda apostel skickats iväg. Samtidigt ska Kalms betydelse inte överdrivas. De linneanska resorna utgjorde ett projekt där många personer var inblandade.

Några som visat på Kalms betydelse för att de världsomspännande linneanska resorna skulle genomföras är historikerna Hanna Hodacs och Kenneth Nyberg i sin intressanta bok *Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* (2007).⁷ Nyberg gör den tänkvärda iakttagelsen att i sitt installationstal ”understryker Linné att Sverige är minst lika intressant som vilket resmål som helst, och han antyder rentav att de flesta avlägsna världsdelar i själva verket är ganska utforskade och inte har mycket nytt kvar att ge [...] det handlar om resor inom Sverige och här finns inget som skvallrar om några planer på internationella forskningsresor av det slag som Linnés apostlar senare skulle göra sig kända för.”⁸ Genom denna beskrivning kan vi skapa en något annorlunda bild av apostlarna i allmänhet

och Kalm i synnerhet. Apostlarna stod inte enbart till Linnés förfogande som passiva medel i en övergripande vetenskaplig plan präglad av en enda mans genius utan var drivkraftiga, begåvade och högst självständiga unga män.

För Kalms del handlade åren innan avresan till Nordamerika om att tillforskans sig en position utifrån vilken han skulle kunna finna finansiärer för sina projekt. Bielke hade redan 1744 argumenterat för att Kalm skulle bli ledamot i Kungliga vetenskapsakademien. Linné ställde sig tveksam till en sådan utnämning. Det dröjde dock inte länge förrän Kalm inträdde i det förnämliga sällskapet. År 1745 blev Kalm vald till ledamot, detta trots det faktum att han fortfarande var student. Kalm började dock allt mer tänka på en akademisk examen. Frågan var bara i vilket ämne. Förslag kom att han skulle ta sin examen hos Linné i Uppsala, men Kalm var avogt inställd till att bli medicinare. I ett brev till Bielke daterat den 1 maj 1745 skriver han att ”praxis medica har alltid varit som en eckel för mig; men Physique, Hist. nat. och Oecon. äro, hafva varit och blifva mit lif.”⁹ En tidig insikt som skulle visa sig bli sann. Omständigheterna ledde Kalm hem till Finland och under sin gamle lärare Johan Browallius tog han en magisterexamen 1746.¹⁰ Samma år beslutades det att Kalm skulle ge sig iväg till Nordamerika på uppdrag av Kungliga vetenskapsakademien. På de nordliga breddgraderna i den Nya världen såg utilitaristen Linné möjligheten att finna växter som skulle kunna kultiveras i det kalla Norden. Dessutom fanns det ett flertal praktiska argument som talade till Nordamerikas fördel. Resan till Amerika var varken kostsam eller farlig, kontakter fanns och det rådde i jämförelse med den ryska östern ett relativt lugn i Nordamerika, inga militära eskorter behövdes och trafiken över Atlanten var kontinuerlig.¹¹

Kalm hade dock ingen egen förmögenhet som kunde bekosta expeditionen och än hade Linné inte byggt upp den infrastruktur som senare skulle föra apostlarna till de mest avlägsna av jordens hörn. I första hand sökte Kalm efter stipendier och förfrågningar skickade ut till kanslererna för universiteten i Åbo, Lund och Uppsala samt till Manufakturkontoret och Kammarkollegiet. Gensvaret var överlag positivt men de ekonomiska medel som ställdes till Kalms förfogande räckte inte för att finansiera en hel forskningsexpedition. En tanke som slog rot hos Kalm var att en akademisk tjänst skulle kunna ge de nödvändiga medel som behövdes för resans genomförande. En snillrik strategi lades upp där Kalm argumenterade för en lärostol med bakgrund av att han blivit utsedd att åka till Nordamerika. Därmed kunde han knyta resans genomförande vid en lärostol. Kalms första tillfälle att söka tjänst inom universitetsvärlden kom då Browallius bestämde

sig för att byta till den teologiska fakulteten vid Åbo akademi. Likt Bielke såg Browallius gärna att Kalm övertog lärostolen, men Mennander var den som skulle dra det längsta strået i striden om professuren. Det skulle dock inte dröja länge innan en ny chans dök upp. Kanslern vid Åbo akademi, Carl Gustaf Tessin, föreslog 1746 att lärostolen i poesi skulle ersättas av en professur i ekonomi. År 1747 stod det klart att en professur i ekonomi skulle utlysas och Kalm såg sin chans.¹² En infekterad strid följde och Kalm såg sig tvungen att mobilisera hela det kontaktnät han byggt upp. Browallius, Mennander, Linné och Bielke, Kungliga vetenskapsakademien inte att förglömma, verkade alla för Kalms sak. Den 31 augusti 1747 kunde Kalm således titulera sig professor i ekonomi vid Åbo akademi. Det första han gjorde var att söka tjänstledigt för den resa som nu stundade.

Innan vi följer Kalm på hans resa i Nordamerika kan det vara värt att ägna en stund åt den väg han vandrade för att göra resan möjlig. Nyberg och Hodacs har i sin undersökning av de linneanska forskningsresorna argumenterat för att forskningsexpeditionerna skulle kunna ses som strategiska led i en akademisk karriär.¹³ Tanken är att de oerfarna och många gånger relativt unga resenärerna företog dessa resor för att, när de väl var tillbaka i Sverige, kunna verka inom universitetsvärlden. Tillika har idéhistorikern Sverker Sörlin liknat apostlarna vid soldater som under fältherren Linné tar emot och verkställer order. Allt för den store Linnés vetenskap och ära.¹⁴ Fallet Kalm tycks dock visa oss något annat. Det är med övertygelse och målmedvetenhet han agerar för att realisera sin utilitaristiska vision. Något spetsfundigt kan vi säga att för Kalm var målet att genomföra sin forsknings-expedition och medlet en akademisk karriär. I hans tankar fanns alltid en övertygelse om den nytta hans resa skulle kunna skänka det karga Norden, inte minst hans eget fattiga Finland.

Resan och ankomsten

Uppbrottets timma infann sig för Kalm den 5 oktober 1747. Nu äntligen kunde han lämna sin lärostad Uppsala med läromästaren Linné och mecenaten Bielke bakom sig. I en nyinköpt kärra fraktade Kalm sina tillhörigheter och vid hans sida fanns Lars Jungström, Kalms assistent och alltiallo. Sällskapets första etappmål var hamnstaden Göteborg. Här skulle Kalm och Jungström efter en tids väntan den 30 november 1747 ge sig ut på havet. Efter alla år av studier och planer på en resa måste det ha känts som om en

tyngd föll från Kalms bröst då han i sin dagbok kunde anteckna: ”middags tid lyftade vi uti Herrans namn vårt anckare och begofvom oss till siös [...] och vi lämnade snart de kära svenska klippor [...] i den stora Gudens behag.”¹⁵ Seglatsen skulle ta Kalm och Jungström från Göteborg till England där sedan den väldiga Atlanten skulle korsas för att slutligen nå Philadelphia. Vinden hade fyllt seglen på båten som skulle föra dem över till England men redan natten till den 1 december kom det första dråpslaget. En höststorm hade dragit in utanför de bohuslänska klipporna och stormen hade ingen avsikt att gå varsamt fram med det skepp där Kalm befann sig. Kalm har av eftervärlden dömts som en så noggrann och sanningsenlig skildrare av sina upplevelser att han uppfattats som nästintill tråkig. Men stormen skildras dock med en stark inlevelse:

vågorna kastade och rullade skeppet så, att vi ej annat viste, än det hvart ögnableck skulle brytas sönder i stycken [...] skeppets skakande från den ena sidan till den andra var så hårdt och starckt [...] Herrens godhet var det, at man var tilstüdes, då et af dessa stycken slog upp en af styckesportarna, som var under vatnet, och man strax fick boot derföre, annors hade skeppet snart gått med folck och alt i sanck [...] uti denna dödsnöd stodo vi ända til kl. 6. om följande morgonen, då stormen stillade sig något, fast svallvågen sedan gick himmelshögt [...] iag väntade då vhart ögnableck ej annat, än se skeppet anten brista sönder, eller få så stort läck och håll på sig, at det skulle gå i sanck, då iag stod och tänkte efter huru den handvändningen skulle vara, då de kära såta vänner kropp och siäl skulle skiljas från hvarandra [...] Denna natten var altså en af de svåraste, ja den aldra svåraste natt iag ännu i min lifstid härtils haft och lämnar til den gode Guden min lycka för framtiden.¹⁶

Besättningen fann räddning i norska Grimstad men fick vänta där på att fortsätta sin seglats. Kalm höll dock modet uppe. Kunde han bara ta sig till England skulle det mesta ordna sig; han hade hört att skeppen till Nordamerika avgick därifrån varje vecka. Noga med att inte spilla någon tid i sin uppgift att verka uti naturen, fördrev Kalm sin väntan med naturalhistoriska undersökningar. När Kalm kom till London tog han kontakt med några av de Londonbor som ingick i det linneanska kontaktnätet. Han introducerades som gäst i Royal Society och det bar av till sir Hans Sloanes botaniska trädgård i Chelsea. Vistelsen i England drog ut på tiden i nära ett halvår men även här fann Kalm arbetsuppgifter. I den utgivna reseskildringen ägnas mycket utrymme åt att beskriva England med speciell hänsyn tagen till det ekonomiska och kulturella livet. Om väntetiden hade varit frustrerande för Kalm, visade den sig åtminstone ge upphov till en originell skildring

av 1700-talets England. Men väntan hade sitt slut och den 5 augusti 1748 kunde Kalm gå ombord på det skepp som skulle föra honom från Gravesend i södra England till forskningsexpeditionens mål.

Kalm hade höga förväntningar på den kontinent som åstundade. I en skrivelse från Kalm till Kungliga vetenskapsakademien, som lästes upp vid dess sammanträde den 4 juli 1747, räknade han upp alla de slags nyttigheter han väntade sig kunna medföra hem till Sverige. Uppräkningen antar de fantastiska proportioner som är så karaktäristiska för 1700-talets ekonomiska tänkande. Enligt Kalm fanns det minst åtta slags ekar som var lämpliga att användas vid skeppsvarven, mullbärsträd som skulle skänka fäderneslandet en egen silkesproduktion, vinrankor för inhemsk produktion av vin, hampa åt väverierna, ris som kunde odlas i det nordliga Torneå, flera slags medicinalväxter, örtslag, rötter, fäргеgräs med mera.¹⁷ Tönen och vissheten är av bästa linneanska sort. Mullbärsträdet kan under merkantilismens era framstå som ett mikrokosmos av tidens tänkande. Den begärliga produkten som kunde framställas med dess hjälp var silket. Det var dyrbart och skönt men likväl utländskt. Det skar i merkantilisternas hjärta då bytesbalansen tärdes på grund av simpel fåfänga, men Kalm såg hur blomstrande silkesmanufakturer skulle kunna växa fram om trädet kunde kultiveras i hemlandet. En sådan utveckling skulle innebära stora inkomster för Sverige. På ett sådant sätt formulerades merkantilismens moraliska omdömen i ekonomiska spörsmål. Omdömet kunde med andra ord svänga mellan vad som var flärdfull lyx och ekonomisk nytta beroende på vilken sida av Sveriges gränser det befann sig.

Om den första båtfärden hade skrämt Kalm att frukta för sitt liv, var den andra likt en dans på rosor. Inte så mycket som en svallvåg hade slagit mot skeppet och Kalm menade att han på färden mellan Grisslehamn och Ekerö sett större sjö än mellan England och Nordamerika. När han den 2 september 1748 skådade land tackade han Gud. Redan i sitt första brev till Linné meddelade han att ett missförstånd måste ha uppstått då de planlagt hans resa till Nordamerika. Resrutten skulle föra Kalm till det nordliga Hudson Bay och de breddgrader Kanada delar med Sverige. Men trots att Philadelphia låg 20 grader söder om Sverige hade Kalm redan märkt att klimatet liknade det svenska. Han manade sig till något av ett försvarstal inför Linné angående klimatet och breddgraderna:

iag har förut omnämnt, at wintrarna äro här rätt så kalla som i Swerige; det synes wäl wara et paradoxon, som differencen af Climatet och Latituden skulle kullkasta; men det har alt sin riktighet, och stöder sig på starckaste grunder i Naturkunnig-

heten [...] det är altså en klar påföljd, at de träd och växter, som trifwas här och tola wintrarna, skola göra det samma hos oss i Sverige.¹⁸

Kontroversen med Linné gällande breddgraderna har vi anledning att återkomma till senare. Under höstens stormar och den annalkande vintern var det ingen mening för Kalm att ge sig av norrut innan snötäcket försvunnit och marken blivit bar. Först när vårsolen värmde kunde han bege sig till den verkliga vildmarken. Det blev till att stanna i området kring Philadelphia.

I den svenska kolonin

Amerika var stort och ännu vid 1700-talets mitt en kontinent som få upptäcktsresanden hade besökt. Något annat var det med den amerikanska östkusten som Kalm undersökte i början av sin resa. Området kring Philadelphia var för svenskarna långt ifrån ett *terra incognita*. Trots att det hade gått närmare 100 år sedan den svenska kolonin Nya Sverige gick under för konkurrerande kolonialmakter fanns det vid tiden för Kalms resa fortfarande en livaktig svensk gemenskap bestående av cirka 1 200 svensktalande personer.¹⁹ Den lilla kolonin av svenskättlingar hade som sitt kulturella centrum de församlingar som stod i Svenska kyrkans regi. Heliga trefaldighetskyrkan i Christina (Holy Trinity Church, Wilmington, Delaware), Gloria Dei-kyrkan i Wicaco (Gloria Dei Church, Philadelphia, Pennsylvania), kyrkan i Raccoon (Trinity Episcopal Church, Swedesboro, New Jersey) samt St. George's Church i Pennsneck (St. George's Episcopal Church, Pennsville, New Jersey) utgjorde stommen i det kulturella nätverk som höll svenskättlingarnas förbindelse med moderlandet vid liv. Efter att deras andliga välfärd glömts bort efter stormaktstidens tumultartade slutskede och förlusten av den svenska besittningen 1655, hade församlingarna vid sekelskiftet 1700 upplevt en pånyttfödelse. Det var professorn i teologi, sedermera biskopen av Skara stift, Jesper Svedberg som hört talas om de bortglömda svenskarna på andra sidan Atlanten.²⁰ Under Svedbergs tillsyn skickades svenska präster kontinuerligt för tjänstgöring i församlingarna, en verksamhet som skulle fortsätta fram till 1831 då den siste svenske prästen Nils Collin avled. De första svenska prästerna som skickades till Nordamerika under Svedberg, Anders Rudman, Eric Björk och Jonas Aurén, gjorde ett sådant intryck på sin samtid att diktaren Gunno Dahlstierna i sin diktsvit *Konunga skald* (1697) gestaltade prästernas ankomst till Amerika.

Nya Sverige. Den svenska kolonin var belägen längs Delawarefloden. I dag omfattar området delar av delstaterna Delaware, New Jersey och Pennsylvania. Ur Thomas Campanius Holm, Kort beskrifning om provincien Nya Swerige uti America (Stockholm, 1702). Foto: Anders Gustafsson.

NÄr nu min Mast/ som Blå gohl-kårßa Flyglar förde/
 Geck hurtigt Strömmen up/ och kom dem nära nog:
 O! Himmel/ hwad man där för Glädie-röster hörde!
 Den plumpa Minneßinck han skratta och han log;
 Ja alle Swänske Männ een Mäckta Träncktan rörde/
 Att Oß på Landet see: Een/ som lät stå sin Plog/
 Lopp ned och ropte liudt: I Guds wäll-komne Gäster/
 Wist haani inom Bord med Ehr Tre wåre präster?

Een Engelsman wår Wänn haar oß förwist berättat/
 Att Carl den Stora Kung sig låter wårda om
 Wår Saligheet och Troo: han haar wår Omsorg lättat:
 Ty Lärde män/ som här den rena Christendom
 Sko öfwa/ har Han sändt/ (men Håpp oß här till mättat)
 Och mången helig Book på bägge Språken/ som
 Skall hugna detta Land! af Glädie wij så fiäsa;
 Wår wilda Granne will nu och så lära läsa!²¹

Även om vi inte ska överdriva betydelsen av den verksamhet som Svenska kyrkan bedrev, kan vi konstatera att de utsända prästerna utgjorde en intressant länk mellan Sverige och det koloniala Amerika. Förutom Dahlstiernas ovan citerad *Konunga skald*, skrevs under 1600-talet och början av 1700-talet Per Lindeströms *Resa till Nya Sverige* (1691), Thomas Campanius Holms *Kort beskrivning om provincien Nya Sverige uti America* (1702) samt Svedbergs *America Illuminata* (1732). I samtliga verk är missionen bland indianerna och kyrkans arbete centralt för författarna. Den "helig Book" som Dahlstierna menade skulle göra vildarna läskunniga är den av Johan Campanius författade *Lutheri Catechismus, Översatt på American-Virginiske språket* (1656). Katekesen, avsedd att användas i missionsarbetet, utgör ett tydligt exempel på hur religiösa motiv kunde ligga bakom intresset för indianerna. Med Dahlstiernas ord är det den "plumpa Minneßinck" som ler och skrattar, som ska nås av den rena kristendomens frälsning. Missionen var till svenskarnas förtret föga framgångsrika och Campanius indianska katekes var så undermåligt översatt att dess användning i missionen var begränsad.²² Inte desto mindre innebar Svenska kyrkans aktivitet och resterna av den gamla kolonin att det för Kalm fanns en viktig social och kulturell infrastruktur att röra sig i.

Vid tidpunkten för Kalms ankomst hade indianerna allt mer trängts undan av de växande europeiska kolonierna men det var inte längesedan som indianerna utgjort det stora folkflertalet. Relationerna mellan svenskarna och indianerna har i svensk historieskrivning betraktats som fridsamma,

särskilt i jämförelse med övriga europeiska kolonialmakter. Senare historisk forskning har dock visat att den relativa frånvaron av våldsamheter inte ska ses som ett resultat av en medveten svensk kolonial politik utan snarare förstås i ljuset av den svenska kolonins utsatthet. Svenskarna var efter Nya Sveriges fall en marginaliserad grupp av européer vilka var beroende av indiansk välvilja för sin överlevnad.²³ Kalm ger oss en intressant skildring över hur relationerna såg ut innan indianen försvann från de områden längs östkusten där kolonisterna hade sina bosättningar. Hans vittnesmål styrker tanken om att svenskarnas inställning till ursprungsfolket var långt ifrån idyllisk. Han antecknar att ”i början var så farligt för indianerne, at då de svenska plögde, måste en annan af dem gå bak efter den som plögde, med byssa i handen at försvara sig, om indianerne skulle komma.”²⁴ Efter den svenska kolonins sammanbrott befann sig de svenska kolonisterna långt ifrån den nya kolonialmaktens centrum och fick därmed leva i relativ avskildhet. Mycket snart efter sin ankomst fick Kalm höra de historier som berättades om de första svenska kolonisternas liv. Så skedde vid ett möte med Jakob Bengtsson i Philadelphia den 7 september 1748. Bengtssons far hade kommit med skeppet *Mercurius* 1655, det vill säga kort efter det att den svenska kolonin hade förlorats. En berättelse om när engelsmännen kom till den forna svenska kolonin är illustrerande:

[svenskarna och finnarna] här hade intet annat folck att omgås med än de villa indianer, så aftogo de mer och mer i åtbörder från de europeiska och gamla svenska, och började likna mer och mer indianerne, så at vid engelsmännernes hijtkomst de svenska til en stor del icke voro bättre sort än villa indianer.²⁵

Med detta kastas vi in i den brännande fråga som intresserat alla dem som under 1600- och 1700-talet beskrivit indianen: Vad särskiljer indianen från europén? Det synnerligen intressanta i citatet ovan är att Kalm inte ställer indianerna i motsatts till svenskarna. Kalm skriver att ”de svenska til en stor del icke voro bättre sort än villa indianer”. Svenskarna har, genom att vistas i avskildhet från andra européer i den nordamerikanska vildmarken, förvildats till den grad att deras särart försvunnit och nu blivit indianer. I många avseenden hade svenskarna förvildats och antagit indianska seder vilket visats i senare studier: deras kläder, hushållning, högtider och matlagning hade påverkats av deras samvaro med indianerna.²⁶ Detta minne av en förlorad svensk särart, kan vara en möjlig förklaring till också varför andra berättelser florerade bland svenskättlingarna. En av dessa historier var den som berät-

tades om guvernören Johan Risingh, vilken stod för en mer hårdför linje gentemot indianerna. Vid ett tillfälle vädjade han hem till Sverige, om att bli tillsänd 200 svenska soldater med vilka han skulle kunna bryta nacken av varje indian. En annan berättelse är den när Risingh lurade några indianer att dra en kanon bakom sig, för att sedan ha tänt på densamma så att kulan slog ner alla dem som drog den. En möjlig tolkning är att dessa historier handlar om att svenskarna önskade upprätta en annars osäker gräns mellan svenskarna och indianerna. Sätter vi detta resonemang i relation till den svenska kolonins utsatthet kan vi även se det i ljuset av ett försök att revidera historien. I berättelserna gjordes svenskarnas koloni starkare än vad den egentligen var.²⁷

Trots att historien skildrar ett förvildande av svenskarna är tanken på människan, och för den delen många andra arter och växter, som en produkt av sin omgivning inte unik för Kalm. Snarare är den signifikativ för 1700-talets tänkande och kom i uttryck i olika klimatläror. Diskussioner rörande gränsen mellan det vilda och det civiliserade blev av stor vikt för upplysningen. Linné närde själv ett särskilt intresse för främmande länder och bruk, vilket han gärna talade om i de mest skilda sammanhang. Oavsett om det var inom naturalhistorien, antropologin eller ekonomin så var alltid Asien, Afrika och Amerika nära till hands. Under sin lappländska resa finner Linné ett ideal i samén och skildrar honom som en Nordens ädle vilde. Linnés berömda text i Kungliga vetenskapsakademiens handlingar för år 1740, "Doctor Linnæi Tankar om Grunden til Oeconomien genom Naturkonnuogheten ock Physiquen", ger läsaren en mängd prov på hur indianen och samén lever sina liv till föredöme för Sveriges folk. Samtidigt finner vi hos Linné en nitisk vilja att finna naturens systematik genom gränsdragningar i form av upprättandet av släkten, klasser och arter. Då det gäller indelningen av den mänskliga arten *Homo sapiens* ser vi den balansgång Linné går mellan det särskiljande och det gemensamma. I 1735 års upplaga av *Systema naturae* finns det fyra så kallade varieteter upptagna. Klassificeringen utgår från respektive varietets geografiska belägenhet och hudfärg. De fyra varieteter Linné nämner är *Europaeus albescens*, *Americanus rubescens*, *Asiaticus fuscus* samt *Africanus niger*. I *Systema naturae* från 1758 har Linné dock ändrat sin indelning. Där finns det fem varieteter av *Homo sapiens*: *Americanus*, *Europaeus*, *Asiaticus*, *Afer* och den nykomna varieteten *Monstrosus*. I den sista gruppen återfinns samén, hottentotten och patagoniern och får betraktas som en samlingsgrupp för människosläktets ytterligheter.²⁸ Linnés redogörelse för det mänskliga släktet är präglad av en skepsis inför människans kultur. Samtidigt som han ger de mest dråpliga beskrivningar

av naturmänniskan, är hans uppfattning den att den naturliga människan står för något oförstört. Mest slående för en modern läsare är att gränsen mellan människan och naturen är flytande. Det är inte en slump att Linné talar om aporna, babianerna och markkattorna som människans kusiner.²⁹ När det gäller beskrivningen av indianen menar idé- och lärdomshistorikern Gunnar Broberg att dennes förnäma placering kan ha sin förklaring i Kalms skildring av indianen.³⁰ Linné beskriver indianen på följande sätt:

Americanus α röd, (rödlätta), kolerisk, rak (efter det de i barndomen lindas wid ett bräde).
Håret svart, rakt och tjockt, näsan bred, ansiktet fräknigt, hakan nästan skägglös.
Envis, glad, fri.
Målar (ristar) sig med fina röda streck.
Behärskas av vanan.³¹

I sin beskrivning rör sig Linné från människans yttre för att sluta inuti människan, i själens hemligheter. Det är således en positiv skildring vi får av indianen, inte oproblematiske, men likväl beundrande. Om indianen skildras i positiva ordalag återfinns dock ett annat naturfolk långt ner i Linnés hierarki. Hottentotten, hemmahörande i det sydliga Afrika, blir placerad inom varieteten *Homo monstrosus* och är enligt Linné enbart utrustad med en testikel. Upplysningens bild av de vilda folkslagen pendlar således mellan å ena sidan den ädle vilden och å andra sidan den skräckinjagande barbaren. Kalm var aldrig någon systematiker i klass med sin läromästare. Men primitivismens kluvenhet inför det vilda ska vi även finna i Kalms tänkande.

Ett jordiskt paradiset

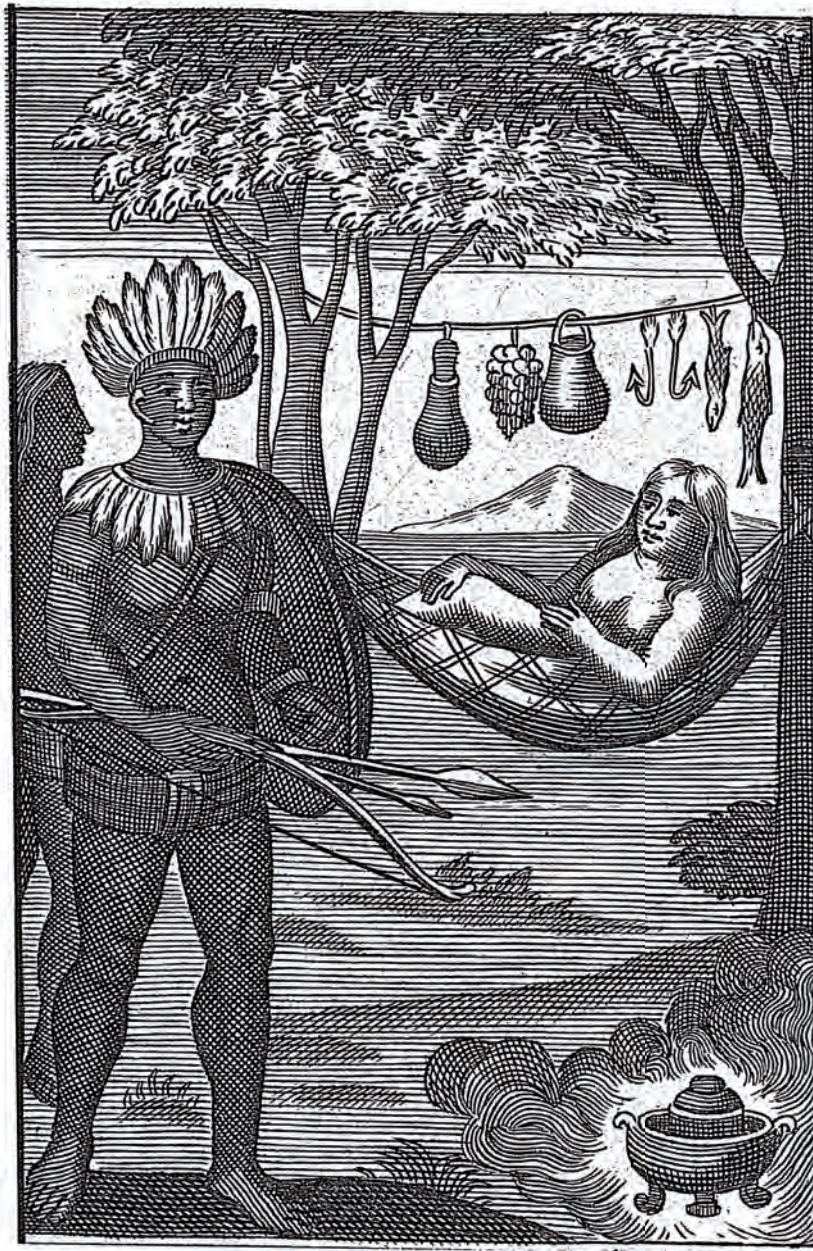
Det landskap som de första kolonisterna talar om, och som även möter Kalm, är ett löftesrikt land. Linné lockades av tanken på de många nyttoväxter som skulle finnas att hämta från det nordliga Amerika. Bilden av Amerika som till bredden fyllt av rikedom, var ingalunda en tanke som enbart närdes av Linné och Kalm. Den amerikanska kontinenten eggade under 1700-talet européernas fantasi till de mest otroliga skildringar. Det är ingen slump att Voltaire ett decennium senare i sin satir *Candide, ou l'Optimisme* (1759) förlägger den bästa av tänkbara världar till just Sydamerika. För den mindre bemedlade Kalm måste historierna om de första kolonisternas möte med vildmarken varit som hämtade från en dröm. Kalms hem i fattigdomens och nödens Finland

blev en ständig referens. Men han förstod också att fattigdomen, lika mycket som den materiella nöden, kunde bestå i människans oförmåga att ta till vara de gåvor som givits henne. När han skrev ned de berättelser han hörde om Amerika fick landet nästintill ett bibliskt sken över sig. Likt i Edens lustgård fanns där ett löfte om människans välstånd och bekymmerslösa tillvaro. Från kolonisterna hör Kalm att det förr i tidens funnits sådant överflöd att

svinen då så förökt sig, emedan här var sådan myckenhet af föda för dem, at de lupo villa i skogarna, så at man måste skiuta somliga ihäl, då man ville hafva dem, äfven mins han, då hästar somligsteds lupit villa i skogen [...] i hans barndom var så tilräckel. af öfverflödig föda för alla slags boskap, at de altid voro smällfeta; en ko då miölckade mera än 3. à 4. denna tiden.³²

Den ekonomiska debatt som under 1700-talet fördes i Sverige sätter denna typ av skildringar i perspektiv. Hemma i Norden var hushållning ledordet. I den nya världen fanns överflödet. Välståndet gav även andra effekter än att utrota människans nödtorft. Kalm verkar mena att jordens överflöd även kunde leda till att gränsen mellan fattig och rik skulle försvinna. Kanske var det väderleken med ”solsken och härligt väder” som fick honom den 19 september att filosofera över den exotiska frukten persika, som här var tillgänglig för var och en. Men, påpekar Kalm, ”uti Europa och i synnerhet i Sverige är detta en mycket rar frukt, som hålles i stort estim, och fås ej ätas af andra än de stora och förnäma; men här sågo vi hos hvar bonde hela trädgårdar fulla med persike träd.”³³ I linneansk anda ser Kalm hur jorden ger den största fröjd åt människorna. De mest exotiska och dyrbara frukter blir i Amerika tillgängliga för var och en, bonde som adelsman.

Denna paradisiska värld blir för Kalm sinnebild för det naturliga och ursprungliga. I Bibelns lustgård hade Adam och Eva en gång levt sina liv under Guds beskydd fram till dess de åt av den förbjudna frukten. I denna andra lustgård lever indianen ett likartat liv i sorglöshet och lycka. Den främste primitivisten under upplysningstiden var den schweiziske tänkaren Jean-Jacques Rousseau. Med sin essä om ursprunget till människornas ojämlikhet intog den ädle vilden filosofins centrum. Rousseaus *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755) ger ett gott prov på hur det vilda användes i argumentationen för ett nytt samhälle. Här framträder vilden som den oförstörda, harmoniska människan. Trots att essän författades först några år efter Kalms vistelse i Nordamerika, kan den ge en viss förståelse för tidens uppfattning av vilden. Ifråga om det primitiva säger den radikale Rousseau:

Primitivism. Ursprungsbefolkningen i Nord- och Sydamerika tillskrevs ofta ett bekymmerslöst liv. Nakenheten fick inte sällan symbolisera tanken om att indianerna levde i ett ofördärvat ursprungstillstånd. Ur Woodes Rogers, Voyage fait autour du monde (Amsterdam, 1723). Foto: LUB.

Låt oss så sammanfatta att den vilda människan, underkastad få lidelser, strövande omkring i skogarna [...] utan något som helst behov av sina medmänniskor, och utan någon önskan att skada dem ... var sig själv nog och inte hade några andra känslor och kunskaper än dem som passade i detta tillstånd.³⁴

Socialantropologen Christer Lindberg har i sin forskning intresserat sig för hur man har beskrivit indianerna och deras livsvillkor under den europeiska kolonisationen. Lindberg har bland annat gjort den intressanta iakttagelsen att då indianernas kultur placerades in i en kontext, var referensen ofta paradiset medan andra kulturer relaterades till de antika högkulturererna.³⁵ Iakttagelsen avslöjar möjligtvis den grad av mytologi som omgärdade förståelsen av indianen. Indianen blev en referens inom filosofin, en kvarleva från en svunnen värld eller en parallell existens till den europeiska människan. Kalms egen skildring av indianens kosmos påminner mycket om Rousseaus, eller med kronologin beaktad, det omvända:

Dessa villa amerikaner för en särdeles lefnad: en tid om året lefva de mäst af den lilla del af mays, bönor och squashes de plantera; en annan eller nu af bara fisk, utan bröd eller annan sofvel; en annan af bara villbrädd, som hiortar, rådiur, m.m. dem de skiuta i skogen; lefva dock länge, hafva starck hälsa, kunde mångfalt mera utstå besvärligheter och fatiguer, än andra; äro lustiga, alltid förnögd, at de på långt när ej villa ombyta lefnadssätt med den bästmående europeer; siunga och dansa.³⁶

Indianen beskrivs av Kalm som en obekymrad människa strövande fritt runt i naturen. Han finner sin tillfredsställelse i det naturen har att erbjuda för dagen, en hjort, litet bröd eller en fisk, allt efter vad han kan finna. Det paradisiska Amerika var långt ifrån de sociala problem som fanns i Europa och speciellt de i det fattiga Norden. Det är en naturromantisk bild som förmedlas. Den europeiska läsaren får veta att indianen knappast skulle vilja vara i européns ställe. De bekymmer som präglar den europeiska människan väger lätt mot sång och dans. Kalm beskriver i exemplet ovan inte enbart indianens tillvaro i Amerika utan konstruerar likväl en bild av Europa.³⁷ I konturerna av det bekymmerslösa livet i Amerika finns den karga verkligheten i Europa. Genom texten tränger författarens egen kultur fram. Som tidigare har nämnts använde sig Linné ofta av exotiska folkslag för att belysa problemen i den egna kulturen. Detsamma gäller nu Kalm. För en europé som levde på 1700-talet visade bilden av indianen att ett annat liv var möjligt, hur fiktiv skildringen än var. För Rousseau fick bilden en sådan sprängkraft att den blev till ett argument i den filosofiska primitivismen. För natural-

historien blev den ett exempel på det naturliga livets förträfflighet. Indianen framställdes för det mesta på det sätt som angavs ovan, men ibland kunde även ord läggas i den annars tysta indianens mun. Den svenske prästen Eric Biörck skrev i ett brev till Jesper Svedberg att missionens misslyckande bland indianerna till stor del var européernas fel. Den ständiga jakten efter rikedom gjorde indianerna avogt inställda till kristendomen. Här låter Biörck en indian stämma upp något av en klagovisa över den kristnes livsföring:

Ty vad är meningen, broder? Eller vad söker du? Männe icke jorden, denna goda moder, som närde dina förfäder, också kan nära dig. Du är från dina sinnen, min vän, och alla europeer, som äro lika dig, äro också från sina sinnen. Sluta [...] samla rikedomar [...] Se, här är jag och övriga hedningar och mina fäder; de hava levat ljuvligt, och vi göra detsamma. Fastän vi icke hava några rikedomar, fattas oss likväl intet.³⁸

Även om exemplet ovan vid en första anblick ger vid handen en indian som diskuterar moral med prästen Biörck, kan vi vid en närmare granskning vederlägga att så är fallet. Snarare blir indianen ett språkrör för en indirekt kritik av tillståndet i kristenheten. Trots att indianen tilldelas en aktiv roll förblir han passiv för orden är inte hans egna. Vilden kunde på detta sätt figurera som bärare av en intern moralisk diskussion. Såsom den ”okände” kunde han i texten spela den roll som hade tilldelats honom av författaren.³⁹

En fallen värld och barbaren

Om de första svenskarna hade mött ett paradiset och kunnat beskåda något av ett naturtillstånd hade det västerländskas intrång i denna utopi fört med sig syndafallet. I den kristna förståelsen av människan hade Eden fallit på grund av att människan ätit av den förbjudna frukten. I samma ögonblick som det tunna fruktskalet brustit hade människan underkastat sig kunskapens förbannelse. I Första Mosebok kan vi läsa om hur Eva ”såg til at trädh var godt at äta af och liuvligt uppå att see och at thet ett lustugt trä war efter thet gaf förstånd; och tog uthaf thet och åt och gaf det theslites sinom man ther af och han åt.”⁴⁰ Liksom i paradiset fanns det i Amerika allt vad människan kunde önska sig. Men i likhet med Adam och Eva, var det inte gott nog att leva i en bekymmerslös tillvaro. Med europén kom en hunger efter att bruka jorden, att bryta dess oskuld och fylla landskapet med manufakturer och gårdar. Ankomsten av europén kan därmed ses som

ett slags depravation. Brottet med naturtillståndet har sitt pris vilket också finns redovisat i de svenska kolonisternas berättelse.

Likaledes kommo alla gamle Svenske enhälligt derutinnan öfwerens, at de förste Swenske, som kommo hit i landet, hunno mäst gemensamt til en hög ålder. Deras barn lefde ock tämmeligen länge; men dessas barn, eller tredje Generation med deras afkomlingar, nå aldeles icke i ålder up emot de första Swenska, och hafwa dessutom ej den starka och beständiga helsa, som de. De förste Swenske lefde mycket sparsamt. De woro fattige, och hade intet råd at köpa sig Rum, brännwin, eller starka drycker. Sällan brändes hos dem brännwin [...]. De kunde, ej göra Cider, som nu så mycket brukas. Théé, Caffé och Chocolad, som nu, äfwen hos Landtmän, är mäst en hwar-dags frukost, wiste de ej af. De mästa hade aldrig smakat Såcker eller Punch.⁴¹

Kalm beskriver svenskättlingarna som kortlivade i förhållande till sina anfäder. Dessutom är deras hälsotillstånd försämrade. För de första svenskarna hade fattigdomen och livets nödtorft givit dem ett långt och friskt liv. Rikedom och överflödet hade däremot fördärvat människan. Kalm skriver att det är lyxprodukter som te, kaffe och choklad som lett till att kolonisterna inte längre uppnår samma aktningsvärda ålder som deras anfäder. Vi ställs inför en paradox i hans bild av indianen och den nya kontinenten. Samtidigt som han hyllar kolonisternas framsteg och landets rikedom, förfasar han sig över de sociala problem som följer i välmågans spår. Kritiken mot det flärdfulla var ett vanligt motiv under den spartanska utilitarismen och opposition av detta slag kan ses som riktad till den läsande publiken i Europa. Vad det gäller indianen, sinnebilden av det oförstörda, så ser vi hur denne dragits med i européns syndafall. Deras tidigare tillstånd hade varit i en med naturen omedveten symbios, men nu har harmonin förlorats. Den europeiska synden har introducerats för indianen.

Willarne, landets urgamla inwånare, bestyrka äfwen til en del, hwad nu är anfördt. Wid Europeernas första hitkomst hunno de til en alt för hög ålder. Det säges ej då warit sällsynt, at finna dem, som varit hundra år gamla, och deröfwer. De lefde då sparsamt, och wiste af ingen annan dryck utom watten. Brännwin, Rum, win, eller andra starcka wätvaror, woro dem så obekante, som våra Hälsinge Runor; men sedan de Christne infört til dem Brännwin och Rum, och Willarne nästan för ofta welat försöka huru det smakat, komma de, som så trågit medicinera dermed, näppeligen mera til halfwa den ålder, som deras förfäder.⁴²

Alkoholens förtärande verkan är förklaringen framför alla andra till att indianernas hälsa försämrades. Indianernas bruk av alkohol var ett vanligt tema i den

svenska litteraturen om Amerika. Bilden av den oskuldsfulle indianen som fallit offer för skadliga laster var en effektiv sedolärande berättelse där konturerna av européernas skamlighet kunde förstärkas. Det intressanta med denna slags berättelse är att indianen förpassas till ett objekt i en kristen förståelse av den amerikanska kontinenten. Indianen föddes som en del av den nya världen då denne fördes ut ur sin tidigare paradisiska tillvaro. Indianens nya identitet ställs således i förhållande till, och definieras av, kolonisterna.⁴³

Samtidigt presenteras en motbild. Indianen kan i samma utsträckning som han är fridsam, vara grym. Barbaren existerar parallellt med den ädle vilden. Hos Kalm möter vi den barbariska indianen genom den skräck som fanns bland kolonisterna för indianernas angrepp och hämndaktioner. Det är indianernas sed, menar Kalm, att då en broder försakats i en konflikt med en europé att bland sina fiender finna en ersättare. I blickfånget för de hämndlystna indianerna fanns därmed kolonisternas barn. Det är med en skräckfylld fascination som Kalm upplever och återberättar de tillfällen då indianerna lyckats i sitt uppsåt att skipa rättvisa enligt deras hederskodex. En historia utspelar sig då han befinner sig utanför Quebec.

Willarnas sed i Norra America gemenligen är, at uptaga för barn de fångar de få i krig, i stället för någon af deras anhöriga de misst, då fången får samma förmoner, som den döde haft, och anses nu som närmaste blodsförwandt. I krigen imellan Fransoserna och Ängelsmännerna här i landet, hafwa de Willar, som äro Fransosernas alierade, tagit många fångar i de Ängelska Nybyggen af bägge könen, dem de sedan uptagit för sina barn, och gift med Willar och Wilskor i deras egna byar. [...] Det är ock märkwärdigt, at största delen af de Europæiske fångar, som de sålunda genom krig tagit och införlifwat bland sig, i synnerhet om de varit unge då de fått dem, aldrig sedan welat gå tillbaka hem til sin födelse-ort, fast deras föräldrar och andre närmaste anhörige warit hos dem, och sökt förmå dem därtill, och det äfwen stått i deras frihet; utan de hafwa utwalt den Wilska fria lefnaden framför at bo bland sina egna de Europæiska, antagit Wilska kläder, och i alt rättat sig efter Willarna, så at det varit swårt at skilja dem åt, endast at de varit något hwitare til kroppen och hyen.⁴⁴

Om vi tidigare sett hur svenskättlingar efter umgänge med indianerna fallit in i det vilda, kan vi genom detta exempel tydligt studera de tankefigurer som påvisar själva gränsen mellan det vilda och det civiliserade. De engelsmän och fransmän som hade tillfångatagits av indianerna hade till Kalms förvåning anpassat sig till sina nya hem. Trots det faktum att de kidnappade européerna hade blivit erbjudna att få återvända, har dessa av egen fri vilja stannat kvar. Deras val har fallit på den fria och vilda levnaden och de visar sin fullständiga integration genom att bära indianska kläder. Återigen är

hudfärgen den enda rest som påminner om europeisk härkomst och skiljer de forna européerna från indianerna. Kalms berättelse fortsätter och leder oss in på än intressantare resonemang angående de adopterade kolonisterna.

Man har ock åtskilliga exempel, at äfven Fransoser af sig sjelfwa giwit sig ihop med Willarna, och antagit deras lefnadssätt; men tvärt om har föga händt, at någon av Willarna gifvit sig ihop med de Europæiska och antagit deras lefnadssätt; utan om kriget gjort dem till Europeernas fångar, hafwa de dock alltid sökt tilfälle, at komma hem til sina, fast det ock warit flera år efter deras fångenskap, och fast dem blifwit lämnade alla de friheter som en Europé någonsin fått njuta.⁴⁵

Som vi ser ovan tar Kalm fasta på att det finns både européer som indianer som blivit inkluderade i respektive läger. Den nyss civiliserade indianen kommer dock att återvända till sin naturliga gemenskap så fort han får chansen till detta, trots att han har möjlighet att åtnjuta civilisationens alla tänkbara friheter. Europén som tillfångatas och förvildas kommer i motsats till indianen inte återvända till sin ursprungliga gemenskap. Europén kan alltså, i gemenskap med indianen, hitta tillbaka till ett ursprung som hon lätt finner naturligt och njutbart. På detta sätt blir gränsen mellan civilisationen och vildmarken problematisk för Kalm. Den kan fresta europén att falla in i den vilda lockelsen att återvända till ett ursprungligare tillstånd. Att vara civiliserad är något människan upprätthåller och väljer framför instinkten, ett val som dock ges upp om frestelsen blir för stor. Det vilda är det passiva. Det vilda är ett tillstånd som inte kräver ställningstagande.

Att påtala skillnaden mellan indianernas kultur och den europeiska var vanligt under 1600- och 1700-talet. En företeelse som gav upphov till förfäran bland många svenskar som skrev om indianerna rör deras kroppar, nakenhet, sexualvanor och äktenskapsrelationer. Per Lindeström hade ett speciellt intresse för indianernas samlevnadsformer och sexualvanor. Lindeström omtalade bland annat indianernas läggning för incest: ”desse indianer äro ett bestialiskt folk och have sin beblandelse tillsammans med fader och moder, broder och syster såsom oskäligen kreatur.”⁴⁶ Kalm är en försiktig författare och tillåter sig inte några stora känslomässiga utfall. Frågan kring incest hos indianerna beskriver han torrt och sakligt: ”Alla indianer hafva en styggelse til blodskam, e.g. at en fader ligger hos sin dotter, eller sonen hos sin moder”⁴⁷ Likaså är det vanligt förekommande, menar han, med polygami bland indianerna. Ja, seden är så rotad att den utgör det största hindret för kristendomens utbredning: ”mästa delen af indianerna hafva många hustrur, ända til 10 och 12. ja så många de vela; och det är ingen

Indianfamilj. Det fria livet i naturen tillskrevs ofta indianen och dess alternativa levnad ställdes i motsatsförhållande till det europeiska. Jakten och insamlandet av vilda frukter, rötter, växter med mera är framträdande komponenter i denna beskrivning. Träsnitt av Thomas Campanius Holm från 1702 efter teckning från 1654 av Per Lindeström. Ur Thomas Campanius Holm, Kort beskrifning om provincien Nya Sverige uti America (Stockholm, 1702). Foto: LUB.

ting, som så mycket hindrar Christendomens fortplantande bland dem, som polygamien; ty emedan prästerna ej vela tillåta dem hafva mer än en hustru, vela de ej omvända sig⁴⁸ Kalm har också hört att det bland indianerna inte lägger så stor vikt vid den äktenskapliga institutionen, av detta drar han slutsatsen att det finns ett utbrett horeri:

Det gifves likväl horor bland dem. När en man kommer til et ställe eller deras by, kommer han öfverens med en af qvinfolcken derstädes, som skal vara hans hustru så länge han är der, då de lefva tilihopa som man och hustru, men då han reser

derifrån, lämnar hustrun qvar, der de icke bäge samtycka at vidare följas åt. En indian skiljer ofta sin hustru från sig och tager en annan; de le mycket åt den ordning europeerne hafva at til döden behålla den maka de börjat lefva samman med, och tycka den seden vara ganska hård, samt aldeles stridande mot den frihet, som de äro så stora älskare af.⁴⁹

Indianernas kroppsliga utsvävningar och påtalade sexuella mönster utgör ytterligare en gränsdragning för Kalm.⁵⁰ Indianerna ler åt den strikta ordning som påbjuds bland européerna när det gäller giftermål och samlevnad. Nakenhet, sexualvanor, matvanor och sinneslag är i stället obehärskat hos indianen. Det fria livet förknippas med det vilda och naturliga livet. Som vi sett står gränsen mellan européerna och indianerna att finna i kulturella avvikelser. Gränsen polariserar det europeiska och återhållsamma livet mot det vilda och fria. Kolonistören tillhör på detta sätt kulturen och indianen förpassas till naturen. Natur ställs mot kultur.⁵¹

Den obrukade jorden

I Amerika såg Kalm den nya kontinentens möjligheter och kunde på sin resa bevittna kolonisternas ökande välstånd. Han gissade att kolonierna i takt med sin utveckling skulle frigöra sig från det brittiska imperiet. Den stundande frigörelsen avhandlar han både i sin reseskildring och i texter publicerade efter resans genomförande. Framför andra discipliner var Kalm intresserad av ekonomi. I den merkantilistiska och utilitaristiska diskursen var den förhärskande tanken att naturen erbjöd varje land gåvor som dess invånare genom arbete kunde nyttja till gagn för landets välstånd. Rudbeckianismen hade i Sverige banat väg för en speciell tradition i det ekonomiska tänkandet där fäderneslandet ansågs vara särskilt privilegierat av Herren. Svenskarna hade således ett gudomligt ansvar att axla när det gällde att ta till vara jordens möjligheter.

Satta i ett större perspektiv ger landskapsresorna och apostlaresorna en inblick i utilitaristernas program.⁵² Linné valde signifikativt att inleda sin professur vid universitetet i Uppsala med att i sitt installationstal understryka värdet av att landskapsresor företogs. I den bemärkelsen kan Linnés *Om nödvändigheten av forskningsresor inom fäderneslandet* (1741) läsas som ett manifest. Men även om Linné genom detta populariserade naturalhistorien som ämne och resan som metod, fanns det andra som tidigt tog förordade landskapsinverteringar. Med sin uppsats *Tankar om fäderneslandets känning och*

beskrifwande (1741) skisserade Jacob Faggot i 165 paragrafer vad som kunde tänkas vara intressant att undersöka på landsorten och i städerna. Den övergripande tanken var att landets potential inte utnyttjades fullt ut. De bevis som utilitaristerna underbyggde sin argumentation med var iakttagelsen att landet stod i avsaknad av manufakturer och ett effektivt jordbruk. Avsaknaden blev för naturalhistorikerna det imperativ som krävdes för att ge sig ut på jakt efter de platser och områden där människans hand skulle kunna börja verka.

För Kalm framträder utifrån utilitarismen två landskapsbilder. Den ena var det befintliga kulturlandskapet som beskrevs i utilitaristiska termer. Den andra var den oförstörda naturen vilken bedöms efter dess nyttopotential. Den förra fann Kalm i samtidens växande kolonier medan den andra var det landskap som omgärdade kolonisterna. Vildmarken blev ett kulturlandskapets *frontier*. Om vi så vill kan vi beskriva denna utilitaristiska syn på landskapet som ett sökande efter en naturens jämvikt. Den obrukade jorden skulle finna sitt jämviktsläge då människan börjar bruka den till dess fulla potential. På sin väg mellan New York och Albany skriver Kalm den 12 juni 1749 att ”landet på O.sidan av floden var höglänt, nu mäst öfver alt upcultiverat, så at vi der sågo sköna åkrar, vackra gårdar här och der, sköna äppelträdgårdar”.⁵³ Här finner hans blick det han älskar; jorden brukad, gårdarna skötta och intill huset några fruktträd. Förmodligen fann han även en och annan välskött köksträdgård. Annat var det då han den 26 september 1748 besökte vännen och naturalhistorikern John Bartram. Då snarast bedrövades Kalm över hur resurserna användes:

Jag frågade honom, hvi de ej anlägga silckes manufacturier här, emedan de hafva sådan ymnighet av mulbärsträd, hälst som samma träd vela här så otroligt grufvel. fort [växa] [...] Jag frågade mr. Bartram och andra, hvi de ej plantera vijngårdar här och prässa vijn af dessa villa vijnranckors drufvor eller frukt?⁵⁴

Vi ser hur Kalm i dessa två exempel konstruerat bilder präglade av närvaro respektive frånvaro. Dessutom finner vi att denna indelning även följer närvaron respektive frånvaron av kolonister. När Kalm på sin resa ser en ymnighet av mulbärsträd frågar han varför det inte finns några silkesmanufakturer. Och när han ser vinrankorna frodas vilda i naturen frågar han sig varför det inte finns några vingårdar. Således beskriver han naturen efter vad den *inte* är eller, mer precist, *hur* den är, opåverkad av människan.⁵⁵ I merkantilismens ekonomiska tänkande fanns uppfattningen om en gudomlig ordning i ekonomin, *oeconomia divina*. I denna ordning råder en balans mel-

lan alla Guds skapelser. Således finner vi under *oeconomia divina* samhällets ekonomi, *oeconomia publica*, samt familjens och privatpersonens ekonomi, *oeconomia privata*. De tre nivåerna verkar i symbios med varandra. Det religiösa temat i den ekonomiska betraktelsen är av stor vikt inom utilitarismens diskurs. Att utforska naturen är att upptäcka Guds skapelse och att nyttja jorden innebär att fullborda Guds plan som materialiserats i och med skapel-seakten. I avhandlingen *Politia naturae* (1760) framför Linné på sitt säregna och lyriska sätt denna tanke, att jämvikten i naturen uppkommit genom den gudomligt upprättade världshushållningen. Kalm sammankopplar det obrukade landskapet med indianerna, och han förvånas över hur dessa så länge gått omedvetna om den skatt som jorden hade i sitt inre: järnmalm.

det är dock underligt och märckvärdigt, at ehuru detta landet är fullt med jernmetall, och indianerne för europeernes hijtkomst bodde öfver alt här i landet, äfven på de ställen, der jerngrufvorna nu äro, så viste de dock ej nyttan, hvartil denna metallen dugde; de suto och bodde på sielfva jerngrufvan, och gingo ändå långa vägar at skaffa sig en sådan usel stenyx.⁵⁶

I Kalms resonemang döljer sig ett pliktbud. Där jorden ligger obrukad kallas människan att nyttja den. I Amerika fann Kalm en natur *utan* jämvikt. Intressant att notera är att han verkar mena att plikten inte riktar sig till alla människor. Som vi sett förvånas han över att indianerna kunnat bebo den amerikanska jorden så länge utan att nyttja den. Komiskt framförs hur indianen till och med suttit och bott vid malmfyndigheterna utan att rätt förstå att framställa järnet. I sin okunskap har de i stället för järnverktyg nästintill envisats med att använda usla stenverktyg. Naturens potential utnyttjas först av européerna. De är de som kan bringa naturen i utilitaristisk jämvikt. Kalm delade med Linné en tro på att naturen var styrd efter en gudomlig ordning. I avhandlingen *Tänkar om sättet at rätt tracktera historia naturalis* (1760) beskriver han hur Gud har en avsikt med alla skapade ting. Sett ur ett aristoteliskt-teleologiskt perspektiv ska människan se naturen, ja alla dess ting, som fylld av potential. Denna tanke uttrycker Kalm på ett slående sätt i avhandlingen då han skriver: "Det de utan nytta äro af Gud skapade är största orimlighet at täncka, derföre wore vår skyldighet at efterspana det samma."⁵⁷ Inget är skapat utan avsikt och det är människans skyldighet att finna nyttan i tingen. Det verkar som om en *oeconomia divina* i Amerika först kan upprättas genom att kolonisterna tar till uppgift att bruka kontinentens rikedomar. Viktigt att framhålla är att européernas framfart inte

enbart uppfyller Guds avsikt utan även att denna innebär en gärning för européns nästa. I avhandlingen *Enfaldiga tanckar wisande hwad en präst kan bidraga till oeconomiens uphielpande* (1757) skriver Kalm att de gävor Gud nedlagt i människans skattkammare genom ”behörigt bruk av dem, göra icke allenast sig, utan och sin nästa, ja, hela samhället önskelig båtnad och fördel.”⁵⁸ Den pågående kolonialismen ska alltså ha ett samband med den kristna uppmaningen till handlingar för sin medmänniskans skull.

Om vi fortsätter att intressera oss för Kalms ekonomiska landskapsbild finns det en spännande historia från Nordamerika återberättad av honom. I det franska Kanada möter han några av de många jesuiter som missionerade runtom i världen. Utanför Quebec får han till och med nöjet att besöka ett för män annars stängt nunnekloster.⁵⁹ För en svensk som sedan barnsben skolats i den lutherska läran, kunde man vänta sig en del bitska kommentarer. Men Kalm är snarare nöjd med fransmännens fromma religiositet, även om han dristar sig att fälla en ironisk kommentar om katolikernas böner – eftersom de är på latin finner han det lustigt att de inte ens vet vad de ber för. Mer än sådana anmärkningar dristar sig dock inte Kalm till att göra. Han håller snarare de katolska fransmännen högre än såväl engelsmän som holländare. En detalj som han lägger särskild vikt vid är de av jesuiterna omvända indianerna av stammen huron-indianerna. Byn Lorette, ”belägen 3. lieues från Québec åt V.”, har utvecklats till något av ett mönstersamhälle för de nordamerikanska indianer som bor där. Med kyrkan i mitten har ett ordnat och anständigt samhälle kunnat växa fram. Kalm ger en beskrivning av byn från den 14 augusti 1749:

Lorette [...] bebos mäst af bara villa americaner, som antagit den romerska christna tron, och blifvit omvända; byn ligger strax vid en liten åå, som der häfver sig ned för en klippa med et stort brusande, och sätter en såggvarn och en miölqvarn der strax nedanföre uti rörelse: i fornda tider, och då den der ännu varande äldre pater af jesuiterna kom dijt, bodde alla villarna uti deras vanliga kojor giorda lika lapparnas, men sedan hafva de lagt bort den seden och börjat rätta sig efter frantzoserne; denna tiden hade alla villarna der hus bygda som frantzosernas stugor, några af sten, men de mästa af träd [...]. Utom husen hafva dessa villa i mycket annat börjat rätta sig efter frantzoserne; de plantera alla mays; en del har hvete eller råg sådt; några af dem hafva koor.⁶⁰

I Kalms skickligt byggda dramaturgi blir vattendraget, som häver sig ut över en klippa i ett stort brusande, en metonymi för den vilda naturen. Naturens vildhet har genom sågverket och kvarnen tämjts till människans

fördel. Vi kan i denna beskrivning återigen finna ytterligare en metafor för utilitarismens och kulturlandskapets seger över den obehärskade naturen. Vattendraget och sågverket vittnar även om hur kristendomen besegrat och vunnit över den vilde indianen till sin sida. Naturen är satt i jämvikt. Indianerna har börjat bruka jorden och rättar sig efter fransmännen. Denna tanke tillfredsställer Kalm.⁶¹ Gränsen mellan det europeiska och det vilda är instabil och det utilitarismen erbjuder är en tankestruktur där indianen kan inkluderas i den europeiska gemenskapen. Och detta måste ske till priset av indianernas kultur och sätt att leva. Det mest talande exemplet på att indianerna kan vinnas över till den europeiska kulturen är det faktum att indianerna har lämnat sitt nomadiserande liv och nu bygger hus av sten och trä. Det kaotiska livet har övervunnits och de indianska husen blir till monument i landskapet som talar om att indianerna kan anpassas till det europeiska. Något av ett misslyckande är dock att indianerna ännu inte bär europeiska kläder utan envisas med att behålla sina gamla klädestraditioner. Särskilt kvinnorna, anmärker Kalm.⁶² Några dagar efter besöket hos de frälsta indianerna i Lorette gästar Kalm generalguvernören Jacques-Pierre de Taffanel marquis de la Jonquiere och får så möjligheten att stifta bekantskap med indianer från stammarna huron, mikmaq och anies.⁶³ Kalm lägger störst tonvikt vid huron-indianerna. Hans något omständliga beskrivning lyder:

Hurons voro de villa, som bo uti Lorette, och äro omvända och christna; dessa voro et stort och långt folck, somliga hufvudet längre än iag, robusta och väl skapade; af kopparfärg; håret kort, svart, var afrakat fram i hufvudet från ena örat tvärt öfver hufvudet til det andra; ingen myssa på hufvudet; somliga hade örhänger, andra intet; en del hade målat ansikte hel rödt öfver alt med cinnober, andra endast några tvära streck fram i pannan och vid öronen, andra stuckit hela håret fullt med cinnober, och är at märcka, at röda färgen är den mästa, hvarmed de måla sig; dock har iag ibland sedt dem måla sig svarta i ansiktet, många af dem hade i ansiktet och på kroppen åtskilliga figurer, som voro der så målade, at de voro inbitna i skinnet, och aldrig kunna gå bort; dessa figurer äro mest af svart färg.⁶⁴

Åter anmärker Kalm på det han tidigare observerat i Lorette: indianerna har tagit efter fransmännen i mycket men inte när det gällde deras kläder. En förklaring till hans intresse för att beskriva huron-indianerna så ingående kan vara att han vill finna och påvisa den gräns som fortfarande finns kvar, trots att indianerna kristnats. Anar vi en rädsla för att gränsen helt ska kunna suddas ut? Även vetenskapshistoriskt är beskrivningen av intresse. Här följer Kalm autopsins program; det är den *egna blicken* till skillnad från

hörsägen som beskriver människan. Den kristna missionen hade tidigare i den svenskamerikanska historien varit ett viktigt inslag. Den svenska missionen bland indianerna hade varit en av drivkraften bakom den svenska kolonisationen och för Svenska kyrkans aktivitet var indianernas frälsning central. Det som gör missionen så intressant vid studiet av koloniala strukturer är att missionen har en mycket speciell logik. Frälsningen av främmande folk bygger på den grundläggande övertygelsen om att alla människor är lika och därmed mottagliga för det kristna budskapet. Samtidigt är själva grunden för missionen en insikt om människors olikhet. Missionären skiljer sig fundamentalt från sitt objekt genom att han de facto redan är frälst. Logiken blir på så sätt paradoxal då den samtidigt påvisar likhet och skillnad. Utilitarismens syn på den obrukade jorden och dess syn på landskapet och indianens ekonomiska frälsning kan förstås analogt med missionen. Indianen beskrivs som oförmögen att bruka den jord som tillkallar kolonisationen och legitimerar hans verksamhet, men i och med dennes ankomst kan även indianen bjudas in till det ekonomiska nyttjandet av jorden. Indianens profana frälsning sker alltså med utilitarismen.⁶⁵

Den hotande skogen och det ahistoriska landskapet

Om den utilitaristiska upptäcktsresande sökte efter naturens potential på sin färd genom vildmarken, var det nödvändigt att finna platser från vilka blicken kunde svepa över landskapet. Kullen eller bergstoppen spelade därför en viktig roll för den som färdades i okänd terräng. Genom att fästa blicken mot horisonten kunde den upptäcktsresande spatialt organisera landskapet. Här finner vi ett sätt för resenären att begrunda resans mening och mål: att ge sig av ut i det okända och göra det känt. Till läsaren förmedlas även en bild av att resenären befinner sig mitt i det okända. Förutom reseskildringens narrativa kvalitéer, kan vi även tolka denna företeelse ur ett utilitaristiskt perspektiv. Den organiserande och svepande blicken kan närmast liknas vid en inventering och om möjligt även antyda en prospektering av landskapet.⁶⁶ Blicken blir en första indikation på vad det utforskade döljer i sitt sköte. Här är Kalm på väg från New York till Albany:

Landet war här ned wid floden lågländt, stenigt och klippugt, som förr; men längre därifrån syntes öfwer skogen höga skogbewäxte bärg, hälst på W. sidan om floden, och än längre bårt uphöjde de så kallade blåa bärgen sig öfwer alla de andra.⁶⁷

Kalm har siktet inställt på de fjärran bergen vilka han kunde skåda bortom den skogsbeväxta horisonten. Hans blick rör sig från vattnet vid hans fötter, följer floden och dess stränder för att sluta vid bergen närmast himlen. Linné själv skulle senare i *Instruktion för resande naturforskare* (1759) skriva att "Högre berg bör bestigas; utsikten från dessa över de trakter som ligger nedanför bör iakttagas, deras höjd bör mätas med barometer; branter och klyftor, om sådana finns, bör noga iakttagas."⁶⁸ Kalm har iakttagit den upphöjda platsens betydelse för att skåda landskapet. Mellan bergen och floden finns det ingen mänsklig närvaro, det är ett passivt landskap fritt för resenären att penetrera. Det är bortom horisonten ett mål kan anas. Läsaren får en bild av den vidsträckta vildmarken. Om vi analyserar detta skådande vidare, är det inte svårt att föreställa sig hur Kalm i reseskildringen meddelar dessa bilder, inte för att återge en bild eller komponera en landskapsskildring, utan för att konstruera en bild av bilden vilken korrelerar med den inre sinnebilden av det utforskade. Framför bilden av det vilda står Kalm.

Samtidigt som naturen bjuder in kolonistören utgör vildmarken ett mandomsprov för naturalhistorikern. Linné hade, under sin lappländska resa 1732, utanför Lycksele jämfört den lappländska vildmarken med helvetet och upplevt gränsen mellan civilisationen och det vilda som den grekiska mytologins Styx.⁶⁹ Det linneanska projektet innebar en stor risk för de unga apostlarna. Blickande ut över vida stäpper och instängda under urskogars valv, under den afrikanska solens brännande hetta och i den ryska vinterns kyla, stod de ensamma med pennan i hand. Insatsen var hög för linnélärjungarna, men detta gav säkerligen en särskild glans åt de världsomspännande resorna. I Kalms reseskildring blir vildmarken ofta utmålad som ett hot präglad av något ångestfullt.

När vi kommo ned til stranden, hade vädret så tagit til, at vi ej dristade oss med vår lilla båt begifva oss öfver sjön, utan vi låto karlen vänta vid båten, tils det blef lugnare, och så föra hem den, men vi togo landvägen, som var en svensk mihl, följande stranden åt der aldrig någon väg var, då öfver branta berg, då öfver vassa stenar, då genom tiock skog, då öfver sancka moras, at vi sjöncko djupt ned; man hade utgifvit denna orten förut för tusende skallerormas hemvist och rätta boställe, men vi blefvo ej varse någon.⁷⁰

Kalm låter landskapet ställas mot den ensamme mannen när han måste överge sin lilla båt som hotas gå under i den stormande sjön. Han vandrar längs stranden över moras, vassa stenar och tät skog. Förutom de topografiska hinder som måste pareras, finns det i naturen andra varelser och fenomen som kan

skrämma den mest härdade av män. Bland dessa ett djur vilket likt ett vidunder lurar i skogen, den gudsförgätna skallerormen. Den 18 maj 1749 formulerar han en närmast skräckslagen klagovisa över naturens hemskheter:

Skaller-ormar, Horn-ormar, Röd-bukar, gröna ormar, och andra förgiftiga ormar, för hvilkas bitt ibland är ingen bot. Skogslöss, hwaraf skogarna somligstäds äro så fulle, at en näppeligen kan gå genom en buske, innan en däraf har hela swärmen på sig, och at man för dem ofta ej kan eller dristar sätta sig ned i skogarna [...] Den ganska ostadiga väderleken här är, at rätt som det den ena dagen är så warmt, at en må förmäktas, så är det den andra så kallt, at en må frysa. Ja, denna hastiga förändring sker ofta på en och samma dag. Häraf kommer, at nästan ingens helsa kan härda ut mot alt sådant, utan måste brytas. [...] En wanmäktas, och vet nästan ej hwad en skal göra med sig; därföre har ibland händt, at folket stupat och fallit af den häftiga hettan döde ned, där de gått på marken.⁷¹

Talrika var de ormar som lurade på den som dristade ge sig in i skogens djup. Men ormarna är inte de enda som skrämmer; det finns skogslöss som ansätter den som är växtvärlden för nära. Mest tärande på resenären är ändå väderlekens nyckfullhet. Dagarna växlar obarmhärtigt mellan värme och kyla och solen kan göra att människan faller död ned på marken. Den forskningsresande balanserade på den tunna gräns där naturen både skulle kartläggas och organiseras samtidigt som naturen utgjorde ett hot. Naturen gestaltades som en gränslös vedermöda för den resande. Med alla de faror som låg i Kalms väg är det inte förvånande att han jämför sig med den olycklige Odysseus som på väg hem till sitt efterlängtade Ithaka blev utsatt för gudarnas nyckfullhet. Vi erinras om den hemlängtan som oavsett historisk epok drabbar varje resande. Kalms liknelse kan även ses som ett uttryck för hans medvetenhet om vikten av hans resa. Hans texter skulle senare nå de stora kulturländerna i Europa med stort intresse och att likna sig vid Odysseus, kan alltså ses som ett försök att knyta an till en klassisk reseskildring i den västerländska litteraturen. Vid ett tillfälle blickar Kalm upp mot stjärnorna och tänker på sitt hemland:

At fast det var klart om nätterna, så uplyste dock stiernorna icke så väl natten som hos oss i Sverige [...]. Vi tycka ibland af oförstånd, at vårt fädernesland Sverige icke är så godt som andra länder [...] iag, som Ulysses gjorde med sitt Ithaca, framför mit gamla Sverige fram för det nya; i Nya Sverige äro dessa olägenheter: mörcka nätter hela sommaren; om vintern så mörcka nätter, ja mörckare än vinternätterna i Sverige, ty här inga nordsken, inga nordlius och stiernorna gifva mattare sken.⁷²

Det vilda naturlandskapet vittnar inte enbart om ett landskap som är tomt på kultur och människor, utan även om ett landskap historien lämnat åt sidan. Vi kan således märka en tomhet som konstruerats i rummet, den ekonomiska blicken, och i tiden, avsaknaden av en kulturell arkeologi. Det främmande beskrivs som en negation. Indianen är vad han inte är. Prästen Andreas Sandel som verkade i den svenska församlingen i Wicaco 1702–1719 skriver om indianerna att dessa ”är eljest mycket svinaktiga, håller ingen diet, utan ibland mitt i natten kan de stiga upp koka och äta på backen där de är. De använder inte bord och stolar. De har inte hus utan endast skjul av bark på sommaren.”⁷³ För Sandel är det, som vi ser, meningsfullt att beskriva vad indianerna inte är. Den enkla slutsatsen av ett sådant resonemang är således att indianerna inte är som vi. Möjligtvis är all slags reselitteratur, som har sin utgångspunkt i den egna erfarenheten, bunden vid denna lag där allt främmande enbart kan ses som en avvikelse.⁷⁴ I studier av koloniala diskurser har man dock uppmärksammat att det tomma landskapet utgör en mycket specifik språklig konstruktion där det främmande konstrueras som obebott. Kolonisten är inte längre en erövrare. I stället ser denne sig som en naturens förlösare och frigörare. Vi kan se denna uppdelning mellan närvaro och frånvaro som en motsvarighet till den mellan kultur och natur. I denna mentala bild hör urinvånarna till landskapet likt trädet hör till skogen eller blommorna till ängen. Att tillhöra kulturen är att nyttja naturen och på detta sätt göra sig till dess meningsskapare. Naturen beskrivs utifrån vilken funktion den har för den mänskliga kulturen. Kalm beskriver detta då han den 7 augusti 1749 befinner sig i området kring Quebec:

Förgäfwes sökes hos dem efter wälbyggda städer eller hus, konstigt upmurade Fästningar, högt upreste torn och pelare, med mera dylikt, som den gamla werlden ända från urminnes tider kan framwisa. Wåra Willars byggnader bestå i usla bark-kojor, där rägn och wäder nästan på alla sidor kan bryta in. [...] En resande har ej här tionde delen af det nöje, som han i våra gamla länder under sina resor kan fågna sig af; ty mäst hwar dag får han se något ålderdomens minnesmärke Här möter honom någon gammal berömd stad. Där rudera efter något gammalt slott. Där något fält, hwarest för et eller flera hundrade år tillbaka någon blodig drabbning förefallit imellan de mäktigaste och slugaste Konungar eller Generaler. Nu åter något stor, lärd eller annars widtberömd mans födelse-ort eller fordna hemwist, o.s.w. [...] här uti America finnes icke sådant nöje. En får uti Historien näppeligen gå längre tillbaka, än til det, som här timat, sedan Europeerne kommit i landet. Det som skedt förut liknar mera en dikt och en dröm, än någon verklig händelse: dock har i senare tider funnits et och annat ålderdomens minnesmärke, hwaraf gifwes anledning at sluta, at antingen har Norra America i äldre tider warit bebodt af et äldre och mera uti weten-

skaper uplyst folk, än det Europeerne wid sin första ditkomst där funno för sig, eller har i forna dagar blifwit från gamla werlden hit til landet gjord någon härfärd.⁷⁵

Kalm letar efter förfallna slott, välbyggda städer, platser fyllda av historiska ögonblick eller vittberömda mäns födelseorter. Han söker alltså det som utgör ett bevis för att historien *ägt rum*. Ett landskap utan en kulturhistorisk arkeologi är ett landskap som undgått människans hand. När ekonomen och utilitaristen Kalm ser sig omkring ter sig Amerika som en ”dikt eller dröm.” Han konstaterar även att historien börjar med européernas intrång i Amerika. Det är dessa som blir kulturens startpunkt. De fynd som gör Kalms uppfattning förbryllande är diverse kvarlevor som blivit funna under 1700-talets allt mer intensiva kolonisation. Ett av dessa är en sten med en oläsbar inskription och det är sådana fynd som får honom att fundera över om inte Nordamerika en gång varit en mer civiliserad kontinent. Det är inte indianerna som åstadkommit dessa alster. Indianerna skapar ingen historia.⁷⁶ I stället framstår indianen som en antites till den kulturskapande europén, den som Kalm identifierar med den gamla världen.

Ett gemensamt arv

Den linneanska vetenskapen var djupt förankrad i en kristen diskurs. För Linné var det en självklarhet att alla arter hade sin uppkomst i och med skapelseakten. Linné hade sin egen teori om att människornas första hemvist i paradiset varit beläget på en ö vid ekvatorn med stora nivåskillnader. En sådan teori skulle förklara hur människan kunde variera så i färg och utseende men samtidigt ha ett gemensamt ursprung i Adam och Eva. Människorna vid öns stränder skulle på grund av solens hetta vara mörkare till hudfärgen och således skulle de vithyade ha haft sin hemvist högre upp bland bergen.⁷⁷ Teorin kan verka främmande för oss, men säger något om kristendomens position inom den linneanska naturalhistorien. När det gällde människans härkomst tillhörde Linné den grupp av vetenskapsmän som förespråkade den så kallade monogenismen. Kritikerna till monogenismen erkände sig följaktligen till polygenismen, det vill säga tanken att människan måste ha utvecklats parallellt på olika delar av jordklotet. För de kristna monogenisterna var det inte tillräckligt att hänföra människosläktets spridda karaktärsdrag till ett gemensamt ursprung i paradiset. Den bibliska berättelsen om syndafloden som översköljde jorden, var besvärande för den som önskade

påvisa ett släktskap mellan indianen och de andra folkslagen. Enligt den kristna världsbilden hade Noas tre söner, Hem, Sem och Jafet, gett upphov till var sitt folk, och så länge enbart tre kontinenter var kända var en sådan förklaringsmodell godtagbar. Upptäckten av den amerikanska kontinenten blev ett problem, eftersom den underminerade monogenismens teser.

Kalm var sparsam med tolkningar rörande indianernas ursprung, men av Levis Evans i Philadelphia fick han höra att det i indianernas mytologi fanns spår av kristna berättelser. Förekomsten av sådana myter kunde enligt tidens tänkande därmed påvisa att indianerna hade en kristen härkomst. Evans hade förstått att indianerna hade en viss kunskap om Babels torn och återberättade för Kalm en historia han hade hört från indianerna. Slutsatsen var att det bland indianerna fanns en "mörck kunskap" om kristendomen.⁷⁸ Efter ett kyrkobesök den 22 september 1748 fick Kalm tillfälle att prata med några kolonister, av vilka ett flertal intygade att indianerna hade en dunkel kunskap om syndafloden.⁷⁹ Historikern Gunlög Fur har menat att anmärkningar av dessa slag är utmärkande för en specifik svensk tradition inom den kristna missionen i Nordamerika. Fur påvisar att den svenska lutherdomens betoning på Guds uppenbarelse för alla människor, gjorde att de svenska skribenterna var mer villiga än sina koloniala kolleger att inkorporera de indianska myterna i en kristen kontext där dessa förstods som tecken på indianernas religiösa kontakt med den kristna religionen. Ett ytterligare exempel på denna tradition får vi då Kalm återberättar en scen då ett antal, av herrnhutarna omvända, indianer, härstammande från såväl Nord- som Sydamerika, kommit till New York. Dessa hade varit så slående lika i sina anletsdrag att de måste ha ett gemensamt och kristet ursprung.

Af alla dessa 3 slags omvända Americanska Hedningar, nämligen från Grönland, Norra America och Södra America, kommo nu några at mötas i nya York. Jag hade sjelf ej tilfälle, at se dem; men alle, som dem sett, och jag därom talade med, trodde helt ljufligen hafwa funnit, at ehuru desse 3:ne Americanska folkslagen woro komne från så ifrån hwarandra wida aflägsne orter, hade de dock alle i det mästa aldeles lika lineamenter och skapnad, endast at de från Grönland war til wäxten något mindre: så at de här af dömde, det alle desse 3 slags Hedningar i forna tider härstammat af en och samma Noachs efterkommande, ja af en ännu längre ned warande Stamfader.⁸⁰

Den nya kontinenten hade trots sitt väldiga omfång en befolkning som var nära släkt med varandra. Inuiterna från det arktiska norr och indianerna från Nord- respektive Sydamerika hade en sådan likartad fysionomi att en gemensam härkomst var trolig. Denna slutsats baserad på autopsi vävdes samman

med en mytologisk förklaring med hänvisning till den gammaltestamentliga berättelsen om syndafloden. En svensk som tidigare hade funderat över frågan om indianernas ursprung var Thomas Campanius Holm som 1702 gett ut *Kort beskrifning om provinsen Nya Sverige uti America*. Kalm var en av hans läsare.⁸¹ Campanius Holm resonerade kring några av de för tiden populära idéerna om indianernas ursprung, men uppehöll sig mest vid uppfattningen att indianerna måste vara ättlingar till Noa.⁸² Inom monogenismen hade det även funnits ambitioner att försöka påvisa språkens härstamning ur hebreiskan och härleda kulturella fenomen till judarnas och israeliternas kulturyttringar. Om alla människor hade en gemensam judisk härkomst, så var det troligt att alla språk sprungit ur hebreiskan. Denna tanke fick i Sverige stort genomslag, och förfäktades av Olof Rudbeck, både den yngre och den äldre. En annan närliggande tanke för de bibliskt orienterade tänkarna under 1600- och 1700-talet var myten om den försvunna judiska stammen. Vanligtvis gav dessa tankar upphov till jämförelser mellan hebreiskan och indianernas tungomål för att försöka finna kulturella kopplingar mellan indianerna och judarna. I samband med att Kalm träffar en jesuit i Quebec görs liknande jämförelser:

Några få ceremonier hafva de, som hafva någon liten liknelse med judarna, e.g. at qvinnan, då hon har sin månadstid, får ej omgås med manfolcket, utan måste bo på et afsides rum i huset; at de efter barnfödsen någorlunda observera samma ränselsetid som judarna; at de smörja sig mycket.⁸³

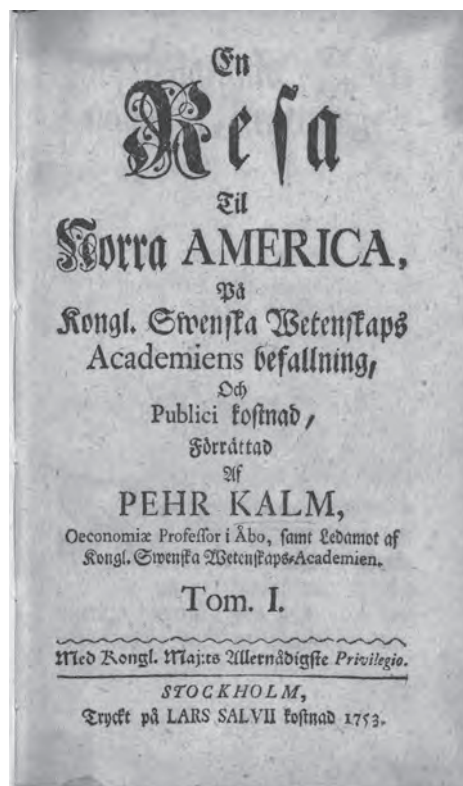
Många gånger är det knapphändiga uppgifter om någon speciell rit eller sed som påvisar indianernas judiska härkomst. Ovan ser vi att smörjelsen, kvinnans tilldelade plats i gemenskapen under menstruationen och omhändertagandet av nyfödda hos indianerna kopplas samman med kulturella yttringar inom judendomen.⁸⁴ För Kalm verkar det mer aktuellt att finna likheter mellan olika europeiska folkslag och indianer än att fördjupa sig i bibliska resonemang. När Kalm berättar om inuiterna drar han slutsatsen att dessa måste ha sitt ursprung i väst snarare än i öst. Han utgår ifrån vad han hade hört av "åtskilliga Fransoser", och kommer fram till detta utifrån inuiternas fysionomi. Återigen används filologiska resonemang gällande inuiterna för att stärka idén om att det i deras språk finns ord som påminner om europeiska språk.

Esquimaux äro till färg och språk aldeles skilde från alla de andra Willar i Norra America. Esquimaux äro hwita mäst som en Europe, med små ögon: manfolken hafwa skägg; då däremot de andre Willar äro af en kopparfärg, och deras manfolk skägglösa. I språket sades finnas några Europeiska ord.⁸⁵

Kalm framför här alltså en tanke som står i direkt kontrast till det han tidigare hört. Dels är deras fysionomi nu europeisk snarare än amerikansk och dels är deras kultur även europeisk. Tanken att indianfolken skulle ha likheter med andra folkslag i Europa återkommer flera gånger i hans skrifter. Indianernas kläder liknas vid de han sett på sina resor i Ryssland och deras skor påminner om dem som samerna använder hemma i Sverige.⁸⁶ Slutsatsen är att Kalm använder både fysionomiska och kulturella resonemang när han vill förklara indianernas härkomst. Överhuvud taget ter sig den avgörande gränsen mellan indianerna och européerna vara av kulturellt slag.

Kalm lämnar Nordamerika och återser Sverige

Tanken med Kalms resa var framförallt att ta sig upp i de nordliga delarna av Kanada, upp till inuiternas land. Hudson Bay och området däromkring hade av Linné utsetts som speciellt lämpligt för Kalm att besöka. Föreställningen hos Linné var att man där, på samma breddgrader som Sverige, skulle finna de nyttoväxter som skulle komma Sverige till gagn. Som vi sett ovan lade Kalm redan vid sin ankomst till Philadelphia märke till att vädret påminde mycket om det i Sverige och fick också tidigt upplysningar om att norra Kanada föga kunde likna Sverige i klimat eller flora och fauna. Då han hade tagit sig upp till Quebec och för egen del insåg det hopplösa i att fortsätta sin resa norröver, bestämde han sig för att skriva hem till Linné och informera om sitt beslut att inte fortsätta. Den 30 augusti 1749 fattar han pennan och meddelar Linné, i ett post skriptum till sitt brev, att en resa norr om Quebec har få, om ens några utsikter. ”Jag har varit 12 svenska mihl N. om Québec, och då tyckte iag vara tid, at ei gå längre norr, emedan sedan bara höga berg togo emot, med eviga ödemarcker; Ekar, Bökar, Wallnöts träd hade några mihl förut tagit afsked”.⁸⁷ Trots Kalms försäkringar om att en resa till Hudson Bay inte skulle ge några resultat vägrade Linné att släppa tanken på de märkliga skatter han hoppades kunde finnas där. Linné skriver den 16 februari 1750 till Kungliga vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wargentin och beklagar sig över Kalm: ”Om Kalmen tillskrifwes, befallles han för alt hwad heligt är resa upp till sinus Hudsonis at få och taga sådant, som tohl våra wintrar. Där igenom blir han i stånd at giöra hela vårt Lappland cultiverat och nyttigt, annors icke. [...] jag tror fransk luxe har föderfwat honom.”⁸⁸ Att Kalm skulle vara fördärvad av fransk lyx, var säkerligen en obefogad beskyllning, men Linné kunde ibland vid motgångar

Första delen av originalutgåvan av Pehr Kalms *En resa til Norra America* (1753).
Foto: LUB.

eller kontroverser få sådana vredesutbrott. Kalms dagbok upphör den 11 januari 1750. Då hade han beskrivit området från Delawarefloden i söder till Saint Lawrencefloden i norr. Den 25 maj 1751 återkom Kalm äntligen till Stockholm. Resan hade då gått från Nordamerika över England till Göteborg, samma väg han hade färdats på utresan 1747. Kalm hade varit borta i dryga tre och ett halvt år. Linné var, vid tiden före Kalms hemkomst, fylld av längtan efter att återse sin lärjunge och nyfiken på de skatter som trots allt hade forslats över Atlanten hem till Sverige.

Efter hemkomsten gällde det för Kalm att snabbt skrida till verket. Han fick inte tillfälle att andas ut och göra sig hemmastadd. Installationen som professor i Åbo ägde rum den 3 november 1752 och mycket arbete stod att göra efter resan. Reseberättelsen skulle publiceras fortast möjligt och skrivprocessen var mödosam. Kalm hade trots allt varit borta i tre och ett halvt år och reseanteckningarna var omfattande. Dessutom var han osäker på om han skulle ge ut reseberättelsen i dagboksform eller om den skulle tematis-

ras efter ämne. Åsikterna gick isär bland de inflytelserika personerna kring Kalm. Linné ville exempelvis att den skulle ges ut i dagboksform, medan Pehr Wargentin ansåg att en tematisering var att föredra. Utgivningsprocessen gav upphov till än fler frågor som berörde den redaktionella utformningen. Sedan återstod det att finna ett tryckeri som ville åta sig publiceringen av verket. Det skulle visa sig vara lättare sagt än gjort. Efter alla svårigheter kunde den första delen slutligen komma ut 1753.⁸⁹ I bagaget med hem fanns även en rik samling av växtprover och fröer av Kalm insamlade växter. Av dessa överlämnade Kalm en uppsättning till Linné för att av honom undersökas och vidare katalogiseras. Växtproverna var omfångsrika och hade stor betydelse för att Linné skulle återuppta arbetet med det storslagna verket *Species plantarum* (1753).⁹⁰ En annan uppsättning av växtprover överlämnades till drottning Lovisa Ulrika som prov på Kalms uppskattning för det stöd hon visat honom vid amerikaresans genomförande. Detta herbarium som förvarades på Drottningholms slott fram till 1803 och nu återfinns på Uppsala universitets botaniska museum är relativt nyligen beskrivet i bokform av Roland Moberg och Sven Lundqvist.⁹¹

Den undervisning Kalm bedrev vid Åbo akademi fick ett mycket gott mottagande av studenterna och hans kurser var till den grad välbesökta att andra kolleger vid universitetet avundades honom. Resan till Amerika hade gjort Kalms namn vida berömt. Efterfrågan på hans exotiska kunskaper var stor bland studenterna och under hans presidium försvarades en stor mängd doktorsavhandlingar rörande den stora kontinenten i väster.⁹² Kalm bedrev även ett antal odlingsförsök där han försökte kultivera sina medförda amerikanska växter både vid den botaniska trädgården i Åbo och i sin egen trädgård.⁹³ Anmärkningsvärt i sammanhanget är att den botaniska trädgården i Åbo i stort kan sägas ha inrättats just för detta Kalms ändamål.⁹⁴

Trots att allt verkade gå väl för Kalm efter hemkomsten längtade han tillbaka till de äventyrliga åren i Nordamerika. Längtan steg till den grad att han återigen började fundera över möjligheterna att få återse kolonierna. Till Linné skriver han den 11 februari 1753:

Kära Herr Archiater hielp mig: det duger Fanen och intet, at ligga här i Finnland; jag kunde näppel. på hela förleden sommars snoka opp en ny ört, ej förr funnen i Sverige. Huru skal jag komma til America igen?⁹⁵

Kalm hade hört det ryktas om att den svenske prästen i Amerika, Israel Acrelius, ville söka sig hem till Sverige. Kalm funderade mycket kring om han inte

skulle söka dennes tjänst. Vi vet nu i efterhand att det för Kalms del aldrig blev någon andra resa. Han fick nöja sig med den tjänst han redan hade hemma i Åbo och där på bästa sätt förvalta de minnen Amerika hade skänkt honom.

Det har sagts att Kalm intresserade sig mest för Nordamerika fram till 1763. Samma år försvarades den sista avhandlingen rörande Nordamerika under Kalms presidium. Därefter ska hans intresse ha svalnat.⁹⁶ Likaså gick det trögare med den fortsatta utgivningen av hans reseberättelse. Den andra delen gavs ut 1756 och den tredje delen 1759. Den fjärde och sista delen drog ut på tiden och då Kalm väl var klar med den, år 1777, var hans förläggare Lars Salvius död sedan fyra år. Kalm stod alltså utan förläggare och intresset för hans reseberättelse mattades av allt mer med tiden. Den sista delen kom aldrig att tryckas.

Om nyttan av en svensk koloni

En tanke som aldrig lämnade Kalm ifred var insikten om hur stora värden Sverige hade gått miste om då kolonin Nya Sverige lämnades vind för våg åt holländare och engelsmän. Avhandlingen *Nyttan som kunnat tilfälla vårt kjära fädernesland, af des nybygge i America, fordom Nya Swerig kalladt* från 1754 har, som den kontrafaktiska rubriken också avslöjar, den gamla svenska kolonin i blickfånget. Skriften försvarades av Daniel Andreas Backman, men som brukligt var under Kalms tid författades avhandlingarna i de flesta fall av preses. Kalm stämmer upp i en litania av rang då han förklarar vilken rikedom kolonin kunde ha skänkt fosterlandet. Läsaren, förklarar han, kan bara se vilka stora förtjänster kolonialmakterna England och Frankrike hade gjort av sina kolonier!⁹⁷ För oss kan skriften te sig främmande, speciellt med tanke på den dystopi Kalm målar upp, ifall Sverige inte skaffar sig en eller flera kolonier. Om vi erinrar oss Sveriges allt mer undanträngda tillvaro i Europa under 1700-talet kan man dock förstå Kalms oro. Den forna stormakten hade blivit en regional makt koncentrerad kring Östersjön medan de stora länderna på kontinenten i stället expanderade våldsamt genom sina besittningar runt om i världen. Den stora farhågan var att skogen och malmen, de två stora svenska exportprodukterna, inte längre skulle efterfrågas ute i Europa samtidigt som Amerika bågade av fyndigheter. Kalms bild av Amerika var alltså mer eller mindre oförändrad. Fortfarande såg han det som ett paradisiskt land fullt av allehanda nyttoprodukter. Där fanns att hämta för den som inte sov, menade han.

I den nämnda avhandlingen beskriver Kalm Nordamerika på samma sätt som i sin reseberättelse. Kontinenten är ett tomt land med invånare som inte vet hur de ska ta tillvara på jordens frukter. Här finner vi Kalms tanke kanske klarare uttryckt än någon annanstans:

et wildt folk [indianerna] innehade landet, hwilket til handelens drifwande war minst skickligt, dels för des oförstånd och lättja, som hindrade det, at upådla det goda det hade, at rikta sig med, dels för des gudlöshet och i förbund opålitlighet. Det war då nödvändigt, at förse landet, med förståndige Christne inbyggare.⁹⁸

Amerika bebos av de lättjefulla indianerna som inte har vett att bruka jorden. Häri ligger ett imperativ för den europeiska civilisationen att kolonisera landet och till glädje för indianerna nyttja den jord som annars skulle ligga obrukad. Tankesättet känns igen från Kalms tidigare skrifter, men vi kan i avhandlingen även finna en intressant förskjutning i retoriken kring Amerika. Det var sju år sedan han skrev till Kungliga vetenskapsakademien och beskrev de härligheter som kunde hämtas hem till Sverige. År 1747 var det Kalms överordnade ambition att *åka* på en forskningsresa och *där* finna nyttoväxter som sedan kunde *föras hem* till Sverige för att komma hemlandet till gagn. År 1754 däremot, efter besöket i de engelska och franska kolonierna hade Kalm ändrat perspektiv. Nu intresserar han sig för att finna en naturalhistoriskt lämplig plats där en koloni kan anläggas. Hans resonemang har sin grund i merkantilismens tes om att landet inom sina gränser bör vara så gott som självförsörjande. En koloni i Amerika skulle bli Sveriges kompletterande andra hälft. Den regering som lät Nya Sverige gå oss ur händerna gjorde ett stort misstag, förklarar han. ”Sveriges stora olycka har wid nyttiga anläggningar oftast varit, at endast se på närwarande och snar winst, och ei på den tillkommande och framtiden tillika, utan förakta hwad ei straxt riktar.”⁹⁹ Det tidsperspektiv som kan krävas för att se resultaten av en kolonisering kan enligt Kalm vara långt. Först efter ”1, 2 a 300 år härefter, kan [den] inhämta frugt och nytta”.¹⁰⁰

De tankar som Kalm framförde i avhandlingen var på intet sätt resultatet av ett tillfälligt mode, åtminstone inte i ekonomiprofessorns sinnevärld. Det vittnar det två år tidigare författade brevet till lantmarskalk Henning Adolf Gyllenborg. I detta brev underströk Kalm Sveriges skriande behov av att skaffa en koloni. Gyllenborg var i egenskap av lantmarskalk ledare för adelsståndet i riksdagen, och därmed var han också en man med makt och således en passande mottagare av brevet. I brevet känns argumentationen igen från avhandlingen. Samma merkantilistiska och utilitaristiska motiv framförs.

Men det finns något som skiljer dem åt: en plan. Kalm föreställde sig att det någonstans i Sydamerika måste finnas landområden som ännu inte blivit exploaterade av någon europeisk kolonialmakt. Detta hade han nämligen hört en svensk köpman berätta under sin tid i Nordamerika. Kunde vi bara finna några officerare som var villiga att resa runt i de europeiska kolonierna skulle det säkert finnas litet land ledigt för svenskarna. Kalm skriver:

at ministéren utvälde 4 à 5. personer af förenämde unga Herrar, som voro hatare af commodiet och et liderligt lefverne, hade nöjet för siöresor, kanske utså fatiguer, hade lärt konsten at hålla en ting hemlig, vore nöjde, at gå ut under namn af Matrosar, at söka komma på Coffardie fartyg; en af dem kunde gå som matros härifrån på något Köpmans skepp til Spanien, den andra til Frankrike, den tredje til England, den 4de til Holland, den 5te til Portugal [...] hälst på Spanska skepp: här borde de vara 3 à 4 år, at noga göra sig underrättade om alt, men dock undfly alt vidlyftigt adnoterande och skrifvande, at undgå misstancka; jag tror mig vara säker om, at då desse kommo lyckeligen hem skulle vi få all den underrättelse vi til vårt nöje åstundade, ja sådant lius, som i evärdeliga tider skulle gagna oss och våra efterkommande.¹⁰¹

Kalm påpekar att ett projekt som detta måste hållas hemligt. Ett projekt av sådan karaktär skulle säkerligen inte välkomnas av de andra europeiska staterna, inte minst de stater vars kolonier man skulle infiltrera. Av brevet framgår även att han inte såg någon anledning till att stanna vid en undersökning av den amerikanska kontinenten. Snarare är det ett världsomspännande projekt han ser fram för sig.¹⁰² Om vi tillåter oss att se reseberättelsen, avhandlingen och brevet som stadier i en framväxande tankestruktur, kan vi finna att Kalms syn på främmande länder förskjuts. Från att ha varit föremål för naturalhistoriska forskningsresor blir de främmande länderna potentiella delar av en svensk kolonialism. Vi ska inte överdriva betydelsen av brevet till Gyllenborg. Det ska heller inte ses som något extraordinärt att Kalms intresse för Amerika resulterade i tankar om nyttan av en svensk kolonialism.

Avslutning

Pehr Kalm tillhör inte de populäraste av Linnés lärjungar. Han har ansetts för både omständlig och tråkig. I litteraturprofessorn Henrik Schücks *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1927) kallas han för ”torr realist” och reseskildringen döms dessutom ut som en ”mycket illa skriven bok.”¹⁰³ Trots de bitska kommentarerna tillhör Kalm den lilla skara bland apostlarna som

faktiskt fullgjorde sitt program. Han gjorde inte Norden så blomstrande som kretsen kring Linné drömde om, men han genomförde den uppgift som ålagts honom. Möjligtvis är det just hans nyktra och plikttrogna sätt som i efterhand råkat matta det sken som under hans livstid lyste kring hans resa. Ironiskt nog är det först i modern tid som Kalms omständliga arbete uppskattats. I stället för att bli tråkig gör hans noggrannhet att reseskildringen fylls av intressanta iakttagelser om sociala, kulturella och politiska förhållanden i de brittiska och franska kolonierna under 1700-talet. Hans anekdoter öppnar fönster till en del av historien som vanligtvis brukar redigeras bort. Han förmedlar fragmentariska ögonblicksskildringar ur historien. Att ge sig i kast med Kalms arbete kan därför liknas vid att försöka lägga ett pussel och med delarna försöka se helheten.

Denna artikel har försökt fånga bilden av indianen i Kalms reseskildring från Nordamerika. Vi finner visserligen indianen i kulisserna, men just genom att flytta fokus till denna periferi blir Kalms reseskildring än intressantare. Bilden av indianen hos Kalm är schablonartad. Indianen får inta ytterlighetspositioner: såväl den ädle vildens som den hedniske barbarens. Det kan tyckas som om bitarna inte passar ihop, liksom en paradox. Men för att skapa det nödvändiga sammanhang vari vi kan ge fragmenten mening, måste vi betrakta föreställningarna om Nordamerika och indianen som en gräns eller en *frontier*. I detta imaginära och geografiska gränsland reproduceras vissa värden och föreställningar: texten handlar om *författaren* snarare än objekten. Genom religionen, utilitarismens ekonomiska tänkande och det linneanska projektets vetenskapliga förståelse av världen, kan vi rekonstruera en kontext vilken hjälper oss att förstå den motsägelsefulla bilden av indianen. Sätter vi den dåtida europeiska civilisationen i handlingarnas centrum, inser vi vidare vilken roll vilden spelade i förståelsen av det som ansågs *europeiskt*. Indianen fick utgöra den tomhet varpå Kalm kunde projicera sina föreställningar om framsteg respektive stagnation, där historia ställdes mot historielöshet, det logiska mot det ologiska, kultur mot natur, det förfinade mot det barbariska. Berättelsen om indianen blev i själva verket en diskussion om Europas egenart, där samhällsutvecklingen bejakades eller kritiserades.

Noter

¹ Sverker Sörlin, "Apostlarnas gärning. Vetenskap och offervilja i Linné-tidevarvet", i *SLÅ* 1990–1991 (Uppsala, 1991), 78.

² Kalm till Bielke 10/2 1742, i *Pehr Kalms brev till Friherre Sten Carl Bielke* (Åbo, 1960), 19.

³ Johan Markus Hulth, "Kalm som student i

Uppsala och lärjunge till Linné", i *SLÅ* 1924 (Uppsala, 1924), 42.

⁴ Olof Mustelin, "Pehr Kalm om våra inhem-ska växters nytta", i *SLÅ* 1982–1983 (Uppsala, 1983), 32.

⁵ Kalm till Bielke 29/1 1745, i *Pehr Kalms brev*, 67.

⁶ Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden* (Stockholm, 1978), 204 f.

⁷ Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* (Lund, 2007), 177.

⁸ Hodacs & Nyberg 2007, 174 f.

⁹ Kalm till Bielke 1/5 1745, i *Pehr Kalms brev*, 84.

¹⁰ Carl Skottsberg, *Pehr Kalm. Levnadsteckning* (Stockholm, 1951), 68–73.

¹¹ Martti Kerkkonen, *Peter Kalm's North American journey its ideological background and results* (Helsinki, 1959), 58 f.

¹² Kerkkonen 1959, 66 f.

¹³ Hodacs & Nyberg 2007, 212 f.

¹⁴ Sörlin 1991, 80–83.

¹⁵ Pehr Kalm, *Resejournal över resan till Norra Amerika Första delen* (Helsingfors, 1966), 41.

¹⁶ Kalm 1966, 41 f.

¹⁷ Pehr Kalm, Brev till Kungliga svenska vetenskapsakademien, Centrum för vetenskapshistoria, Bergianska samlingen XIII:120, XIII:143.

¹⁸ Kalm till Linné 14/10 1748, i *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* I:8 (Uppsala, 1922), 37.

¹⁹ Om svenskarna och deras ättlingar i kolonin Nya Sverige finns en del litteratur skriven. Se exempelvis: Nils Jacobsson, *Svenska öden vid Delaware 1638–1831* (Stockholm, 1938); Nils Jacobsson, *Svenskar och indianer* (Stockholm, 1922); Otto Norberg, *Svenska kyrkans mission vid Delaware i Nordamerika* (Stockholm, 1893); Stellan Dahlgren & Hans Norman, *The rise and fall of New Sweden* (Uppsala, 1988); Amandus Johnson, *The Swedish settlements on the Delaware* (New York, 1911); Gunlög Fur, *Colonialism in the margins. Cultural encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden, 2006).

²⁰ Jacobsson 1938, 179–184.

²¹ Gunno Dahlstierna, *Samlade dikter första delen* (Stockholm, 1920–1927), 114 f.

²² Fur 2006, 197.

²³ Hans Norman, "Svenskarnas möte med indianer vid Delaware Handel, misstro och rädsla", i Dag Blanck (red.), *Migration och mångfald. Essäer om kulturkontakt och minoritetsfrågor tillägnade Harald Runblom* (Uppsala, 1999), 132; Gunlög Fur, "De äro barbarorum barbarissimi", i Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Makt & vardag* (Stockholm, 1993), 301 f.; Fur 2006, 118, 156, 270 ff.

²⁴ Pehr Kalm, *Resejournal över resan till Norra Amerika Andra delen* (Helsingfors, 1970), 140.

²⁵ Kalm 1970, 139.

²⁶ Fur 2006, 240 f.

²⁷ Fur 2006, 266 f.

²⁸ Gunnar Broberg, *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära* (Uppsala, 1975), 222 f.

²⁹ Carl von Linné, *Menniskans cousiner* (Uppsala, 1955), 3–5.

³⁰ Broberg 1975, 224.

³¹ Broberg 1975, 222.

³² Kalm 1970, 407 f.

³³ Kalm 1970, 143.

³⁴ Jean-Jacques Rousseau, "Om ursprunget till och grundvalarna för ojämlikheten mellan människorna", i *Kulturen och människan. Två avhandlingar* (Göteborg, 1992) 105.

³⁵ Christer Lindberg, *Den gode och den onde vil-den* (Lund, 1998), 20.

³⁶ Pehr Kalm, *Resejournal över resan till Norra Amerika. Tredje delen* (Helsingfors, 1985), 277.

³⁷ Diskussionen om hur västerlandet historiskt har använt sig av dikotomier för att konstruera den andre har framgångsrikt beskrivits i Edward Said, *Orientalism* (Stockholm, 2004), 117. Se även Ania Loomba, *Postkolonialism/colonialism* (Stockholm, 2006), 62.

³⁸ Jesper Swedberg, *America Illuminata* (Stockholm, 1985), 71.

³⁹ Litteraturvetaren David Spurr diskuterar denna problematik i sin bok *The Rhetoric of empire*

med termen "idealization". Spurr anmärker att det som vid en första anblick kan se ut som dialog i själva verket enbart är en monolog där den Andre och dennes kultur utgör rekvisita i en diskussion om västerlandet. David Spurr, *The Rhetoric of empire* (Durham, 1993), 134.

⁴⁰ Carl den XII:s Bibel (1703), 1 Mos 3:6.

⁴¹ Pehr Kalm, *En resa til Norra America Tom. II* (Stockholm, 1756), 458 f.

⁴² Kalm 1756, 459 f.

⁴³ I resonemang kan man med fördel påminna sig om Jean-Paul Sartres distinktion mellan essensen och existensen där det är människans existens som konstituerar hennes vara. Då indianen beskrivs som tillhörande naturen snarare än kulturen kan man i analogi med Sartres resonemang säga att indianen på detta sätt först blir till genom sitt möte med kolonialismen då hon introduceras till kulturen. Jean-Paul Sartre, *Existentialismen är en humanism* (Stockholm, 1946), 27.

⁴⁴ Pehr Kalm, *En resa til Norra America Tom. III* (Stockholm, 1761), 369.

⁴⁵ Kalm 1761, 369 f.

⁴⁶ Per Lindeström, *Resa till Nya Sverige* (Stockholm, 1962), 109.

⁴⁷ Kalm 1985, 229.

⁴⁸ Kalm 1985, 220.

⁴⁹ Kalm 1970, 168.

⁵⁰ Psykoanalytikern och lingvisten Julia Kristeva föreställer sig att subjektet ständigt befinner sig i en ständig kris där subjektet riskerar att kollapsa in i objektet. Kristeva använder sig av begreppet abjektion för att beskriva den typ av gränsdragning (ofta i form av tabun) som subjektet upprättar för att "rädda sig själv." I abjektionen sker samtidigt en rening (katharsis) från det skändliga och orena. Julia Kristeva, *Fasans makt. En essä om abjektionen* (Stockholm, 1993), 26, 33. David Spurr har även skrivit om begreppet abjektion och dess funktion samt problem i anslutning till postkoloniala studier. Spurr 1993, 77–79. Mary Louis Pratt har framhållit den intressanta tanken att författandet av reselitteraturen i sig för författaren innebär att avgränsa sig från det "potentiella hot" som resan innebar. Att skriva blir därmed en slags bekräftelse på att den resande har klarat sig undan faran och tillika återvänt hem till den

egna gemenskapen: "since the very existence of a text presupposed the imperially correct outcome: the survivor survived, and sought reintegration into the home society". Mary Louis Pratt, *Imperial eyes* (New York, 1992), 87.

⁵¹ Vi kan återigen se hur den mekanism som Said observerat gör sig gällande i Kalms tänkande. Både när det gäller den ädle och den barbariske vilden fyller dessa två bilder funktionen att polarisera och distansera den Andre från det europeiska genom spegelbilder. Värt att notera i de återgivna exemplen är att denna tankestruktur kan fungera även med två paradoxala dikotomier (vilden är både ädel och barbarisk) utan att dessa verkar ge upphov till några uppenbara motsättningar för författaren. Se Said 2004, 117.

⁵² Om utilitarismen i den svenska frihetstidens tänkande kan man med fördel läsa om i Lindroth 1978, 91 ff.; Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria I* (Stockholm, 2004), 186 ff.; Karin Johannisson, "Det effektiva samhället", i Gunnar Broberg (red.), *Gyllene äpplen I* (Stockholm, 1995), 537–541; Eli F. Heckscher, "Linnés resor – den ekonomiska bakgrunden", i *SLÅ* 1942 (Uppsala, 1942). Utilitarismens anknytning till en religiös diskurs belyses i Tore Frängsmyr, "Den gudomliga ekonomin", i *Lychnos* 1971–1972 (Stockholm, 1972), 217 ff.

⁵³ Kalm 1985, 130.

⁵⁴ Kalm 1970, 165 f.

⁵⁵ Litteraturvetaren Mary Louise Pratt har i sin bok *Imperial eyes* beskrivit hur linnélärjungen Anders Sparman beskriver landskapet som tomt på mänsklig aktivitet och hur detta är ett led i en kolonial beskrivning av landskapet. Pratt 1992, 51.

⁵⁶ Kalm 1970, 294.

⁵⁷ Pehr Kalm, *Tankar om sättet at rätt tracktera historia naturalis* (Åbo, 1760), 14.

⁵⁸ Pehr Kalm, *Enfaldiga tankar wisande hwad en präst kan bridraga till oeconomiens uphielpande* (Åbo, 1757), 3.

⁵⁹ Kalm 1985, 326 f.

⁶⁰ Kalm 1985, 341.

⁶¹ I den postkoloniala litteraturen har David Spurr diskuterat vikten av att beskriva landskapet som obrukat. På detta sätt menar Spurr

att koloniseraren snarare befriar landskapet än ockuperar det vid sin kolonisation. Spurr skriver att "Understood in these terms, the colonization of Africa by enlightened interests is not conquest, but deliverance of Africa from a state of nothingness." Spurr 1993, 97.

⁶² Kalm 1985, 341.

⁶³ Kalm använder benämningen anies för den tredje indianstammen vilka han skriver ska tillhöra iroquois: "anies, en art af iriquois" (Kalm 1985, 361). Benämningen irokeser förekommer som en ålderdomlig försvenskad variant av den i dag använda benämningen iroquois. Huron är den franska benämningen för indianstammen wyandot och båda benämningarna används fortfarande. Benämningen mikmaq har genom historien stavats något olika, den korrekta stavningen är i dag mi'kmaq.

⁶⁴ Kalm 1985, 361.

⁶⁵ David Spurr diskuterar den paradoxala situation där den koloniserade å ena sidan måste exkluderas från det västerländska i vissa sammanhang men inkluderas i andra. Spurrs mest slående exempel är den kristna missionen som bygger på tanken om olikhet (hedningen måste frälsas eftersom han står utanför kristendomen) men samtidigt om gemenskap (han är skapad av Guds avbild och kan därför inkluderas i kristendomen). Missionen innebär även ett imperativ där de kristna sänds ut till hedningarna för att frälsa dem. Utilitarismen som åskådning kan alltså ses analogt med detta resonemang. Spurr 1993, 32–34.

⁶⁶ Organiseringen av landsbilden har lyfts fram av litteraturvetaren David Spurr som en retorisk trop i den koloniala litteraturen. Spurr 1993, 16–22.

⁶⁷ Kalm 1761, 166.

⁶⁸ Carl von Linné, *Instruktion för resande naturforskare*, i Hodacs & Nyberg 2007, 203.

⁶⁹ Carl von Linné, *Caroli Linnaei iter Laponicum 1732. Carl von Linnés lappländska resa* (Stockholm, 2004), 53 f.

⁷⁰ Kalm 1985, 262.

⁷¹ Kalm 1761, 126.

⁷² Kalm 1985, 73.

⁷³ Andreas Sandel, *Andreas Sandels dagbok 1701–*

1743 (Stockholm, 1988), 81.

⁷⁴ Litteraturvetaren Arne Melberg framhåller filologen François Hartogs term "inversion" för att beskriva hur reseberättandet förhåller sig till det andra som en annorlundahet i förhållande till det egna. Det finns alltså inte två kulturer *a* och *b* utan kulturen *a* och inversionen av kultur *a*. Arne Melberg, *Resa och skriva. En guide till den moderna reselitteraturen* (Göteborg, 2005), 23 f., 72 f.

⁷⁵ Kalm 1761, 400 f.

⁷⁶ David Spurr beskriver den roll som tomheter har inom reselitteraturen genom att beskriva negationen som en retorisk trop. Om avsaknaden av ett historiskt landskap skriver Spurr att "This lack of inscription becomes a sign of another failure – the failure to mark the difference between nature and its others, between present and past, between presence and absence." Spurr 1993, 99.

⁷⁷ Broberg 1975, 229.

⁷⁸ Kalm 1985, 101 f.

⁷⁹ Kalm 1970, 154.

⁸⁰ Kalm 1761, 149.

⁸¹ Kalm 1970, 244.

⁸² Thomas Campanius Holm, *Kort beskrifning om provincien Nya Sverige uti America* (Stockholm, 1702), 21 f.

⁸³ Kalm 1985, 326.

⁸⁴ Kalm 1985, 101.

⁸⁵ Kalm 1761, 446.

⁸⁶ Kalm 1761, 398.

⁸⁷ Kalm till Linné 30/8 1749, i *Bref och skrivelser* I:8, 48.

⁸⁸ Linné till Wargentin 16/2 1750, i *Bref och skrivelser* I:2 (Uppsala, 1908), 138.

⁸⁹ Kerkkonen 1959, 232.

⁹⁰ Kenneth Nyberg & Mariette Manktelow, "Linnés apostlar och tillkomsten av *Species plantarum*", i *SLA* 2002–2003, 16, 20, 25.

⁹¹ Sven Lundqvist & Roland Moberg, *The Pehr Kalm Herbarium in UPS* (Uppsala, 1993), 2.

⁹² En översikt över Kalms författarskap ges i Otto Hjelt, *Åbo universitets lärdomshistoria* (Helsingfors, 1896), 201 ff. och ett register

över Kalms författarskap ges i Sven-Erik Sandermann Olsen, *Bibliographia discipuli Linnei. Bibliographies of the 331 pupils of Linnaeus* (Copenhagen, 1997), 219–229.

⁹³ Hans Oscar Juel, "Om Kalms försök att i vårt land införa nordamerikanska växter", i *SLÅ* 1930, 43.

⁹⁴ Hjelt 1896, 158.

⁹⁵ Kalm till Linné 11/2 1753, i *Bref och skrivelser* I:8, 92.

⁹⁶ Kerkkonen 1959, 229.

⁹⁷ Pehr Kalm, *Nyttan som kunnat tilfälla vårt*

kjära fädernesland, af des nybygge i America, fördom Nya Sverige kalladt (Åbo, 1754), 3.

⁹⁸ Kalm 1754, 5.

⁹⁹ Kalm 1754, 8 f.

¹⁰⁰ Kalm 1754, 9.

¹⁰¹ Kalm till Henning Adolf Gyllenborg 13/3 1752, UUB, Possesamlingen 36.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Henrik Schück & Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria. Del III. Frihetstiden* (Stockholm, 1927), 304.

Summary:

Pehr Kalm and the New World

By Anders Gustafsson

Pehr Kalm was one of the very first apostles in the Linnean scientific project. On behalf of the Royal Swedish Academy of Sciences Kalm went to explore the northeastern parts of North America in 1748. Much of Kalm's time in America was spent in the area around the old Swedish colony New Sweden and its flourishing Swedish-Lutheran parishes. On his different travels in North America Kalm paid a great interest in the culture of the Native Americans. Kalm later on published his diary from his years in North America and he returned to the continent in many of his dissertations as a professor of economics at the University of Turku, Finland.

This article focuses on Kalm's description and thoughts about the Native Americans. Kalm's ideas are put in its historical context with help of religious, economic and Linnean perspectives. The main question is to see in what way Kalm's ideas about the Indian interacts with the construction of a European colonial structure. The theoretical framework used is influenced by postcolonial theory and research.

The result of this article shows that even though Kalm went to North America as a Linnaean apostle with the mission to collect specimen and useful plants that could be brought back to Sweden, he unconsciously defined a hierarchy between the Indian and the European culture. In the way he described the American landscape, the European farmers, the history or lack of history of the continent and the culture and religion of the Native Americans, Kalm tried to justify or argue for why America should be colonized. In the article these tropes are detected and discussed in order to see how Kalm as a Linnaean scholar was a part of a much wider discussion about Europe's role in the world and the European man's place in the intellectual cosmos of seventeenth century Europe.

Författarens adress:

FK Anders Gustafsson, Donatus väg 1B, 227 31 Lund. E-post: ag_anders@hotmail.com

CARL-MAGNUS STOLT

”Underlig och föga lärd”

Om den bortglömde Linnélärjungen Jonas Ahlelöf (1717–1783) i Frillesås

Vendelsöfjorden ligger spegelblank efter en dag med västlig dagsbris. Ute vid Älmö stryker havsöringen utmed de steniga stränderna. Några strandskator varnar ängsligt från en sandrevel. Fiskgjusen avlägger en spejande visit i luftrummet. Längst in i fjorden finner Löftaån sitt utflöde i havet. Dess söta vatten blandar sig med havets salta och bildar en massiv sandbank. Ån har slingrat sig genom grönskan ned genom Löftadalen, förbi Frillesås kyrka. I detta landskap vandrade under 1700-talet en Linnélärjunge och gjorde anteckningar i hans efterföljd. Hans namn var Jonas Ahlelöf. I dag är han bortglömd. Han är en av historiens obemärkta. Han var den trägne arbetaren i vingården.

Frillesås ligger mitt emellan Varberg och Kungsbacka. Halland har också sina berömda Linnéapostlar. De tre mest kända är Gustaf Fredrik Hjortberg i Släp, Lars Montin i Halmstad och Pehr Osbeck i Hasslöv.¹ De har med rätta blivit ihågkomna i lärdomshistorien. Men det fanns fler. Bland prästerna i 1700-talets Halland var inte Hjortberg och Osbeck de enda som hade tjänstgjort på Ostindiska kompaniets fartyg. Flera andra präster i landskapet hade den erfarenheten.²

Men historiens skuggor och ödets lotter faller nyckfullt. I Frillesås verkade i över tre årtionden ännu en Linnélärjunge. Han hette Jonas Ahlelöf och utnämndes till kyrkoherde på orten 1752. Han hade ingen ostindisk resa i bagaget. Men han hade studerat i Uppsala under den knappt tio år äldre Carl von Linné. Ahlelöfs korta tid i Uppsala satte djupa spår. Han hade fått en stor lust till naturstudier. Han blev till sist en av alla de linneanska lantpräster som under 1700-talets slut verkade i vårt land. Ahlelöf framstår i det avseendet som mycket karaktäristisk. Han var en mångsysslare – själasörjare, jordbruksförbättrare, naturforskare, samlare och allmogeläkare. Säkert instämde Ahlelöf i Osbecks beskrivning av hur han fördrev tiden: ”en stund predika, en stund besöka sjuka, en stund plantera i trädgården, en stund fånga insekter”.³ Uppgifter om Jonas Ahlelöf är ganska magert i arkiven.⁴ På sin höjd är

han en fotnoternas man. Ett omdöme om honom som ofta upprepas är inte särskilt smickrande. Det säger att han var ”underlig och föga lärd, dock snäll i Historia Naturalis”.⁵ Men i vilket sammanhang formulerades de orden?

Korrespondens med Linné 1752

Ahlelöf var född i Dalarna där pappan var underofficer. Den lille Jonas Joachimsson Ahlelöf var bara ett år gammal när familjen efter Karl XII:s död flyttade till Göteborg. Vi återfinner honom som student i Uppsala 1738. Han prästvigs tre år senare, 1741. Därefter verkar han några år som räknelärare vid Trivialskolan i Göteborg. Ahlelöf hade redan i sin ansökan visat sin kunnighet i räknekonsten genom att leverera två räkneexempel. Det imponerade. Skolans rektor rådde Ahlelöf att så långt som möjligt vara vänskapligt sinnad mot eleverna och inte ”vara en Orbilius som hade tycke att slå sin discipel Horatius på ryggen”.⁶

Ahlelöf var en ung men fattig man när han i tjugooårsåldern kom till Uppsala. Det är oklart hur länge han studerade för Linné. Men han skulle alltid med stor tacksamhet minnas den tiden. Sin kulmen verkar hans naturhistoriska intresse nå de första åren på 1750-talet. Då korresponderade Ahlelöf med Carl von Linné. Det finns fyra bevarade brev, alla skrivna mellan slutet av januari och juli 1752.⁷ Ahlelöf var då fortfarande lärare i Göteborg men blev strax därefter kyrkoherde i Frillesås. Breven talar sitt tydliga språk. Ahlelöf brinner för naturstudiet – och vördar mästaren i Uppsala.

I Ahlelöfs första bevarade brev till Linné, daterat den 29 januari 1752, minns han sin korta tid i Uppsala. Han betygar läraren sin tacksamhet och kallar Linne för vårt rikes Dioscorides, efter den kände antike föregångaren. Ahlelöf berättar vidare att han efter hemkomsten plågats av *Hæmorrhoids caeca*.⁸ Det betyder tarmlödning. Den var plågsam och vanlig i Göteborgstrakten, enligt Ahlelöf. Han önskade att det fanns ett botemedel. Sedan framförde Ahlelöf tankar om en av Linné beskriven ostindisk ärtväxt. Ahlelöf hade nämligen några exemplar som skiljde sig från Linnés beskrivning. Ahlelöf vidareförmedlade också hälsningar från Commercerådet Lagerström.⁹ Denne önskade få fröer från Akademiträdgården.

Två månader senare skriver Ahlelöf åter till Linné. Brevet är daterat den 1 april 1752. Åter går Ahlelöfs tankar till den ljuva tid han hade haft hos Linné i Uppsala. Ahlelöf berättar att när han är trött på skolarbetet så livas han upp vid tanken på Flora. Som Linnés lärjunge meddelar Ahlelöf

sina observationer. I det här brevet skriver han om sädesbärgning och sådd. Sedan följer hans rapport om laxfisken röding (*Salmo alpinus*) i Nötsjön i Bollebygd i Västergötland. Kunde det vara samma som Lapplands röding? undrade Ahlelöf. Efter mycket besvär hade han fått tag på ett torkat exemplar. Ahlelöf granskade den efter Linnés mönster. Sedan yppar han sin dröm: "Skulle Naturalhistorien kunna få någon tillökning genom en fisk som jag nyligen fådt, skulle jag anse det som en betydelig förmån". Det blev inte så. Det var en röding Ahlelöf hade artbestämt. Linné hade för övrigt redan i sin Västgötaresa omtalat förekomsten av just röding i en sjö i Värmland. Rödingen var annars sällsynt utanför Lappland och Vättern. Än i dag finns det röding i Nötsjön i Bollebygd.¹⁰

Precis som för Linné fanns det inte heller för eleven Ahlelöf något som var för obetydligt att observera när det gällde landskapet och naturen. I brevet vidareförmedlade Ahlelöf en iakttagelse från bönderna. De menade att det blev dåliga skördar om isen på våren försvann och löstes i vattnet utan storm. Men slet en storm sönder isen och kastade upp den på land, då blev det ett fruktbart år. Kanske var det här som i Egypten, att markens översvämmande var av vikt för skörden, spekulerade Ahlelöf. Linné hade naturligtvis intresse av att få information om hur undervisningen i naturlära sköttes ute i landet. Ahlelöf berättade att ett lektorat i naturhistoria var ledigt på gymnasiet i Göteborg och att den redan då välkände Lars Montin hade sökt tjänsten. Montin var vid denna tidpunkt läkare i staden. Men något lektorat blev aldrig inrättat. Montin blev sedan provinsialläkare i Halland.

Ahlelöfs tredje bevarade brev till Linné skrevs den 17 juni 1752. Som brukligt inleder han med att visa sin tacksamhet mot Linné för hans "makalösa undervisning". Men den här gången stannar det inte vid ord. Nej, Ahlelöf sänder Linné en punschbål och ett halvt dussin koppar! "Jag beklagar rät mycket at ej lika kuppar kunde fås till Bohlen", skriver han urskuldande. Sedan återkommer Ahlelöf till vad som tidigt verkar ha varit hans favoritområde i naturforskningen: ichtyologin, alltså läran om fiskarna. Den här gången vill han fästa Linnés uppmärksamhet på en fisk som inte fanns med i första upplagan av Linnés *Fauna Svecica*. På grund av sina "scholesysslor" hade Ahlelöf endast ofullständigt kunnat beskriva fisken. Men det var helt klart en torskfisk. Ahlelöf levererade en noggrann zoologisk beskrivning. "Denne fisk fås sällan af fiskarne och kallas av dem Kummul, et namn som hitintills ej varit någon svensk Ichtyolog kunnigt, fast det i flere Secler funits i Kronans upbörds och jordeböcker", skrev Ahlelöf. Det var tack vare Ahlelöf som kummeln, *Gadus Merluccius*, blev känd för Linné. Den finns alltså i Nordsjön.

I brevet diskuterar Ahlelöf sedan havsytans nivå-sänkning utmed västkustens skärgård. Den frågan hade också en teologisk dimension eftersom den kunde antyda en tidigare syndaflod. Ahlelöf skriver att en blandning av sand och snäckskal ofta påträffas långt upp på land. Det vittnade om "hafvets forna högd". Ahlelöf insåg att det handlade om stora tidsrymder. Men även med ett så kort perspektiv som 100 år menade Ahlelöf att havet hade sänkt sig. Vissa öar hade blivit större och sund mellan öar hade blivit grundare. Givetvis hade Ahlelöf läst Linnés Västgöta resa där Linné beskrivit åtskilliga kalkskal i grushögar. I Göteborgstrakten hade Ahlelöf funnit samma. Men därutöver hade Ahlelöf hittat ytterligare några skal som Linné uppenbart inte hade sett. Ahlelöf översände dem nu till den vördade läraren i Uppsala. Återigen lyser Ahlelöfs förhoppning igenom: "Skulle detta blifva något nytt species, fagnade jag mig hjerteligen".

Det fjärde och sista bevarade brevet från Jonas Ahlelöf till Carl von Linné skrevs den 22 juli 1752. Ahlelöf sände denna gång Linné några växter som han drivit upp från ostindiska frön. Fröna hade Ahlelöf fått av Pehr Osbeck och Olof Torén (1718–1753). Båda var just hemkomna från sina ostindiska resor. Torén var nästan jämnårig med Ahlelöf. De kände varandra från tiden i Uppsala. Det var den 27 juni 1752 som två svenska ostindiefarare ankrade i Göteborg. Skeppen med Osbeck och Torén hade slagit följe med varandra från Canton. Båda hade varit ute i två år. Ahlelöf konstaterade i brevet till Linné att Torén var sjuklig. Sanningen var den att Torén vid hemkomsten var allvarligt märkt av tropiska sjukdomar och avled året därpå.¹¹ Ahlelöf önskade ödmjukt få växterna artbestämda av Linné. Av Osbeck hade Ahlelöf också fått ett slags potatisväxt. Den "kallas på Chin.: Jams", skrev han. Roten smakade som en blandning av olja och mjöl. "Vil denne vägst trifvas här, lofvar hon riket förmån", skrev Ahlelöf entusiastiskt.

Sist i brevet beskrev Ahlelöf sandmusslan (*Mya arenaria*). Han hade undersökt den levande musslan med sin långa "snabel". Han hade också öppnat den vita musslan och lagt den i sprit för att sända till Linné. Även Linne hade under sin Västgöta resa noga undersökt denna mussla som är vanlig på de nordhalländska sandbottnarna. Några brev från Linné till Ahlelöf finns inte bevarade. Men i ett brev till Pehr Osbeck i oktober 1752 skrev Linné: "Hälsa Hr. Ahlelöf, säg jag fått hans brev och tackar därföre, skall ock, då tid blifwer, söka tienä på alt sätt jag kan".¹² Några dagar senare skriver Pehr Osbecks till Linné. Där framför Osbeck "nästan all upptänkelig wördnad från Hr Ahlelöf". Dagen därpå skulle Ahlelöf utses till kyrkoherde i Frillesås.¹³

Skal av sandmussla (Mya arenaria) uppspolad på en sandbank i Frillesås. Dessa musslor undersöktes av såväl Linné som Jonas Ahlelöf, som i ett brev till Linné beskrev sina iakttagelser. I bakgrunden syns Vendelsjöfjorden och en del av den lilla arkipelagen. Foto: Carl-Magnus Stolt.

Belönad av drottningen 1752

År 1752 var ett intensivt år för Jonas Ahlelöf. Hans håg stod till naturforskningen. Samtidigt tröttnade han alltmer på arbetet som räknelärare. Han begärde förflyttning någonstans i stiftet. Det blev som framgått Frillesås. Dit kom han som kyrkoherde i oktober 1752. I Frillesås kyrkoarkiv finns kung Adolf Fredriks utnämningssbrev. Avskriften var intygad av ingen mindre än Pehr Osbeck. Brevet talade om "Jonas Ahlelöfs grundliga lärdom och ämbetsgåvor".¹⁴

Ahlelöf samlade ihop en fin naturaliesamling och dessutom en myntsamling. I december samma år (1752) fick han en prestigefylld belöning av drottningen. Jag har inte funnit skriftligt belägg för det, men man kan förmoda att det var Linné som låg bakom.¹⁵ Silverkannen och guldmedaljen från drottning Lovisa Ulrika markerade höjdpunkten av Ahlelöfs naturforskarkarriär. Inskriptionen på silverkannen berättade att "Natural Wettenskapsens skyddsgudinna, Sveriges allernådigaste drottning Lovisa Ulrica har med denna Kongl. Gåfwa d. 23 dec 1752 benådat dess trogne undersåte Jonas Ahlelöf kyrkoherde i Frillesås".

I Bexells herdaminne står det att Ahlelöf efterlämnade åtskilliga manuskript.¹⁶ En del av dem rörde teologiska spørsmål. Men enligt en uppgift skrev Ahlelöf också, liksom Osbeck i södra delen av landskapet, en naturhistorisk beskrivning över Frillesåsbygden. Denna topografiska beskrivning och krönika över Frillesås pastorat har inte återfunnits.¹⁷ Men man kan förmoda att Jonas Ahlelöf följde Löftaåns lopp genom landskapet ner mot stränderna runt Vendelsöfjorden. Ahlelöf examinerade strandens örter, den ilandflutna tången, fåglarna och de ilandspolade snäck- och musselskalen. Han frågade ut ortens fiskare om vilka fångster de landade.

Den största ön i ögruppen som begränsar Vendelsöfjorden västerut är just Vendelsö. Där har drivits jordbruk åtminstone sedan 1600-talet. Men tog Ahlelöf sig ut till öarna? Runt Vendelsöfjorden finns flera postglaciala skal och subfossila skelettlämningar, bland annat efter grönlandsval.¹⁸ De är alla minnen efter den senaste istidens avsmältningshav. Gjorde han samma upptäckt? Hade han likadana skal i sin samling? Förmodligen. I ett av breven till Linné skrev han ju att han samlat sådana skal från Göteborgstrakten. Och några år innan Ahlelöf kom till Frillesås vandrade hans vän Pehr Osbeck på stränderna runt den närbelägna Kungsbackafjorden och påträffade ansamlingar av sådana gamla snäckskal. Han trodde att de borde räcka till kalkbränning.¹⁹ Och Linné hade beskrivit de bohuslänska skalgrusbänkarna i sin Västgöta resa.

I Frillesås installerade sig Ahlelöf i prästgården och ”konserverade” företrädarens änka, det vill säga han gifte sig med henne. Bröllopet stod 1755. Makan hette Elisabeth Lundberg, född i Halmstad 1708 och alltså nio år äldre än sin nye make. Paret fick sannolikt inga barn, men Elisabeth var sedan tidigare mor åt två söner och fyra döttrar. Under åren i Frillesås kanske Ahlelöfs naturforskariver mattades av. I vilket fall gjorde han inga märkvärdiga iakttagelser, värda brev till Linné. Hans experiment i skogsbruk blev dock uppmärksammade av Vetenskapsakademien. Men annars. Åren kom och gick. Arbetet som präst tog över även om Ahlelöf fortsatte sitt naturstudium. Men han verkar inte ha haft samma ambition som prästkollegorna Hjortberg och Osbeck.²⁰ Om Ahlelöfs prästgärning skriver Bexell att ”Han var duktig och nitisk i sin embetsutövning, offrade mellanstunderna åt wettenskaplig sysselsättning och efterlämnade åtskilliga samlingar för numismatiken och naturalhistorien”.²¹

Möte med Anders Tidström 1756

Men förmodligen blommade Jonas Ahlelöf upp sommaren 1756. Under några dagar i juli det året gästades Frillesås och Ahlelöf av en kringresande Linnélärjunge. Resenärens namn var Anders Tidström. Mellan den 22 och 24 juli var Tidström i Frillesås och återfann i ortens prästgård en studiekamrat från Uppsala. Tidströms reseanteckningar är en utsökt källa för detaljerade kunskaper om 1700-talets Frillesås. Han berättar personligt om flora och fauna och om sedvänjor och traditioner. En tryckt version av Tidströms resa gavs ut 1891.²² Genom Tidström får vi veta att Ahlelöf arbetade för lantbrukets förbättrande. Ahlelöf gav åtskilliga upplysningar om jordens förbättrande. Bönderna brukade hämta tång nerifrån stranden till "dyngestacken". Bruket av den höll jorden lucker. Ahlelöf hade också "med mycken sorgfällighet och flit anställt åtskilliga försök".²³

I Vetenskapsakademiens tryckta handlingar fann jag stöd för Tidströms påstående. Akademien hade 1762 sänt ut en fråga om ekar skulle avbarkas innan de fälldes. Ahlelöf hade gjort egna experiment och sände in ett svar. Akademien konstaterade i sin bedömning att inget insänt svar övertygande hade bevisat sina slutsatser. "Icke desto mindre har Kongl. Vetenskapsakademien gifvit den utlovade belöningen åt Kyrkoherden uti Frillesås Församling i Norra Halland, Herr JONAS AHLELÖF, hvars svar tycktes vara det bästa", skrev Akademien i sina dagbokshandlingar 1763. För att allmänheten själva skulle kunna ta ställning och göra försök beslöt Akademien att trycka Ahlelöfs och två andra belönade förslag.²⁴ Den tryckta skriften översattes också till tyska och trycktes. Ahlelöfs två medförfattare var läderfabrikören Lars Zethelius (1714–1775) i Stockholm och den småländske prästen Nils Wetterling (1713–1789). Akademien ansåg frågan viktig med tanke på de dyra ekskogarna. Bark behövdes också till garverierna. Ahlelöf hade gott om ekskog i Löftaåns dalgång. Än i dag finns ett vackert ekbestånd nära prästgården i Frillesås. Samtidigt beslöt Akademien att samma fråga skulle upprepas. Man ville ha in nya svar 1766. Det gjorde uppenbart Zethelius och Wetterling men inte Ahlelöf. En ny skrift trycktes.²⁵

De vanligaste sjukdomarna i Frillesås var skabb och skörbjugg. Den sistnämnda ansåg Tidström orsakades av att befolkningen åt för salt mat. Kött och smör saltades så mycket som möjligt. Uppenbart hade inte skotten James Linds banbrytande arbete från 1753 om citronsalt som bot och prevention mot skörbjugg slagit igenom. Det är tack vare Tidström som vi också vet att Ahlelöf praktiserade medicin. Det är förmodligen från Tidström

som Carl Johan Brags uppgift om att Ahlelöf utövade läkekonsten bland allmogen kommer.²⁶ Skarstedt har i sin tur hämtat från Brag att Ahlelöf ”i någon mån ha utövat läkekonsten bland allmogen”.²⁷ Inga journaler eller fallbeskrivningar från Ahlelöfs medicinska praktik är kända. Denna prästmedicin (pastoralmedicin) var vanlig på svensk landsbygd under slutet av 1700-talet. Den praktiska medicinska gärningen bland 1700-talets svenska präster blir begriplig mot bakgrund av att provinsialläkarna ännu var få och hade enorma distrikt.

Ahlelöfs medicinska intresse kan också skönjas i hans gratulation till Johannes Schröders disputation under Nils Rosén. Schröder försvarade 1752 avhandlingen *De morbis infantum*.²⁸ Ahlelöf skrev då att ”Vår ungdom vissnar ofta bort innan den begynt visa sin blomma”. Ahlelöf menade att det gällde att upptäcka de ”mördare” som dräper späda barn. Schröders avhandling handlade om spädbarnsdödligheten, som ännu runt 1700-talets mitt var förfärande hög.²⁹ Tabellverket hade börjat sin verksamhet 1749 och gav statistiskt underlag för förbättringar. Barnhälsovårdens främjande blev Roséns viktigaste arbete och han kom inte utan anledning att kallas den svenska barnläkekonstens fader. Schröders avhandling under Roséns presidium har uppmärksammats i vår tid.³⁰

Tidström skrev också om folkets klädedräkter. I Frillesås brukade kvinnorna ha många kjolar, särskilt om söndagarna när de gick i kyrkan. Sju kjolar och tre förkläden var det vanliga. De kunde inte gärna frysa vid midsommartid, konstaterade Tidström med ett leende i sin reseberättelse. Ahlelöfs pastorat sträckte sig ned till havet och han upplyste resenären Tidström om vilka fiskar som fångades. Tidström noterade dem noggrant. En modern läsare finner att fiskarna med få undantag är desamma som i dag. Ett viktigt undantaget är att torsken i dag knappast finns kustnära i norra Halland. Det fanns 1756 ett fåtal yrkesfiskare i bygden, men några mästare i fiskekonsten kunde inte orten uppvisa. Ahlelöf och Tidström gjorde några smärre exkursioner i trakten. De sökte sig ner mot Vendelsöfjordens strand men ett sommarregn den 24 juli 1756 tvingade dem att hastigt återvända till prästgården. Därefter var dagen mulen och på eftermiddagen kom ett ”starkt åskedunder”, antecknade Tidström.

Hemma i prästgården visade Ahlelöf stolt upp sina samlingar. Av Tidströms anteckningar får vi reda på vad samlingarna innehöll. Där fanns svenska och indiska insekter, snäckor, mineraler, uppstoppade fåglar och ett stort herbarium. Dessutom ägde Ahlelöf ett apotek med naturdroger.³¹ I linneansk anda antecknade Tidström också folkliga medicinska traditioner

i bygden, förmedlade av Ahlelöf. Ett exempel: Om du är kraftigt förkyld. Tag ett helt svalbo, lägg det i en kruka, håll öl på, koka det. Tag avkoket och drick. Det var en huskur som Ahlelöf verkade ha trott på.

Allt tycktes intressera Tidström. Han var samtidigt naturhistoriker och etnograf – allt i Linnés anda. Om bönderna i Frillesås skrev han att de inte sparade pengar på kistbotten utan köpte silver och koppar för pengarna. Själva landskapet i Frillesås gav han en levande beskrivning. Kyrkan låg i en grönskande dal, omgiven av berg "till utseende som sund i sjön". Folkliga språkliga uttryck intresserade också de båda Linnélärjungarna. Ahlelöf berättade och Tidström antecknade. Ord som väder, vind, blåst och storm användes sällan av folket i det kustnära landskapet. I stället använde man omskrivningar. Vädret var maskulint till sitt väsen och kallades han. "Han är schwara vass idag", sade man om det blåste kallt. "Han är holega len idag" hette det om det blåste mildt. "Han dansar ute i skjortan idag", var det vanliga uttrycket om det blåste storm på havet.

Om Anders Tidström vet man att han inskrevs i Uppsala 1744, bevistade Linnés föreläsningar och deltog mellan 1749 och 1753 på Linnés privata kollegier. Genom Linné fick Tidström uppdrag att resa ut i landet, främst för att samla mineraler. Det var Carl Gustaf Tessins och drottning Lovisa Ulrikas stenkabinett som på detta sätt skulle utvidgas. Från Tessins Åkerö reste Tidström i juni 1756 ner mot södra Sverige. Västergötland, Halland, Skåne och Blekinge beskrevs i hans dagböcker. Några år senare skulle Tidström söka professuren i kemi efter Johan Gottschalk Wallerius. Trots Linnés stöd fick han inte tjänsten. Tidström dog 1779, "under senare år hade han varit mindre ordentlig i sitt leverne, vilket delvis berodde på hans besvikelse över att inte ha fått den kemiska professuren. För övrigt var han en kvick och skämtsam natur, ehuru på sistone måhända något grovkornig".³²

Att Ahlelöf var en vaksam och reflekterande naturforskare får vi också ett prov på i ett brev, tryckt 1760. Hans språk var mångordigt och omständligt. I det publicerade brevet skrev Ahlelöf om en upplevelse av en mindre jordbävning: "Under det att jag, tillika med de mina, woro uppe den 22 Dec, om natten, emellan Fred- och Lördagen, märktes, just då jag hade kastat pennan på bordet, och war i begrepp att gå utur min kammare, klockan 42 min til Et, först et susande wäder, men knapt en halfminut därefter, kändes en liten darrning".³³

Ahlelöfs prästgärning

Om Ahlelöfs prästgärning vet vi en del genom handlingar i domkapitel och kyrkoarkiv. Han omtalades i konsistoriet 1765 i samband med "hans arbete i Bibelversionen". Samma år utnämndes han till prost. Efter femton år som kyrkoherde satt han nu säkert på sin post. Han blev kontraktsprost i Fjäre och Viske prosteri.³⁴ Han ansågs ha sällsamma ämbetsgåvor avseende predikan och mässande. Han förenade "en stark och manlig röst med ett rörande behag".³⁵ Hans installationspredikan i Frillesås hade handlat om Jesu försoningslära. Men i pastoratet krävde Ahlelöf ordning och lydnad. Det framgår bland annat av att han 1753 i Gällinge bötfällde de som inte knäföll vid syndabekännelsen. Tjugo år senare, 1773, krävde han att folket inte skall falla "prästen i mässandet af Epistel eller Evangelium". Vidare menade han vid samma tillfälle att folket "icke under gudstjensten [skall] stå ute på kyrkvallen där sqvallra, röka tobak och göra oljud".³⁶

Ahlelöf var kontraktsprost och bland de efterlämnade dokumenten i kontraktsprostarkivet finns åtskilliga brev till Jonas Ahlelöf från präster i norra Halland. Breven rörde mest kyrkliga och praktiska frågor.³⁷ I Ahlelöfs "årsberättelser" kan man också hämta intressanta detaljer, som till exempel flera prästers skrivelse till sin riksdagsman i mars 1769.³⁸ Ahlelöf och de andra prästerna argumenterade för tryckfriheten. Det gällde att "hindra så mycket som möjligt av allt mörker och mysterier uti de allmänna ärendena och således försvara i det yttersta den tillåtna skrif och tryckfriheten". Den enda inskränkningen var, menade man, att "Guds heliga bud och religion må i tal och skrift vördas". Även av andra skrivelser framgår att tryckfriheten var en viktig fråga för Ahlelöf. Sverige hade fått sin första tryckfrihetsförordning tre år tidigare (1766) och blev därigenom det land som först följde det engelska exemplet. En annan Linnélärjunge, Peter Forsskål, hade redan 1759 berört saken i sin bok *Tänkar om den borgerliga friheten*.³⁹ Ahlelöf var tydligt påverkad av tidens upplysningsfilosofi.

Undantaget från tryckfriheten var, som vi sett, de kristna dogmerna. Där gällde den rätta lärans företrädare. Ahlelöf var starkt engagerad mot religiösa irrläror. Framför allt gällde hans kritik Emanuel Swedenborg (1688–1772). Sedan 1740-talet hade Swedenborg författat egenartade teologiska verk med anspråk på att avslöja himmelrikets hemligheter. År 1769 vände sig Ahlelöf och flera prästkollegor (bland dem Hjortberg och Brag) mot "Herr assessor Svedenborgs i Riket inkomne och kringspredde fanatiska böcker [...] af hvilcka befaras att många redan blifwit [...] besmittade". De halländska

prästerna önskade att Swedenborgs böcker "måtte utav någon teologisk fakultet blifwa granskade och grundligen refuserade". I ytterligare en skrivelse, odaterad, men troligen också från 1760-talets slut skrev Ahlelöf om "Swedenborgs fanatiska läroprinciper" och använde då ord som "willfarelse".⁴⁰ Swedenborg blev också granskad. Året innan (1768) hade en rättegång inletts mot två Swedenborgsanhängare och året efteråt (1770) förklarade en kunglig förordning att Swedenborgs skrifter var irrläror som inte skulle läras ut till folket.

Ahlelöfs skrivelser ger bilden av en kritisk och bestämd person. Upplysningsfilosofins kritiska sinne mot överheten är inte svår att spåra. I april 1774 krävde Ahlelöf i en skrivelse till biskopen närvaro av "CronoBetjänt" vid ekonomiska besiktningar, allt enligt kyrkolagen.⁴¹ Året därpå seglade en konflikt upp mellan Ahlelöf och biskopen, som då var Erik Lamberg. Ahlelöf hade predikat på prästmötet 1774. Han hade talat om uppståndelsen. Nu ville han låta trycka sin predikan. Biskop Lamberg skulle innan tryckningen läsa Ahlelöfs uppsats och godkänna den ur teologisk synvinkel.

I maj 1775 skrev Ahlelöf och bad "ödmjukeligen undfå Högwördige Herr Doctorn och Biskopens [...] benägna intyg, så vida densamma är med vår rätta tros bekännelse och den rena evangeliska läran öfverenskommande eller intet, emedan jag tänker låta samma komma på trycket". Sedan återkom Ahlelöf till tryckfriheten. Tryckfrihetsförordningen har lämnat "hvarje Auctor frihet, at uti hvad språk och hvad skrifart han vil skrifva sit arbete", skrev Ahlelöf. Det var uppenbart att han inte önskade någon petig granskning från biskopen. Manuskriptet skulle vara orört vad gällde skrivsätt och meningar, "som nästan hvarje hafver sin egen, och ännu är ej svenska språket genom någon Kongl. Förordning stadgat". Dessutom bad Ahlelöf om snabb handläggning.⁴²

Men biskopen skickade tillbaka manuskriptet med kommentaren att Ahlelöfs handstil var alltför "fin och oläslig". Det var med anledning av detta som prästen Martin Georg Wallenstråle (1733–1807) i ett brev 1777 skrev de föga smickrande orden om Ahlelöf som citerades i denna artikels inledning ("Mannen är underlig och föga lärd, dock snäll i Historia Naturalis"). Wallenstråle var son till biskop Georg Wallin d.y. (1686–1760) som för övrigt var den första biskop som Ahlelöf verkade som präst under.⁴³ Wallenstråle var uppenbart en av biskop Lambergs rådgivare. Wallenstråle hade adlats 1756, var teologie doktor och dessutom Gustav III:s hovpredikant. När brevet med den föga smickrande beskrivningen av Ahlelöf skrevs var Wallenstråle emellertid kyrkoherde i Fjärås, någon mil norr om Frillesås. I samma brev

skrev Wallenstråle att "Han [Ahlelöf] tålde ej vid våra anmärkningar och lät censurera henne i Uppsala".⁴⁴ Ahlelöf sände alltså sin predikotext till någon i Uppsala i stället, för att inhämta synpunkter innan tryckningen. Men Wallenstråles ord om Ahlelöf som underlig och föga lärd, fastän duktig i naturhistoria, har ofta citerats. Så småningom har de upphöjts till sanningen om Ahlelöf. Hur det verkligen förhöll sig kan vi inte veta. Men nog verkar Ahlelöf ha varit självmedveten och egensinnig. I vilket fall trycktes predikan till slut. Dess titel blev lång: "En, efter döden tillstundande säll eller osäll ewighet; betraktad uti en christelig predikan, på första dagen, wid prästmötet i Götheborg, den 18, 19 och 20 october, 1774. Af Jonas Ahlelöf".⁴⁵

I september 1775 återkom Ahlelöf med en skrivelse till domkapitlet och biskopen. Prästmötet måste uppskjutas till nästa år, menade Ahlelöf. I början av året hade en stor del av kontraktets prästerskap varit allvarligt sjuka. Dessutom hade det varit ganska sjukligt ute i församlingarna, "så att presterskapet varit uti ständigt arbete".⁴⁶ I november samma år fattade Ahlelöf pennan igen. Denna gång med anledning av förordningen att prästens rapporter skulle upplysa om "krigsmän" i församlingarna. Staten ville att pensionerade sådana skulle bli klockare eller kyrkovaktare. Men i Ahlelöfs prosteri hade det inte skett. Ahlelöf kunde bara rapportera att "endast en avskedad kronobåtsman uti Werö Sockn, vid namn Sven Kulman, som uti 13 år varit kyrkovaktare". Ahlelöf ansåg att det var viktigt att de som valdes till klockare "äro något boklärd, at de förstå noter, något latin, samt salighetsläran, kunna försvarligt räkna och skrifva, på det att soknernes ungdom må uti alla desse stycken kunna underwisas".⁴⁷

De sista åren

På våren 1776 dog hastigt och oväntat prästen och Linnélärjungen Gustaf Fredrik Hjortberg i sitt pastorat Släp, några mil norr om Frillesås. Ahlelöf skrev till biskopen i april 1776 efter Hjortbergs hastiga död, "detta oförmodliga och beklageliga dödsfall". Han föreslog att Severin Wallin (1737–1817) skulle utses till Hjortbergs vikarie. Det blev inte så. Wallin blev sedermera präst i Sätla. Bland Ahlelöfs papper finns också ett brev från Hjortbergs änka Anna Hellena. I juni 1776 vände hon sig till biskopen och beskrev kort sin sorg och sina bekymmer efter makens hastiga död. Hon bad om hjälp för en fattig prästänka.⁴⁸ Det är ett rörande dokument som vittnar om de omänskligt hårda villkor som drabbade prästänkor under svenskt 1700-tal.

Idala kyrka. Dess äldsta delar är från 1200-talet. I gravkoret är Jonas Ahlelöf begravd. Stigporten i förgrunden uppfördes 1779, alltså under Ahlelöfs tid. Foto: Carl-Magnus Stolt.

Samma år som Hjortberg rycktes bort, dog också Ahlelöfs hustru Elisabeth. Hon blev 67 år. Ahlelöf överlevde henne med sju år. Han gick ur tiden 1783, "sörjd och saknad", som Bexell kanske rutinmässigt konstaterade i sin historieskrivning.⁴⁹ Jonas Ahlelöf begravdes i en gravkammare i koret i Idala kyrka. Det var sällsynt, för vanliga människor. Idala kyrka hörde också till Frillesås församling. Man kommer till den om man kör vägen utmed Löftaån någon mil in i det halländska landet. Men vart hans samlingar av naturalier och mynt tog vägen vet ingen. De flesta av hans anteckningar och manuskript är också spårlöst borta. Kanske togs de om hand av hustruns barn från hennes första äktenskap.⁵⁰ En av hennes söner, Carl Söderström, blev välbeställd handelsman i Göteborg och skänkte redan 1772 silverljusstakar till såväl Frillesås som Idala kyrkor. Enligt inskriptionen på dem är de till minne av "uppfödelseorten".⁵¹ Men Ahlelöfs samlingar och naturgeografiska manuskript har inte kunnat spåras.

Källmaterialet är knapphändigt och kanske inte rättvist speglar Jonas Ahlelöfs livsutveckling. Men Ahlelöfs vurm för naturforskningen verkar ha varit som störst på 1750-talet. Sedan tycks den prästerliga gärningen tagit hans mesta tid. Han var nitisk och noggrann. Sina skrivelser förseglade han med sitt lacksigill. Han hade skaffat sig ett så kallat ofrälse vapen. Det föreställde en duva som satt på en antik sköld på en gräsbevuxen mark. I sköldens mitt fanns ett al-löv. Men hade hans naturhistoriska manuskript funnits bevarade kanske bilden av honom hade blivit annorlunda. Kanske hade då också den ogynnsamma karaktäristiken av honom, framförd i ett brev av Wallenstråle, kunnat ifrågasättas. Kanske var Wallenstråles omdöme några förflugna ord i ett brev – ord som eftervärlden i brist på annat kom att upprepa och upphöja till sanning? Personhistorisk forskning måste alltid reservera sig mot svepande generaliseringar som baserar sig på flyktiga omdömen. Vem vet, Ahlelöf kanske inte var så ”underlig och föga lärd”. Kanske var han bara egensinnig. Och djupt kunnig i naturlära.

När man öppnade Jonas Ahlelöfs grav på 1940-talet fann man att hans kista var svept i vad som troligen varit en svart prästkappa. På den låg en oblatask. I asken fann man humle och väldoftande örter.⁵² Jag ser det som en hälsning över århundradena från en numera bortglömd Linnélärjunge.

Noter

¹ Om Hjortberg se Sten Lindroth, *Fru Lusta och fru Dygd. Studier och porträtt* (Stockholm, 1957). Om Osbecks insats se Pehr Osbeck, *Djur och natur i södra Halland under 1700-talet. Efter ett manuskript av Pehr Osbeck* (Halmstad, 1996). Se vidare Stig Tornehed, ”Linnelärjungar och ostindiepräster i Halland”, *Varbergs Museums Årsbok* 1983 (Varberg, 1983).

² En var Nicolaus Lagerström (1701–1736) som senare blev präst i Falkenberg, kort tid innan han dog. En annan var Benedict Montan (1705–1784) som efter sin ostindiska resa blev präst i Knäred. Immanuel Himmelberg (1722–1770) hade gjort fyra resor till Ostindien innan han blev präst i Getinge. Johan Didric Alding (1740–1814) blev präst i Veinge efter att ha verkat som ostindisk skeppspräst. Gustaf Roempke reste två gånger till Kina innan han på 1780-talet blev präst i Slöinge. Se Axel Ejwertz, *Pehr Osbecks självbiografier. Jämte inledning och kom-*

mentarer av Axel Ejwertz, utgiven av Samfundet Hallands Biblioteks Vänner, årg. VII, årsbok 1960 (Halmstad, 1960), samt Tornehed 1983.

³ Ejwertz 1960.

⁴ LUB, UUB, KB och RA har inga dokument efter Ahlelöf. På GUB finns en samling personversar (12 stycken) vilka tillhört Ahlelöf. Dessa är åtminstone delvis författade av andra personer än honom. På landsarkivet i Lund finns Fjärre och Viske kontraktsprostarkiv och Frillesås kyrkoarkiv med en del skrivelser och brev från Ahlelöf. Landsarkivet i Göteborg har Göteborgs domkapitels arkiv. Originalen till Jonas Ahlelöfs brev till Carl von Linné finns på Linnean Society, London. I Frillesås prästgårdsarkiv finns brev från domkapitlet till Ahlelöf.

⁵ Se t.ex. Carl von Linné, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* I:1–8, II:1–2 (Stockholm, 1907–1943), samt C. W. Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne* (Göteborg, 1878).

⁶ Fritz Stenström, "Pehr Osbeck och Lars Montin. Två halländska Linnélärjungar", *SLÅ* 1935.

⁷ Carl von Linné, *Bref och skrivelser*.

⁸ En nutida läsare undrar: Vilken hemkomst? När brevet skrevs hade det gått över ett decennium sedan Ahlelöf studerade för Linné i Uppsala. Vad kom han hem från år 1752? Hade han åter varit i Uppsala och sökt upp sin lärare? Eller hade han gjort någon annan resa? Kanske en naturhistorisk forskningsresa? Utomlands? Om Ahlelöfs biografi åren före 1752 vet vi bara att han blev lärare i Göteborg 1745.

⁹ Om Lagerström, se Ejwertz 1960, 76.

¹⁰ Muntlig uppgift från Bengt Kristensson, som kan sin hembygd.

¹¹ Torén avled i augusti 1753. Se Stellan Ahlströms företal i Olof Torén, *En ostindisk resa* (Stockholm, 1961).

¹² Linnés brev är daterat 5 oktober 1752. Se *SLÅ* 1974, 111. I en fotnot menar förf. att det brev från Ahlelöf som Linné syftar på har gått förlorat. Ett mindre troligt alternativ är att Linné avser Ahlelöfs brev daterat 22 juli.

¹³ Anne Fox Maule och Carlo Hansen, "Linnés korrespondance med Pehr Osbeck 1750–1753: med inledning och anmärkningar", *SLÅ* 1972–74, 111, 113. (Osbecks brev är daterat den 10 oktober 1752).

¹⁴ Landsarkivet, Lund: Frillesås kyrkoarkiv, P I:3. Prosten Jonas Ahlelöfs privata handlingar. Utsöndrade ur Fjäre och Viske kontrakts prostarkiv 1741–52. Innehåller framför allt dokument från tiden före Frillesås samt kung Adolf Fredriks utnämningssbrev.

¹⁵ Kanske var det denna hjälp som Linné syftade på i ovan refererat brev till Osbeck. Linnés brev daterat den 5 oktober 1752.

¹⁶ S. P. Bexell & J. G. Bexell, *Göteborgs Stifts historia och herdaminne* II (Göteborg, 1835).

¹⁷ Se David Granstam, "Idala kyrka", *Kyrkorna i våra bygder, Fjäre-Viske kontrakt* (Kungsbacka, 1957), samt Fredrik Sidenvall, "Kyrkorna i Frillesås", *Nordhallands hembygdsförenings årsbok Vår Bygd* 1994 (Kungsbacka, 1994).

¹⁸ Carl-Magnus Stolt, "En ny postglacial skal-förekomst", *Nordhallands hembygdsförenings årsbok Vår Bygd* 1983 (Kungsbacka, 1983);

Carl-Magnus Stolt, "Ett valrevbensfynd på Vendelsö", *Varbergs Museums årsbok* 1986 (Varberg, 1986); Carl-Magnus Stolt, "Ännu ett valrevbensfynd på Vendelsö", *Varbergs Museums årsbok* 1987 (Varberg, 1987).

¹⁹ Osbeck var i slutet av 1740-talet lärare åt häradshövdingens Ekskiölds barn på Öрманäs (Ölmanäs), någon mil norr om Frillesås. Ölmanäs ligger på Näsbokrok, som är den halvö som begränsar Kungsbackafjorden söderut. Osbecks iakttagelser från Onsala publicerades delvis i *Lärda Tidningar*, utgiven av Lars Salvius 1749. Bland annat såg Osbeck många sälar och menade att jakt skulle löna sig. Se också Ejwertz 1960, 54, 79.

²⁰ Ahlelöf verkar haft fortlöpande kontakt med båda. Osbeck var han bekant med redan under deras gemensamma tid i Göteborg 1752 och tidigare. I Osbecks *Utkast til beskrifning öfver Laholms prosteri* (1796) nämner författaren på ett ställe att han fått en vidimerad skrivelse av Ahlelöf.

²¹ Bexell 1835.

²² Marin Weibull (utg.), *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1750 med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturalier, antiquiteter, seder, lefnads-sätt* (Lund, 1891).

²³ Om detta skriver också Fritz Stenström, "Pehr Osbeck och Lars Montin. Två halländska Linnélärjungar", *SLÅ* 1935. Tidströmcitatet är hämtat från Stenströms uppsats.

²⁴ Jonas Ahlelöf, Lars Zethelius & Nils Wetterling, *Svar på frågan, om ekar och andra löf-träd kunna, utan fara för röta eller mask, barkas, förr än de fällas? Samt huru länge de til sin fördel, eller åtminstone utan skada, kunna stå på roten, sedan de äro barkade? Men i fall förenämde : barkning på stående träd pröfvas skadelig eller underkastad missbruk; på hvad sätt skola då garfverierne få bästa gagn af barken, utan at sjelfva trädet därvid lider? Hvilken fråga, af kongl. vetensk. academien blef uppgifven, år 1762* (Stockholm, 1763).

²⁵ Lars Zethelius & Nils Wetterling, *Svar på frågan, om ekar och andra löf-träd kunna, utan fara för röta eller mask, barkas, förrän de fällas? Samt huru länge de til sin fördel, eller åtminstone utan skada, kunna stå på roten, sedan de äro barkade? Men i fall förenämde : barkning på stående träd pröfvas skadelig, eller underkastad missbruk; på hvad sätt skola då garfverierne få bästa gagn af*

barken, utan at sjelfva trädets därvid lider? Hvilken fråga, af kongl. vetensk. academiens andra gången blef uppgifven : år 1763, at besvaras, år 1766 (Stockholm, 1767).

²⁶ Carl Johan Brag (utg.), *Göteborgs stifts stånd och hushållnings matrikel för år 1764* (Göteborg, 1765).

²⁷ C. W. Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne* (Göteborg, 1878), 314.

²⁸ Johannes Schröder, *Dissertatio Medica De Morbis Infantum*, pres. Nils Rosén (Uppsala, 1752).

²⁹ Cirka 200 av 1 000 levande födda.

³⁰ Urban Örneholm (red.), *Four eighteenth-century medical dissertations under the presidency of Nils Rosén* (Uppsala, 2003).

³¹ Stig Tornehed (1983), skriver att Ahlelöf anlade en botanisk trädgård vid prästgården. Det är givetvis högst sannolikt att han hade en egen örtagård vid sin prästgård. Denna gård revs i slutet av 1800-talet och på samma plats uppfördes en ny prästgård som fortfarande är i bruk. En mer noggrann botanisk genomgång av prästgårds-trädgården skulle förmodligen spåra botaniska rester från Ahlelöfs trädgård. I trädgården växer i dag vildtulpaner (*Tulipa sylvestris*) som möjligen härstammar från Ahlelöfs odlingar. Tack till kyrkoherde Olle Hjortzberg-Nordlund och hans fru Ann-Marie för upplysningar.

³² Hans Sallander, *Anders Tidströms resor i Västergötland 1756 och 1760. Med inledning och anmärkningar utgivna av Hans Sallander* (Uppsala, 1978).

³³ I *Göteborgska magasinet*, utg. Johan Rosén (Göteborg, 1760), 59. Ahlelöfs brev föregicks av en text om jordbävningar (t.ex. Lissabon 1755 och Sverige 1759).

³⁴ Bexell & Bexell 1835.

³⁵ Skarstedt 1878.

³⁶ Skarstedt 1878. Se också den senare utgåvan: C. W. Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne*, utg. Knut Norborg (Göteborg, 1948).

³⁷ Landsarkivet, Lund. Fjäre och Viske kontraktsprostarkiv, E:V:1. Där finns t.ex. ett brev från Pehr Osbeck den 22 januari 1777, med hans ovanligt lättlästa skrivstil. Osbeck medde-

lar där att han inte har kunnat samla medbröderna på grund av värk i sitt ena knä.

³⁸ Landsarkivet, Lund. Fjäre och Viske kontraktsprostarkiv, E I:1 (Ahlelöfs "årsberättelser").

³⁹ Se Thomas von Vegesack, *När ordet blev fritt. Den långa vägen till tryckfrihet* (Stockholm, 2003).

⁴⁰ Landsarkivet, Lund. Fjäre och Viske kontraktsprostarkiv, E I:1 (Ahlelöfs "årsberättelser").

⁴¹ Landsarkivet, Göteborg. Göteborgs domkapitel F1:94.

⁴² Landsarkivet, Göteborg. Göteborgs domkapitel F1:97.

⁴³ Georg Wallin d.y., var strikt ortodox och en på sin tid betydande historisk forskare och författare.

⁴⁴ Wallenstråles brev skrevs 1777 och var ställt till Stricker. Se Skarstedt 1878. Wallenstråle blev året efteråt, 1778, en av stiftarna av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg. Han avporträtterades av Per Krafft d.ä. och slutade som biskop i Kalmar.

⁴⁵ Ahlelöfs predikan, som är på 26 sidor, trycktes i Göteborg 1776: "Upplagd af bokhandl. Magnus Svederus, Uppsala, tryckt hos Lars Wahlström, kongl. Priv. Boktr. Göteborg 1776".

⁴⁶ Landsarkivet, Göteborg. Göteborgs domkapitel F1:97.

⁴⁷ Landsarkivet, Göteborg. Göteborgs domkapitel F1:96.

⁴⁸ Landsarkivet, Göteborg. Göteborgs domkapitel F1:99.

⁴⁹ S. P. Bexell, *Hallands historia och beskrivning*, ny tillökad upplaga (Halmstad, 1925).

⁵⁰ Hon var då gift med Ahlelöfs företrädare, prästen Peter Söderström, Frillesås.

⁵¹ Fredrik Sidenvall, "Kyrkorna i Frillesås", *Nordhallands hembygdsförenings årsbok Vår Bygd* 1994 (Kungsbacka, 1994).

⁵² Sign. Fullmo, "Prosten Ahlelöf ligger begravd i Idala kyrka", *Hallands Nyheter*, 16 april 1947. Oblatasken är av snidat trä och finns enligt kyrkoherde Olle Hjortzberg-Nordlund bevarad i Idala kyrka.

Summary:

"Strange and hardly learned"

On the forgotten Linnaean Jonas Ahlelöf (1717–1783) in Frillesås

By Carl-Magnus Stolt

Jonas Ahlelöf (1717–1783) was a pupil to Linnaeus. He studied in Uppsala 1738. He then became a teacher in mathematics in Gothenburg. After having corresponded with Linnaeus he was awarded a price from the Swedish Queen Lovisa Ulrika in 1752. The same year he was appointed priest in Frillesås, Halland, Sweden. He studied nature but in front of all managed his parish. Ahlelöf also acted as a physician for the peasant population. He gathered collections with nature specimens and coins.

After a dispute with the bishop he was described as strange and ignorant. But perhaps he was just self-willed. He argued for freedom of speech. Jonas Ahlelöf, buried in the church of Idala, had a deep knowledge in natural history and was the first to attract Linnaeus' attention to the fish hake (*Gadus merluccius*).

Författarens adress:

Carl-Magnus Stolt, läkare och författare, tidigare professor i medicinsk humaniora, Karolinska Institutet, Stockholm. E-post: cms@cmstolt.se. Hemsida: www.cmstolt.se

JAMES DOBREFF

Redux Rolander

Advancements in Rolander research along with the identification of an unknown Rolandrian manuscript

The name Daniel Rolander (c. 1723–1793), if it is known at all, is associated with a failed expedition to the Dutch colony of Suriname. Two full citations display in their brevity the reputation this Linnaeus apostle¹ enjoys today:

What Löffling had not succeeded in achieving, Linnaeus hoped that the much less promising Daniel Rolander might complete. In 1755 Rolander was sent to Paramaribo in South America, but his is a short and sad story. Rolander failed to master the physical and emotional strain. He returned home after only six months, and his burgeoning mental infirmity had suffered the worse from these experiences. The Academy, which had received a contribution on *Doliocarpus* in the Proceedings from Rolander, awarded him a 360 *daler* subsidy upon arrival, but there was nothing they could do to forestall madness.²

The second is from Sven-Erik Sandermann Olsen's widely distributed *Bibliographia Discipuli Linnaei* from 1997:

Rolander, Daniel (1725–1793). Naturalist/explorer. Born in Hällebärga, Småland. Studied at University of Uppsala under Linnaeus (1744–1754) but defended no dissertation under him. Tutored Carl von Linné *filius* in entomology (1751–1754). Sent by Linnaeus to collect natural history specimens in Surinam (with C.G. Dahlberg), with little or no results (1755–1756). In charge of Seraphimer Hospital garden, Stockholm (1757–1760). Later lived in Copenhagen and Lund. Died in Lund, a mentally deteriorated pauper.³

Those authors are most likely following the harsh judgment of Theodor Magnus Fries, whose usually well documented Linnaeus biography from 1903 lurks behind a great deal of Linnaeus scholarship. Despite never having read Rolander's 699-page *Diarium Surinamicum*, which was resting on the shelves of the Danish Botanical Library across the sound in Copenhagen, Fries condemned Rolander:

[Rolander] did not have enough courage to be a naturalist exploring a tropical region; instead he saw danger everywhere and did not know how to endure patiently such difficulties and unsettling situations that could not be avoided [in Suriname].⁴

Fries and the modern research that derives from his poorly investigated (what else can be said about not reading the most extensive publication of your subject!) section on Rolander will soon be turned on their heads by the publication of a critical, historical edition of the Latin original and an English translation of the Latin manuscript of Rolander's *Diarium Surinamicum*.⁵

Rolander's reputation has now spread internationally. The widely distributed British magazine *New Scientist* ran a feature on Rolander – "The forgotten apostle" in the July 4th, 2007, issue.⁶ This piece represents the first substantial step in the rehabilitation of Daniel Rolander's accomplishments, in that those accomplishments are treated as more important than the poorly substantiated treatments of his post-Suriname life.

Investigations at archives and herbaria in Sweden, Denmark and England, as well as a careful reading of a number of books and dissertations from the second half of the 18th century, have: 1) identified, positively, forty-two ink drawings in the Danish Botanical Library as depictions of specimens from Rolander's Suriname herbarium; 2) identified a number of high-quality icons depicting other Rolander specimens in the publications of Peter Jonas Bergius (1730–1790) and Christen Friis Rottboell; 3) identified two articles written by Bergius, in which he treats Rolander specimens in detail; 4) established that Rolander finished the *Diarium* in Denmark under the patronage of Christian Gottlieb Kratzenstein (1723–1795) in 1765; 5) established that Linnaeus himself made use of Rolander's Suriname specimens, particularly insects and that he openly credits Rolander in the tenth edition of *Systema naturae* (1758–1759); 6) with the substantial contributions of Brazilian taxonomist Doctor Pedro Luís Rodrigues de Moraes located more than one hundred specimens from that same Rolander herbarium.

To provide a fuller picture of Rolander and the on-going research I will touch briefly on these six items. The Danish Botanical Library contains numerous documents from the Danish professor of botany Christen Friis Rottboell, who eventually obtained Rolander's *Diarium* from his colleague Christian Gottlieb Kratzenstein along with numerous specimens from Rolander's Suriname herbarium. Among the Rottboell documents is a file labelled Rolander, which contains forty-two ink drawings. While library officials suspected that they were based on Rolander's herbarium, the con-

nection had not been demonstrated. Rottboell, as I noted when I read the introduction to his *Descriptiones rariorum plantarum, nec non materiae medicae atque oeconomicae e terra surinamensi fragmentum* from 1776, had actually stated that he had paid to have drawings and engravings made from the Rolander herbarium: *Has [plantas] ego, sollicite exploratas, iconibus illustrandas & tabulis aeneis incidendas curavi.*⁷ Five copperplates were published, displaying seven specimens.⁸ Even more evidence for the provenance of these drawings was on the first page of the *Diarium* manuscript, in which Rottboell on 21 April, 1774, noted that he had had eighteen copperplates made to accompany Rolander specimens.

Jens Wilken Hornemann, a Danish botanist a generation after Rottboell, also noticed that fifty drawings accompanied the manuscript, though he didn't know if they came from Rolander's hand.⁹ He also noticed the Rottboell inscription on the *Diarium* manuscript. He, however, did not explore the connection between the copperplates and the drawings any further.

In a spirit of cooperation, Professor Arne Jönsson, Lund University, and I, as representatives of the Daniel Rolander Critical Edition Project, shared my research on these drawings with Lars Hansen, editor-in-chief of translation series *The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure*, so that some of the drawings could be used as illustrations for the English translation of the *Diarium*. Hansen and I subsequently met at the Danish Botanical Library in August of 2007. With the aid of Peter Wagner, Karina Bekhai and Doctor Olof Ryding, the drawings were compared to the Rolander herbarium specimens in the Danish collection and a direct match was made between one drawing and the specimen for *Rolandra Argentea*.¹⁰

After Rolander and Linnaeus had their falling out after Rolander's return in 1756, Peter Jonas Bergius, another Linnaeus student, remained Rolander's friend. His herbarium, now at the Bergius Botanic Garden, in Stockholm, contains over eighty plant specimens collected by Rolander in Suriname. Although some sources have noted that Bergius had received plants from Rolander, none of the more recent writings on Rolander understood that he had received such an extensive collection from Rolander. It also turns out that Bergius published two articles on specimens from Rolander's herbarium in the official publication of the Swedish Royal Academy of Science on 'Orten *Aristolochia trilobata*, såsom nyttig i Medicinen' in 1764 and '*Scleria*, et nytt örte-genus ifrån America.' in 1765.¹¹ The latter includes a copperplate of *Scleria*. In these instances, as in many others, the closer Rolander's Suriname material is examined, the better it looks.

Scleria flagellum, collected by Daniel Rolander in Surinam. Bergius Herbarium, Stockholm.

Scleria flagellum-nigrorum of Peter Jonas Bergius, based on a specimen he received from Rolander, 'Scleria, et nytt örte-genus ifrån America', Kungl. Svenska vetenskapsakademien handlingar 1765.

Until recently, almost nothing was known about Rolander's activities in Denmark from 1761 through 1765. Hornemann only noted that Rolander had sold the manuscript of *Diarium* to Kratzenstein and his herbarium to Rottboell.¹² Kratzenstein had corresponded with Lund professor and Linnaeus student Eric Gustaf Lidbeck (1724–1803) about Rolander's situation and activities in Denmark. The Kratzenstein letters are preserved in the rare books collection at the University Library, Lund University. The correspondence reveals that Rolander had originally gone to Copenhagen to organize a Cabinet of Curiosities for a Danish minister. After which he tried in vain to obtain an academic position. Kratzenstein took him in, when he learned that Rolander had been for three weeks living off of a bushel of apples a learned society had given him. In exchange for food, clothes and a room, Kratzenstein insisted that Rolander finish his *Diarium*, which Rolander completed in 1765. Kratzenstein attempted to entice Swedish publishers (perhaps Lars Salvius, Linnaeus's publisher?) to purchase and publish the work, with a request that any profits go to Rolander rather than himself. Kratzenstein has a high opinion of Rolander and his *Diarium*, and severely criticizes Sweden for not supporting Rolander with a stipend.

Sections of the scholarly community, particularly after Fries, have treated Rolander harshly. The focus has been almost exclusively on his so-called troubled life after his return from Suriname. A closer examination of contemporary sources has shown that those scholars who had direct contact with Rolander and his specimens were all impressed by what Rolander had achieved and collected in Suriname. To their number, we can add not only Bergius, but Linnaeus himself. The tenth edition of *Systema naturae* (1758–1759), considered the essential volume for the establishment of the Linnean nomenclature, contains eighty-five key references to Rolander.¹³ In each of these Linnaeus cites Rolander as the collector of an insect with this phrase: *Habitat in America. Rolander.* Then follows a description of the insect. Moreover, Rolander is almost always the lone source for each of these insects, which is often not the case for the other insects. In short, Rolander's presence is considerable in the insect-portion of *Systema naturae*, and outright dominating for American insects.

The knot that needs untying is how could Linnaeus, who, according to all the sources, did not have access to Rolander's materials, incorporate into *Systema naturae* eighty-five specimens collected by Rolander in Suriname. The resolution of that knot is named Charles De Geer (1720–1778), whom Linnaeus lists among his sources in the preface to *Systema naturae*

(1758–1759): “C. De Geer Museum. *Amphibiis, Insectis aliisque rarioribus dives*”. When Linnaeus could not get access to Rolander’s materials, he turned to De Geer. He reviewed his collections at Leufsta in January of 1757, because De Geer had gotten a chest of Suriname insects from Rolander in 1756.¹⁴ Rolander had them shipped to De Geer, after disembarking from Suriname in Amsterdam.¹⁵ The shipment was doubtless an exchange for the financial support De Geer had contributed to Rolander’s Suriname expedition. Regardless of Linnaeus’s motives in citing Rolander, the extensive use of his samples and the specific attributions to Rolander in one of Linnaeus’s monumental works reflect Linnaeus’s high esteem for Rolander’s abilities and accomplishments in Suriname. The identification of the Rolander insect specimens in *Systema naturae* has laid a solid foundation for the reconstitution of Rolander’s Surinamese insect collection. It is hoped that these references will enable a detailed review of Swedish insect collections, and that the physical specimens can be located and catalogued.

The *Diarium* shows that Rolander collected insect and plant specimens obsessively, six days a week—he rested on Sundays. His collection was apparently substantial. Rottboell, who had purchased some of Rolander’s herbarium, noted that Rolander had enough Surinamese plant specimens to supply all the botanists of Europe.¹⁶ No credence whatsoever should be paid to sources that claim that Rottboell purchased most of Rolander’s herbarium. Doctor Pedro Luís Rodrigues de Moraes has located over one-hundred specimens in six different herbarium collections in four different countries. Bergius appears to have been Rolander’s greatest beneficiary, as evidenced by numerous, well preserved Rolander specimens in the Bergius Collection. Just as with the insects, the progress in reconstituting Rolander’s herbarium will facilitate the identification of more of Rolander’s Suriname specimens. It clearly shows that the collection was substantial and highly sought after by Rolander’s contemporaries. The Rolander that emerges from this research and the pages of the *Diarium* is an acute observer of man, beasts and plants with a literary gift for presenting extremely detailed and complex materials in an entertaining, informative and easy to read narrative. Far from being an alcoholic physically incapable of performing his duties in Suriname, he appears to have been an ingenious workaholic.

While plants particularly captivated Linnaeus, insects were Rolander’s lifelong passion. In early November, 1754, Rolander spent eight days at Stibbetorp, his family home in the countryside of the Småland parish of Hälleberga. He reminisced that his special joy as a boy there had been to

observe insects, and he follows this comment with a two page description of his boyhood adventures in observing the wasps called *Vespa rupestres*.¹⁷ His obsession with insects dominates several of the longest, most detailed digressions in the *Diarium*. A few entomologists, aptly enough, have not hesitated to defend Rolander, albeit unbeknownst to the Linnean scholars and others that have written about Rolander. The most remarkable is Nils Alarik Kemner, whose 1934 article on *Termes fatale*, L., heaps praise on Rolander's fantastic essay on this insect. His opinion of Rolander's work was so high that he published twenty pages from the *Diarium* and his own translation of those pages into German.¹⁸ The scholar whom Rolander praised above all others in his *Diarium* was Antoine Ferchault de Réaumur – a famous scientist and entomologist. And Réaumur brings us to the second topic of this essay.

A Rolandrian manuscript

As news of first edition and the translation was spreading in early 2007, I wrote the following to announce the discovery of a second major Rolander opus that appears to have been completely unknown outside of its home archive.¹⁹ On 3 May 2007, I went to the Hagströmer Medico-Historical Library, which serves as the rare books library at Karolinska Institutet in Stockholm, Sweden. I met with Gertie Johansson, curator of rare and important books at the library, to introduce myself and request to be allowed on the following day to examine a number of manuscripts of letters from Rolander to Abraham Bäck (1713–1795). I also asked that she bring out any other materials she knew of that mentioned Rolander.

Early the next morning I returned to the handsome little archive and was greeted by an enthusiastic Gertie Johansson, who said that she had all the letters I requested and one other item that might be of interest. There on the table before me were four volumes in quarto bound in paper. I opened the first and immediately recognized the hand of Daniel Rolander. The volumes together contain 1,483 manuscript pages of Rolander's Swedish translation of René Antoine Ferchault de Réaumur's famous six volume work *Mémoires pour servir à l'histoire des Insectes*.²⁰ The first volume starts with forty-three pages without pagination, including forty-one pages of an introduction to the second volume of *Mémoires*. The pagination runs from "1" in the first volume to page "1099" in the fourth volume, but then incorrectly skips to page "10100." In all, there are 1,483 pages of text.

Doliolepis Rolander, published by Rolander in '*Doliolepis. En ört af nytt Genus från America*', Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar 1756, 260. First described in the manuscript to *Diarium Surinamicum*, entry for November 1, 1755.

The translation is a selection of long passages by Rolander and it appears to include references by Rolander to other literature. The title is *Utdrag af Herr Reaumurs Handlingar at tiena til Historien om Insecterna*. The first volume has two parts, for example, and the first part is entitled *Om skräpukar ock Fiärilar. Samladt ock öfversatt af Daniel Rolander*, i.e., ‘Selections from Reaumur’s writings for the advancement of the History of Insects: Pupae and Butterflies. Collected and translated by Daniel Rolander.’

Though I suspect Rolander has inserted some comments, I have only located one extensive note. The page preceding page 1,181 (Rolander’s “10181”) is unpaginated, but contains this note,

Jag D. Rolander har år 1750 set Humblor parras. Hannen var väl dubbelt mindre än Honan: Han låg på framdelen af hennes kropp under det hon flög ock samlade honung på blomstren: när hon var sysselsatt i blomman språng han baklängs neder på hennes mage, inböjde sin bakdel under hennes helt hastigt. Språng derpå tillbakas mot hennes framel, hvarpå han hölt sig fast: således fortfor han hela timen då iag följde dem; änteligen bortflög hon på en annor äng, hvaräst iag ei kunde finna dem. Desse humblors parande var altså mommentaneus, ock hängde de aldrig tillhopa, utan förnyade det så som Gumsar bockar etc. Han och hona vora täkte över alt af liusgula hår: hennes storlek övergick all humblors som iag set.²¹

The second un-paginated page explains which edition and volumes Rolander has used in his translation:

1 ock 2 Tom. trykt Amsterdam 1737 [=Volumes 1 and 2 printed in Amsterdam 1737]

3 Tom. 1738 Amsterdam

4 Tom. 1740 ibidem

5 Tom. 1741 ibid.

6 Tom. 1748 ibidem.

Alla trykta hos Pierre Mortier. [=All printed by Pierre Mortier]

This reference and the note on bumblebees may establish when and where Rolander made the translation. Based on the bumblebee note, the translation was started no earlier than the late spring of 1750. The two early candidates for the most likely places are in Linnaeus’s private library prior to October of 1755 or in Copenhagen between 1761 and 1765. The Linnaeus Library, which is preserved at the Linnean Society in London, includes the edition that Rolander cites. However, the Danish Royal Library also has the same edition. Another possibility is that Rolander had his own copies. Moreover,

he may have had access to that edition while he worked for Arvid Schauw (1711–1788) in Landskrona, Sweden, or even in Lund at the residence of his friend and fellow Linnean disciple Lars Lidbeck, who was in charge of the Botanical Garden in Lund and was later professor of natural history at Lund University. One interesting factor is that *Diarium Surinamicum* contains a number of references to Réaumur and his works. Rolander rewrote the *Diarium* after returning to Sweden, which is probably when he inserted both the many references to other works on natural history and cross-references to other entries in the *Diarium*. Subsequent researchers will probably find the answers to these questions after a detailed analysis of the manuscript.

The importance of this discovery rests in numerous areas. It establishes Rolander as a substantial author in Swedish, while the *Diarium Surinamicum* shows that he was a skilled Latinist capable of producing an extended scientific work for an international audience. Combined with the six publications Rolander had in the publication of the Swedish Academy of Sciences and several substantial works by the Danish botanist Christen Friis Rottboell, who used Rolander's herbarium from Suriname and the *Diarium Surinamicum* (Rolander had left the *Diarium* with Kratzenstein and sold some of the herbarium to Rottboell), the translation will once and for all complete the rehabilitation of Daniel Rolander and place him firmly in the ranks of the best of the Linnean apostles. Secondly and tragically, it means that Sweden and the Swedish speaking community lost an opportunity to absorb the ideas and theories of Réaumur from a Swedish translation. I have not been able to locate any Swedish translation of this extensive work of Réaumur. Linguistically, the non-publication of Rolander's translation means that the Swedish language missed out an opportunity to further develop and refine its range in an important scientific field.

I have no plans to publish an edition of this translation. My primary fields are Latin, Neo-Latin, and critical editions of Latin texts. This enormous translation deserves the attention of experts from the fields of intellectual history, translation theory, and the history of science. Most of all, however, this translation needs a skilled editor to establish a critical edition to further the needs of the wider scholarly community.

Daniel Rolander was an extremely gifted and productive Linnean apostle, contrary to virtually all that has been written about him. While his translation of Réaumur will primarily fall into Swedish scholarship, it provides a new, fantastic testimony to the dedication and industriousness of a Swedish scientist who is only now emerging from the shadows of history.

Triplaris americana (Rottboell) from Rolander's herbarium, now in Copenhagen at the Botanical Museum. Rolander had created the Genus and species *Clinama prognostica* for this handsome tree in his Diarium, entry September 29, 1755, manuscript page 331. Rottboell published a handsome plate of this plant in 1776.

Appendix I: Rolander's insects in Linnaeus's 10th edition of *Systema naturae*

1. p. 350, #170, *Scarabaeus festivus*
2. p. 350, #170, *Scarabaeus lineola*
3. p. 357, #171, *Dermestes eustatius*
4. p. 357, #171, *Dermestes surinamensis*
5. p. 358, #171, *Dermestes hemipterus*
6. p. 360, #173, *Silpha seminulum*
7. p. 363, #174, *Cassida cruciata*
8. p. 363, #174, *Cassida bifasciata*
9. p. 363, #174, *Cassida flava*
10. p. 363, #174, *Cassida purpurea*
11. p. 363, #174, *Cassida marginata*
12. p. 363, #174, *Cassida reticularis*
13. p. 363, #174, *Cassida variegata*
14. p. 364, #174, *Cassida inaequalis*
15. p. 364, #174, *Cassida lateralis*
16. p. 364, #174, *Cassida discoides*
17. p. 369, #176, *Chrysomela occidentalis*
18. p. 370, #176, *Chrysomela clavicornis*
19. p. 371, #176, *Chrysomela aestuans*
20. p. 373, #176, *Chrysomela surinamensis*
21. p. 373, #176, *Chrysomela S. litera*
22. p. 374, #176, *Chrysomela aequinoctialis*
23. p. 387, #178, *Attelabus surinamensis*
24. p. 387, #178, *Attelabus betulae*
25. p. 389, #179, *Cerambyx festivus*
26. p. 390, #179, *Cerambyx glaucus*
27. p. 395, #179, *Cerambyx auratus*
28. p. 395, #179, *Cerambyx stigma*
29. p. 399, #180, *Leptura necydalea*
30. p. 400, #181, *Cantharis lampyris*
31. p. 400, #181, *Cantharis ignita*
32. p. 400, #181, *Cantharis phosphorea*
33. p. 403, #181, *Cantharis pectinata*
34. p. 403, #181, *Cantharis ferrata*
35. p. 404, #182, *Elater phosphoreus*
36. p. 410, #184, *Buprestis linearis*
37. p. 415, #186, *Carabus americanus*
38. p. 417, #187, *Tenebrio fossor*
39. p. 423, #191, *Staphylinus boleti*
40. p. 425, #193, *Blatta oblongata*
41. p. 429, #194, *Gryllus myrtifolius*
42. p. 434, #195, *Cicada phosphorea*
43. p. 434, #195, *Cicada noctivida*
44. p. 434, #195, *Cicada lucernaria*
45. p. 435, #195, *Cicada fronditia*
46. p. 435, #195, *Cicada squamigera*
47. p. 436, #195, *Cicada 4-fasciata*
48. p. 436, #195, *Cicada reticulata*
49. p. 438, #195, *Cicada rubra*
50. p. 443, #198, *Cimex erosus*
51. p. 443, #198, *Cimex pustulatus*
52. p. 443–444, #198, *Cimex ypsilon*
53. p. 444, #198, *Cimex spinosus*
54. p. 445, #198, *Cimex lineola*
55. p. 445, #198, *Cimex variolosus*
56. *p. 448, #198, *Cimex Rolandi*²²
57. p. 449, #198, *Cimex nigripes*
58. p. 457, #201, *Coccus cacti coccinelliferi*²³
59. p. 519, #205, *Phalaena noctua secalis*²⁴
60. p. 533, #206, *Phalaena phyalis pinguinialis*²⁵
61. p. 545, #207, *Libellula umbrata*
62. p. 545, #207, *Libellula dimidiata*
63. p. 550, #210, *Hemerobius testaceus*
64. p. 550, #210, *Hemerobius marginalis*
65. p. 555, #214, *Tenthredo americana*
66. p. 563, #215, *Ichneumon manifestator*
67. p. 569, #216, *Sphex argillacea*
68. p. 575, #218, *Apis surinamensis*
69. p. 578, #218, *Apis ichneumonea*
70. p. 579, #218, *Apis surinamensis*
71. p. 581, #218, *Formica bidens*
72. p. 581, #218, *Formica atrata*
73. p. 582, #218, *Formica haematoda*
74. p. 582, #218, *Formica foetida*
75. p. 596, #222, *Musca Radicum*
76. p. 598, #222, *Musca Leprae*
77. p. 602, #223, *Tabanus mexicanus*
78. p. 602, #223, *Tabanus antarticus*
79. p. 609, #232, *Termes fatale*

80. p. 610, #233, <i>Pediculus ricinoides</i>	85. p. 615, #234, <i>Pulex penetrans</i>
81. p. 615, #234, <i>Pulex penetrans</i>	86. p. 615, #234, <i>Acarus sanguisugus</i>
82. p. 615, #234, <i>Acarus sanguisugus</i>	87. p. 616, #234, <i>Acarus scorpioides</i>
83. p. 616, #234, <i>Acarus scorpioides</i>	88. p. 617, #235, <i>Acarus Batatas</i>
84. p. 617, #235, <i>Acarus Batatas</i>	

Noter

¹ Linnean students are commonly called his disciples. The apostles are the disciples who undertook scientific expeditions.

² Sverker Sörlin, 'Scientific Travel – The Linnean Tradition', *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739–1989*, ed. Tore Frängsmyr (Canton, 1989), 96–123, 117.

³ Sven-Erik Sandermann Olsen, *Bibliographia discipuli Linnaei: Bibliographies of the 331 pupils of Linnaeus* (Copenhagen, 1997), 324–325. It is symbolic of the lack of interest in Rolander (primarily because his *Diarium Surinamicum* was never published, see below!) that Wilfrid Blunt's *Linnaeus: The Compleat Naturalist*, (London, 2001), dedicates three full pages to Rolander's contemporary Pehr Löfving (1729–1756), while Rolander is given hardly two lines: 189, 211 (Rolander); 189, 193–196 (Löfving). One significant difference is that Löfving died in the field in Spanish controlled Guiana on 22 February 1756 and Linnaeus edited and published his *Iter Hispanicum*, while Rolander returned and refused to share his materials with Linnaeus.

⁴ My translation of the Swedish. Theodor Magnus Fries, *Linné: lefnadsteckning II* (Stockholm, 1903), 53. He cites Rolander's own letter from Suriname as definite proof. Rolander disembarked in Suriname on 20 June 1755. This letter of his to Linnaeus is dated 11 July 1755 and is almost identical to the letter he sent on the same day to Peter Jonas Bergius (1730–1790). He lists all the dangers and horrors of the forests, but this information was more intended to impress the recipients with the dangers Rolander had to face in Suriname. The *Diarium Surinamicum* shows that Rolander was a model Linnaeus apostle with a wonderful gift for description and narration. The 699-pages of the journal are packed with botanic, zoological, medicinal and ethnographic descriptions, covering most of Rolander's two-

year journey from Uppsala to Suriname, from Suriname to St. Eustace, St. Eustace to Texel and Amsterdam. The only part he did not cover was the trip from Amsterdam to northern Germany and thence to Stockholm by boat.

⁵ The Latin critical edition will be the first printing of the complete *Diarium*, except for a few shorter passages previously in print. It will be accompanied by historical and scientific commentary in a separate volume, as part of the Daniel Rolander Critical Edition Project. The translation is part of the IK Foundation & Company's forthcoming series of English translations of all the extant travel journals of Linnean apostles. The *Diarium Surinamicum* survives in a single manuscript in the Danish Botanical Library (Botanisk Centralbibliotek) in Copenhagen. Despite stray comments on the Internet, it has never been published. The publication of the English translation, for which I was the coordinating translator and author of the introduction entitled "Translator's Notes" is due out later this year (2008).

⁶ Stephanie Pain attended a talk I held at the Royal Geographical Society in London in February of 2007. After several discussions on the phone, she spent four days in Stockholm interviewing me and reviewing my on-going research. Those materials and her discussions with taxonomist Dr. Pedro Luís Rodrigues de Moraes and ichthyologist Dr. Anders Silfvergrip, both contributors to the Rolander Critical Edition Project, formed the core of the article.

⁷ "After these plants had been carefully examined, I had illustrations and copperplates made of them." Rottboell, Christian Friis (1776), Arnoldo Nicolao Aasheim, Havniae, typis N. C. Höpffneri, Sacr. Reg. Majestatis et Univ. typographiae directoris. (University of Copenhagen).

⁸ *Eriocaulon amplexicaule*, table 1, figure 1; *Pan-*

icum lanatum, tab. 1, fig. 2; *Eriocaulon fasciculatum*, tab. 2, fig. 1; *Rondeletia biflora*, tab. 2, fig. 2; *Triplaris americana*, Rottb. = *Clinama prognostica*, Rol., tab. 3; *Rhexia glomerata*, Rottb., = *Rhexia pratensis*, Rol., tab. 4; *Rhexia trichotoma*, Rottb., = *Rhexia regalis*, Rol. tab. 5.

⁹ Jens Wilken Hornemann, *Om den svenske naturforsker Daniel Rolander og manuscript af hans reise til surinam* (København, 1812), 18–21.

¹⁰ I subsequently identified six additional specimens that had served as models; those drawings will likely be published with the English translation.

¹¹ Peter Jonas Bergius, 'Orten *Aristolochia trilobata*, såsom nyttig i Medicinen', *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar* 1764, 239–244; and Peter Jonas Bergius, 'Scleria, et nytt örte-genus ifrån America', *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar* 1765, 26.

¹² p. 16.

¹³ See Appendix I, which contains eighty-eight citations; two of which cite Rolander for works published prior to the Suriname expedition in 1754.

¹⁴ Linnaeus's Leufsta visit is mentioned in a letter from D. Solander to E. G. Lidbeck, 28 Jan. 1757, see E. Duyker & P. Tingbrand (ed.), *Daniel Solander: collected correspondence, 1753–1782* (Melbourne, 1995), 38.

¹⁵ Rolander to Abraham Bäck, 23 July 1756; letter preserved at Hagströmer Library, Karolinska Institutet, Stockholm.

¹⁶ *Descriptiones plantarum quarundam Surinamensium, cum fragmento materiae medicae et oeconomicae Surinamensis. Editio secunda. Emendatio...* (Hafniae et Lipsiae, 1798), 8.

¹⁷ The visit to his childhood home and his descriptions of the plants and insects he observed during his eight-day stay in 1754, while en route to Suriname, is described in his *Diarium*, 4–8. The insect is credited to Rolander in Linnaeus's 10th edition of *Systema naturae* from 1758, s.v. *Vespa rupestris*, #217.8, p. 573.

¹⁸ N. A. Kemner, 'Über Linnés Termes fatale 1758 und Rolanders springende Termite aus Surinam', *Entomologisk Tidskrift* (1934) 55, 10–53.

¹⁹ The following notice of a manuscript find was

accepted for publication in 2007. Thereafter, I added substantially to this essay from the intervening year of research and added some Rolandrian visuals.

²⁰ If this translation is perhaps mentioned in a minor publication several generations ago, it has, nevertheless escaped the notice of every detailed treatment of Rolander. The best treatments of Rolander have relied on Hornemann's *Om den svenske naturforsker Daniel Rolander og manuscript af hans reise til surinam* (1812), who seems well acquainted with the *Diarium*. His booklet was first printed in *Den skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter*, Syvende Aargang (Kjöbenhavn, 1811). Hornemann does not mention this Rolander translation. It is not in Tomas Anfält's 1998 biography on Rolander in the highly respected *Svenskt Biografiskt Lexikon*, vol. 147 (Stockholm, 1998). It has escaped Sandermann Olsen's detailed bibliographic catalogue in *Bibliographia Discipuli Linnaei* (ref. 3) 324–325, and two very detailed Master's theses from Lund University by Jessica Ohlsson, *Daniel Rolander, Diarium Surinamicum. En Linné-lärjunges resedagbok* (Lund, 1999), and Claes Dahlman's, *Om Linnéaposteln Daniel Rolander och hans latinska resedagbok: Resans inledning från Uppsala till Ystad med kommentar och biografi* (Lund, 2000). I have worked with Rolander for over three years and have seen no mention of this Swedish translation.

²¹ I, D. Rolander, have seen bumblebees mate in the year 1750. The male was twice as small as the female. He laid on the front part of her body while she flew and collected honey on flowers. While she was busy in the flowers, he ran backwards, underneath on her stomach, hastily bent his backside under hers, and ran thereupon back toward her front, where he took hold again. And so they continued for the entire hour I followed them. She finally flew to another meadow, where I could not find them. Thus, the mating of these bumblebees was momentary, and they never managed to join themselves; instead they repeated it like male goats, etc. The male and female were everywhere covered with light yellow hair. She was larger than all the bumblebees I have seen. (Dobreff's translation)

²² Named after Rolander by Linnaeus. Here described, "Rolandri, 66. C. oblongus ater, elytris membranaceis macula flava. *Habitat in Europa.*"

²³ “*Habitat in Cactis Opuntiis variis Americis. Vivus transmissus a D. Rolandro in Hort. Upsaliensem* 1756.”

1752. p. 62.” The *Act. Stockh. are Kungl. Svenska vetenskapsakademiens handlingar*.

²⁴ Not from Suriname, “*Roland. Act. Stockh.*

²⁵ Not from Suriname, “*Roland. Act. Stockh.* 1755, p. 51. t. 2.”

Summary:

Redux Rolander

Advancements in Rolander research along with the identification of an unknown Rolandrian manuscript

By James Dobreff

This article presents a wide variety of new evidence that substantially alters the reputation of Linnaeus’s apostle Daniel Rolander (c. 1723–1793) from being a mentally weak alcoholic to an extremely skilled and dedicated man of science. At Carl Linnaeus’s behest, Rolander travelled to Suriname in 1754 and returned to Stockholm in 1756. With him were substantial collections of plants and insects and the initial draft of his travel journal, later entitled *Diarium Surinamicum*. He refused to share these materials with Linnaeus, which caused a permanent break in their relations. The 699-page manuscript of the Latin *Diarium* was finally completed in Denmark in 1765 and has never been published, with the exception of a few short passages. Rolander’s reputation as a figure in the history of science and exploration has grown bleaker with succeeding generations, as the focus remained on the few surviving documents from his post-Suriname period rather than on his work.

The results of a careful examination of contemporary sources, herbaria, manuscripts and archives by the author have revealed numerous ignored or forgotten pieces of evidence. These findings indicate that those contemporary and subsequent scholars familiar with Rolander’s collections and *Diarium* maintained a high regard for work. Moreover, Rolander’s reputation has received a significant boost from the recent discovery by this author of a 1,483-page Rolander translation of large portions of René Antoine Ferchault de Réaumur’s famous six volume work *Mémoires pour servir à l’histoire des Insectes* from the mid eighteenth century.

This discovery alone has serious implications for the history of science in Sweden as well as Swedish intellectual and literary history, since it introduces a previously neglected or unknown author into the literary and intellectual world of the 18th century. His Latin *Diarium* was intended for an international audience, yet Rolander’s remarkably poor reputation in Sweden has effectively discouraged academic investigations of the *Diarium*. The importance of these recent finds extends beyond Sweden in that it fundamentally improves Rolander’s reputation, which in turn will endow his *Diarium Surinamicum* and the treasure trove of scientific descriptions it contains with the credibility it deserves.

Author’s address:

Ph.D. James Dobreff, Research fellow in Latin, Lund University, Editor and Coordinator of the Daniel Rolander Critical Edition and Commentary Project, Coordinating translator of the English translation of *Diarium Surinamicum*. Språk- och litteraturcentrum, Box 201, 221 00 Lund. E-mail: James.Dobreff@klass.lu.se

GUNNAR ERIKSSON

Konst och natur i Göran Wahlenbergs Linnébild

1800-talets början, romantikens tid, var som bekant en tid av Linnédyrkan. Om denna dyrkan var starkare eller svagare då än förut eller efteråt, kan väl vara svårt att säga. Men den hade en egen lyster, en rosenglöd som kanske bara var möjlig i en tid som begåvat naturen med en djup symbolisk mening och då dess sanna tolk kunde ses som en bärare av tillvarons djupa hemligheter. Den synen på Linné kunde vara mer eller mindre tydligt framhävd, men den finns omisskännligt närvarande i de flesta uttryck som Linnédyrkan då tog sig. Ett intressant exempel erbjuder den framstående botanisten, växtgeografen och floraförfattaren Göran Wahlenberg. Han beskrivs sällan eller aldrig som en romantiker – snarare betonas hans avsky för den tyska naturfilosofin och hans förakt för den fosforistiska poesin. Ändå går det inte att bortse ifrån att denne egensinnige tvärvigg utan vilja att anpassa sig till tidsströmningarna, när allt kommer omkring visar sig vara ett barn av tiden. Det är tänkvärt att han publicerade sin stora essä ”Linné och hans vetenskap” i romantikernas kalender *Svea* (1822).

Wahlenbergs essä är redan behandlad av den vetenskapshistoriska och Linnéanknutna forskningen. Man kan läsa om den hos Sten Lindroth (Om Linnéforskningen) och hos både Olle Franzén och Hans Krook i olika årgångar av denna årsskrift.¹ Ändå är det frestande att underkasta den ett förnyat studium. Den är enligt min mening ett essäistiskt mästerstycke, som borde betraktas som en ”minor classic” i vår litteratur. Den balanserar djärvt mellan vetenskaplig diskussion och poetisk utbrodering med en gnutta galenskap som nödvändig sälta. Den är naiv och insiktsfull på samma gång. Den innehåller därtill ett tema av stor idéhistorisk vikt: spänningen mellan konst och natur.

Detta tema är närmast ett ledmotiv hos Wahlenberg. Fastän det vanligen hör hemma i estetik och moralfilosofi, var det ofta på tal också i andra sammanhang åtminstone från 1600-talet, till exempel hos filosofen Descartes, och framåt. Frågan förblev oförlöst, något som komplicerar vår bild av idéströmningar som upplysningen. Det är inte egendomligt att Linné tog

upp det i diskussionen om den botaniska systematiken. Han skapade ju ett system byggt på växternas kön och fruktifikationsdelar i stort, organ som kunde ses som det naturligaste av allt naturligt. Men han måste snart erkänna sitt sexualsystems konstlade inslag. Det hindrade honom varken från att vidhålla att det byggde på naturens egna anvisningar eller från att försöka skapa ett alternativ – ett verkligt naturligt system. Men till det nådde han aldrig fram, en resignation han fick leva med.

För att få en bakgrund både till Linnés position och Wahlenbergs Linnébild måste något mer sägas om begreppen ”konstlat” och ”naturligt” i det botaniska sammanhanget. Med ett naturligt system menas från Darwins tid och framåt ett system som uppställer växterna efter deras genetiska släktskap. Det återspeglar ett evolutionens släktträd, där taxa (systematiska enheter) av olika omfång (klasser, ordningar, familjer, släkten, arter etcetera) tänks representera stam, grenar, kvistar på det väldiga släktträd som hela växtriket bildar och som vuxit fram och förgrenats under tidsåldrarnas lopp. När Linné och hans efterföljare före Darwin talar om ett naturligt system, är det också fråga om att bringa de närmast besläktade formerna så nära varandra som möjligt och särskilja de mindre besläktade. Men problemet blir då vad dessa fördarwinister kan tänkas ha menat med ”släktskap”. Linné tänkte sig länge att det nu fanns lika många former som skapats från början i paradiset (*Philosophia botanica*, 1751). Den tanken var han inte ensam om, och då kunde han inte tala om något konkret släktträd. Trevanden mot ett genetiskt släktskapsbegrepp fanns onekligen. Lamarck ger bara ett av många möjliga exempel. Även Linné bollade mot slutet av sitt liv med tanken på ett slags genetiskt samband, om än inte av darwinistisk typ. På 1760-talet var han så radikal att han vågade framlägga teorin att alla de naturliga ordningar han tentativt ställt upp endast representerats av en enda art vardera vid skapelsen. Varje ordnings olika släkten skulle ha uppkommit genom att ordningen hybridiserat med andra ordningars grundarter, och släktenas olika arter skulle på samma sätt vara korsningar med andra släkten.² Denna teori tycks inte ha fått något genomslag, och Wahlenberg lämnar den med en lätt antydning.³ Vi får föreställa oss att Linné i yngre dagar, liksom flertalet systematiker före Darwin, lade in en vagare mening i begreppet släktskap. Vilken? kan man fråga sig. Ett svar kan spåras i den vid 1800-talets början utvecklade idealistiska morfologin, som kanske hade sin största betydelse för zoologerna men i princip var giltig också för många botanister. Denna riktning var vad vi kunde kalla typologisk. Den såg arter, släkten etcetera, som till sin struktur flockade kring tänkta typer, en för varje art, släkte etcetera, och denna typ,

som inte nödvändigtvis fanns i den materiella verkligheten, representerade det som var gemensamt och karakteristiskt för vederbörande taxon. Tanke-
mässigt kom detta synsätt nära Platons idélära och kunde därför accepteras av tidens idealistiska filosofer, för vilka typerna blev platonska idéer med metafysisk status och ontologisk giltighet: de existerade då i en idévärld med djupare grund i verkligheten än den för sinnena direkt åtkomliga världen. Linné var knappast platoniker, men som förvissad om Guds existens kunde han föreställa sig att något som liknade sådana typer funnits i Den Hög-
stes planering av skapelsen. Eftersom naturen var konstruerad av Skaparen, skulle då det naturliga systemet så mycket som möjligt spegla Guds plan. "Släktskap" blev i praktiken närmast synonymt med "likhet", men mot den gudomliga outgrundligt visa bakgrunden kunde den likheten förväntas vara olika kvalificerad och stundom fördold för den oinvigde. Förmodligen såg många systematiker släktskap på ungefär detta sätt. Men ofta avstod man från att förankra denna typologi i något slags metafysik. Hur Wahlenberg ställde sig till dessa frågor förblir oklart i hans uppsats, men troligen tillhörde han den sistnämnda gruppen bland naturalhistorikerna.

Wahlenberg såg som sin uppgift att försvara Linnés sexualsystem till fullo. Därmed fick han ta ställning till den debatt som börjat redan på Linnés tid, och som alltjämt var livlig. System som gjorde anspråk på att åtminstone vara långt naturligare än Linnés presenterades av många botanister. Största rollen spelade det som framför allt lanserades av Bernard och Antoine Laurent de Jussieu. De två systemtyperna stod som de främsta företrädarna för den mer allmänna diskussion om naturliga kontra konstlade indelningar av växtriket som var karakteristisk för den efterlinneanska botaniken.

I stora drag går Wahlenbergs karakteristik av Linnés position ut på ett försvar för denna i hans tycke ojämförliga förebild. Linné hade, menar han, med sexualsystemet skapat framgångsrika och användbara indelningsgrunder för hela växtriket, men han hade själv tidigt insett att hans indelningar till stora delar var avvikande från de sant naturliga släktskapsbanden hos alla dessa organismer. Det gällde särskilt själva grovindelingen, den i ordningar och klasser, medan däremot arter och framför allt släkten befanns överensstämma med naturens egen anordning. Han hade lagt ner stor möda på att ersätta sitt artificiella system med ett naturligt, men, som han själv uttryckt det, "aldrig funnit nyckeln", alltså den överordnande princip som skulle ange inte bara vilka grupperingar, främst ordningar, som de olika släktena tillhörde, utan också hur dessa naturliga ordningar stod till varandra inbördes, det stora och harmoniska sammanhanget hos allt växande.

De första som kunde göra anspråk på att demonstrera ett naturligt system som fått många botanisters bifall var, påminner Wahlenberg, de nämnda Bernard och hans brorson Antoine Laurent de Jussieu i Paris. Som nästan alla efterföljare delade de fanerogamerna efter hjärtbladens antal i de två storgrupperna monokotyledoner och dikotyledoner (antytt också hos Linné), och använde i nästa steg neråt blomkronans (hyllets) egenskap att vara sammanväxt eller försedd med åtskilda kronflikar. Wahlenberg fann två fel i denna lösning. Dels hoppade man från en del av växten (den groende helt unga plantan) till nästan dess motsats (den utslagna blomman), dels gav egenskaperna hos ingendera av dessa organ något undantagslöst utslag. Sexuellsystemet behöll därför genom sin fasta uppbyggnad och praktiska användbarhet en överlägsen tätposition. Det naturliga systemet hade, alldeles som Linnés misslyckande antytt, hittills visat sig omöjligt att åskådliggöra i mänsklig framställning.

Den livliga debatt som pågick ännu vid 1800-talets början bland botanisterna gällde som hos Wahlenberg i grunden Linné kontra Jussieu med skiftande nyanseringar. Debatten hade också tidigt nått det linneanska Sverige. Här gällde det ofta ganska små modifikationerna i riktning mot det naturligare, som exempelvis hos Carl Peter Thunberg som drog in några av Linnés klasser som alltför onaturliga, och han följdes i det stora hela av Olof Swartz. En yngre generation var beredd att gå betydligt längre. I den vetenskapliga korrespondensen mellan botanister som Carl Adolph Agardh, Elias Fries och Johan Hakvin Wallman kring 1820 är inte bara Jussieuerna aktuella, utan även de tyska romantiska naturfilosoferna med Lorenz Oken i spetsen. Med sådana förebilder var man snart fjärran från de linneanska 24 klasserna.

Wahlenberg såg dessa tendenser med oblida ögon. För honom var sökandet efter det verkligt naturliga systemet lika fåfängt som att leta efter cirkelns kvadratur. Själva naturen lade hinder i vägen, menade han. Världsfloran, som nu omfattade cirka 70 000 kända arter (mot Linnés 10 000) var så mångformig och splittrad, och så många former hade försvunnit under jordens långa fornhistoria att det saknades empiriska förutsättningar för att ställa upp det. Liksom Linné tyckte han att släktskapsförbindelserna mellan de olika formerna dessutom sträckte sig i så många olika riktningar att varje återgivande av naturens rätta ordning var rent typografiskt omöjligt. Som länder ofta gränsar till ett flertal andra länder, så var det med ordningarna. Eftersom typografin tvingade fram en lineär uppställning – så måste han ha menat – blev dessa sammanhang försvagade, ty ställde man två närbesläktade ordningar intill varandra, så fanns flera andra lika närbesläktade som

tvingades hålla sig på ett felvisande större avstånd från de närmaste släktingarna. Det finns knappast någon anledning att betvivla, att Wahlenberg trodde att det fanns ett verkligt naturligt system – nämligen i Skaparens tanke – men det var, tycks han mena, för intrikat för att kunna avbildas med hjälp av mänskligt förstånd. Ja, en konsekvens av Wahlenbergs synsätt vore väl att varje sådant system vore mer konst än natur. (Och egentligen förvandlas väl allt som blir vetenskap av själva det förhållandet att det nu är vetenskap, till något konstlat.)

På samma sätt dömde Wahlenberg ut alla halvmesyrrer, alla dessa försök att här och där förändra det linneanska sexualsystemet. Det enda rimliga var att behålla det i dess rena ursprungliga form, så som också skedde i hans egna floristiska och växtgeografiska arbeten. Men även inom sexualsystemets ramar är Linnés systematik inte alltigenom konstlad, något som mästaren själv var medveten om och något som är viktigt för Wahlenberg. Konsten i systemet låg i principerna för den grova indelningen av växtriket i klasser och ordningar, efter ståndarnas, respektive pistillernas mängdförhållanden, så att karaktären på ett enda organ fick bestämma indelningen i grupper. Raka motsatsen gällde på de lägre nivåerna i hierarkin, och särskilt då för släktena (genera), som Linné, Wahlenberg och många av hans samtida såg som den viktigaste, säkraste taxonomiska nivån. Men Wahlenberg håller sig inte enbart till så att säga interna fördelar hos sexualsystemet. Han hade ett stort intresse för orsakssamband, inte minst sådana som han ansåg råda mellan naturen ur olika aspekter och den enskilda människan. Detta gör att han för in många fler moment av förhållandet mellan natur och konst än som var vanligt i den internvetenskapliga diskussionen om systematiken.

När det gäller den botaniska diskussionen var inte den annars så viktiga estetiska dimensionen hos de två begreppen av betydelse. ”Konst” hade länge kvar sin traditionellt vanliga betydelse av människans hantverk och tekniska prestationer i vidaste mening. Begreppet kunde då för systematikerna lätt associeras också med tänkandets konst, analys och metodisk spekulatation. ”Natur” hänför sig i motsats här till till skapelsen sådan Vår Herre inrättat den och uppehållit den, innan människans påfund förvirrade eller (för den civilisationsoptimistiske) fulländade bilden.

Fastän Wahlenberg fördömde de gängse naturliga systemen var det viktigt för honom att ta fasta på att Linné ändå ständigt strävat med problematiken kring det naturliga systemet och uppvisat fragment av ett sådant system i form av sina ”naturliga ordningar”, presenterade som ett slags förslag i flera av hans stora översiktsarbeten. Wahlenberg var i själva verket övertygad om

att den inbyggda, levande kontrasten mellan det konstlade och det naturliga var en grundkaraktär hos Linné, hemligheten bakom hans storhet, och här finner vi själva grundtemat i hans hyllningsskrift.

För de två kontrasterande sidorna i Linnés karaktär och vetenskapliga gärning finner Wahlenberg orsaker i de miljöförhållanden som präglat hans hjälte. De argument han ganska omständligt utvecklar för att stödja detta kan vi kort säga har följande form: Linné hörde ju trots allt främst hemma i naturen genom sin lantliga barndom, sina strövtåg i ungdomen, sina provinsresor och sitt ständiga nära umgänge med naturalstren. Men samtidigt hade han tuktats och disciplinerats i konsten genom skolor och universitet och i de städer där han tvingats leva. Från den utgångspunkten belyser Wahlenberg inte bara den linneanska vetenskapen utan också människan Linné. Det blir väl samtidigt inte helt oväntat ett självporträtt och en hyllning till det gemensamma fäderneslandet.

En egenskap hos själva växtlivets väsen och dess betydelse för människans uppfattningsförmåga ger Wahlenberg ett grundläggande skäl till varför ett naturligt system är svårt att uppställa och till att ett konstlat därför blir nödvändigt, om en tillfredsställande överblick över hela växtriket skall kunna nås. Ett naturligt system, menar han, måste fästa sig vid de djupare grunderna i växtens tillvaro, och de ligger i växtens inre liv. Men växterna utmärker sig genom att den inre livsprocessen är svårbestämbar och beroende av yttre förhållanden.⁴ Livskraften, som ger åt växten dess väsentliga egenart, gömmer sig i sin opåverkade, rena form i fröet. Skall den uppfattas i denna rena form får fröet inte ens ha nått groddstadiet. Ett litet naket frö – i många fall ofullgånget och så gott som alltid med för ögat nästan homogent innehåll blir inte mycket för botanisten att ta fasta på, och därför är det följdriktigt att han i stället riktar sina blickar mot det inre livets motsats, blomstadiet, då växten i den synliga naturen, det yttre, utvecklat alla sina delar till högsta fullkomning. (Även där, inskjuter Wahlenberg, skall man finna svårigheter som Linné påpekat: en invecklad sammanflätning av släktskapsförbindelserna som inte går att reda ut med mänskligt förstånd.) Men bygger man systemet uteslutande på det yttre, så hamnar man obevekligen till stor del i det konstlade. Att Linné på ett harmoniskt sätt, och nästan lekande, lyckades förena det naturliga med det konstlade är själva grunden till sexualsystemets överlägsenhet. Genom dess utsökta och samtidigt enkla konst, kommer vi naturen nära. Begreppen konst och natur har som vi ser genom detta resonemang associerats till begreppen ”yttre” respektive ”inre”. Det inre är uttrycket för själva den gåtfulla naturen; det yttre ger männis-

kan möjlighet med sina konstgrepp att hantera naturens oändliga rikedom genom att göra den överblickbar.

När Wahlenberg betonar det linneanska släkt- och artbegreppets naturlighet, hänger ändå konsten med, som nödvändig för den mänskliga uppfattningsförmågan. "Arterna", skriver han, "bestämdes derföre af Linné med få ord, sammanställda på ett mycket konstmässigt sätt, men hvarunder rena naturen på det skönaste röjes".⁵ Efter att ha påmint om genialiteten i Linnés utkast till naturliga ordningar och nomenklaturens förtjänster, frågar han sig, hur det kan komma sig att "denna märkvärdiga förening af naturlighet och konstmässighet, uti höga Norden" kom till stånd hos Linné, och om den var en följd av slump eller naturenlighet. "Jag bekänner upprigtigt", vidgår han, "att jag älskar att finna det sednare och att jag vill utveckla det".⁶ Här kommer han in på betraktelser över diverse aspekter av motsatsen konst–natur. De grundas som antytts i det han helst berör i sin egen vetenskapliga gärning: klimatets och jordmånens, platsens, eller som Wahlenberg säger, lokalens, betydelse för vårt sätt att tänka. Med detta synsätt blev själva naturen ett villkor för konsten. Naturen själv, säger han, går "den mänskliga välmening" till mötes som alltid vill "finna en lag" i naturen. Och särskilt tillmötesgående är hon här i Sverige. Här stöttas föreningen av natur och konst av den skolstruktur vi åtnjuter alltsedan Haquin Spegels och Karl XI:s dagar, som tillåtit fattiga naturbegåvningar att skaffa sig högre bildning.⁷ Han ställer i enlighet med väletablerade tanketraditioner nord mot syd och sätter dessa väderstreck i relation till de kontrasterande förmågorna sinnlighet (natur) och förstånd (konst). En viktig faktor blir härvid årets olika karaktär i söder – för honom medelhavsländerna – respektive norr – i praktiken Sverige med dess naturliga kulmination i de lappländska fjällen. Sydlänningen lever hela året i en givmild natur, som inbjuder honom till sinnlig njutning och ett oreflekterat accepterande av alla naturens håvor. Han är böjd att snarare oreflekterat se helheten än att konstmässigt analysera naturens delar. Denna känslans övervikt över sydlänningens förstånd leder rentav Wahlenberg till frågan om inte här orsaken finns till gudalärans starkare roll än vetenskapens där nere i söder.⁸ I norr, däremot, erbjuds människan denna naturnjutning endast under den varma årstiden, som i och för sig blir desto intensivare genom sin slösande rikedom inom en kort period. Här grips den karge författaren av poetisk berusning inför sitt fäderneslands härliga sommar:

Man må prisa sydligare länders sommar för de åtskilliga starka färgor, uti hvilka ljuset bryter sig under de hastiga öfvergångarna från starkt ljus till starkaste mörker; men

äger icke nordens sommar någon ting lika utmärkt i sitt slag: det beständiga dagsljuset, det oupphörliga solskenet, för ymnigt och för helt att brytas i färgor? För att i högre mån fatta detta, skall man stå på dessa nordens fjällar och se solen beständigt svänga sig omkring himlahalvvet. Der går icke Phoebus att hvila i Thetis sköte, utan hans ljusa bild dansar i beständiga ringar omkring himlarymden, och gjuter inom sin kretsformiga bana ett ljus värdigt dess beständiga hemvist, en klarhet som är verklig himmelsk. Och den jordiska naturen å sin sida, med hvilken vällust njuter hon icke denna högtid: hon låter den sällan dunklas af ett fuktande moln, aldrig störas af häftiga orkaner och andra meteorer, som förskräcka södern. Hon uppäggas att på kort tid blomstra och njuta för hela året. Man skall icke säga att naturen der är kall, ty ingenstades sprider sig en jemnare sommarvärme af solens beständiga närvaro; icke att hon är utan liflighet, ty ingenstades går vegetationen fortare och ingenstades framfödas hastigare en sådan mängd vingade varelser surrande omkring de gyldene, honungsrika pilblommorna eller betäckande vattnens yta; icke att hon är fattig, ty hvad som felar i arternas mängd ersättes dubbelt genom individernas antal, som gör att ingenstades hvarje jordfläck så väl öfvertäckes af lif som der.

Under sommaren är därför nordbons sinnliga njutning jämförbar med sydlänningsens eller större:

Menniskan insuper der en ousäglig njutningslust af det öfverflödande himlaljuset, och närmar sig med största glädje till den moderliga naturen, mera än på något annat ställe, lik ett sinligt barn uppvaknadt ur en uppfriskande sömn vid den friskaste moders sköte. Hvad under om härigenom det största sinne för naturen, den största naturkänslighet uppstår hos väl danade varelser [...].⁹

Och som en extrem representant för denna nordiska människa framträder för Wahlenbergs blick naturligtvis Linné, uppväxt just under sådana omständigheter. Den sinnlighet som den nordiska sommaren framkallar, är som synes ren natur. Men i Norden förenas den med konst, vinterns snö gömmer naturen och låter människan framträda med sina egna färdigheter. Eller med Wahlenbergs ord: ”Den motsatta årstiden kommer, som i Norden breder sitt hvita täckelse öfver den blomstrande naturen, och menniskan står kvar ensam, och desto mer upphöjd”.¹⁰ När sinnligheten genom denna övertäckning förlorar föremål, inträder inte en dvala, som i sydligare länder, utan ett annat slags liv tar vid, beroende på att förståndskraften förstärks när den inte längre motvägs av sinnlighet. Vinternatten stämmer själen till begrundande. Så givetvis hos Linné:

Hvad under då om Linné under en sådan årstid öfvertänkte de blomstringsformer, som han under sommaren med så mycken förtjusning betraktat, (hvaraf sexualsystem-

met blef en följd), om, under så ytterligt motsatta årstiders beskaffenhet, ömsom den lifligaste natur och bästa ordning ingick i dess sinne; om han blef å ena sidan lika ytterligt naturlig, och å andra sidan lika ytterligt konstmässig, som våra årstider.¹¹

Sommaren är således naturens tid, vintern konstens, och, konstaterar Wahlenberg, Linné liksom hans vetenskap är ett utmärkt foster av fäderneslandets natur.

Dessa karaktärsdrag hos nordiska män, kännetecknade av motsatser, grundade i den våldsamma kontrasten mellan våra somrar och vintrar, har kanske inte fallit lyckligt ut för alla, menar Wahlenberg. Det fordras snille för att kunna förena högsta konst med högsta naturlighet. Hos Linné svävade snillet över både den ”ytterligt stora naturligheten” och den ”lika ytterliga konstmässigheten”.¹² Han kunde dröja vid båda ytterligheterna och kunde också vid behov förena dem på ett fulländat sätt. Och han kunde inte avvara denna kontrast i sitt väsen. Därför fann han sig inte tillrätta utomlands (Hollandstiden, får man anta), där motsatserna inte på samma sätt som här hade sin grund och motsvarighet i naturen.

Den Wahlenbergiska kontrasten mellan natur och konst, sträcker sig ganska självfallet även till den mer inskränkta geografiska platsen för Linnés levnad. Hans första ålder omslöt helt av natur borta i en enslig skogsbygd. Det gav hans sinne för naturen ”och i allmänhet hans sinnliga naturlighet en högsta utbildning i en ålder då förståndet ännu icke bemäktigat sig her-ravälde öfver känslan.”¹³ I ett tillägg åskådliggör Wahlenberg detta inflytande mer utförligt och karaktéristiskt.

En ensligt skön belägenhet i en backig trakt, genomskuren af många vattendrag och beklädd med liflig björkskog, denna den höga nordens gladaste trädsort, utmärker det lilla Comminister-bostället Råshult bredvid Stenbrohult i Småland.¹⁴

Samtidigt är området högt beläget och kargt av närmast norrländsk beskaffenhet ”utan särdeles intryck af den odling, som på slättbygder så mycket förändrar naturen”. Och här, i denna kombination av torftig odling – den obetydliga form av mänsklig konstmässighet som barnet Linné kunde erfara i kombination med en inbjudande natur – kommer lokalens mentala inverkan till synes:

Den torftighet som här tryckte Linnés första ålder, tyckes på sitt sätt hafva bidragit att äfven trycka honom intill denna natur, att förena dess [: Linnés] lifliga sinnen med densamma, och således hos honom utveckla den naturliga sinnlighet, som så

mycket närer inbildningskraften, hvarigenom den kan blifva en källa till de största egenskaper. Det var således en hufvudsaklig grund till den stora naturforskarens egenskaper, som här lades af naturen och för naturen; och kanske kan man anse för en lycka, att den så litet stördes af för tidig lärdom eller sådan bildning, som blef mera främmande för dess framtida bestämmeelse.¹⁵

Mot skollärdomens konstmässighet tycks således naturen ha gjort honom ganska immun. Wahlenberg fortsätter: ”De obehagligheter, som han vid scholan fick vidkännas, och som blifvit i visst afseende allt för mycket betraktade, anse vi såsom ett bevis på dess starka inre kallelse och att naturen redan uteslutande tillägnat sig honom”.¹⁶

Från denna natur flyttade han vid mognare ålder till sätet för högsta konst i vårt land, vetenskapens huvudstad Uppsala, där också själva den annorlunda naturen gav åt hans sinne den rätta balansen.

Dessa stolta, mera till sin naturbetäckning än sin höjd nästan alpestriska eller fjelllika backar, som höja sig öfver den forna Fyrisvall, den fruktbareaste, vidsträcktaste och tillika namnkunnigaste slätt i öfre Sverige, der Odens aska gömmes bredvid Gustaf Wasas soft, gifva de icke en hög utsigt öfver både staten, historien och naturen, som lyfter tanken, lifvar modet och eldar till allt stort och ädelt?¹⁷

Där fick Linné sin rätta riktning och mognad. ”I sanning”, utropar Wahlenberg, ”synes Fäderneslandet icke kunnat valt någon tjenligare plats för att från naturens sköte, från dess skogsbygder, emottaga sina unga söner, och väcka deras förmögenheter till Fäderneslandets gagn”.¹⁸ Han utvecklar detta i ännu ett förklarande tillägg.¹⁹ Den utmärkta sandås som sträcker sig genom Uppsala hör förvisso inte till Sveriges högsta berg, men genom att den ensam behärskar ett landskap som i övrigt består av skog och en mycket mäktig slätt, uppstår en livligare kontrast än i ett högländ där den ena bergssträckningen förtar verkan av den andra. ”Det utmärkta i Upsalas läge”, framhåller han, ”märkes bäst då man hastigt dit utkommer från skogsbygder; den är en slättlands belägenhet så utmärkt, att få länder torde äga en dylik”. När så ynglingen här kan finna sydliga växtarter som knappt uppträder i Skåne blandade med ”halft alpestriska växter”, så erfår botanisten mer än andra denna kontrast, och detta är en följd av den närmare förening med hela naturen som han sättes i genom sin vetenskap (som universitetet erbjuder honom, torde Wahlenberg underförstå). Han tillägger att han tycker sig ha märkt

att luften uti skogsbygder är mindre retande, dels genom sin [mindre?] torrhet, dels derigenom att den är i mindre rörelse, och således låter det vegetativa lifvet med sin saftighet och plastik mera utbilda sig, hvilket bäst behöfves i barnåldern; då deremot luften på sådana slättlandsbackar, som Upsalas, är både torrare och mera i rörelse, hvarigenom den blir mera retande och tjenlig att sätta sensuella lifvet i verksamhet, hvilket kommer bättre till pass i ynglingaåren, sedan kroppen förut fått nog stadga sig. Det tyckes vara en sådan omvexling af skogsbygder och slättland, som har sin charateristiska verkan på invånarne; och att denna ömsesidiga verkan är väl afpassad i anseende till Upsala och dess bestämelse som Lärosäte, synes vara ögonskenligt.²⁰

Blir då staden Uppsala, konstens högborg, ett säte för naturen? Ja, här blir lärdomsstaden en förening av natur och konst, alldeles som Råshult med sina åkrar å ena sidan och sin skog å den andra så ändamålsenligt varit det i Linnés barndom, om än på en annan andlig nivå.

Wahlenberg tar det för honom ovanliga greppet att hänvisa till en stor filosof, kollegan i Uppsala, Erik Gustaf Geijer i hans prisskrift om inbillningskraften. Han instämmer till fullo i dennes sats att omdömet inget annat är än "inbildningskraften i begreppets tjänst".²¹ "Inbildningskraft" tycks i det här fallet vara liktydigt med vad vi numera kallar fantasiförmåga. I vanliga fall, säger Wahlenberg, anses den duga enbart till att dikta. Men den har sin roll också i vetenskapen. Här kommer åter nyckelbegreppen natur och konst i hans blickfält, om än på ett långsökt eller åtminstone intrikat sätt. Systematikerns uppgift är att avgöra likheter och skillnader, att urskilja de väsentliga och bortse från de oväsentliga. Skulle man bara sitta och mäta de naturalster man har under systematisering, så skulle man finna dem oändligt olika. Med inbillningens hjälp, rätt använd, kan agnarna skiljas från vetet. Från den enskilda växtindividen kan forskaren med denna metod komma till begreppet, se, exempelvis, att det lätt ankomna exemplar han har framför sig är just av arten vitsippa och ingen annan art. Eller, mer relevant i systematiska sammanhang, se att vitsippan och riddarsporren är mer besläktade inbördes än med gulsporren (mina exempel). Wahlenberg beskriver hur denna "inbildningsprocess" går till:

Huru måste icke forskaren, för att förallmänliga formerna eller för att komma till de allmänna begrepp, som fordras för ett system, beständigt föreställa sig nya och mellanliggande, afväga deras betydelse mot hvarandra, och mäta deras inflytelse på hvarandra? Genom hvilken kraft skall denna inom förståndet föregående behandling af bilder ske, om icke genom inbildningskraften, sjelfva den förmåga, som har till föremål att skapa bilder?²²

Man kan tycka att sinnenas omedelbara uppfattning av formernas mångfald och den därav uppkommande förvirringen, skulle motsvara naturens egen sanning. Då skulle inbillningskraften snarast framstå som tillhörig konstens sfär. Men så ser inte Wahlenberg på inbillningen. Väsentligen blir den för honom ett naturens förhållningssätt. Linné, säger han, ”hämtade naturens lif” och meddelade det åt sina skrifter.²³ Och han utvecklar detta närmare.

Denna inbillningskraft står nämligen enligt Wahlenberg i nära samband med *sinnligheten*, en förfinad sinnlighet, som tillkommer människor av Linnés resning. Med den förfinade sinnlighetens hjälp, menar han, uppfattar man naturens inre liv, och som vi sett i det föregående, det är detta inre liv som är det djupast naturliga. Linné ”insög naturens lif genom ögonen; hvarigenom han sattes med naturen i den närmaste beröring”. Här erinras man om vad Wahlenberg har att säga om betydelsen av Linnés landskapsresor. Hade han enbart lärt känna växtriket ”lösryckt från jorden i Cabinetter, eller flyttad från sitt ursprungliga ställe in i trädgårdar”, så hade han uppenbarligen blivit beroende av något konstlat, men när han genom resorna kunde förena detta (i och för sig nödvändiga) kammar- och trädgårdsstudium med resornas upplevelser av ”det ännu vilda, ursprungliga förhållandet”, så gav honom ”Fäderneslandets lefvande, fria natur” den grund som hela hans system kunde uppföras på.²⁴

Naturen har alltså en så att säga kunskapsöverförande roll till vetenskapen med denna sinnlighets hjälp. Men naturen når fram till oss genom samma sinnlighet också på ett annat viktigt sätt: genom att positivt påverka känslan. Linné hade ett innerligt behov av att njuta naturen, ja, säger Wahlenberg med en överraskande och samtidigt träffande formulering: han var en naturens vällusting! Han hade

en hunger, som behöfde att släckas med densamma [näml. naturen]; och detta var dess i yngre åren brukade valspråk: tantus amor florum (så mycken kärlek till blomstren), dessa naturens alster, som mest omedelbart emottaga det himmelska ljuset och lifvet, för att meddela det åt fullkomligare varelser, tills den högsta fullkomlighet hunnits.²⁵

Är det, frågar sig Wahlenberg, icke denna i sinnena bottnande naturkärlek som ger näring åt de ädlaste krafter, som ger ungdomen en stor del av deras förmögenheter och ger vilden själskrafter som den bildade borde avundas honom? Och han sammanfattar detta dubbla naturinflytande (på förstånd och på känsla): det är detta begär som ”sätter begreppets [konstens]

värld i sammanhang med det organiska, som gör att det förra icke förstör det sednare, och som åstadkommer en både fysisk och moralisk hälsa”.²⁶ Linné ägde denna lust inte bara i ungdomen utan livet igenom.

Nu närmar sig Wahlenberg en vetenskapsuppfattning som väl aldrig sedan romantikens tid fått en teoretisk grundläggning (möjligt undantag Bergson) utan snarare lagts till grund för negativ kritik från anhängare av de rådande vetenskapsidealerna. Ändå bygger den på erfarenheter som många forskare delar. Det gäller intuitionens roll i den vetenskapliga processen. Linnés sinnligt baserade kärlek till naturen ledde honom, tycks Wahlenberg mena, till att han begåvades med insikter som de kallsinnade aldrig kan omfatta. Han ”intogs i naturens sköte” (det är nästan som om naturen älskade och omhuldade Linné lika mycket som Linné naturen) och fick härigenom ”veta dess hemligaste lif.” Och Wahlenberg fortsätter:

Detta gaf hans insigter ett grundfäste; och han öfversåg naturen icke blott från en hög synpunkt [konstens?], utan kände densamma tillika genom dess innerligaste förhållanden. Och huru vet man icke att de största sanningar ofta sökas förgäfvets högst upp i begreppets [konstens] värld, utan måste anas lägst ned i känslans [naturens] områden. Så trodde Linné i sjelfva verket, och vi finna honom ofta tala om känsla af en sanning, om aning deraf, på ett sätt, som för många syntes antingen tillgjordt eller svärmande, men hos honom var högst naturligt.²⁷

Dessa ord för tankarna inte enbart till Gunnar Ekelöfs berömda diktrader om att ”gå den undre och inre vägen” – han talar ju i *Färjesång* om mänsklig gemenskap, Wahlenberg om förtrolighet med naturen, utan – mera i linje med Wahlenbergs allmänna inriktning på naturstudiet – till en yngre samtida botanist som Elias Fries och hans Linnébild. ”Hos egentliga natursnillen, såsom Linné, ligger alltid något högre profetiskt, som samtiden ej fattar; en inre utsäglig känsla af det rätta, som undfaller mängden och derföre anses för nyck och inconsequens, men afhåller dem från den ytterlighet, som är oskiljaktig från allt blindt fasthängande vid abstracta principer i concreta frågor.”²⁸

Av Wahlenbergs framställning blir det klart att naturen är ett starkare värdeladdat begrepp än konsten. För några ögonblick kan han dock låta det konstmässiga hos Linné få visa sina ljusa sidor, blandat förstås med det naturliga. För Wahlenberg är det konstmässiga tätt förknippat med det mänskliga – det följer av konstens väsen. Hos Linné möter en varm medmänsklighet, menar han, särskilt i mötet med ”naturliga” människor. Vad han mer preciserat menar med sådana förblir oklart, men en innebörd

tycks vara människor som kan lära sig något av Linné om naturen utan att själva ha akademisk skolning. Ty Linnés människokärlek ser han manifesterad i mästarens skrifter på svenska. Wahlenberg beskriver honom, utan att använda ordet, som en god popularisator med förmåga ”att i vetenskapen lämpa allt, som sådant medgaf efter allmännare mensklige förmögenheter att emottaga kunskap”. Det passade honom med hans ”ringa fallenhet för en äfventyrlig tankespänning, som en större allmänhet så litet kan efterfölja; hans benägenhet att fast mera meddela ljus, reda, ordna, gifva klara bilder, lättfattliga uttryck, lätta och väljudande namn.” Här är det uppenbarligen Linnés konst som kommer till tals, men också denna stora konst förenade Linné med natur, ty ”då allt detta skedde med hjertats deltagande, så blef det desto naturligare, desto mera intagande.” Som populär lärare har hans like inte funnits i naturvetenskapen.²⁹

Wahlenberg fruktar att dessa medgivanden åt det veka hjärtat kunde få den fåkunnige att tro, att Linnés karaktär saknade fasthet. Men återigen möter oss i hans karaktär denna förening av motsatser: mot vekheten står en inre kraft, som i kritiska stunder gör honom häftig, men samtidigt tillåter honom att upprätthålla disciplinen i den vetenskap där han blivit självhärs-kare. Och att han bringat denna ordning åt naturalhistorien var återigen för mänsklighetens skull.³⁰ Där framträder likheten med den store härskare som hans stoft nu delar rum med:

Jag tycker mig uti allt detta se Linnés likhet med vår store Reformations Konung, och jag prisar svenska naturen, som ger ämne till sådana jemförelser. Då jag ser Gustaf Wasas och Linnés stoft inom Fäderneslandets härligaste tempel, utropar jag med tillförsigt om svenska naturen, hvad Romaren sade om naturen i det hela; ingenting är att anse otroligt om henne! och verlden skall icke kunna jäfva detta. Eller hvarest finnas tvänne sådana stoft bredvid hvarandra annorstädes?³¹

Med kraft avvisar han det mesta av det klander som småaktiga kritiker påbördat Linné. Hans påstådda pedanteri var ordningssinne, hans aningar om naturlig släktskap ses som svärmeri, hans känslighet blir vekhet, hans sinne för former materialism, hans sparsamhet ses som egennyttia, fast allt detta negativa bara är ofrånkomliga baksidor av förträffliga egenskaper. Något som Wahlenberg kallar Linnés ”vågsatser” medges dock vara fläckar på hans sköld – det torde gälla den åldrade mästarens spekulationer. Men, påminner Wahlenberg, också solen har sina fläckar.

Linnés lärargärning fann Wahlenberg ligga i klass med mästarens övriga förträffligheter. Att i skrift göra naturen vetenskaplig rättvisa är i det

närmaste omöjligt – och Wahlenberg tänker väl här inte bara på det tvådimensionella pappersarket med de nästan endimensionella ordraderna utan också på frånvaron av omedelbar åskådning. Därför blev Linnés muntliga undervisning så avgörande genom sin livlighet och sitt inkännande i naturföremålen, liksom genom att den förenades med demonstrationer av naturalhistoriska samlingar, trädgården och ute i fält under herbationer. Här förenades alltså på ett påtagligt sätt själva naturen med Linnés undervisningskonst.³²

Linnés dubbla och samtidigt helgjutna karaktär avspeglas för Wahlenberg i hans skrivsätt, särskilt i de svenska arbetena. (Det är tänkvärt att Wahlenberg knappast läst dagboken från Lapplandsresan, som ännu inte utgivits i sin svenska språkdräkt, och som handskrift låg i förvar hos Linnaean Society i London). Wahlenberg ser hur denna karaktär både ger sig tillkänna i ”den höga ordnande andan” (alltså närmast konsten) som man finner i inledningen till *Museum Adolphi Friderici*, och i bildrikedomen, som var en följd av hans livliga inbillningskraft (natur) i tillägnet till Lovisa Ulrikas museum. Naturkänslan och öppenheten – vi skulle säga frispråkigheten – kan förnimmas i hans resor och brev till vännerna. Pryd var han enligt Wahlenberg uppenbarligen inte: ”Det tillhörde honom att visa naturen oslöjad”.³³

Det är självklart för botanisten Wahlenberg att den centrala vetenskapen för Linné alltid var botaniken, ”den mest blomstrande naturens vetenskap”.³⁴ Det är växternas totala beroende av den icke-organiska naturen som lett till att de krävt särskilt starka systematiska insatser – deras släktskapsrelationer är fördolda, eftersom de inte som djuren har sin livskraft så frigjord från materien att de kan utbilda sig ”alltmera efter egen art”.³⁵ Wahlenberg tycks här antyda en orsak varför växtsystemet kräver mer inslag av konst än djursystemet, där släktskapsförbindelserna enligt honom är mycket mer uppenbara. Det blir inte mer än en antydning men det ger honom en orsak till att Linnés sexualsystem förblir orubbligt under det att zoologin, allteftersom den undersöks alltmer också alltmer måste avlägsna sig från Linnés djursystematik. Ändå är ”hela naturens anordning” framfödd ur botaniken, eftersom den framtingat denna förening av natur och konst som var Linnés ojämförliga styrka.

En konst som Linné enligt Wahlenbergs mening bringade nära naturen var läkekonsten. Botanikens anknytning till medicinen var överhuvudtaget en ordning som Wahlenberg ömmade för med sedvanlig absolutistisk halsstarrighet. Vad Linné insåg var att svenska folkets sjukdomar bäst botades med inhemska läkemedel och då givetvis i första hand örter.

Det var hans innerliga förhållande till naturen som givit honom denna insikt, och den fick en stark impuls av hans egen upptäckt av smultronens undergörande verkan på hans podager. ”Dessa bären”, framhåller Wahlenberg, ”som ingenstades förekomma så välluktande som i Rikets nordligare och mera upphöjda skogsprovinser, der det beständiga sommarljuset öfverflödar, äro der kända för en särdeles sympathisk verkan.” Och Wahlenberg lanserar en egen förklaring till denna verkan: ”Man vet att många blifva illamående af deras blotta lukt; hvarföre då icke andra på ett särskildt sätt friska af deras verkan? Känslighet är ett villkor för snillet; hvarföre icke äfven ett särskilt slags känslighet för ett så särskildt snille som Linnés?”³⁶

Av samma grunder finner Wahlenberg att det ligger en skön tanke bakom de svenska läkarnas symbol, linnean (den på medicinalstyrelsens uniform?), torrvärkens eller reumatismens botemedel, som Linné hade utrönt av allmog i norr. Kopplingen till Linné har särdeles tydligt givit oss anvisning på detta ”landets mest behöfliga läkedom”.³⁷ Här blir Wahlenberg lyrisk, nästan utsvävande och beskriver betagen linneans mest genuina livsmiljö:

Jag har tillbragt mången ljus sommarnatt i den högre nordens härliga furu-skogar, beundrande dessa raka stammar, hvilka liksom pelare, lyfta sina skyhöga toppar mot himlen, för att till jorden nedhämta solens yttersta, nattliga strålar. Hvilken tjusning att se dessa strålkransade toppar nattetiden qvarhålla det mildrade dagsljuset och tillika höra luftens sångare, talltrastarna, hvilka följa det nattliga ljuset till dessa den lefvande naturens högsta tempelspetsar, för att der utgjuta sina klara, ljudande toner uti ljusets rymder öfver den undervarande, blott jemförelsevis märkliga, nattens skymning.

Efter detta mäktiga preludium sätter Wahlenberg linnean på dess rätta plats:

Och – för att intet må fattas i sinnenas tjusning – hvilken okänd vällukt sprider sig icke af den omkring dessa himlapelares fästen vid jorden rankande Linnaean, såsom en jordens renande rökelse ur skuggan uppstigande mot solens nattliga strålar till högtidens fullkomnande.³⁸

I denna hälsobringande miljö bodde det folk som upphöjde Gustav Vasa till konung. Och hur linnean kan bota torrvärk får sin naturliga förklaring i den redan återopade kontrasten mellan våra ljuvliga somrar och hårdande vintrar. Det är dessa vintrar som givit folket dess utomordentliga stadga, men till slut också lemmarnas stelhet. Linnean från den soliga sommaren

har samlat all den kraft som fordras för att åter mjuka upp det förstelnade. Så blev i sin linneanska form medicinen, läkekonsten, ännu en samman- smältning av konst och natur. Och därmed underströks också det täta för- hållandet mellan den mänskliga tillvaron och naturen. Det ligger nära till hands att föreställa sig, att för Wahlenberg själva motsatsen mellan de båda poler han uppehållit sig vid var en egenskap hos själva naturen, så att det i grunden inte kunde finnas någon konflikt mellan dem som inte samtidigt var ett samspel. Det vore i så fall helt i linje med den dynamistiska enhetssyn som tidens romantiker företrädde.

Noter

¹ Sten Lindroth, "Linnéforskning under två- hundra år", *Kungl. Vetenskapssamf. i Uppsala års- bok* 9–10 (Uppsala, 1965–1966); Olle Franzén, "Hur Linnébilden formades (1778–1850)", *SLÅ* 1963; Hans Krook, "De två senfödda lin- neanerna", *SLÅ* 1986–1987.

² Se t.ex. Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Lychnosbibliotek 17:3 (Uppsala, 1969), 222 f.

³ Göran Wahlenberg, "Linné och hans veten- skap. Ett bidrag till fäderneslandets vetenskaps- historia", *Svea* V (1822), 79.

⁴ Wahlenberg, 76 f.

⁵ Wahlenberg, 82.

⁶ Wahlenberg, 88.

⁷ Wahlenberg, 89.

⁸ Wahlenberg, 98.

⁹ Wahlenberg, 90.

¹⁰ Wahlenberg, 91.

¹¹ Wahlenberg, 91.

¹² Wahlenberg, 94.

¹³ Wahlenberg, 93.

¹⁴ Wahlenberg, 121.

¹⁵ Wahlenberg, 121 f.

¹⁶ Wahlenberg, 122.

¹⁷ Wahlenberg, 93.

¹⁸ Wahlenberg, 93 f.

¹⁹ Wahlenberg, 125.

²⁰ Wahlenberg, 125 f.

²¹ Wahlenberg, 95; Erik Gustav Geijer, "Svar på Svenska Akademiens prisfråga år 1810: Vilka fördelar kunna vid människans moraliska upp- fostran dragas av deras inbillningsgåva" ..., *Sam- lade skrifter*, ny ökad uppl., första delen (Stock- holm, 1923), 94.

²² Wahlenberg, 95.

²³ Wahlenberg, 96.

²⁴ Wahlenberg, 110 f.

²⁵ Wahlenberg, 96.

²⁶ Wahlenberg, 97.

²⁷ Wahlenberg, 97.

²⁸ Elias Fries, "Några ord öfver slägt- och artbe- greppen inom växtriket", *Botaniska utflygter* II (Stockholm, 1852), 198 f.

²⁹ Wahlenberg, 98 f.

³⁰ Wahlenberg, 100.

³¹ Wahlenberg, 100 f.; Citatet från Plinius.

³² Wahlenberg, 105.

³³ Wahlenberg, 101.

³⁴ Wahlenberg, 106.

³⁵ Wahlenberg, 106.

³⁶ Wahlenberg, 129.

³⁷ Wahlenberg, 108 f.

³⁸ Wahlenberg, 109.

Summary:

Art and nature in Göran Wahlenberg's picture of Linnaeus

By Gunnar Eriksson

Göran (Georg) Wahlenberg (1780–1851), a Swedish botanist among the pioneers of plant geography was a devote admirer of Linnaeus, unwilling to depart in the least detail from the taxonomic principles of the master. In 1822 he published an essay dealing with the life and opinions of Linnaeus: "Linnaeus and his science" in *Svea*, a literary calendar edited by the leading Swedish romanticists. The contrast of the concepts of "art" and "nature" and eventually their conjunction is a leading theme of his essay.

Wahlenberg's focus lies heavily on the problem of a natural plant system. The dream of Linnaeus had been to construct such a one ever since he understood that his sexual taxonomy to a great deal was artificial. He had succeeded in forming some "natural orders" (roughly corresponding to modern families) but could never find the connections between them and the principles governing their mutual relationship. Now Wahlenberg defended the sexual system without the further amendment of it made by some of Linnaeus' pupils. A natural system could only exist in the mind of God—its realization in scientific language being as impossible as the squaring of the circle.

Art and nature according to Wahlenberg are intimately connected to the personality of Linnaeus and hence to the character of his scientific achievement. They have formed him from his childhood and ever since. As a child in a remote corner of a Swedish province dominated by forests he was strongly influenced from nature, although the small cultivated farming lands already gave him an injection of culture. His school years, culminating in university studies in Uppsala successively introduced the necessary artfulness without letting him forget nature. The topography of the university town, situated at the edge of a mighty plain that in its turn was surrounded by deep forests, was ideal for his harmonic development, and the high sandy ridge dominating the western part of the town reminded Wahlenberg of the wild mountains of the North (nature) at the same time as it offered grandiose panoramas, letting the young student feel the sense of necessary generalizations, the noble outcome of art. In these favourable surroundings he could absorb the academic knowledge (art) without losing his sense of nature.

Linnaeus according to Wahlenberg was in his private life as well as in his teaching and research at the same time mild and a man of principle. This seems also to be an outcome of the interplay of art and nature. These two concepts are for him in the person of Linnaeus interrelated in a dynamic way. Although Wahlenberg is not known for sympathising with the German-influenced romanticism of his native country the kind of polarity that art and nature represent for him strongly reminds of the romanticist philosophy of his times.

Författarens adress:

Prof. emer. Gunnar Eriksson, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Box 629, 751 26 Uppsala. E-post: gesvind@tele2.se

INGVAR SVANBERG

Swedish cetology in the early seventeenth century

Professor Sigfrid Aron Forsius' descriptions of whales

Although historiography usually is a very anthropocentric endeavour, we must remember that the relationship between human beings and animals is a vital part of cultural history. We cannot understand history without exploring how animals influence various human groups and vice-versa. It is therefore an important task for ethnobiological research to record every biocultural domain that develops in the reciprocal relationships between human cultures and the natural world.¹ The activity context between human beings and cetaceans is a rewarding topic to study. Large whales seem always to have had a certain excitement for human beings. These impressive animals have been a source of wonder to humans, and give rise to a variety of reactions.²

Unlike the situation in the West Nordic region—Norway, Faroe Islands and Iceland—whales have played an insignificant role in the economy of Sweden. Only a very modest whale fishery took place in the mid-eighteenth and late nineteenth centuries. In the West Nordic countries, on the other hand, large marine mammals have until recently been important for the sustenance of the coastal and island settlers.³ In the Faroes, the hunt for long-finned pilot whales (*Globicephala melas*) is still an integral part of local culture and the inhabitants (at least the men) often claim that *grindadráp* makes them feel Faroese. It is an ancient hunting culture and the hunt is basically still conducted in the same way as has been done for centuries. A few other small whale species are hunted as well in the Faroe Islands. The whale hunt is for household purposes only, not the kind of commercial whale hunt that has been conducted in Iceland and Norway.⁴ Nevertheless, whale hunting is still of great symbolic importance in Iceland and Norway. Nowadays minke whales (*Balaenoptera acutorostrata*) are hunted in these countries. Norway has a quota of 670 minke whales per year. In October 2006, the Icelandic Minister of Fisheries decided to take up commercial

hunting again (sustainable whaling) and the local quota was allowed to be 30 minke whales during the fishing year 2006/2007 which ended on August 31 2007. However, he also permitted the taking of nine fin whales (*Balaenoptera physalus*) as well. But in late August 2007 he decided not to continue any further for the time being, so no catch limits were issued for the fishing year 2007/2008.⁵

Whales along the Swedish coast

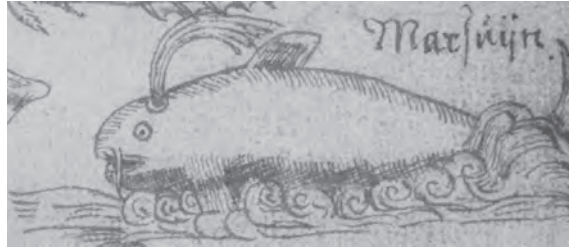
Sweden does not have any tradition of hunting large whales, and they are also only occasional visitors to Swedish waters. The only cetacean species that is regularly found and also reproduce in Swedish waters is the small harbour porpoise (*Phocoena phocoena*). It has locally been known under folk names such as *nisa*, *marvin*, *marso* and *marsugga*, but also as *tumlare*.⁶

The harbour porpoise was earlier also a subject for hunting in Sweden. Especially along the coasts of the southern province Skåne, they were taken with nets during their autumn migration. The porpoise was utilized almost entirely for its blubber. The fat was made into lamp oil, which was very much in demand for the open oil lamps used among the peasantry along the southern coasts, but the whale oil was also used for smearing boots. The skin was not utilized, and the meat was only given to pigs as fodder. Carl Linnaeus regarded the harbour porpoise as an underexploited biological resource in Sweden.⁷

Whale taxonomy

Besides the harbour porpoise, other whale species were more irregular visitors to the Swedish coasts. According to my own investigations around twenty various whale species have visited or stranded along the Swedish coast. Many strandings have been recorded prior to 1900. Most whale sightings were in Bohuslän, but also in Halland and Skåne, and temporarily also in other coastal provinces.⁸ It is therefore not surprising that genuine local folk names in Swedish are few for other taxa among the cetaceans. Perhaps *sillförsare* ‘herring-driver’—recorded for the first time in 1784—for fin whale is a traditional denomination for the species, given to it by fishermen in Bohuslän because it was believed to chase the herring shoals towards the

Harbour porpoise (*Phocoena phocoena*). From Forsius, *Physica* (1611).

coasts in earlier times. Similar folk names are known in other Scandinavian languages as well and cover other rorqual whales such as sei whale (*Balaenopteridae borealis*) and minke whale, confer Icelandic *sildreki*, Norwegian *sildehval* and Faroese *sildreki*.⁹ For comparison it can be mentioned that in the west Nordic areas there are elaborated folk whale taxonomies recorded already in the Norwegian *Konungsskuggsjá* 'King's Mirror' from the mid-thirteenth century, in Icelandic whale *pulurs* in Snorre Sturlasson's *Edda*, in the late-medieval *Fiskakvæði* from the Faroe Islands, by Peder Claussøn Friis from Norway in the end of the sixteenth century, as well as by Jón Guðmundsson from mid-seventeenth century Iceland.¹⁰

How did the Swedish and other Scandinavian peasants view the whales' systematic domicile in the folk biology? We actually do not know anything about that. In the literature a learned tradition known already by Pliny the Elder was passed down that the whales were fishes or monster fishes, not mammals. Swedish authors also held the same view until the early eighteenth century, including, at first, Carl Linnaeus. He considered the whales to be fish, and it was probably first after he saw a wash drawing of a bottlenose whale cow (*Hyperoodon ampullatus*) with its calf that had stranded on the southern Norway coast in 1749 that he changed his mind. The drawing possibly convinced him to move the whales to the mammals section in the tenth edition of *Systema naturae*, published in 1758.¹¹

Stranded whales

Large whales are stranded almost yearly in Bohuslän and occasionally elsewhere along the Swedish west coast. However, some larger cetaceans have stranded also along the coasts of the Baltic Sea. The most remarkable stranding, which has had an impact for centuries, is probably the right whale (*Eu-*

balaena glacialis) that stranded in the bay Edeboviken, northern Uppland, in 1489. It is mentioned in the diary of the Franciscan Monastery (Gråbrödraklostret), but also in other sources. A rhyming chronicle from around 1500 writes that “it was a great wonder, the peasants chopped him to pieces” and Johannes Messenius later mentioned that “it tasted good to the [peasants]”. Obviously the inhabitants took the opportunity to utilize the meat from the stranded whale as food. The bones were sold to other areas.¹²

Stranding and sightings of large cetaceans have sometimes been regarded as a bad omen. It was such a remarkable event that it was recorded thus in the chronicles. The vicar Petrus Magni noted in the church records on 15 August 1605 that three whales were sighted in the Kalmar strait on the east coast. In 12 November 1709 what is believed to be a gray whale (*Eschrichtius robustus*) stranded in Ystad. It is found on an illustrated broad sheet—though not especially realistically presented—and was seen as a sign for a coming time of unrest. The vicar in Sankta Clara church in Stockholm, Simon Isogaeus, pointed out in a book 1714: “When whales are sighted in these waters where they are usually not seen,” this is regarded as “evil portents”. A sperm whale (*Physeter macrocephalus*) stranded on Stora Överön in Bohuslän in 1718 just before King Charles XII was killed, something that archiater Carl Alstrin noted in his diary.¹³

However, along the Swedish west coasts, stranded larger cetaceans were sufficiently common to be seen only as a supply of raw material that should be taken advantage of. The peasants along the coasts of Bohuslän and Halland therefore used the flippers for food, the blubber for whale oil, the vertebrae as chairs and for chopping blocks, the ribs for footbridges, and the jawbones were used as gateposts and arches.¹⁴

Whale Knowledge in the Swedish Inland

While Swedish coastal dwellers, at least along the west coast, maintained a realistic view of whales, they remained strange and rather mythical creatures for most other people in Sweden during the sixteenth and seventeenth centuries. There were a number of scientific books available on the subject at the time though. For instance, Archbishop Olaus Magnus’ famous book—written in exile—the *Historia de gentibus septentrionalibus* from 1555 was known only to a tiny learned elite in Sweden. Olaus Magnus was obviously very interested in the nature of whales, and he dedicates seventeen out of nearly fifty

chapters to whales in part 21 dealing with *de piscibus monstrosis* (monstrous fishes). It was a fascinating topic for his contemporary readers.¹⁵

For the average person, whales were viewed as mythical. In many churches whalebones were displayed as relics of giants that had inhabited the Earth before the Deluge. Bones from the above mentioned stranded northern right whale (*Eubalaena glacialis*) in northern Uppland from 1489 were for instance distributed to several churches and were still kept there in the seventeenth century. Also sub-fossil whalebones, found when digging in the fields, were placed in several churches in the middle and southern parts of Sweden. The oldest records are two sub-fossil bones mentioned from Skåne in the sixteenth century: a rib in Herrevad's abbey church and a circa 188 centimetres long rib in Kviinge church in 1598.¹⁶

Director-General of the National Heritage Board Johannes Bureus listed in the year 1600 some whale bones kept in Swedish churches: a giant rib in Skärkind's church; a rib in Lagga church in Uppland; another rib in Lunda church, also in Uppland; and a shoulder blade in the Franciscan monastery in Stockholm. From 1633 we have the oldest record for the whale bones found in the Visby Cathedral: "Between King Harald Hilletand [Haraldus III] in Denmark, and King Ring in Sweden, was a great war in A.D. 326, in which war is mentioned maid Wissna, said to have been second lieutenant, and she got one of her hands cut off by Starkodder [a mythical hero] and this maids bone is said to be the ones that are in the Our Lady's Church in Visby". Other whalebones are mentioned in church inventories from the 1660s, 1670s and 1680s.¹⁷

Most of the bones known from church inventories made in the seventeenth century are nowadays lost, although some are still preserved: the rib, probably of a sub-fossil killer whale (*Orcinus orca*) in a grave chapel north of Skärkind's church, Östergötland, is still kept there; a vertebra and other bones from a sperm whale (*Physeter macrocephalus*) in Visby Cathedral are in the collection of Gotland's Museum; vertebrae and ribs from the right whale that stranded in Edebo Bay in 1489 are still in Edebo church, Lunda church and Riala church in Uppland. Sub-fossil vertebrae, rib fragments and a shoulder blade from a Swedenborg's whale (*Eubalaena swedenborgii*, most probably identical with a right whale), found in a creek in 1705 and probably kept for a while in Skara Cathedral 1705–1710 are nowadays in the collections of the Palaeontology Section of Museum of Evolution, Uppsala University; a sub-fossil rib of a bottlenose whale (*Hyperoodon ampullatus*), mentioned for the first time in 1740, is, according to a letter from Reverend

The Rib from Lunda church in Uppland. Photo: Ingvar Svanberg.

Ebbe Kindblom, still kept in church's sacristy. There is also a tusk from a narwhal (*Monodon monoceros*) in a lamp crown in the Brahe Church on Visingsö. Whalebones exhibited in churches, town halls and other public places is known from elsewhere in Europe.¹⁸

Also many scholars still thought that these bones were relics from giants. It was only in the early eighteenth century when Olof Rudbeck (1698), Christopher Polhem (1712), and Emanuel Swedenborg (1719) began to doubt their giant origins and instead argued that the relics were whalebones. This was also confirmed by Carl Linnaeus who had the opportunity to examine bones in a couple of churches. When he visited the Cathedral in Visby in June 1741, he concluded that the “giant bones, exhibited in the Cathedral as wonders are really whale bones”.¹⁹

Whales in a Swedish manuscript from 1611

This long background description about Swedish whale knowledge and whale lore is given as a prelude for a discussion about cetaceans described in an early

seventeenth century manuscript from 1611 about Swedish natural history.²⁰ In the manuscript we find a chapter "about various kinds of sea animals". It gives us interesting insights into the scientific knowledge about whales in Sweden at that time. The manuscript also contains a couple of illustrations of small whales, such as a harbour porpoise, a killer whale and an unidentified large whale. The last illustration is obviously based on Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555). The same whale is also to be found on the map *Carta Marina* from 1539. Other illustrations seem to be taken from Konrad Gesner's *Fischbuch* (1575). The harbour porpoise was classified as a fish. The author gives a brief description about the porpoise, its names and that its behaviour can be regarded as a sign for forthcoming storm.²¹

The large whales are treated together with other sea animals, like sea snake, sirens, sea cow and sea horse, as well as the walrus. According to the manuscript there are four kinds of Cete or Balaena, that is whales: *trollhuaal*, *skaalhuaal*, *suartehuaal* and *fiskehuaal*. None of these names can be recognized with taxa known nowadays that have scientific references. It is therefore not easy to identify any of these whales. We do not know for sure if they refer to certain folk taxa known by the Swedes or other Scandinavians at that time, or if they are more or less mythical creatures.

To understand the seafarers' way of classifying and naming whales one must understand that they did not strive for unambiguity, which is the aim of modern systematics. This was never intended in pre-modern folk taxonomy. Folk taxonomy follows paradigms that are very different from the modern Linnaean-influenced zoologist way of classifying a taxon. Although difficult to understand for the modern reader, this is most crucial in understanding the way of naming, classifying and viewing animals in folk biology. We must also remember that the names given to whales in older sources also served a narrative purpose, when seafarers tried to describe the exotic and novel things they had seen for their listeners.²²

For instance the whale name *skaalhuaal*, which is said to be covered with a shell of thick bony material almost like shields, is unknown in any Scandinavian languages (Lindquist 1994). The closest we can get about *skaalhuaal* is the ancient *skeljungr*, a Norse or Old Icelandic name for the humpback whale (*Megaptera novaeangliae*). It is mentioned in The King's Mirror, a Norwegian parchment thought to have been written circa 1250 or thereabouts. The name *skeljungr* also exists in various descriptions from Norway, for instance Schønnebøl 1591 and Friis 1599. There is also the name *skialdthvalur*, mentioned by Jón Guðmundsson the Learned in his

“On Iceland’s Diverse Nature” from 1640. Some think it is an Icelandic name for killer whale.²³

We do not get any further with the ‘black whale’—*suartehuaal*—mentioned in the manuscript either. It is said to have a black hide. This whale name is also unknown in any Scandinavian languages. However, the northern right whale has been called *black whale* among North American whalers, but this is much later than in our manuscript. It is especially the New England whalers who in the eighteenth century used the name *black whale* for this species. However, the name does not appear in any earlier or later West Nordic sources. Our record from 1611 is the only known source for this name in any Scandinavian language.²⁴

The ‘fish whale’—*fiskehuaal*—which can be scared off with empty barrels or bottles, is according to the author good as food. One suggestion for *fiskehuaal* ‘fish whale’ is minke whale or fin whale, the last one known as *fiskreki* in Iceland. The whales that were scared off with empty barrels were usually not minke or fin whales, but other species. However, the minke whale has always been regarded as good food in the northern and western Scandinavia.

The troll whale—*trollhuaal*—is a more well-known folk taxon in West and North Nordic areas. It is described in the manuscript as being large and grey in colour, and regarded as the most harmful, and not easy for humans to drive off. However it is possible to drive it off with castorium, a technique well-known among the Saami, according to the author.

The manuscript

These various kinds of whales are discussed in a seldom recognized early seventeenth century source for knowledge about the pre-modern zoology in Scandinavia. The manuscript, with the title *Physica Eller Naturlighe tings Qualiteters och Egendoms Beskrifvelse*, was written by professor Sigfrid Aron Forsius at Uppsala University. It is a book about nature, actually the first real book about natural science written in Swedish. However, it remained for unknown reason unpublished, and was not made available to the public until 1952. The manuscript is to a large extent a literal translation of the German Johannes Magirus’ *Physiologia peripatetica* (1597). He also used other sources, like Olaus Magnus’ *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) and the writings of Konrad Gesner. Some of Forsius’ statements about the walrus points at contemporary Dutch sources.²⁵

Sigfrid Aron Forsius (1550–1624). From Forsius, *Prognostica* (1617).

In the manuscript Forsius discusses a lot of various topics, for instance he gives a full chromatology—a colour system—that has recently received international attention. There are also other kinds of material included in the text, information obviously based on Forsius' own recordings of traditional folk knowledge. Just as many of the pre-Linnaeus authors in natural history do, Forsius mixes data taken from classic and medieval sources with contemporary knowledge. However, Forsius, as some of his contemporary Nordic authors, such as the Danish-Norwegian Peder Claussøn Friis, also includes a lot of his own empirical material based on traditional knowledge from local folk biology. For instance, Forsius has many interesting data about plants and he gives a few local Swedish plant names. Also among the zoological data in the text, we find information about animals that we can call traditional knowledge. I have earlier analysed what Forsius has written about the slow worm (*Anguis fragilis*) and the grass snake (*Natrix natrix*), and the information he gives about these species is obviously taken from Swedish folk biology. Also his data about the harbour porpoise as a weather predictor is taken from traditional lore known in the Baltic Sea region.²⁶ Forsius' *Physica* thus gives an exciting possibility for us to peep into how his contemporaries viewed and imagined the fauna in Sweden and Finland at that time. However, it should of course not be viewed as a fauna survey in the modern sense of the term.

Some biographical notes

Forsius was born probably around 1550 in Helsinki—Finland was a part of Sweden at that time—and he was raised there. Forsius lived a rather adventurous life. In the early 1590s, we find him as a teacher in Reval (Tallinn), and in 1595 he arrived as a student at Uppsala University. At the turn of the century he acted as an army chaplain in Estonia and Finland. In 1601 the royal authorities sent him as surveyor to northern Lapland, to survey the Arctic seacoast. Although we are short on details, he got to know the northern areas rather well. He writes for instance about the Saami, but also about the animals of the north. For instance, he gives some details about the trade with spermaceti wax. After his return from the north he was employed as a parish priest near Turku in Finland, but was wrongly accused of treachery against the king in 1606. He spent a year in prison and after he was acquitted of the accusations and released he got a professorship in astronomy at Uppsala University.

As a professor and scholar he published several books, including a translation of *Reynecke Fuchs*—the tale of the fox—and a hymnbook. Forsius was obviously a gifted person with a wide range of interests. But he was not only a learned person, he was also controversial. He published for instance almanacs with prognostics, which ended with apocalyptic contents, where he predicted large upheavals. The manuscript *Physica* shows that he was interested in many things, although natural science obviously interested him most. He has been called the first scientist of Finland and the first astronomer of Sweden. Forsius' life continued to be chaotic. He left the university in 1611 and later he was deported as a vicar to Ekenäs in Finland, where he died in 1624.²⁷

Troll Whales in Nordic tradition

Let us now turn back to Forsius' troll whale. Later Swedish sources are of no use, if we are interested in learning more about the troll whale mentioned in the Forsius manuscript. However, there is an earlier Swedish record from 1539, namely the exiled archbishop Olaus Magnus, who in his commentary to *Carta marina* in 1539 mentions it. It is a commentary to one of his depicted whales on the map he writes: „L Bezaigt das underueylen die schiflout uerssen ihren ancker auff die grossen ualuisch und maine sy haben ain gutten grunt trossent aboer sy uerde flux umbracht so sy nit firsichtig sein

der uorgenannte ualuisch in den landen genant *trolual* das ist auff teiitsch die teiifel ualen”.²⁸

For further records we have to turn to Western Nordic sources (confer Svanberg 2005b). There is reason to assume that Forsius got to know the various kinds of whales during his stay along the northern Arctic seacoast. The animal name *troll whale* is for instance well known in Norwegian. The oldest source I have been able to trace is Archbishop Erik Valkendorf’s report from Finnmark in 1520. He describes a personal encounter with troll whales, which had a very dramatic course. They were, according to him, very large, and found in great numbers in northern Norway. On one occasion some of them came too close to Valkendorf’s ship, and the Norwegian crew was very scared of the whales. The Lord saved them this time from disaster though, and Valkendorf was able to continue his trip.²⁹

Another Norwegian source is the bailiff Erik Hansen Schønnebøl, who in 1591 describes Lofoten and Vesterålen. He writes that around Saint John’s Day in June, many different kinds of whales are coming to the coasts. Some of these whales are called *troll whales*. He also mentions four other kinds, the *roerqvall*, *slet qvall*, *taag qvall* and *rødkindben*. *Rørkval* is a name later recorded for fin whale, *slett qvall* reminds of *slettbak* for bowhead whale, and *taag qvall* may be an early rendering for *taghval* ‘roof whale’, another name for the right whale. It was called so because it looked like the roof of a house when lying at the surface. It is most probably the same as the Icelandic *busthvalur*. *Rødkindben* ‘red cheekbone’ remains an unexplained whale name. It might be a Norwegian rendering of the so-called *rauðkembingur* (later also called *faxi*, *kembingur*, *kembir*, *rauðkembir*, *rauðkinnungur*, *rauðgrani*, *rauðhöfði* and *rauðkinni*), an evil whale mentioned in several Icelandic sources. According to some of Schønnebøl’s Norwegian informants there were nearly one hundred different kinds of whales in the sea. Some of them were dangerous for fishermen, especially those that were playing with and overturning boats. Troll whales belonged to this type of whales.³⁰

Clergyman Peder Claussøn Friis, a contemporary of Forsius who had first hand knowledge about local conditions in northern Norway, mentioned at the end of the sixteenth century, that in Nordland all great whales are called *Throld-huale* among the inhabitants.³¹ The district governor Hans Hansen Lilienskiold, who writes about Finnmark in northern Norway around 1700, says that a troll whale is a large fish, sometimes observed along the coast and is covered with shells. It is usually seen around the dog days at the end of July. According to Lilienskiold the troll whale is a different species from the

right whale. A *throidhual* is also mentioned in an anonymous Norwegian source from Finnmark in 1694.³² The Norwegian zoologist Christopher Hammer writes in 1775, in his natural history of Norway, that with troll whale the Norwegian understands all great whales that look ugly and that are harmful for humans.³³ The Norwegian Saami also knew the troll whale. Knud Leem, who describes the life of the Saami in northern Norway, writes in 1767 that the Saami in Finnmark recognised a whale species, which they call troll whale. This whale turns over the boats. It is a very large whale covered with shells, according to his informants. According to Just Qvigstad the Saami used the name *ruollabössa*—meaning troll whale—for a specific taxon, that is the humpback whale.³⁴

Troll whales are also mentioned in several Faroese sources. The oldest record is a report from 1584, which describes a stranded whale—“a strange animal or troll whale”—near the village of Funningur on Eysturoy. Lucas Debes mentions troll whales in his book about the Faroe Islands in 1673. According to Debes’ *Troldhvale* is a term for a species of whales, which can be scared off by castoreum. In a manuscript for *Atlas danicus* by Peder Hansen Resen from about the same time, troll whale is said to be the same as a *slettebag*, that is *slættibøka* ‘right whale’. More recent sources are more unspecific. For instance, according to Jens Christian Svabo in the 1780s, all kinds of unknown whales, that the islanders believe will be harmful, are called *Trollhvalur*. It was not the humpback whale, which was known under the name *kúlubakur*, probably a borrowed translation of humpback, which they had got to know through English whalers. Paul Dudley coined the English name in 1725.³⁵ The name *tröllhvalur* is also recorded from Iceland, but I

Whales attacking a ship. From Carta marina (1539).

have no further information about the definition more than "a big whale". However Jón Ólafsson, known as Indíafari, describes how intoxicated Basque and Danish whalers in 1618 participated in a catastrophic attempt to harpoon a *tröllhvalur* in the Svalbard Bay.³⁶

It appears that large whales that suddenly come up from the deep sea and seemingly play with the boats have been identified as *troll whales* by the Scandinavians. Although the *troll whale* might be a stereotypic image based on encounters with large whales, it can still be a specific taxon in the coastal folk biology. This kind of behaviour is described both for the humpback whale and for the right whale already in medieval sources, like the King's Mirror.

To scare off whales

The information about castoreum in Forsius' text is explained through Faroese sources. When a right whale or other large whale showed up along the Faroese coasts, the people became scared and it was a great risk that the whales could turn over boats. When Faroese fishermen encountered a large whale at sea, that came up to their small boats and began to play with them, the crew therefore used to throw castoreum in the sea, thus forcing the whale to dive. We can also mention here that Olaus Magnus describes that the Scandinavians used the same method. Other sources mentioned it in northern Norway as a way to get rid of whales or large Greenland sharks that came too close.³⁷

Castoreum is described as a bitter brown substance with a strong and penetrating odour, which is found in two sacks between the anus and external genitals of the beaver. Its use to frighten whales is mentioned in various older Faroese and other Nordic sources, and it seems to have been used until at least the nineteenth century. However, castoreum was an expensive and rare product. The beaver was almost extinct in Scandinavia by the early nineteenth century. Already by the seventeenth century the Faroe islanders therefore had to replace it with juniper. Debes describes in 1676 how fishermen instead threw juniper chips into the sea, when they saw a curious or playful whale approaching the boat.³⁸ Later sources mentioned juniper oil, an imported product available in the stores. However, castoreum has obviously been used or at least known as useful until rather recently in the Faroes, because a certain container, a so called *bæverhylki* 'beaver container' is still preserved at the National Museum in Tórshavn.³⁹

Conclusion

Although Olaus Magnus' 1539 and Forsius' 1611 mention of troll whale are the only known Swedish records of the species, the name is well documented in other Nordic and Saami whale taxonomy. If Forsius does not rely on Olaus Magnus he may have got the opportunity to know the troll whale during his visit to Finnmark and the Arctic Sea coast in 1602. The name *troll whale* is known from many Norwegian and Faroese sources, and it was obviously a well-known folk taxon during his time. It is also known in North Saami and in Icelandic.

There is conflicting information as to whether it is a specific taxon or if it is a name used for a large whale in general, especially with regard to whales that came close to boats and sometimes played with the boats. Some zoologists have tried to identify the troll whale in Nordic whale folk taxonomy. The Danish whale expert Daniel Frederik Eschricht (1842) was of the opinion that the "troll whale" in the old Scandinavian belief refers to the right whale. According to the Norwegian zoologist Robert Collett there is no doubt that the sources describe the behaviour of a humpback whale. The humpback is known to play with boats and is not easy to scare off. In a modern Norwegian dictionary, *Norsk riksmålsordbok* from 1957, troll whale is defined as "a supernormal whale", but gives also the meaning "sperm whale" and "humpback whale".⁴⁰

The right whale and the humpback whale in particular behave in the way troll whales are described in the sources. Both species could also be covered with barnacles. Both species were probably still common visitors along the northern coast of the Scandinavian Peninsula in the late sixteenth and early seventeenth centuries. In the eighteenth century the right whale was already very rare. The name troll whale lived on, but it became more mythical and part of an oral tradition.

However, there is one more candidate for troll whales in the earlier sources. Troll whale can refer to the gray whale (*Estrichtius robustus*), now extinct in the Atlantic Ocean. American whalers referred to the gray whale as the *devilfish* because of its reputation for fighting back and overturning boats, especially when attacked. It is grey in colour and covered with clusters of barnacles. The troll whale is, as Forsius writes, large and mostly grey in colour and it is covered with lice and barnacles. The gray whale is also described as very playful and was probably regarded as very ugly by the fishermen who encountered it at sea.⁴¹

I do not think the northern coast dwellers connected the troll whales with the being troll. Some of the supernatural beings in Scandinavian folklore kept cattle, but I do not think the trolls were supposed to have kept whales. The behaviour and the ugliness of the whales gave the metaphor sense. Troll is a very loaded concept in old Scandinavian folk belief. It refers to beings with different features in the various Scandinavian languages. They are usually defined as supernatural creatures inhabiting the forests, i.e. far away from the coasts. However, the oral tradition about troll is rich and they were mentioned in many kinds of genres, not only legends and fairy tales, but also in sayings and proverbs. They appear and disappear, leaving trouble for the mankind in their wake.⁴² So did the mysterious troll whale, and it was a logical way to label these marine creatures troll whales.

Forsius' brief discussion about whales—based on his own empirical data collection from the northern coastal areas—points at a new scientific interest in whales. He referred to them as sea animals and included them among other such species. Forsius thus followed the classification that began in medieval times. Swedish scientist became increasingly interested in whales during the seventeenth century. In 1694 the dissertation *De balaena* by Andreas Drossander was published, which gives a detailed description of the scientific knowledge about whales at that time. It discusses the anatomy of whales, various species, without mentioning troll whales, and it discusses the economic value of whales. It also keeps a critical distance from much of the older data about whales. The book is illustrated with a fairly realistic picture of a bowhead whale.⁴³ Drossander's dissertation points to a more modern scientific opinion about whales. But it took until the time of Linnaeus and his contemporaries until the scientist could totally dismiss the cetaceans as monster fishes and their bones as remnants from a race of giants that once inhabited the Earth. The scientific view of classifying whales as mammals was gradually accepted after Linnaeus publication of the tenth edition of *Systema naturae* in 1758.

Noter

An earlier version of this paper was presented at the Seventh Cologne Whaling Meeting, 10–12 November 2006. I am particularly grateful to Rev. Sigurður Ægisson (Siglufjörður, Iceland), Dr. Elena Balzamo (Chartres, France), Mr. Klaus Barthelmess (Cologne, Germany), pro-

fessor Gunnar Broberg (Lund, Sweden) and Mr. Nicholas Redman (Teddington, U.K.) who have provided valuable information for this paper.

¹ Tim Ingold, "From Trust to Domination: An Alternative History of Human-Animal Rela-

tions", *Animals and Human Society: Changing Perspectives*, eds. Aubrey Manning & James Serpell (New York, 1994), 49–87; Ingvar Svanberg, "Human Usage of Mermaid's Glove Sponge (*Isodictya palmata*) on the Faroes", *Journal of the Marine Biological Association of the UK* 87 (2007), 1773–1775.

² Yves Cohat & Anne Collet, *Whales: Giants of the Seas and Oceans* (London, 1997); Klaus Barthelmeß & Ingvar Svanberg, "Linnaeus' Whale: a Wash Drawing of Bottlenose Whales (*Hyperoodon ampullatus*) at Hammarby With Remarks on Other Early Depictions of the Species", *Lychnos* 2006, 303–317; Ingvar Svanberg, "»Du grumme Søe-Konge, du Trolde i det Vand«: Troldehvaler i norrøn tradition", *Fólkaleikur: Heiðursrit til Jóan Paula Joensen*, ed. Andras Mortensen (Tórshavn, 2005), 265–276.

³ Kenneth Awebro, *Grönlandskompaniet: resor och utforskande av Arktis vid mitten av 1700-talet*, The Northern Space, The International Research Network on the History of Polar Science, Working Paper 9 (Umeå, 1996); Klaus Barthelmeß, "Schwedischer Stammelternlöffel mit Walmotiv, 1771", *Fluke* 13 (2006), 10–11; Ingvar Svanberg, *Linneaner: Carl von Linnés lärjungar i Sverige* (Stockholm, 2006), 139–148; Sigurður Ægisson, Jón Ásgeir í Aðal dal & Jón Baldur Hlíðberg, *Icelandic Whales: Past and Present* (Reykjavík, 1997).

⁴ Joan Pauli Joensen, "Pilot Whaling in the Faroe Islands", *Ethnologia Scandinavica* 1976, 5–42; Heini Madsen, *Grind: Færøernes hvalfangst* (Vadum, 1992).

⁵ Icelandic Ministry of Fisheries, "Sustainable whaling. Press release 17.10. 2006" (<http://eng.sjavarutvegsraduneyti.is/news-and-articles/nr/1301>) and "Yfirlýsing um hvalveiðar á ensku. Declaration. Iceland decides to resume sustainable whaling. 17.10 2006" (<http://eng.sjavarutvegsraduneyti.is/news-and-articles/nr/1301>); G. J. Pierce & M. B. Santos "Minke Whales and Whaling in the NE Atlantic", *JMBA Global Marine Environment* 2004:1, 7; "Iceland and whaling for scientific purposes", Ministry of Fisheries in Iceland 2006 (<http://eng.sjavarutvegsraduneyti.is/news-and-articles/nr/1229>); "Sjávarútvegsráðherra mun ekki gefa út ný leyfi til hvalveiða í atvinnuskyni", *Morgunblaðið* 25.

ágúst 2007; "Skynsamleg ákvörðun", *Morgunblaðið* 25. ágúst 2007.

⁶ Staffan Fridell & Ingvar Svanberg, *Däggdjuren i svensk folktradition* (Stockholm, 2007), 136–138.

⁷ Ingvar Svanberg, "Jakt på säl och val", *Människan och naturen: svensk etnobiologi* 1, eds. B. Pettersson, I. Svanberg & H. Tunón (Stockholm, 2001), 156–165; Ingvar Svanberg, "Ljus, lampbränsle och veckor", In: Pettersson, Svanberg & Tunón 2001, 406–410; Ingvar Svanberg, "Fångst av tumlare (*Phocoena phocoena*) i Sverige", *SLÅ* 2004–2005, 85–98.

⁸ Herved Berlin, "Några sydsvenska valfynd från senare tid", *Fauna och flora* 36 (1941), 241–251; Herved Berlin, "Om valar vid Hallands kust", *Natur i Halland*, ed. Carl Skottsberg & Kai Curry-Lindahl (Stockholm, 1952), 138–141; John Bernström, "Valar i Bohuslän", *Natur i Bohuslän*, eds. C. Skottsberg & K. Curry-Lindahl (Stockholm, 1959), 226–232; Johannes Lepiksaar, "Zahnwalfunde in Schweden", *Bijdragen tot de dierkunde* 36 (1966), 3–16; Carl Chr. Kinze & Ingvar Svanberg, "Nordkapare, vitsiding och öresvin: fynd och observationer av valar i Sverige 1489–2007" (Manuscript 2008).

⁹ Sven Nilsson, *Skandinaviens fauna* 1. *Däggdjuren* (Lund, 1847), 638; Ole Lindquist, *Whales, Dolphins and Porpoises in the Economy and Culture of Peasant Fishermen in Norway, Orkney, Shetland, Faeroe Islands and Iceland, ca 900–1900 AD, and Norse Greenland, ca 1000–1500 AD* 1–3 (St Andrews, 1994), 519, 527–528; W. B. Lockwood, "The Faroese Whale Names", *Fróðskaparrit* 43 (1995), 73–84.

¹⁰ Peder Claussøn Friis, "Om attschillige Slaugs Fische som findes i Norrige och under Norrgies Side (1599)", *Samlede skrifter*, ed. G. Storm (Kristiania, 1881), 60–110; Ole Nordgård, "Forklaringer til de vigtigste av Kongespeilets dyrenavne", *Konungsskuggsjá. Speculum Regale*, ed. F. Jónsson (København, 1921), 107–117; Halldór Hermannsson, *Jón Guðmundsson and His Natural History of Iceland* (Ithaca, 1924); Sven Grundtvig & Jørgen Bloch, *Føroya kvæði/Corpus carminum Feroensium* (Copenhagen, 1972), 294–297; John Bernström "Valar", *Kulturhistoriskt lexikon över nordisk medeltid* 19 (Malmö, 1975), 439–454; Lockwood 1995, 73–84.

- ¹¹ L. Harrisson Matthews, *The Natural History of the Whale* (New York, 1978), 1–7; Carl Linnaeus, *Systema naturae* 1, 10th Ed. (Stockholm, 1758), 75–77; Barthelmess & Svanberg 2006, 303–317.
- ¹² Ingvar Svanberg “»Ett sijdobehn aff en Jungfru«: om valben i svenska kyrkor”, *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 129 (2006), 91–121; Ingvar Svanberg, “»Thet war storth wndher«: En valstrandning i Roslagen 1489”, *Uppland: årsbok* 2008; Kinze & Svanberg 2008.
- ¹³ Björn Edman, “... äro synte fem valar vid Ronnö: ur Ålems äldsta kyrkobok”, *Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård* 70 (1985), 70–86; Simon Isogaeus, *Carla Seger-Skiöld hwilken Then Stormächtigste Konung Carl XII. wår allernådigste regerande Konung* 2 (Stockholm, 1714), 1040 f.; John Bernström, “Om en kaskelot, *Physeter catodon* Linné, strandad i Bohuslän 1718”, *Fauna och flora* 44 (1949); Klaus Barthelmess & Ingvar Svanberg “Stranded Sperm Whales (*Physeter macrocephalus*) on the Swedish Coast in the Eighteenth Century”, *Archives of Natural History* (in press); cf. Klaus Barthelmess & Joachim Münzing, *Monstrum horrendum: Wale und Walstrandungen in der Druckgraphik des 16. Jahrhunderts und ihr motivkundlicher Einfluß* (Hamburg, 1991); Vikki Ellen Szabo, “»Bad to the Bone«? The Unnatural History of Monstrous Medieval Whales”, *The Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 8 (2005), 1–17.
- ¹⁴ Bernström 1959; “En temligen stor hval”, *Helsingfors Dagblad* 18 May 1880.
- ¹⁵ Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Roma, 1555); Szabo 2005, 1–17.
- ¹⁶ John Bernström, “Jätteben”, *Kulturbistoriskt lexikon över nordisk medeltid* 8 (Malmö, 1963), 72.
- ¹⁷ Johannes Bureus, *Sumlen: där uthi äbro åtskillighe collectaneer, som uthi een och annan måtta tiäna till antiquiteternas excolerande* (Stockholm, 1886), 201; Hans Nielsson Strelow, *Cronica Guthilandorum* (Kiøbinghaffn, 1633), 118.
- ¹⁸ Svanberg, “»Thet war storth wndher...»; Ingvar Svanberg, “Jungfru Visnas ben: en val i Visby”, *Gotländskt arkiv* 2008; C. W. S. Auri-villius, *Der Wal Svedenborg's nach einem Funde im Diluvium Schwedens* (Stockholm, 1888); cf. Ferdinand Pax, “Zoogene Bau- und Schottermaterial rezenten Ursprungs”, *Die Rohstoffe des Tierreichs* 1: 2, Hrsg. F. Pax & W. Arndt (Berlin, 1938), 2056–2079; Klaus Barthelmess, “Stranded Whales in the Culture and Economy of Medieval and Early Modern Europe”, *Isana* 27 (2003), 5–10; Nicholas Redman, *Whales' Bones of the British Isles* (London, 2004); Klaus Barthelmess, *Die Walknochen der Nordseeinsel Borkum: Kulturgeschichte bedeutsamer Denkmäler aus der Blütezeit des europäischen Arktiswalfangs mit Überlegungen zu ihrer Konservierung* (Köln 2008); Svanberg “Ett sijdobehn...”, 91–121.
- ¹⁹ Olof Rudbeck, *Atlantica* 3 (Stockholm, 1947), 241; Emanuel Swedberg, *Om Wattnets Högd, Och Förra Werldens Starcka Ebb och Flod, Bevis Vtur Swerje* (Upsala, 1719), 9; Axel Liljencrantz, *Christopher Polhems brev* (Uppsala, 1941–46), 99; Carl Linnaeus, *Öland and Gotland Journey 1741* (Uppsala, 2007), 143.
- ²⁰ Sigfrid Aronius Forsius, *Physica* 1611 (*Cod. Holm. D. 76*) (Uppsala, 1952).
- ²¹ Olaus Magnus 1555; Konrad Gesner, *Fischbuch Das ist ein kurtze, doch vollkommne beschreybung aller Fischen* (Zürich, 1575).
- ²² Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (Paris, 1962), 15; John H. Peterson, “Epilogue: Whales and Elephants as Cultural Symbols”, *Arctic* 46 (1993), 172–174; David Wade Chambers & Richard Gillespie, “Locality in the History of Science: Colonial Science, Technoscience, and Indigenous Knowledge”, *Osiris* 15 (2001), 221–240; Fridell & Svanberg 2007, 11–15; cf. Cornelia Catlin Coulter, “The ‘Great Fish’ in Ancient and Medieval Story”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 57 (1926), 32–50; C. G. M. Paxton, E. Knatterud & S. L. Hedley, “Cetaceans, Sex and Sea Serpents: An Analysis of the Egede Accounts of A ‘Most Dreadful Monster’ seen off the Coast of Greenland in 1734”, *Archives of Natural History* 32 (2005), 1–9.
- ²³ Hermannsson 1924; Erik Hansen Schönbööl, “Lofotens och Vesterdaalsens beskriffuelse 1591”, *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, ed. G. Storm (Christiania 1895), 211; Clausson Friis 1881, 65.

- ²⁴ Lindquist 1994, 505.
- ²⁵ Per Brinck, "Valrossen i zoologiens historia", *Festskrift tillägnad Nils von Hofsten*, Zoologiska bidrag från Uppsala 25 (Uppsala, 1947), 118–133.
- ²⁶ Sigfrid Fries, "De svenska växtnamnen i S.A. Forsius' Physica, 1611", *Festskrift till Björn Pettersson*, 29.12.1979 (Tammerfors, 1979), 21–26 1979; Ingvar Svanberg, "»Kallas av Bonden för Ormens Läkare«: Folklig kunskap om ormslån (*Anguis fragilis*) i Sverige", *Svenska landsmål och Svenskt Folkliv* 123 (2001), 57–76; Ingvar Svanberg, "Tomtormar: snoken (*Natrix natrix*) i svensk folklig biologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 126 (2003), 139–162.
- ²⁷ Sten Lindroth, *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets slut* (Uppsala, 1943), 391–419.
- ²⁸ Olaus Magnus, *Ain kurze Auslegung der neuen Mappen von den alten Goettenreich und andern Nordlenden: Venedig 1539* (Stockholm, 1912), 5.
- ²⁹ Erik Valkendorf, "En kort og summarisk Beskrivelse over Nidros Diocese og særligt over den Del af denne, som kaldes Finmarken, det yderste Landskab i Kristenheden mod Nord", *Mørkets og kuldens rige: tekster i tusen år om Nord-Norge og nordlendingene*, ed. N. M. Knudsen (Tromsø, 1993), 40.
- ³⁰ Hansen Schönnéböl 1895, 210–211; cf. Lindquist 1994, 206–214, 508, 510, 527; Teódór Friðriksson, "Illhveli. Busthvelið. Við Skjálfanda. Sjómannasagnir. Eftir sögn sjómanna við Skjálfanda", Manuscript in Landsbókasafn Íslands, Handritadeild, No Lbs. 3199 (1915); Kristófer Pétursson, "Illhveli: Undir Jökli. Handrit. Eftir Alexander nokkrum, sem dó á holdsveikrahælinu", Manuscript in Landsbókasafn Íslands, Handritadeild, No Lbs. 3199 (1916); Sigurður Ægisson & Jón Baldur Hlíðberg, *Íslenskar kynjaskapnir* (Reykjavík, 2008), preface; Sigurður Ægisson, *Illhvelið rauðkembingur*, BA-ritgerð í þjóðfræði við Háskóla Íslands. Manuscript, Reykjavík: Háskóli Íslands (1998), 85.
- ³¹ Claussøn Friis 1881, 64, 67.
- ³² O. Solberg, *Finnmark omkring 1700*, Bd 2; *Lilienskiolds Speculum Boreale* (Oslo, 1943), 207. A *thorlhual* is also mentioned in an anonymous Norwegian source from Finnmark in 1694: "Jorde-boeg og mandtal ofuer nordmend og finner udj Ost og West Findmarchen saa og paa grentze finnerne for anno 1694", *Finnmark omkring 1700: aktstykker og oversikter*, eds. M. Brock Utne & O. Solberg (Oslo, 1938), 40.
- ³³ Christopher Hammer, *Forsøg til en Norsk Natur-Historie* 1 (København, 1775), 19.
- ³⁴ Knud Leem, *Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse* (Københaffn, 1767), 299; Just Qvigstad, "Lappiske Navne paa Pattedyr, Krybdyr og Padder, Fiske, Leddyr og Lavere Dyr", *Nyt magasin for naturvidenskaberne* 42 (1904), 353.
- ³⁵ Christian Matras, "Den enøjede hval", *Saga och sed* 1960, 1–7; Lucas Jacobsen Debes, *Færoe et Færoa reserata, det er: Færoernis oc færoeske Inbyggeris beskrivelse* (Kjøbenhavn, 1676), 167; Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus, Færøerne* (København, 1972), 71; Jens Christian Svabo, *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781–82* (København, 1959) 76; cf. Lockwood 1995, 78, 82.
- ³⁶ *Ævisaga Jóns Ólafssonar Indiafara, samin af honum sjálfum* (Kaupmannahöfn, 1908–09), 133.
- ³⁷ Ingvar Svanberg, "Att skrämman bort valar", *Gardar: Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö* 35 (2005), 5–8.
- ³⁸ Jacobsen Debes 1676, 167–168.
- ³⁹ Mikkjal á Ryggi, "Stórhvalur og stórhvaraveiði", *Varðin* 7 (1927), 117.
- ⁴⁰ Daniel Frederik Eschricht, "Om Undersøgelsen af de nordiske Hvaler", *Förhandlingar vid De Skandinaviske Naturforskarnes tredje Möte, i Stockholm den 13–19 Juli 1842* (Stockholm, 1842), 216; Robert Collett, "Bemærkninger til Norges Pattedyr", *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* 22 (1873), 81–168; Trygve Knudsen, *Norsk riksmålsordbok* 2: 2 (Oslo, 1957).
- ⁴¹ Stephen Leatherwood & Randall R. Reeves, *The Sierra Club Handbook of Whales and Dolphins* (San Francisco, 1983), 79; David A. Henderson, "Nineteenth Century Gray Whaling: Grounds, Catches and Kills, Practices and Depletion of the Whale Population", *The Gray Whale, *Estrichtus robustus**, eds. M. L. Jones, S. L. Swartz & S. Leatherwood (San Diego, 1984), 163; Ole Lindquist, *The North Atlantic gray whale (Escherichtius robustus): An historical out-*

line based on Icelandic, Danish-Icelandic, English and Swedish Sources (St Andrews, 2000).

⁴² Camilla Asplund Ingemark, *The Genre of Trolls: the Case of a Finland-Swedish Folk Belief Tradition* (Åbo, 2005).

⁴³ Andreas Drossander, *Dissertatio physica de balaena*, resp. Salomon Drake (Upsaliae, 1694),

obviously after Friedrich Martens, *Spitzbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung gethan im Jahr 1671. Aus eigener Erfahrung beschrieben / die dazu erforderte Figuren nach dem Leben selbst abgerissen / (so hierbey in Kupffer zu sehen) und jetzo durch den Druck mitgetheilet* (Hamburg, 1675), plate Q.

Summary:

Swedish cetology in the early seventeenth century

Professor Sigfrid Aron Forsius' descriptions of whales

By Ingvar Svanberg

In 1611 the Swedish scholar S. A. Forsius, at the time professor in astronomy at Uppsala University, finished a manuscript called *Physica*. Although not published until 1952, it is his main work and it deals with natural history. It is to a large extent a compilation from many sources, but he also uses his own Finnish and Swedish background. For instance, some data about plants and animals are taken from Scandinavian folk knowledge. Forsius mentions four different kinds of large whales in his manuscript, although none of them can really be identified with any of the species that we know today. His information about the 'troll whale' is however full of interesting details which correspond to other descriptions of troll whales in Norwegian, Faroese and Icelandic sources. Some scholars have tried to identify the 'troll whale' in West Nordic tradition as a specific species (right whale, humpback whale, sperm whale), and the present author also suggests that it can possibly be identified as a gray whale.

Författarens adress:

FL Ingvar Svanberg, Institutionen för euroasiatiska studier, Box 514, 751 20 Uppsala.
E-post: ingvar.svanberg@eurasia.uu.se

Smärre meddelanden

Diverse notiser och meddelanden

Remembering Linné
And the binominal nomenclature
He established,
To this city I have come
With the King of Sweden

(Kejsaren av Japans waka-dikt "Visiting Uppsala on the 300th Anniversary of the Birth of Linné".)

Linnéjubileet. *Rapport Linné 2007* visar på femtio sidor vad som tilldrog sig jubileumsåret under ledarskap av landshövding Anders Björck och med Åse Berglund som generalsekreterare. Linné var onekligen synlig överallt, påflygplatser, museer, turistbyråer, i media. Fem nationella projekt tas upp: Ulf Nordfjells "A Tribute to Linnaeus på Chelsea Flower Garden" (som vann guld), vandringsutställningen "Kaos von Linné" som fick pris i reklamtävlingen Guldägget (Annmarie Kastrup), filmen "Expedition Linné" (Mattias Klum), Skolprojekt Linné (Christer Hjort) och jubileumsboken *System och passion* (Helene Schmitz och Nils Uddenberg, Swedish Publishingpriset i kategorin praktverk). Landskap för landskap får sin redogörelse. Kejsarparets besök uppmärksammas. Hur jubileet firades över världen likaså. Historiskt var ekonomin från början trehundra tusen men ökade på tre år till trehundra miljoner. Omsättning beräknad till 268 miljoner med drygt nio miljoner besökare, 8 246 artiklar har publicerats i svensk press, 9 693 evenemang avhållits bara i Sverige. Besöksantalet nådde 9 075 000 – utslaget blir det så gott som varje svensk. 428 skolor var "Linnéskolor". Utvärderingarna radar siffror som kan vara svåra att förstå, till exempel "Det ekonomiska värdet av alla artiklar som publicerats i förhand uppgår till drygt 32 mkr." Hur "värderar" man artiklar? 441 TV-, radio-, webbinslag har upplyst och underhållit. Jubileets första syfte, att öka kunskapen om Linné, har av enkät att döma uppfyllts, det andra syftet att öka ungas intresse för naturvetenskap och forskning bör få mer tid – och nya satsningar får vi hoppas. Rapporten handlar om styrgrupper, länstyrelserepresentanter och så vidare, om kvantitet, men mindre om vetenskapshistorisk forskning, symposier etc. Många evenemang, till exempel

utomlands, räknas upp – utan chans till fullständighet. Bokproduktion nämns i en sifferuppställning, 72 böcker. Någon mer än *SLÅ*-redaktionen som läst allt? Se förra årgången liksom denna för olika bedömningar. Och det finns fler utvärderingar av detta märkesår. Analysen här är utförd av Angalia AB.

Allmänheten om Carl von Linné 2007 (VA-rapport 2008:1), en enkät gjord av Vetenskap & Allmänhet (VA) som följer upp en tidigare ”allmänheten om Carl von Linné 2006 (VA-rapport 2006:9) Ett frågeformulär har resulterat i ett tjugofemtal figurer, om vad man har lärt sig om Linné, vilken uppfattning man fått, om jubileet lockar unga till forskning, allt uppdelat efter kön, ålder, om var man bor och allt jämfört med enkäten 2006. Slutsatserna blir ganska vaga. Ur reflektioner: Bara varannan känner fortfarande efter jubileet till att det var 300 år sedan Linné föddes. Varför har inte fler lärt sig detta? Troligen helt enkelt för att året inte varit det primära i jubileumsaktiviteterna. I logotypen finns inte 1707 eller 300 år med. De flesta kopplar fortfarande Linné till blommor och botanik men kunskaperna har ”på ett övergripande plan alltså ökat och bilden av honom såsom blomsterkungen i viss mån nyanserats och breddats. Även om förändringarna inte är dramatiska, bör de betraktas som ett lyckat resultat.” Förhoppningen om ett stärkt naturvetenskapligt intresse hos de unga har inte kunnat mätas med den här typen av metod, därtill behövs en längre satsning för att ett tydligt resultat. En av sju av unga kunde tänka sig att gå vidare i naturvetenskap.

Kronobergs län. Några data saxade ur sammanfattningen av Länsstyrelsens i Kronobergs län utvärdering: cirka 3 miljoner avsatta, drygt tiotusen besökare på länets två nationella högtidsdagar, 15 skolor deltog, *Smålandsposten* publicerade 202 artiklar, *Småläningen* 151 och *Växjöbladet-Kronobergaren* 28. Antalet logotypgodkända projekt i länet var 98. Minst tusen evenemang avhölls med anknytning (alltså tre per dag, varje dag!) och mer än 350 000 personer deltog i ett eller fler Linnéprojekt. Linnés födelseställe i Råshult besöktes av 80 000, orangeriet vid Möckelsnäs av 25 000. Länsrådet Claes Sjöblom höll i trädarna och Christina Persson var sekreterare. Ett delprojekt var Fem filmars ungefär femminutersbidrag under titeln ”Per alios oculos” – genom andra ögon (Reaktor Sydost). Ett annat Linnea Teaterns ”Den unge Carl i Wexiö skola” av Leif Sandberg under samarbete med Lars Olof Larsson och Torbjörn Lindell, som också finns inspelad på Arkimedes (1 tim. 52 min.).

Skåne läns utvärdering pryds av en bild från den fina dans och musikal-föreställningen på SLU i Alnarp ”Andromeda och de tre rikena”. Redovisningen, utförd av Christer Hjort, visar att 83 personer arbetat inom jubileet motsvarande 42 heltidsanställda. Totalt avhölls 340 evenemang. Antal be-

sökare var cirka 300 000! Bland många enskildheter kan nämnas att man gav ut en ny upplaga av pocketguiden *Linné i Skåne*, att Linnéleden längs delar av Linnés färdväg 1749 på Österlen och Romeleåsen gjordes tillgänglig, att en Linnévecka firades den 1–10 juni. Då avhölls Alnarpsdagen med kronprinsessan Victoria och framförande av ett avsnitt ur Händels *Acis och Galatea* och en publik på cirka 7 000. Turister hjälptes med olika kartor och tryck, insatser som förhoppningsvis ska leda rätt också framöver.

Linnés stad. "Uppsala. Linnés stad. Varje dag sedan 1728" var en slogan som slog an. Under 2007 skrev *Upsala Nya Tidning* 387 artiklar om Linné (mot *Dagens Nyheter*s 96). Man fortsatte 2008 med Linnéfestival den 27 juli till den 10 augusti. Bussturer transporterade till Hammarby, Linnéträdgården, Linnémuseet, Herbationer, Nya Botan, Sävja, även Gränby där Sara Stina hade en gård. Annat passar in: Museum Gustavianum, Evolutionsmuseum, Biotopia- Biologiska museet, Ultuna kunskapsträdgård. Historiska miljöer skapar debatt. Grönområdet med vattentrappa utanför Upplandsmuseum som kom att kallas Rosénparken hade nog en del med tanke på fiskbeståndet snarare döpt till Artediparken. Det stora bygge som täcker en tidigare parkeringsplats vid Botan kommer nu Linnébysten få som bakgrund. Han vänder ryggen till.

Medaljer och byster. Avgjutning av Sergels Linnéplakett uppsatt tillsammans med informationstavla om Linné i Montreals botaniska trädgård. Invigningen skedde den 9 juli 2008 med deltagande från ambassaden och konsulatet i Montreal. Avgjutningen innebar också en välkommen upprustning av Sergels gamla form. – Svenska Läkaresällskapet firar 200 år med bland annat åtta bokprojekt Lars O. Lagerqvist och Ulf Norlind *Medicina in nummis*, sällskapets stora samlingar, 340 nummer varav 115 till 200 är linnémedaljer från olika tider och olika hörn av världen. (Uppsala universitets medalj 2007 knyts till "tvåhundraårsminnet" – ojdå). Jämför Allan Ellenius essä om Linné i medaljkonsten i *SLA* 1979–81.

Linnéuniversitetet blir namnet för det nya lärosätet när Växjö universitet och Högskolan i Kalmar gått samman. "Namnet Linnéuniversitetet ska signalera en hög ambitionsnivå och otraditionella tillvägagångssätt vid det nya universitetet" skriver Högskolan i Kalmar i ett pressmeddelande. Det nya universitetet ska starta den 1 januari 2010. Vad säger man i Uppsala, där för några år sedan Sveriges Lantbruksuniversitet Ultuna hade liknande planer? Och i vilken mening signalerar enligt pressmeddelandet Linné "otraditio-

nella tillvägagångssätt”? Man hänvisar till hans oförtrutna nyfikenhet. Det fusionerade lärosätet ska ha tjugofemtusen studenter och tvåtusen anställda. Den linneanska elevskaran ökar.

Skånska Linnésällskapet bildades den 19 augusti klockan 17.27 – dagen för Linnés immatrikulering i Lund 1727 med en selekt skara församlad på Hampusgården i Åkarp. Sammanställande var Christer Hjort, Linnésamordnare för Skåne 2007. I programmet medverkade Matz Jörgensen, Cajsa Lund, Nils Uddenberg och Gunnar Broberg. Sällskapet ska ägna sig åt inre trevnad, exkursioner, spridning av kunskap om Linné men också verka för naturvetenskap i skolvärlden.

SLÅ 90. År 1918 utkom första årgången av Svenska Linnésällskapets årsskrift. Eftersom upplagan på denna första årgång var i underkant trycktes den om 2007 och sändes ut till dagens medlemmar. Sviten *SLÅ* – länge förkortad *SLÅ* eller liknande med årgångsnummer i latinska siffror tillsammans med tryckår – är numera alltså ganska lång, ja i själva verket åtminstone tidsmässigt den längsta av publikationer ägnade en enskild ickekunglig och profan svensk gestalt. Det låter som många reservationer men syftar bara på tänkbara invändningar från Karl Johans förbund eller Olaus Petri sällskap. I själva verket är *SLÅ* med bred marginal äldst av alla nu utgivna årsböcker och medlemsblad från Strindbergssällskapet, Birger Sjöbergssällskapet och liknande. Det är också svårt att finna motsvarande äldre utdöda drakar. *SLÅ* tillkom i enlighet med andra paragrafen i Sällskapets stadga, ”att utgiva skrifter av och om Linné och hans lärjungar” och den tredje som säger att ”Sällskapet utger genom sin redaktör en årsskrift, vilken även bör innehålla redogörelse för Sällskapets förhandlingar och matrikel över Sällskapets ledamöter.” Denna första årgång med bibliotekarien Markus Hulth som redaktör är ganska lik dagens, med sin blomsterkorg på omslaget och ett omfång runt tvåhundra sidor; format, typsnitt och papper har föralldel ändrats. Årgångens huvudnummer var väl Linnéättlingen och zoologiprofessorn Tycho Tullbergs beskrivning av Hammarby. Genom att årsskriften under vissa perioder utgetts som dubbelårgångar upptar sviten inte nittio enskilda volymer. Detta, liksom givetvis att Sällskapet förra året uppnådde nittio, vore värt att celebrera men har fått stå tillbaka för annat firande. Vi inriktar oss i stället på hundraårsjubileet, som snabbt rusar mot oss.

Gunnar Broberg

Linné i musiken: Här följer en första inventering, inte av Linnés musikintresse utan av hur han föranlett musik. Syftet är inte fullständighet – beroende på var man drar gränsen finns åtskilligt mer att nämna, smärre inslag, planerad musik, mer allmän inspiration. Denna uppräkningslista, i kronologisk ordning och begränsad sig till ett tjugotal verk, kan intressera i sig men också föranleda forskning inte bara om Linné i kulturhistorien utan om hur jubileer firas, om tonsättares villkor, om hur naturvetenskapen kan inspirera konsterna och så vidare.

Här så listan: 1808, Viktor Dourlen, "Linneé, ou les mines de Suède" (opera); 1878, Wilhelm Åström, "Linnés festmarsch"; 1907, Hugo Alfvén, "Uppsalarapsodi"; 1907, Hugo Valentin, "Kantat" (text Gustaf Retzius); 1907, Ruben Liljefors, "Blomsterfursten" (text Carl Snoilsky); 1959, Jean Françaix, "L'Horloge de flore (Blomsteruret, oboekonsert); 1969, Sigfried Naumann, "Spettacolo no 2" (Senium Salomoneum); 1972, Heikki Laitinen, Linnés resa i Lappland; 1972, Ingmar Milveden, "Nu" (kantat för kör, soli och orkester, Lapplandsresa); 1976, Karl Erik Welin, "Ett svenskt requiem" (Linnés brevväxling med Abraham Bäck); 1977, Ingmar Milveden, "Kantat" (Curiositas naturalis); 1979, Anders Eliasson, "Canto del vagabondo: in memoriam di Carolus Linnaeus"; 1986, Claude Prey, "Passagage pacifique. Hommage à Linné melo-cycle"; 1997, Mogens Christensen, "Systema naturae" (opera, libretto Sanne Bjerg); 1999, Jonas Forsell, "Trädgården" (opera, libretto Leif Janzon efter roman av Magnus Florin); 2004, Judith Bingham, "The Secret Garden" (kör); 2007, Kjell Perder, "Cantus linnaei" för flöjt och gitarr, Stenbrohult; 2007, Jan Sandström, "Cantus adoratum", Körverk (Lapplandsresan); 2007, Anders Nilsson, Sångcykel för bariton och orkester "Jordens drömmar gröna" (text Torsten Pettersson); 2007, Ola Salo, "Linnaeus Rex" (orkester, kör och piano), Växjö; 2007, Thomas Liljeholm, "Diaeta naturalis" för kör och orkester; 2007, Daniel Börtz, "Nemesis divina" (Blandad kör och blockflöjt); 2007, Ulf Johansson Werre, Dalaresa för kör, stråkar, jazzband och solister; 2007, Ralph Lundsten, "Symphonia Linnaei" (Jukkasjärvi 2007).

Summa 23 stycken varav drygt hälften kan knytas till jubileer. Flera av verken finns inspelade (Åström, Alfvén, Eliasson, Laitinen, Françaix – flera gånger –, Christensen, Bingham, Lundsten).

Ulf Marken

Linnéfirandet vid Möckeln och Fyris. När jubileumsåret är slut, kan det passa med några glimtar från jubileumsfirandet i hans två hembygder, Stenbrohults socken i nuvarande Älmhults kommun och Uppsala. På båda ställena är varje år ett Linnéår men år 2007 mer än någonsin. Under jubileumsveckan i Linnés födelsemånad maj bjöd man på båda ställena ett rikhaltigt program med bland annat musik till texter av Linné och med deltagande av kungligheter och andra celebriteter. I Uppsala deltog det japanska kejsarparet i högtidlighållandet av Linnés födelse den 23 maj i domkyrkan och universitetets aula. I Uppsala har dessutom hållits en sedan många år etablerad Linnévecka i början av augusti.

Linnés Råshult har försetts med en receptions- och försäljningslokal som påminner om motsvarande anordning på Linnés Hammarby. På det förra stället får toalettbesökarna en särskild linneansk känsla genom kakelväggarnas konstnärligt utformade linnearankor. Stiftelsen Linnés Råshult med flera har gjort ett imponerande arbete med att förnya hela området med dess ortagårdar, kålgård, slåtterängar, kulturstigar med mera. Linnés barndoms- miljö bör räknas till Linnés historiska landskap, ett projekt som drivs från det lärda Uppsala, med särskild inriktning på Linnés ovannämnda sommarställe och därtill hörande miljö. Det senaste tillskottet är Kulturreseptatet Linnés Hammarby som på Hammarbydagen den 13 maj, Linnés födelsedag enligt då gällande kalender, invigdes av en smålänning, landshövding Anders Björck, med aktivt deltagande av representanter för Linnean Society i London. Ett led i förnyelseprocessen är återställandet av de olika Linnéstigarna i Uppsalas omgivning där Linné med sina lärjungar företog ”herbationer”, naturexkursioner som noga dokumenterades.

I Stenbrohult arbetar Hembygdsföreningen Linné sedan sitt bildande 1922 ideellt med det linneanska arvet och annat med anknytning till socknen, under året bland annat manifesterat med den 19:e delen av föreningens skriftserie *Stenbrohult i forntid och nutid*, med gammalt och nytt stoff om Linné, hans släkt och födelsebygd. Föreningen håller alltid sitt årsmöte den 23 maj, Linnés födelsedag enligt ”nya stilen”. Det för några år sedan bildade Sällskapet Linnés Hammarby gör på liknande sätt konkreta frivilliginsatser till fromma för denna linneanska miljö i Uppsala. Danmarks hembygdsförening arbetar också ideellt, sedan några år tillbaka även genom ett bygdespel, ”Linnés på Hammarby 1769”, med inslag som bland annat skildrar dåvarande kronprinsen Gustavs (sedermera kung Gustav III:s) besök hos botanisternas furste i hans sommarparadis.

I Möckelsnäs invigdes den 17 maj besöks- och kunskapsprojektet Carl von

Linné där projektets första del, orangeriet, fullbordats. Nu återstår kunskapsdelen med dess inslag av forskning, studier och undervisning på olika nivåer. Det speciella med detta orangeri är att det bygger på arkitekten Carl Hårlemans originalritningar i Uppsala. Byggnaden i Möckelsnäs, med dess lutande glasväggar, ger därmed ett mer ursprungligt intryck än dess motsvarighet i Linnéträdgården i Uppsala, bortsett från att den är cirka tio meter kortare. Trädgården rymmer 700 växtarter, pedagogiskt ordnade efter teman som prydnadsväxter, exotiska växter, medicinalväxter, nyttoväxter och så vidare. Även Linnés resande lärjungar eller apostlar ägnas vederbörligt intresse.

Vissa lärda kretsar i Uppsala opponerade sig mot uppförandet av orangeriet i Möckelsnäs, vilket uppfattades som en otillbörlig imitation. Detta kan jämföras med en liknande reaktion från ansvariga i Älmhults kommun när man i Uppsala till 250-årsminnet 1957 lät uppföra en replik av Carl Eldhs Linnéstaty. Dennas original har sedan 1946 en öppen, central placering i centralorten Älmhult – i stark kontrast till replikens placering i Uppsala, där den är väl dold bakom Linnéträdgårdens höga staket. Varken Carl Eldhs staty eller Gerda Sprinchorns skulptur, föreställande den unge Linné, på platsen för Stenbrohults gamla prästgård ger dock en rätt föreställning om blomsterkonungens längd, 154 centimeter.

När det gäller att bereda möjlighet för icke bilburna att besöka Linnéminnena har Uppsala kommun lyckats bättre än Älmhult, främst genom Linnébussen som dagligen under hela sommaren transporterat intresserade turister och uppsaliensare till Linnéträdgården (Uppsalas före detta botaniska trädgård som restaurerats till Linnés ära), Linnémuseet (Linnés tjänstebostad med dess förnyade tapeter i 1700-talsstil), Botaniska trädgården (med det tropiska växthuset och den renoverade 200-åriga orangeri- och utställningsbyggnaden Linneanum) samt Linnés Hammarby (se ovan).

Från Uppsalas horisont kan nämnas ytterligare några begivenheter med anknytning till Linné. I Uppsala premiärvisades Riksutställningars produktion "Kaos von Linné" (se *SLÅ* 2007, 211), som vänder upp och ner på begreppen, eftersom Linné är mest känd som den som bringade ordning i den biologiska vetenskapens kaos. Konstnärer, klädskapare, skådespelare, musiker med flera har på olika sätt åskådliggjort Linnés verk, tid och miljö. Särskilt uppskattad blev en föreställning med temat "Undran inför naturen", hämtat från en av Linnés avhandlingar. Det vinnande bidraget i tävlingen "Årets kock i skolan" hade fått namnet "Linnés blomsterpizza". Särskilt imponerande var tulpanfestivalen i Stadsträdgården och blomstersmyckningen av stadens centrala delar. Universitetsbiblioteket Carolina Redivivas

utställning om Linnés relation till Uppsala, hans resor och internationella kontakter pågick ända till den 8 maj 2008. Under 34 år var Linné inspektör för Smålands nation. Linnés egen studentgemenskap har därför på olika sätt firat jubileumsåret, som också markerar nationshusets 50 år, till exempel med en stor utställning, en bal, föreläsningar, jubileumslandskap och konstvernissage. Som en höjdpunkt kan man beteckna jubileumsspexet "Linné – en klassiker" som framfördes i sju föreställningar i slutet av september.

Till dessa glimtar från Linnéfirandet vid sjön Möckeln och vid Fyrisån kan fogas något från hans skolor vid Växjösjön. Genom utställningar på Smålands museum, i Växjö konsthall, på stadsbiblioteket (med anor från tiden före Linné) och i Karolinerhuset (som var skolhus på Linnés tid) har olika aspekter av Linnés liv och verk blivit belysta. Utanför den sistnämnda byggnaden har framförts ett friluftsspel, "Den unge Carl i Wexjö skola". I den vackra Linnéparken är växterna pedagogiskt arrangerade och förklarade enligt Linnés 24 klasser. Fem trädgårdsentusiaster från Växjö har förresten svarat för Skansens linneanska örtagård som ett led i dess uppmärksammande av Linnéjubileet. Liksom hans lärjungar efter avslutad herbation, kan vi utbringa: "Vivat Linnaeus!"

David Termén

Linné on line. Shortened version from *Letters to Linnaeus*, published by Linnean Society of London in 2008. The address is: www.linnaeus.uu.se/online/.

Dear Sir, [- -]. My reason for writing this letter is to make you aware of a small contribution from your old university, intended to spread some information about you and your work to the whole world. It is not easy to explain how this information is distributed, but I shall do my best to describe the process.

A new technique has recently been invented whereby it is possible for me, sitting here in Uppsala, to communicate with the whole world. The only condition is that the people I want to approach also have the same equipment. However, the method is now so widespread that, at least in academic institutions, virtually everybody can be reached. The contact is immediate and therefore I can expect an answer in a very short time, even from Japan, South Africa or a country in the American continents.

At Uppsala University we have written some texts which are accompa-

nied by pictures, first in Swedish and then in English. English is now known almost everywhere—it has taken the place that Latin had in your time, to become the preferred language in science publications. Our texts are divided into seven sections, namely: 1) The Life of Linnaeus; 2) Linnaeus and Pharmacy; 3) Plants and Animals; 4) Physics and the Cosmos; 5) The History of Ideas; 6) Linnaeus and Ecology; 7) Mathematics in Linnaeus' Time.

The authors are all well known experts on the different topics represented. In this way we can proudly say that the information given is quite accurate and full of interesting details. My role in this project is to be the Editor which implies looking after all technical aspects, check what is written and initiate extensions. At the start over ten years ago I was already a Professor emeritus at Uppsala University, with physics as my specialty. However, since people knew that I also had many other interests I was offered to get engaged in Linné on line, as the project is called. At that time there were five sections. In the meantime two more have been added. Another extension to the project was made rather soon after opening: we gave the readers out there a possibility to contact the Editor and ask questions about the texts, or even to point out things which may be improved or corrected. The questions asked and the answers given are collected in an archive which is accessible to the readers.

The number of readers is remarkable, between 500 and 1,000 per day through the whole year. Last year, when we celebrated three centuries gone since your birth, the frequency was even higher. During the week around May 23 we reached an amount of readers close to 2,000 per day. We know from where these readers come – not only Sweden but the whole world is represented.

Well, dear Archiater and Professor at Uppsala University, I ask you to forgive me for my audacity in taking your time for so long. However, it felt important to tell you that your life and work are still far from forgotten. Modern means have made it possible to spread the knowledge about your activities to an even larger audience than could be reached in your time.

Let me finish by telling you that the 300th anniversary in 2007 was celebrated in an impressive way. In Uppsala on the 23rd of May there were several manifestations: in the Cathedral, in the University auditorium and in the castle. Among the many prominent guests were not only the Swedish King and Queen but also the Emperor and Empress of Japan, a really unique event!

Gunnar Tibell

Recensioner och anmälningar

Förlinneanskt

Bästa betyg. *Bernströms Bestiarium* utgiven av litteraturvetaren Henrik Otterberg (Atlantis, 2008) är ett mycket välkommet arbete, på alla sätt (650 sidor!) tungt vägande. Alla kan inte ha tillgång till *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* i 22 band för att där finna de här avtryckta artiklarna. Helheten framträder också så mycket bättre i den här tappningen. Vad vi får är en zoologihistoria för nordisk medeltid (med vissa inskränkningar om vilka strax). John Bernström född 1903 och död 1989 var en märklig man, väl värd den utmärκτη biografi som Otterberg skrivit: i yngre år äventyrare, stumfilmskådis ("Jean Storm"), i Paris utgivare av kulturtidskriften *Nord-Sud*, naturaliesamlare i Afrika för British Museum, huggormsforskare, polyhistor, kammarlär, under ett par decennier herre till Oxenstiernas Tidö, författare till små skrifter om spelkort, om akademier, en lärđ kommentator i utgåvan av Schefferus *Lapponia*, och medutgivare av den fina utgåvan av *Dialogus creaturarum* 1983 vid den svenska bokens femhundraårsjubileum. Den som skriver detta minns honom som en stilig gentleman av den gamla sorten. Främst av alla hans bidrag ligger ändå arbetet med kulturlexikonet, som tilläts svälla och – det måste sägas – breda ut sig på bekostnad av annat. Man kan bara tacksam för den dåvarande redaktionens släpphänthet. Den första artikeln om abborren är på några rader medan den sista om örn upptar nästan tio dubbelspaltiga sidor. Det är oupphörligen fascinerande att läsa om medeltida mullvadar och myriapodernas magi, eller dussinet sidor om den ingenstädes varande uroxen och dess alias visenten. Det ska också sägas av en som brukat artiklarna att de alltid är korrekta och uttömmande, disciplinerade och konkreta, just vad man kan önska sig. Också i den nya utgåvan går de från A till Ö och utgör därmed vad en gång på sitt sätt påbörjades men aldrig slutfördes av Nils von Hofsten som hade det uppdraget i Lärdomshistoriska samfundets över olika ämnesområdens svenska historia. Då gällde det tiden fram till 1800.

Utgivaren har ibland med lätt hand kompletterat och korrigerat. Uppställningen efter art enligt alfabetet har sina problem i form av upprepningar och luckor. Den medeltida faunan upptar en del varelser som sedan fått göra på sig, artiklar som den om djuren i Bibeln, om fabeldjur, enhörning, fiskregn och sjöodjur visar mångfalden. Övergripande teman saknas som djursymbolik, djurens roll för födan, Bibeln och djuren, taxonomiska aspekter, husdjurens mångsidiga roller, förändringar i djursynen och så vidare.

En artikel om zoologi hann inte bli färdig. Uppläggningsen är ändå redan given och lätt att orientera sig i 182 artiklar fulla av lärda referenser till just Birgitta, Henrik Harpostreng, Peder Månson, Siaellinna tröst, Stjórn, Olaus Magnus, också Linné. Otterbergs kommentarer till den stora litteraturen från Aelianus till Xenofon är också utmärkta. Han har valt illustrationer som om man ska vara petig kunde ha utgått från tydligare medeltida, eventuellt nordiska djurbilder – men som då skulle ha förlorat i grafisk tydlighet. Summan av detta omsorgsfulla arbete måste ändå vara mycket positivt: Boken är också välproducerad. Förlaget och dess medutgivare Michaelisgillet, den sammanslutning som var Bernströms rätta miljö, har skapat ett arbete som är underhållande, upplysande, användbart för alla som förstår sig på ämnet för lång tid framåt. Detta måste vara ett av årets bästa köp.

A flowering/flourishing fauna. *Early Modern Zoology. The Construction of Animals in Science, Literature and the Visual Arts*, Intersections 7/1–2 (Brill, 2007), EUR 158. Volume 1: The editor Enenkel writes on zoology as science, especially Wotton and Gesner, Smith on Toucans from Belon till Buffon, Roggen on Franzius's *Historia animalium sacra* (1612), Jorink on emblematics and the argument from design in entomology, Leonhard on shell collecting and still life painting, Vignau-Wilberg on entomological illustration, Egmond on fish in watercolours and print, Brienon on Eckhout and Marcgraf and their zoological drawings. Volume 2: Walker on animals in modern hunting treatise, Cuneo on horsemanship in early Germany, Curth on Veterinary texts in early modern England. Hehenberger on animals in bestiality cases, Tudela and Gschwend on Renaissance menageries, Koppenol on animals in Dutch poetry, Schnoor on animals in early modern Latin and German proverbs, Buynes on a zoological emblem book, Choné on bêtes dresées, Cohen "Life and death in the Northern European Game Piece". Thirty-two colour plates and a great number of illustrations reflect a general focus on aesthetic aspects. There are fourteen females and five male authors. It is difficult to single out any specific contribution but it is satisfying to find a Scandinavian contributor, the neolatinist Vibeke Roggen from Oslo. It has been stated before, latinists are invaluable for a wider understanding of early science. Roggen writes about Wolfgang Franzius's *Historia animalium sacra*. Those who have been working with seventeenth century natural history know that it was important and very much referred to. Roggen also gives a charming example from a wedding poem written in 1661 by the Norwegian vicar Nils Thomasson, who often used Franzius in his writings. Florike Egmond, specialist on early ichthyology,

analyses illustrations of a very curious tuna fish, with tattoos and obviously a prodigy. A picture of the extremely rare moonfish recurs in different manuscripts, suggesting the routes for knowledge. Of course there was zoological knowledge and curiosity already in the seventeenth century. The amount of exotica treated also puts questions on how the world was experienced before everybody spoke about global issues. Such questions are put in Rebecca Parker Brienens on Eckhout's and Marcgraf's drawings from Brazil now in Krakow. This is a colourful and varied anthology, breathing life into old erudition.

I tiden eller vid sidan om den? Urban Hiärne (1641–1724) är inte något riktigt stort namn i svensk vetenskapshistoria. Skälet är kanske att han saknar en biografi. Skälet till det i sin tur är det svårtydda handskriftsmaterialet, den väldiga kvarlåtenskapen i Uppsala universitetsbibliotek. Ett annat skäl är hans mångsidighet. Ta detta i beaktande: född i Nyen vid stormaktsväldets yttersta utpost mot Ryssland. I hemmet talade man svenska (pappa prästen) och tyska (modern), i varierande grad tyska, finska, ryska, estniska och ingermanländska. Som prästpojke måste han lära sig latin och grekiska, någon hebreiska, som diplomat senare i livet polska, franska och engelska. En språkman säger ni. Ja, han skrev många arbeten i språk, bland annat om lapska och en *Orthographia svecana*. Men han författade också, som student, ett tidigt drama som *Rosimunda*, som han satte upp tillsammans med uppsalastudenter och den eventuellt självbiografiska herderomanen *Stratonice*. (Han ska också ha varit den ende svensk som ägt Shakespeares first folio). Där i Uppsala lär han sig också kopparsticket. En konstnärssjäl alltså, vars dikter nyligen givits ut av Vitterhetssamfundet. Men han studerade till medicinare, vilket bland annat innebar en studieresa runt i Europa (1667). Hans inriktning mot paracelsisk medicin skulle ha bildat slutpunkten i Sten Lindroths avhandling, men har förblivit oundersökt. I stället (det är inte rätt adverb, snarare ”därtill”) ägnade han sig åt kemin och blev den svenska kemins fader genom att grunda laboratorium chymicum och genom att skriva arbeten med sådan inriktning. Någonstans mittemellan dessa båda fält faller hans upptäckt av Medevi, starten på svenskt kurortsväsen. Medicinare och läkare och naturvetare alltså, i den senare egenskapen också geolog, varom ett kapitel i Tore Frängsmyrs avhandling handlar. Men kanske han främst är känd, med rätt eller fel, som förupplysningsman genom att det sagts att han hindrade häxväsendet att sprida sig till Stockholm på 1680-talet. Till allt ska också läggas att han hade tjugo barn och grundade en svensk lärdomssläkt. En andlig stormaktsgestalt alltså. Men allt detta är kanske *too much* för att få grepp om?

Stig Örjan Ohlsson vänder sig i ett personligt förord i *Den otidsenlige Urban Hiärne*, red. Ohlsson & Siiri Tomingas-Joandi (Nordistica Tartuensia 17, Tartu 2008) mot Linné i vars skugga Hiärne hamnat och mot Jan Guillou som inte gjort Hiärne rättvisa i fråga om häxprocesserna, också mot Lindroths beskrivning av Hiärne som mystiker. Om det är den traditionella bilden är osäkert men tveklöst behöver Hiärne mer lyftas in i på allvar i svensk historia. Språket i den här antologin, resultatet från ett symposium i Saadjärvi utanför Tartu, är främst svenska men även engelska och tyska används. Stig Örjan Ohlsson skriver själv om Hiärne och hans vänner, Rolf Lindborg om Hiärne och Petrus Hoffwenius, Jean-François Battail (som vi får räkna till de våra) om Hiärne som naturfilosof, David Dunér om dunder och brak i Hiärnes bergsvetenskap, Elisabeth Mansén om Hiärne och kurortskulturen, Kristiina Savin om Hiärne och järtecken, Bernt Olsson om Hiärnes herdediktning. Av särskilt intresse är Björn Sundquists genomgång av Urban Hiärnes geologiska frågesamling, hans "flockar", som det finns 155 bevarade svar till. Man brukar säga att de har "influerats" av Robert Plots rundskrivelser från Oxfordshire, men Sundquist modifierar till "inspirerats" och pekar på att redan Gustav II Adolfs Fornvårdsplakat innehåller liknande uppmaningar. Man kan också titta framåt mot de instruktioner till resande naturforskare som Linné formulerade och deras betydelse för inventeringen av landet. Det är mycket tillfredsställande att så här få dokumenten lagda framför sig. Här finns ett stort material som Sundquist säger sig vilja återkomma till. Det bör han.

I mål efter dryga trehundra år. *Blomboken. Bilder ur Olof Rudbecks stora botaniska verk*, utg. Karin Martinsson och Svengunnar Ryman (Prisma, 2008). Tryck och papper (Lessebo Linné), layout av Christer Strandberg är berömvärd. Boken känns genomarbetad och är trots sitt folioformat lättanvänd. Förlaget kan sträcka på sig och utgivarna slå sig för bröstet. Också denna storsatsning är ett urval, cirka en tiondel utvald för att visa mångfalden. Men fullständighet är inte alltid nödvändig, allt är inte guld, mängden kostar och tynger. Här placeras fem hundra blomster på bordet eller i handen! Att få studera en tomatplanta från 1600-talet, en morot, en rekordrova, en sparris (som sticker upp sist i boken) är en vitaminsinjektion så god som någon. Namnen har sin egen poesi. "Hwijt Daamblomma" eller kungsängslilja, kan syfta på någon kvinnlig dygd eller på blommans schackmönster. Växterna återges blommande eller med frukt och bär, oftast utan rot (dock till exempel tussilago, vars rot ansågs medicinskt hälsosam). Inledningen orienterar säkert om Blomboksprojektet, som ska skiljas från

den tryckta serien *Campus Elysii* med två utgivna volymer innan Uppsala brand 1702 förstörde härligheten inklusive kanske 6 000 färdiga stockar, hur planerna växte, om förlagor i Bursers herbarium, Caspar Bauhins *Pinnax* som mönster, om *Blomboken* som familjeföretag. De sista får här sin hittills mest genomförda behandling – cirka två tredjedelar av bilderna är signerade. Rudbeck själv var visionären men kan bara i ett par fall bindas till (i och för sig utmärkta) bilder. Döttrarna Johanna Christina och Wendela bidrog med 120 respektive 397 avbildningar, släktingar, studenter, professorssöner, ritmästare deltog, klanen Thelott och Holtzbom skolades in i avbildningens svåra konst. Några uppnådde stor skicklighet, som Andreas Holtzbom. Detta är ”big science” med tjänstledigheter, sponsring, ytterst en vetenskaplig expedition som sonens till Lappland 1695 som följd.

I och med Coeckelberghs utgåva av *Fogelboken* kan man nu säga att det rudbeckska naturalhistoriska arvet finns tillgängligt på ett sätt som svarar mot högt ställda krav. Apropos den förra ställer man frågan om varför den unge Linné lyriskt utgjuter sig över *Fogelboken* men aldrig nämner *Blomboken*, som om den inte varit tillåten för honom. Mycken forskning har ägnat detta arbete, av gamlingarna Magnus Swederus, Thore Fries, Claes Annerstedt, Anders Grape, av yngre Gunnar Eriksson, Gunnar Brusewitz, Allan Ellenius, Tomas Anfält och Örjan Nilsson, av en relativ ungdom som Pehr Dahl, Georg Stenborg (se *SLÅ* 1994–95) och Mats Brunander, flera onämnda. För ordningen skull bör också det som inte tas upp nämnas: bilderna behandlas inte estetiskt utan botaniskt, inte heller vetenskapshistoriskt även om orienteringen i den samtida facklitteraturen är utmärkt. Man kan sakna en diskussion om hur man tänkte sig växtrikets och naturens ordning, vidare tankar om ”nytta” och så vidare. ”Naturkänsla” och drivkraften bakom detta intresse behandlas inte. Rudbeck var ju centralgestalt i den götiskt-patriotiska strömningen, som kunde ha fått utgöra fonden. Sådana teman och linjer är delvis upptagna på andra håll och skulle utan tvekan ha sprängt ramarna för utgåvan, kanske också rikta sig till en annan publik än här. (Den som önskar mer vetenskaplig analys och detalj kan gå till Martinsson och Rymans *Hortus rudbeckianus* anmäld i *SLÅ* 2007, 267.) I sak kan man alltså vara glad för de avgränsningar man gjort. Och tacksam för den bok som föreligger. Utgivarna måste ha haft en härlig tid i umgänget med denna blomsterfägnad. Nu får läsarna delta i samma nöje.

Gunnar Broberg

Lustgårdens kommentarer. Den franske trädgårdsarkitekten André Mollet, kallad till Stockholm av drottning Kristina 1648, utförde fantastiska broderiparterrer, boskéer och labyrinter, trädgårdar som blev mönsterexempel på barockens storslagna trädgårdskonst med sina klassicistiska stilformer som uttrycker balans och symmetri. Hans bok i trädgårdskonst och hortikultur, *Lustgård* (1651), trycktes på tre språk under hans tid i drottningens tjänst. Härom året gavs den ut i en praktfull faksimilutgåva (se *SLÅ* 2006, 178–180), och nu har kommentardelen utkommit, *Le Jardin de Plaisir. Der Lust Gartten. Lustgård. The Garden of Pleasure. Inledning. Kommentarer. Introduction. Commentaries* (Gyllene snittet, 2007). Texten är på både svenska och engelska och illustreras med åtskilliga utsökta gravyrer, teckningar och målningar från tiden. Den inleds med ytterligare ett faksimil, nämligen av den engelska utgåvan som trycktes i London 1670, *The Garden of Pleasure*. Kommentardelen är alltså så mycket mer än bara textkommentarer, det är självständiga essäer om trädgårdens växtmaterial och odlingsformer utförda av några av våra allra främsta forskare i trädgårdshistoria.

Efter faksimilet följer ett par uppsatser om Mollets tid i Stockholm 1648–1653 av Göran Lindahl och Åke Nisbeth, med en biografi över Mollet och en översikt över hans trädgårdskonst, samt om drottning Kristinas Stockholm. Den svenska texten till Mollets *Lustgård* har överförts från den ursprungliga frakturstilen till antikva med bifogade noter med ordförklaringar och nu gällande namn på de i texten omnämnda växterna. Kjell Lundquist bidrar med generösa och kunniga kommentarer till de nio första kapitlen, små upplysande essäer om olika slags jordar, plantskolor, fruktträd, ympning, vinodling, köksträdgårdar, ”dyngesängien”, blomstergårdar, vildväxande träd och buskar. Anna Jakobsson och Göran Lindahl bidrar med en kunskapsrik text om pomeranshus, liksom Lindahl som kommenterar det elfte och sista kapitlet ”Om Prydnadt i Lustgården”. Det hela avlutas som det bör med växt-, person- och ortsregister. Inte tusen vanliga trädgårdsböcker, slarviga, fruktlösa och halvvissna, som de stora förlagen gödslar med, går upp mot detta enda praktverk av Mollet, levande och frodig, nu utgivet av ett litet kvalitetsförlag lett av Elina Antell. Det är professionellt, omsorgsfullt och kunskapsrikt. Precis det som gör en god trädgårdsmästare.

Det är en prunkande rikedom på uppgifter som ligger i textens rader, meddelande från en bortglömd trädgård, som gör 1600-talets barockträdgård än en gång levande och blomstrande. Kommentarererna bär frukt. Man träder in i 1600-talets dofter av mylla, rotfrukter, pomeranser och aurikler, trädgårdsgubbar som gräver och surrande insekter. Där finns

den svarta jorden, mjuk och våt, beblandad med sand, och hästdynga som föder maskar. Kärnor av kvitten, päron och plummon, fruktkärnor som sätts i krukor vid nymåne. Spaljergångar, och vinstockar insvepta i halm i den nordiska vinterns skarpa köld. Oxtunga, portlak och Tripe Madame. Stickebär och berberis. Hanefooten, Bäarsanickel och Then Wäldsk Fiol. Spindelträet och Then hwijta Törnebuskan där näktergalen gärna uppehåller sig. Pomeranshus med granatäpplen, myrten och fikonsträd. Gångar till springkällor, grottor, fågelhus och kaskader, perspektiv över parterrer, hagar och lustskogar.

David Dunér

Meukar kallades på 1700-talet i Luletrakten ett slags djur, ”lika til skapnaden med grodor, men smalare, som mycket plåga boskapen om sommaren. De kräla eller krypa sackta upp på benen på koerna, och så vidare, ända till dess de hinna kodkuret, då de sätta sig på spenorna, som derutaf swälla, sugandes miölken”. Om detta för korna obehagliga kryp berättar Carl Renmarck (1724–1773) i en handskriven ordbok från 1753, vilken tills nyligen bara funnits tillgänglig som manuskript i Nordinska samlingen, men som dialektologen Maj Reinhammar nu redigerat och befordrat till trycket under titeln *Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera* (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk kultur, 2008). Upptecknaren Carl Renmarck växte upp i norra Sverige, kom 1740 för studier till Uppsala och där han några år senare avlade examen. Linné hade besökt Renmarcks far under lappländska resan 1732: ”Mag. Reenmarck [...] accomoderade mig magnifique”, noterar han. Linné skrev också, kanske som en tacksamhetsgård, en slags inledning till sonen Carls avhandling *De praestantia orbis sviogothici* som jämför fördelarna med att bo i norra delen av landet framför de många olägenheter befolkningen i södra delen får dras med (se Fredbärj i *SLÅ* 1959). Carl har uppenbarligen kunna dra nytta av Linné som ett slags extrahandledare. Kontakter fanns alltså, men någon botanist blev det inte av Renmarck. Ej heller finner man särskilt många växter i ordboken som återspeglar lulemålet och andra nordsvenska dialekter vid denna tid. Ett och annat finns dock där, såsom några träd, buskar och odlingsväxter. Rörande *miölkwallen* (’rallarros’) skriver Renmarck att om boskapen äter därav mjölkar de ”öfvermottan braf och derjämte gifwa godt smör”. Vi får också inblickar i äldre tiders lantliga sedvänjor och näringar, se exempelvis uppslagsorden om hampa respektive

hancka (metod för att bota sjuk boskap). Själv gläds jag åt belägg för folkliga benämningar för och uppfattningar om olika stickande insekter, en hel folklig taxonomi som speglar storlek och stadier av lax i Lule älv, men även andra fiskbenämningar (*gårrspigg*, *hornborre*, *seip*, *selack*) samt en rad fåglar. Dialektologer, etnobiologer och kulturhistoriker har mycket att hämta ur denna fina ordsamling som nu gjorts tillgänglig.

Ingvar Svanberg

Linneana

En present-presentation. *The Linnean*, special issue no 8 "The Linnean Legacy", är ägnad trehundraåringen i form av ett antal (23) uppsatser om Linné, hans verk och dess inflytande (red. Mary J. Morris and Leonie Berwick). *SLÅ*:s läsare känner igen skriften eftersom den tacknämligt skickats till dem. Ingen mindre än Kejsaren av Japan har bidragit med "Linné and Taxonomy in Japan". Tretton svenskar medverkar. Upp mot hundra illustrationer pryder vilket gör att artiklarna är korta, i snitt kanske fyra sidor. Jenny Beckmans och Annika Erikson Brownes om namnskick vid sekelskiftet 1900 respektive om växtillustratören Ehret sticker av genom viss fördjupning. Här är alltså inte plats för överraskningar utan syftet är snarare att ge en sorts översikt. Man har inte i större utsträckning satsat på vetenskapshistoria, kanske eftersom historikern behöver större utrymme. Det medges att gränsen mellan hur biologen och historikern skriver (lyckligtvis) ofta är osäker och att flera biologer av facket verkligen kan det historiska stoffet. Annorlunda var det vid jubileet 1978 (se *SLÅ* för det året). Det är kanske signifikativt att ingen hänvisning går till den publikationen.

Ett tiotal uppsatser. Det har skrivits mer än 8 000 artiklar om Linné i svensk press under 2007. Här är inte plats för bibliografisk dammsugning av mer kvalificerade alster, bara ett tiotal utan ingående kommentarer: Carina Nynäs, "Ett nytt manuskript. Linné som föreläsare", i *Historisk tidskrift för Finland* 2007:3; Ingvar Svanberg, "Linné och strömstaren", i *Cinclus Scandinavicus* 20/2007; P. M. Jørgensen i *Nordisk Tidskrift* 2007:4 om Linné i ett norskt perspektiv; Leif Öjesjö, "Dryckenskap straffar sig. Några levnadsöden från Lundbyprojektet studerade i ljuset av Carl von Linnés *Nemesis Divina*", i *Svensk medicinhistorisk tidskrift*, vol. 11:1 (2007); *Luonnan Tutkija* 2007:5,

”Linnén syntymästä 300 vuotta”, 50 sidor linneana på finska av Kauri Mikola, Matti Haltia, Anto Leikola, Johannes Enroth Seppo Koponen och Maria Pietiläinen om Johan Browallius, Carl Fredrik Mennander, Johan Leche, Pehr Kalm och deras lärare förstås; Gunnar Broberg, ”Natten kom på”, om Linné och natten, i *Förbistringar och förklaringar. Festskrift till Anders Piltz* (Lunds universitet, 2008); Carl Gustaf Spangenberg, ”Linné som domare – barnamordsfallet 1767”, i *De Lege. Juridiska fakultetens årsbok* 2007, 247–268; Andreas Önnersfors, om Linneaner i Pommern, i *Wissen im Netz. Botanik und Pflanzentransfer in europäischen Korrespondenznetzen des 18. Jahrhunderts*, red. Regina Dauser, Stefan Hächler, Michael Kempe m.fl. (Berlin, 2008); Marie-Christine Skuncke, ”Carl Peter Thunbergs japanska resa i 1770- och 1780-talens medier”, i *Sjuttonhundratalet*, Sällskapet för 1700-talsstudiers årsbok 2008, alltså om hur denne långresenär används i pressen, ett led i ett projekt om Thunbergs civilisationsmöten; Lászlo Krecsák & Richard Wahlgren, ”A survey of the Linnean type material of *Coluber berus*, *Coluber chersa* and *Coluber prester* (Serpentes, Viperidae)”, i *Journal of Natural History*, vol. 42, sept. 2008; en ungersk forskare reder tillsammans med Wahlgren, från Lund och International Society for the History and Bibliography of Herpetology, ut typfrågor kring huggormen, svart huggorm och den rödbruna äspingen (avbildad i uppsatsen i *KVAH* 1749 efter fynd på Skånska resan). Det är en resa i litteraturen och museerna; Resor internationellt: *Linnaeus’ Öland and Gotland Journey; Linnaeus in Gotland. From the diary at Linnean Society, London, to present-day Gotland*, av Marita Jonsson och Helga Jonsson, och *The Dalarna Journey* – snabba översättningar, imponerande varom *SLÅ* 2007, 232 f.; *Fantomen* 2008:26 ”Igeldammens hemlighet” (Claes Reimerthi & Kari Leppänen) innehåller sannerligen både nya och rafflande linneanska rön (jfr förra årgången av *SLÅ*, 216): en skurk har ett apotek i Stockholm och vill lura Linné på sällsynta naturalhistoriska specimina. Det går så långt att han faktiskt mördar professorn, arkiatern, riddaren och blomsterkungen – nästan. I sista stund kommer Fantomen, Linnés gamle vän, emellan. Ruskigheterna blir inte mindre av att de avbildas mot en tidstroget noggrant återgiven 1700-talsmiljö.

Skeppskrogar eller skeppskorgar. På krogen med Linné lyder den lockande titeln på en pocket av Ulrica Söderlind med undertiteln *sjökrogar och svensk 1700-talsgastronomi* (Grenadine, 2008). Boken återgår på en undersökning anmäld i *SLÅ* 2007, 220 f., om den lilla ön Kofsan i Mälaren som Linné besökte 1731 på väg till Stockholm och där han botaniserade medan post-

jakten väntade på vind och övriga passagerare vilade. På Kofsan låg också ett litet näringsställe, vars arkeologiska spår grävts fram och analyserats. Så vad åt och drack man där och på andra håll? Det måste sägas att förbindelsen mellan vad som gett boken titel och uppläggning och utlovad historia är lös. Köpare och läsare måste ha rätt att ta boktitel och baksidestext på allvar. Till exempel talar boktiteln om "sjökrögar", men det är bara en enda som behandlas, Kofsan, och om dess verksamhet vet man mycket litet. Undertiteln "1700-talsgastronomi" lär hur som helst inte vara vad som kännetecknade utspisningen där. Visserligen sägs de recept som bifogas vara utvalda med tanke på Kofsan men närmare hur, är svårt att säga. De framhålls bara vara hämtade ur handskrifter och kokböcker "samtida" med Kofsan. Mer får vi inte veta. "Dessa oväntat välkryddade anrättningar är också de rätter som von Linnés sällskap med stor sannolikhet kan ha ätit vid sitt besök" enligt baksidestexten. I Linnés anteckningar står inte ord om *vad* man åt eller *ens att* man åt. Återgivningen av Linnés korta text, hämtad ur Telemak Fredbärjs och Jan Knöppels återgivning i *SLÅ* 1953 innehåller 13 fel och en överhoppad rad. Utgivarna av Linnés anteckningar återges för övrigt som tre: Telemak, Fredbärj & Knöppel, det första namnet någon gång ytterligare förvanskat till "Telemark". Patrick Alströmer får heta "Partick", Margit Palmaer ibland "Palmer", Zacharias Strandberg "Zacharia" – litteraturlistan upptar ett tjugotal fel eller inkonsekvenser. Den till sommaren 2007 publicerade boken om Linné och maten *Till livs med Linné* är inte använd, annat att förtiga. Inte heller Linnés egna tankar om mat och dryck, nedlagda i det dietetiska manuskriptet uppmärksammas. Skeppskrog stavas för övrigt gärna "skeppskorg". Det är för lätt att publicera böcker i Sverige.

Linnaeus and the banana. Linnaeus's early botanical monograph *Musa cliffortiana* (1736) has now been translated by Stephen Freer and given a fine introduction by Staffan Müller-Wille (Regnum Vegetabile, vol. 148, A. R. G. Gantner Verlag K. G., Liechtenstein 2007). It belongs partly to eighteenth century coffee-table books, nicely printed and illustrated in a larger size than ordinary academic books and a part of public relation making, in this case for a rich banker and owner of a garden. But it is also an example of how to describe a plant according to the rules Linnaeus had given in his *Methodus* (published the same year, 1736). As Müller-Wille rightly stresses is this a first and prototypic attempt to follow these important rules. "It seems as if Linnaeus had filled out a form rather than composed a text about the banana." But of course, this book is also a part of something else and

bigger: Clifford's wealth depended on global wide trade, which his garden reflected. If anything this plant is a symbol of new luxury and Western dominion. (Inside History of science of Sweden there has flourished a bad joke on exactly this theme: is there anything more trifling than Linnaeus and the banana?) Thus, Müller-Wille claims that the banana had a double face, both connected with colonial expansion and slavery and an exceedingly rare luxury in Europe. We recognize the *Musa* on the famous frontispiece of the *Hortus* standing on a dragon: Apollo accompanied by the muses!) The ending words of this small book are thus prophetic: "Ut floreat Musae!" *Musa* also means "inspiration" and congratulatory poems attached to the book play on this double meaning. Describing the *Musa* Linnaeus follows to the letter his own *Methodus*.

In his last paragraph Müller-Wille separates biological themes in *Musa cliffortiana*, treating Linnaeus's pursuit for the natural system, his use of *habitus* (appearance, Gestalt) and how his many handwritten notes show that he constantly reviewed and revised his definitions (page 59); Linnaeus's taxonomic interests were much more biologically motivated than historians of biology of the twentieth century have made us believe. True, his ambition to come as close as possible to exact sciences, has been seen as stripping natural history from life. Life itself did not exist before the nineteenth century according to Foucault, an opinion Müller-Wille rightly contests. A great advantage with this edition is that it includes Linnaeus's handwritten additions, showing that he was prepared to revise his classification. In concluding Müller-Wille again, perhaps too briefly as there are so much to be said, connects the banana with the economy of natural history and Linnaeus interest of the usefulness of this plant. The translator Stephen Freer, admirably vital at old age, has done an impressive job. He is an experienced Linnaeus Latinist having translated *Philosophia botanica* (cf. SLÅ 2004–2005, 142 f., now in third paperback edition!). You could always differ in details: In note 122 he discusses if Linnaeus speaking on the Brahmins a "secta" would translate with "caste" or "class" but perhaps "school" would have been preferable. Freer has added a new translation of Linnaeus's so very concise and succinct *Methodus*. All in all the volume is highly recommended. It must be rated as one of the really substantial additions to Linnaeus and his science published during the tercentenary and certainly something to own, read and be grateful for.

But the story is incomplete as nothing is said about how Linnaeus (or rather the gardener Nietzel which he brought with him from Holland)

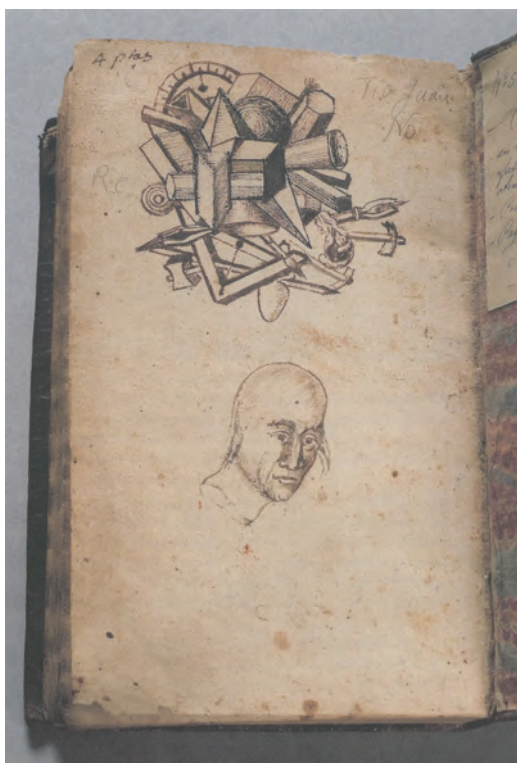
succeeded to have the *Musa* blossom in Uppsala and set fruit in 1755, a Nordic record for that time, and how the queen was given a sample. On this in some detail is to be read in Arvid Hj. Uggla's article "Linné och bananen" in this yearbook 1959, the so far only treatment of this subject, which surprisingly not is mentioned in Müller-Wille's and Freer's book. Among other things, by using the correspondence with Burmannus Uggla offers details on how Linnaeus experienced his *maecenas*. Why this essay has been forgotten is hard to say. Maybe, the reason is that this new edition is published in a botanical series, which means concentration on botany and not on literary matters. Both publications do some justice to Linnaeus's biblical references. Gardens were called a paradise and the banana was given its name – in *Species plantarum* – *Musa paradisiaca*. In Holland Linnaeus more than later played literary scholar in giving eight reasons for the identification of the banana as the tree of knowledge and also suggests that its leaves rather than the fig leaves could have been used by Adam and Eve as aprons. To this one might add that *Musa* returns as the motto in a portrait of Linnaeus belonging to his *Maecenas* Carl Gustaf Tessin: "Musa vetat mori", "The muse forbids the [this] scholar to die", i.e. the banana gives Linnaeus immortal life and eternal memory. The taste of the banana is rich and so is its history.

Gunnar Broberg

Läkaren Linné. Nils-Erik Landells *Läkaren Linné* som kom för några år sedan (se Gunnar Brobergs recension i *SLÅ* 2004–2005, 141 f.), har nu översatts till engelska, *Doctor Carl Linnaeus—physician* (IK Foundation, 2008). Den ingår som tredje delen i IK Foundations *Mundus Linnaei* series. Några tillägg eller större sakliga ändringar finner man inte, men dock nu med ett välbehövligt fylligt register. Bildsättningen är delvis annorlunda, även om slaget av bilder är detsamma som i den svenska utgåvan. Med Landells snabba, kvicka stil som löper genom Linnés medicinska värld och hoppar mellan de bästa tuvorna, kan läsaren få några förbiilande – och intresseväckande – glimtar av läkaren Linnés verksamhet och tankeliv.

Nätverk. I samband med Linnéåret hade Kungliga biblioteket en kortlivad utställning. Katalogen som har namnet *Linnés nätverk* (Kungliga biblioteket, 2007), handlar väl egentligen inte så mycket om nätet, vår tids modeord –

sociala, neurala, digitala, virtuella, internationella nätverk och så vidare –, utan mer om Linnés verk utan prefixet ”nät”. Linné var dock i allra högsta grad en nätverkande person, en spindel i nätet, fastklibbad i ett klientnätverk, uppfångad i ett ekonomiskt skyddsnät och hållande i trådarna i ett stort kontaktnät. Man skulle kunna säga att katalogen beskriver de fasta noderna i detta nätverk av förbindelser och kontakter, nämligen böckerna, kvarlevorna, skrifterna, dock även något om människorna och deras cerebrala nätverk utan vilka inga sociala nätverk skulle existera. Det är en både välskriven och tilltalande katalog med inledning av Jonas Nordin, och med Olof Kåhrström som redaktör och huvudförfattare. Till höjdpunkterna hör ”Exemplar Auctoris” av förstautgåvan av Linnés *Systema naturæ* (1735) och Pehr Löflings nedklottrade exemplar av sin lärares *Materia medica* (1749), ett exemplar som varit och vänt i Venezuela. Återfunnen efter hans död bland hans kvarlåtenskap, i San Antonio de Caroní vid Orinoco-floden, såldes den sedan på auktion. Det blir man fångad av.

Pehr Löflings exemplar av Linnés Materia medica (1749). Vem är mannen på bilden?

Linné och miljön. *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, årg. 29, nr 1 & 2 (2008), har givit ut ett temanummer om "Linnaeus and the Environment, Yesterday and Today". De skandinaviska institutionerna i Amsterdam och Groningen höll under Linnéåret en konferens just under detta tema. Förord till detta nummer har skrivits av Petra Broomans, en introducerande artikel till Linnés värld av Alan Swanson, samt en artikel om drakdödaren Linné av Gunnar Broberg – om drakar, hydror med mera, som exempelvis roslingen och öd-lan i Lapplandsresan. Tre läsvärda artiklar följer sedan om Linné, Lappland och den samiska kulturen (Nellejet Zorgdrager, Krister Stoor och Louwrens Hacquebord). Jorieke Rutgers siktar in sig på Linné i Nederländerna, medan Sverker Sörlin reflekterar kring den globaliserade Linné. Vidare finner man två artiklar om Linnés betydelse för vetenskap och utbildning i dag (Maarten Loonen och Mariette Manktelow). Författaren Magnus Florin står för det litterära inslaget utifrån sin roman *Trädgården*. Anka Ryall uppmärksammar den brittiska världsresenären Marianne North som framställde originella botaniska målningar under 1800-talets senare del. Slutligen finner man en översikt över svenska vetenskapliga expeditioner till Spetsbergen, från Anton Rolandsson Martin till 1900-talets början, av Mary Katherine Jones. Artiklarna håller hög klass – initierat och med nya perspektiv. Över huvud taget bör man framhålla *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, säkerligen välkänd för skandinavister men okänd för de flesta skandinaver, som en välgjord kvalitets-tidskrift som det definitivt är värt att följa kontinuerligt.

David Dunér

Linné på Gotland. Som botanisk upptäcksfärd är den öländsk-gotländska oöverträffad bland Linnés resor, den lappländska inte undantagen. I Lappland hade Olof Rudbeck d.y. noterat och avbildat många av de arter som Linné sedan samlade, även om denne givetvis fann mycket nytt. På kalköarna i Östersjön fann han inte mindre än femtiotalet för landet nya blomm växter (ett fyrtiotal kärllväxter från Gotland enligt listan i *Iter gotlandicum* – av dem nämns sju av Fuiren & Sperling och ytterligare sju finns i Münchenbergs herbarium), vartill kom alla övriga märkvärdigheter i naturen, inklusive berggrunden och fossilen. Danskarna Fuiren och Sperling hade visserligen redan 1623 på det då danska Gotland noterat många goda fynd, men det var okänt för Linné och Sverige. "Ölands strand hade vi knappt rört, förrän vi märkte, att detta land var helt annorledes än de andra Sveriges provincier",

och entusiasmen är kolossal inte minst i det enda bevarade brev som finns från denna resa, sänt till Vetenskapsakademien i Stockholm från Runsten på Öland. Vid landstigningen på Gotland tre veckor senare hade naturligt nog det första glädjeruset lagt sig, men sinnena är inte mindre skärpta. Växter och insekter uppräknas och beskrivs från alla delar av ön. Vid sidan av Öland får Gotland sägas vara den provins som fullödigast beskrivits av Linné. Öarnas begränsade yta gör hans skildring mer heltäckande än i andra landskap. Från Gotland är nog flertalet naturtyper och kulturlandskap av betydelse representerade i berättelsen, fastän han aldrig korsade inlandet. Det blev först med Göran Wahlenbergs fyra månader långa resa år 1799 som en ännu mer komplett bild av Gotlands vegetation växte fram.

Under Linnéåret 2007 har Gotland med rätta varit en av de mest aktiva provinserna i vårt land vad gäller att jubilera, både ifråga om evenemang och publikationer. Bland skrifterna märks *Linné. Gotländskt Arkiv* 2006 (Meddelanden från Gotlands fornvänner, årgång 78; 175 sidor), *Upplev Gotland med Linné* (Krilon, 2007; 160 sidor) av Tord Porsne och Bengt Rosén samt *Linné på Gotland* (GotlandsBoken, 2006; 200 sidor) av tidigare länsantikvarien Marita Jonsson med dottern Helga som huvudsaklig fotograf. Det är den sistnämnda boken, som jag här främst skall uppehålla mig vid. Det är en vacker bok som bygger lika mycket på bilder som på text. Boken följer Linnés resa dag för dag från den 3 juli till den 5 augusti – nya stilens datum har valts som rubriker för avsnitten men motsvarande i gamla stilen står att finna i registret och i de utdrag ur Linnés dagbok som beledsagar skildringen.

Det mesta är mycket personligt hållet, skribentens intryck och känslor löper genom det hela och styr vad hon stannat inför. Texten handlar inte bara om Linnés resa utan nästan lika mycket om författarens i dennes spår – vi blir underrättade om både övernattningar och måltider, men framför allt om hur dagens landskap och bebyggelse gestaltar sig jämfört med vad Linné såg. Hus och gårdar, byggnaderna i landskapet från kyrkor till fiskerbodar beskriver hon gärna och visar dem i utomordentliga bilder (men vilka är hennes och vilka är dotterns?), sådana som hjälper en att upptäcka det man själv har svårt att se på plats. Acceptabla och många gånger mer än så är också landskapsbilderna men det kan inte alltid sägas om de ganska många foton som föreställer enskilda växter. De är små till formatet men i många fall därtill ottydliga. Huvudobjektet framstår ofta i alltför liten skala på den redan lilla bilden – se till exempel på vallmon på sidan 118. Blåeld (s. 20) och kungsljus (s. 77) kommer alls inte till sin rätt. Det finns ju så

många skickliga fotografer bland Gotlands växter – kunde man inte ha köpt in från någon av dessa? Det skall ändå sägas att några blombilder är bra, och de skulle ha blivit ännu bättre i större format – krissla, färgkulla och krollilja till exempel. ”Blålockorna” på sidan 135 är faktiskt ängsvädd, som vi också finner på den väl medvetet oskarpa bilden på sidan 137. I likhet med många andra saknar den förklaring – portalen på sidan 138 och ängset på följande uppslag borde av sammanhanget att döma vara från Öja, men det får vi inte veta. På tal om den forna Martebo myr som Linné skildrade visas en ålderdomlig båt vid ett träsk – ungefär så kan det ha sett ut där en gång, men det meddelas inte, att platsen vi ser är Fårö: kyrkan avtecknar sig tydligt liksom den mast som en sen tid okänsligt placerat i det vidöppna landskapet. Boken bygger enligt min mening på bilderna (så länge vi ägnar oss åt högersidorna!), medan texten mer har tycke av ett trivsamt kåseri, och därför borde mer omsorg ha lagts på bildtexterna.

Men vänstersidorna då? Ja flertalet upptas av sidor ur ”dagboken” eller ”protokollet” som man då kallade det. Som bekant fördes i fält en dagbok, sannolikt dikterad av Linné efter dagsetappens slut. Den skiljer sig som särskilt Sigurd Fries har visat på väsentliga punkter från den tryckta berättelsen, till stil och innehåll. Denna högintressanta förlaga (nu på Linnean Society i London och i fotostatkopior på Carolina i Uppsala) har bara delvis utgivits och ännu ej bestått en vetenskaplig edition. Bertil Gullander citerade betydande avsnitt i sin *Linné på Gotland* (1971) och nu har Marita Jonsson låtit begränsade avsnitt uppta en stor del av vänstersidorna i hennes bok. Texten återges i ”halvmodern” form, med dagboksidans handskrivna text som bakgrund, delvis täckt av tolkningen. Arrangemanget har ett estetiskt, alls inte ett textkritiskt syfte. Återgivningen av dagbokstexten är inte alltid exakt, ord kan vara överhoppade eller omkastade och stavningen är som sagt moderniserad, men knappast efter någon konsekvent princip. Nu gör det kanske inte så mycket i detta sammanhang. Dagboken lyfts fram för en bred publik, liksom en gång av Gullander.

Vi borde ändå ha fått reda på hur stora delar av reseprotokollets gotländska del vi här kan ta del av. Jag har gått igenom Carolinas kopia av dagboken till cirka en tredjedel, från ankomstdagen den 22 juni till och med den 1 juli, då sällskapet anlände till Slite och räknar med att detta är rimligt representativt för beräkning av hur stora partier som Jonsson och Gullander har tagit med. Det visar sig att vi hos Jonsson finner 40 procent av de dagboksutdrag som Gullander har med och frånsatt ett par rader från första dagen samt teckningen av ringmuren, uteslutande dagbokstext som

också finns hos Gullander. Denne har också moderniserat stavningen som mycket liknar Jonssons men är mer konsekvent.

Hur mycket dagbokstext kan vi då finna hos Gullander? Omkring 75 procent av det avsnitt jag undersökt. Det allra mesta av det uteslutna är latinska beskrivningar av växter, fåglar, insekter och andra organismer. I några andra avsnitt har Gullander låtit den tryckta berättelsen tala, kanske för att den är klarare uppställd och därmed begripligare. Ganska få rader av framställningen på svenska saknas helt hos Gullander; det mesta finns antingen i dagbokens eller i den tryckta berättelsens form. Det är alltså Gullanders bok man skall leta fram om man enkelt vill ta del av så mycket som möjligt av Linnés dagbok på Gotland.

Men åter till det arbete som återstod för resesällskapet vid dagens slut, nedskrivandet av protokollet. Trots att vi hos Jonsson på vänstersidorna som sagt kan se partier av det handskrivna med sina olika handstilar, har hon inte närmare kommenterat dessa. Som framför allt Sigurd Fries rett ut (i *SLÅ* 1966) har tre sekreterare växlat om på Gotland, av vilka Hans Jacob Gahn svarat för det största bidraget. Han förde för övrigt en egen dagbok för en del av resan (den 8–22 juli g. s., se *Linné. Gotländskt arkiv* 2006) och därigenom kan hans handstil i dagboken lätt beläggas. De andra två kan inte säkert identifieras längre än till några av de övriga sex som åtföljde Linné. Linné själv har lämnat få skrivna spår under dagarna på Gotland – i dagboken syns hans stil i avskriften av texten på den bekanta kutatavlan i Fårö kyrka (tydligen av Linné själv översatt från danska till svenska) samt i några små randanmärkningar i protokollet. Han har dock troligtvis antecknat på många (de flesta?) av de notisblad som fördes i fält och som bara i ytterst få fall bevarats. Enda exemplet från Öländska och Gotländska resan är från den 19 juli (g. s.) då sällskapet återvänt till Visby men i väntan på tjänlig vind bland annat red ut till Vibble söder om staden, där de fann mycket av intresse (se Jonsell i *Linné. Gotländskt arkiv* 2006, 79–80, bild 2 och 3). Sådana blad måste jämte minnesbilder ha legat till grund för kvällarnas nedtecknande för ”protokollet”, som säkerligen Linné själv dikterade.

Vilken lektyr skall man då bära med sig om man ute på Gotland vill följa Linné i spåren och jämföra det landskap han såg med dagens. Utan tvekan är Porsne och Rosén det givna resesällskapet. De ger allsidiga och objektiva aspekter på Gotland förr och nu, inte minst de biologiska som hos Jonsson är undanskymda och ibland oförstådda. Förutom att ge en god bild från varje dagsetapp gör man inte sällan små avstickare till platser i vägens närhet, som Linné inte besökte men som turisterna inte gärna vill missa. Dessutom

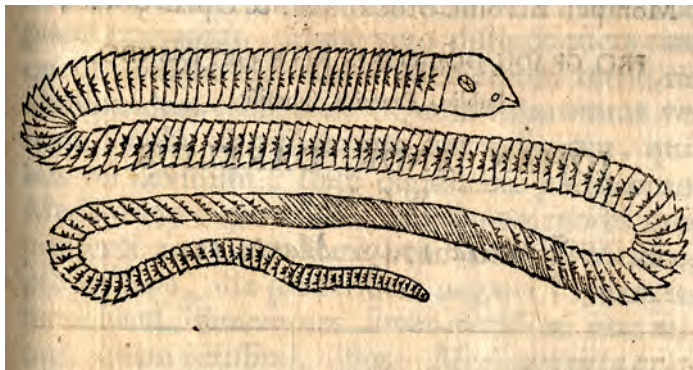
finns utmärkta översikter av några centrala naturföreteelser – våtmarkerna, hållmarken, skogen, etc. Formatet passar en jackficka. Jonssons bok lämnar man hellre hemma för nöjsamt bruk i läsfätöljen. Trots att båda böckerna följer Linnés resa dag för dag är de högst olikartade och har som framgått skilda syften. Jonssons bok har nyligen utkommit i engelsk översättning. För den utomnordiske gotlandsbesökarens del vore det även angeläget att få Porsne och Roséns bok översatt till det engelska språket. Då skulle såväl Linnés egen tryckta text, återutgiven 2007 på engelska, *Linnaeus' Öland and Gotland Journey 1741* (se *SLÅ* 2007, 232 f.), som en informativ vägledning till hans resa finnas tillgänglig för alla.

Bengt Jonsell

Valda avhandlingar av Carl von Linné 2006–2008. Sällskapet publicationsutskott har fortsatt att ge ut Linnés avhandlingar i svensk översättning av latinlektorn, docent Johnny Strand, som därmed hunnit översätta närmare ett tiotal av dissertationerna. I serien Valda avhandlingar av Carl von Linné har hittills utkommit: nr 64. *Om marsvin* (De mure Indico); 65. *Om renen* (Cervis rheno); 66. *Om den akademiska trädgårdskonsten* (De horticultura

Valda avhandlingar av Carl von Linné. Foto: UUB.

Denna illustration i avhandlingen Om binnikemasken (*De Taenia*), (Uppsala 1748) pryder nr 73 av Valda avhandlingar. Foto: UUB.

academica); 67. *Om fåret* (Oves); 68. *Om svinet* (Sus scrofa). Samtliga är utkomna 2007. Under 2008 utkom: nr 69. *Om blodigeln* (De hirudine); 70. *Om växterna som nybyggare* (De coloniis plantarum); 71. *Mossornas användning* (Usus muscorum); samt 72. *Johannesörter* (Hypericum). Samtliga avhandlingar är dessutom rikt kommenterade av Karin Martinsson respektive Ingvar Svanberg. Som nummer 73 utges detta år därtill Linnés avhandling om binnikemasken, *Taenia*, som försvarades av Gottfrid Dubois 1748. Avhandlingen, som även den är översatt av Johnny Strand, innehåller också en plansch som visar de arter som Linné kände till. Flera tidigare översättningar har till följd av den stora efterfrågan under jubileumsåret också sålts slut. Sällskapet har därför låtit trycka upp dem på nytt med ny och fräsch layout. Under 2008 har hittills utkommit: 1. *Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala* (Herbationes Upsaliensis); 10. *Officinella växter* (Plantae officinalis); 25. *Grönsakstorget* (Macellum olitorium); 29. *Om salladsväxter* (De acetariis); 48. *Ätliga frukter* (Fructus esculenti); 50. *Om omväxling i födan* (De varietate ciborum); 55. *Om bruket av varm och kall mat och dryck* (Circa fervidorum et gelidorum usum); 57. *Växternas krafter* (Vires plantarum); samt 59. *Om bruket av Mentha* (De menthae usu). Allt som allt har sexton avhandlingar utkommit i nytryck från 2006 till 2008. Flera nya översättningar är planerade och beräknas utkomma nästa år, Sällskapet kommer dessutom att kontinuerligt publicera nytryck av äldre slutsålda nummer. Avhandlingarna kan beställas via Sällskapets hemsida, <http://www.linnaeus.se/>, klicka på Skrifter.

Eva Nyström

Zoologihistoriskt index. För var och en som arbetat med Linnés skrifter har det snart stått klart att det ibland kan vara svårt att identifiera de många författare som han stöder sina resonemang och beskrivningar på. Linné refererar flitigt till äldre och samtida skrifter, inte minst i dissertationerna, men givetvis också i hans grundläggande systematiska arbeten. De innehöll ju sällan illustrationer och de vetenskapliga diagnoserna var närmast lapidariska. I stället hänvisade Linné till andra författare för utförligare uppgifter, och gärna till många av de dyrbara illustrerade arbeten som utkom i England och på kontinenten. Åtskilliga av dessa refererade arbeten tillhör inte längre allmänbildningen att känna till, och det kan därför ibland vara knepigt att försöka få rätsida på vilka källor Linné åberopar. Detta har förstås länge varit ett problem för såväl taxonomer som zoologihistoriker, något som John L. Heller (1906–1988), professor i klassiska språk och litteratur vid University of Illinois, tog fasta på. Redan 1959 utgav Heller ett index över Linnés botaniska källskrifter till *Species plantarum* (1753). Därpå påbörjade han en genomgång av Linnés zoologiska litteratur, uppenbarligen ett tidsödande arbete som han inte hann befordra till trycket innan sin bortgång. Som tur var hade John M. Penhallurick vid University of Canberra påbörjat en synonymlista över alla fågelarters vetenskapliga benämningar, vilket fordrade att han gick i närkamp med i synnerhet tionde och tolfte upplagan av *Systema naturae*. Han blev uppmärksam på Hellers arbete och kom så småningom hans efterlämnade manus på spåren. Det förelåg i maskinskriven form och den zoologihistoriskt välorienterad taxonomen, iktyologen Alwyne Wheeler, hade på grund av hälsoskäl inte kunnat fullfölja publiceringen av Hellers manus. I stället kunde Penhallurick ta sig an uppgiften och 48 år efter att det påbörjades utkom äntligen *Index of the Books and Authors cited in the Zoological Works of Linnaeus*, sammanställt av John L. Heller och editerat av John M. Penhalluric (The Ray Society, U.K. Publication 168, 2007). Något enstaka tryckfel får vi stå ut med (exempelvis ”Ankakrona” i stället för ”Ankarcrona”). Resultatet har ändå blivit en oundgänglig hjälprea för alla forskare som har anledning att fördjupa sig i Linnés zoologiska litteratur.

Ingvar Svanberg

Linneaner

Slutet i Smyrna. *Doktor Hasselquists resa. Linnélärjungen i mellersta Östern 1749–1752* (Alhambra, 2008) av stockholmsidéhistorikern Tord Silverbark är en välskriven och väldokumenterad bok. Hasselquist kom från ett fattigt prästakäll i Östergötland (se Arend Wallenqvists bok om östgötska linneaner anmäld i *SLÅ* 2007, 255), blev tidigt faderlös, var flitig och uppskattad Linnean, begav sig ut i världen och dog tidigt, nyss fyllda 30 i Smyrna, fattig och skuldsatt. Han var den ende (väl också Forsskål?) som begav sig till muslimska länder. Han reste med det nya Levantiska kompaniet men var illa rustad ekonomiskt. Smyrna med en liten svenskkoloni och konsuln Anders Rydelius blev hans bas. En längre resa till Alexandria och Kairo innebar att han kom fram till Palestina, Jerusalem och Nasaret först nästan två år efter avresan. Sedan återvände Hasselquist till Smyrna där han deltog i stadens lärda liv innan lungsoten fick fatt i honom. Under sin sista vistelse arbetade han hårt, fick flera artiklar publicerade, korresponderade (han mottog 60 brev och skrev 97 enligt egen beräkning). Bokens epilög handlar om besvären att få tillbaka den skuldsatte resenärens samlingar till Sverige och om drottningens bistånd. 1757 lät Linné ge ut hans *Iter Palaestinum eller Resa til det Heliga landet*. Han färdades med sin tids fördomar men Silverbark polemiserar mot dem som alltför enkelt dömer efter en postkolonial skala. Till en början utan rimliga förkunskaper i språk och realia, ledde honom in i isolering och som han skriver: resenärer ”lefwa liksom i civilt celibat”.

Det är en ganska lågmält skriven och producerad skrift, baserad på Abraham Bäckes åminnelsetal, utgåvor av breven till Linné, den sakrika artikeln i *Svenskt biografiskt lexikon*, kvarlåtenskapen på Uppsala universitetsbibliotek och Kungliga Biblioteket. Uppgiften att i Egypten agera som diplomat har inte framhållits så här starkt. Det finns också kritiska accenter, som i fråga om Linnés hållning till sin elev, som ger boken tyngd. Det är snarast en fördel att Silverbark kommer från annat håll – han disputerade på *Fysikens filosofi* (1999) om mottagandet av Einstein och kvantmekaniken. Det har haft den fördelen att frågorna är raka och tydliga. Hasselquists resa ses i kombination av bibelrealia, intresse för orientaliska språk liksom områdets naturalhistoria. Silverbark följer i spåren men faller inte i fällan att parafrasera och pastischisera. Slutkapitlet resonerar om lärdomar av en gammal resa och ung död, heroisering och nationalisering av historien. Silverbark använder Edward Said och Åsne Seierstad men med distans och försöker undvika historikerns enklare chauvinism. En Hasselquistbiografi

för internationellt bruk förbereddes på 1940-talet av entomologiprofessorn i Israel F. S. Bodenheimer, men projektet slutfördes aldrig. Denna nya levnadsteckning är enkel, pedagogisk och vinnande. Den vänder sig till annan publik än den redan införstådda och gör det så väl att man tycker att en översättning vore lämplig.

Att ha sett världen. Clas Fredrik Hornstedt, *Brev från Batavia. En resa till Ostindien 1782–1786*, utg. Christina Granroth (Svenska Litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis, 2008). Hornstedt tillhör de bortglömda resenärerna, något som den här utgåvan kommer att ändra. Han faller som årtalen visar utanför de egentliga linnélärjungarna, hans mentor var i stället Carl Peter Thunberg. En färd i Linnés fotspår till Lappland förde honom vidare på finska sidan och ända till Petersburg. Den stora resan (från det han var 24 till 28 år) gick till Java och gav honom svag hälsa (gulsot och malaria). Men han skriver tio sidor om Javas alla exotiska frukter, vad han sedan skulle disputerat på, så att det vattnas i munnen på läsaren. Han är också en god skildrare av etnografika. Vägen tillbaka gick på den första finländska ostindiefararen Concordia från Vasa. Med sig transporterade han ett smärre menageri, bland annat en orangutang, därtill apor, papegojor. Dödligheten var stor, orangutangen dog i rötfeber och stuvades ner i en tunna med arrak för att med tiden ingå i zoologiska samlingarna i Uppsala. I lasten ingick också ett spritlagt tvåhornat noshörningsfoster. Bagagets arton lådor naturalier visar Hornstedt främst som zoolog, men hans namn är också knutet till ingefärssläktet *Hornstedtia*. Han steg av i Amsterdam och vistades ett år i Europa. Åter i Sverige sökte han men fick inte tjänsten som föreståndare för naturaliekabinettet på Drottningholm. I stället blev han lektor i Linköping och inspirerade där den unge Berzelius. Sedan blev han läkare i Finland och kom efter Sveaborgs fall 1808 i rysk tjänst. Kort tid därpå dog Hornstedt vid måttliga 51 års ålder. Men han hade sett mer än de flesta av världen. Hans litterära kvarlåtenskap hamnade på var sin sida av Östersjön, i Uppsala universitetsbibliotek och i Svenska Litteratursällskapets ägo – det senare gav redan 1888 ut en version av hans resejournal. Vad som nu föreligger är en stilig produkt, fylld av illustrationer i svartvitt och färg över Java vid tiden, inledningar, noter och register över personer, platser och naturalier. Nils Erik Villstrand, Bertil Nordenstam med flera har förtjänstfullt bidragit. Ett urval ur Hornstedts *Descriptiones animalium* avlutar. Svenska Litteratursällskapet fortsätter sin fina utgivning, i denna årgång redovisade med Israel Reinius och Reinhold Ferdinand Sahlbergs reseskildringar. Det är bara att tacka och ta emot.

Men utgivning av äldre texter innebär många svåra val bland annat av vad som ska med och förhållande till tidigare utgåvor. Riktigt klok på vad som nu är utgivet för första gången blir man bara av en jämförelse med det tidigare utgivna. (Av vem? Initialerna E.L. betyder troligen Elis Lagerblad, utgivare av Pehr Kalms resa. Man ska göra rättvisa åt forskningen i hopp om att själv bli ihågkommen.) Man följer samma brevsvit, 31 stycken, men 1888 uteslöts det som ansågs personligt! Här är det också 36 brev. Huvuduppgiften måste vara att göra Hornstedt rättvisa, vilket också bör gälla illustreringen. Han omtalas som en mycket god konstnär och det finns gott om illustrationer som avses vittna om det. Men de är inte optimalt reproducerade och bara i ett fåtal tillfällen återgivna i färg till skillnad från det stora antalet inlånade illustrationer, som i stället kommit att dominera (bland annat av Jan Brandes, samtidigt eller nästan samtidigt med Hornstedt i Jakarta – se *SLÅ* 2006). En analys av Hornstedt som tecknare och hur han använder sin förmåga i naturalhistoriens tjänst saknas.

Ytterligare en fråga pockar på: vem var Hornstedt? Förordet till den här utgåvan (s. 8) säger att man inte syftar till en "biografi i egentlig mening" och kanske man menar att frågor om hans politiska åsikter inte hör hemma i en naturalhistorisk dagbok. En utgångspunkt hade kunnat vara entrébilden till det utgivna manuskriptet, som också tjänar som frontespis till utgåvan här men som aldrig knyts samman med Hornstedt. Den visar en färgad gestalt som räcker naturalhistorikern material till hans arbete. Vi kan förmoda att bilden avser Hornstedt och hans slav och vän Ali, alternativt att han lånat bilden någonstans ifrån (Vaillant har en liknande bild, man påminns även om Bredas bekanta porträtt av Carl Bernhard Wadström med friköpt slav som han vill lära läsa). Devisen under säger "Le véritable Prêtre de l'Être Suprême, c'est la Nature; Son Temple l'Univers, Son culte la morale." Ett "R" är tillagt vilket betyder Robespierre. Yttrandet är hämtat ur ett tal han höll den 7 maj 1794, vilket noten på sidan 317 påpekar, alltså kort före avrättningen. Ytterligare ett högrävande motto inleder (översättning, "För mig är det viktigt vilket hörn av jorden som tar emot mina jordliga kvarlevor" (*dépouille mortelle*). En sak är att bilden ger en möjlighet att datera Hornstedts ambitioner att ge ut sin berättelse, vidare att han ville ge den en dagsaktuell, också politisk ton. Den uteblivna utgivningen hemma kan också hänga samman med en icke önskvärd politisk hållning. Så var det med styrmannen Sternleuw på Fogelvik i östra Småland som lämnade efter sig en likaledes outgiven reseskildring daterad just 1794 där han skriver om "Frihet och Människans rättigheter" (jfr Gunnar Broberg, *Tsunamin i Lissabon*, 21 f.).

"Le véritable Prêtre de l'Être Suprême, c'est la Nature; Son Temple l'Univers, Son culte la morale. R.o." Citat av den franske revolutionären Maximilien de Robespierre. I översättning: "Det högsta väsendets enda sanna präst är naturen; dess tempel är universum, dess gudstjänst moralen." Ur Clas Fredrik Hornstedt, Brev från Batavia.

Hornstedt kallar sig i en annan passus som "världsborgare" och kunde kanske gälla som "kosmopolit". "Sedan jag genomvandrat åtskillige länder, climater och lärt känna de mäst olika folkslager, har jag blivit verldsborgare nog för at äfven utom mitt fädernesland finna mycket godt och skönt." (s. 71) Senare omnämns han som en social sällskapsbroder och initiativtagare till Hypotenusorden på Sveaborg, vilket inte behöver ha varit så oskyldigt i samtidens skugggrädda ögon; orden fick läggas ner under Gustav IV Adolf. Slavfrågan och Franska revolutionen satte känslorna i svall, också en gestalt som Thunberg rapporterades ha haft sympatier för revolutionen, för att inte tala om den ömsinte Sparrman, till vilken Hornstedt sökte sig. Han ville följa med denne och Nordenskiöld på den swedenborgska expeditonen till Sierra Leone men fick i stället ta över Sparrmans syssla vid Kungliga Vetenskapsakademien. Slaven Ali behandlade Hornstedt som en likställd. När han hemma i Sverige sedan gifte sig och blev far så fick den andre sonen faderns och slavens namn, Clas Ali. Flera citat inne i resebeskrivningen kunde också vittna om Hornstedts sociala engagemang: Ett (sidan 221, syntaxen något oklar): "jag har lärdt Malejska språket och genom umgänget med de infödda af könet, har lärdt jag tillika deras seder känna, öfvervann jag snart den fördom i Europeer i begynnelsen hysa emot behaget af en svartnad hud och förnuftet segrade på denna vanans nyck." (Upplagan 1888, s. 133, har ändrat ordföljden.) Frågan gäller inte bara Hornstedts "biografi i egentlig mening" utan naturalhistoriens roll i den begynnande kolonisationen, en fråga som på senare tid tilldragit sig stort intresse (av Marie Louise von Pratt, Lucile Brockway med flera). Mer finns uppenbarligen att säga om svenska resenärer i fjärran vatten.

Gunnar Broberg

Resan till Canton. Den 13 februari 1746 avseglade två bröder från Österbotten, kadetterna Israel och Herman Reinius 18 och 20 år gamla, från Göteborgs hamn med Ostindiska kompaniets skepp "Adolph Friedrich". Målet för resan var Kanton i Kina, dit de anlände i juni 1747. Israel höll i journalen i vilken han under resans gång antecknade, medan skeppet passerade Cadiz, Kap, Mauritius och Java. Den gavs ut först 1939, och har nu tryckts ånyo i faksimil med Birgit Lunelunds inledning och kommentarer: Israel Reinius, *Journal hållen på resan till Canton i China* (Svenska litteratursällskapet i Finland, 2008). Det är en blandning av dagbok och loggbok med långa partier av nautiska och meteorologiska uppgifter, vari det ibland

glintar till med observationer av fregattfåglar, albatrosser och havssulor som seglar förbi, och delfiner simmande längs kölen.

Livet ombord ligger som en fond bakom de exakta logguppgifterna om väder och vind. Loggboken ger en symbolladdad, repetitiv, poetisk stämning. Tisdagen den 3 mars 1747 mellan Mauritius och Java: ”Kl. 1–4. S:C SO. Wind: NO. Wackert Wäder med en frisk BS Cultie. *Lesegel bij föör. Sågo en hop Nordkapare & flygande fiskar.* – Kl. 5–8. S:C SO1/2O. D:o [Wäder]. Kl. 6 *Lesegel in & 1:a R in i FMS.* [...] Kl. 4 Med en swår Regnby. [...] Kl. 11 1:a R ur FMS. NB. *Swenska Årterne fingo nu ända.* D. 146 mil per logge. 16903 m. p. l.” Enligt spisordningen bjöds det på ärter och gryn samt smör eller olja sju dagar i veckan. Den 6 augusti 1746, mellan La Palma och Godahoppssudden, klagade besättningen inför kaptenen: ”1:o öfwer de mirerale och rutne och maskätne erterne, med hwilka wj blif:t spjsade altifrån Gborg, och woro fulle med maskar, 2:o Öfwer Skieps Kockens wårdslöshet, som erterne ej bettere ränsadt”. Därtill var de göteborgska korngrynen förskämda.

Israel Reinius antecknar om skeppssysslorna, arbetet vid hamnarna, stölder och gräl, om landsköldpaddors välsmakande och lindrigt laxerande kött på ön Rodriguez i Indiska oceanen, om manskap som springer över bord i Kinesiska sjön, om Sumatras kryddor och frukter: ”Korn & Råg fins här aldeles intet, men öfwerflödigt Rijs, sockerRör, Potatoes, Peppar, Muskott, Ananas, Pisang, Tammarinde, Indigo, Mango, Citroner, Appeldeciner, Goijawes, Cocus Träd, spanska Röer”. Väl i Kanton finner han att invånarna ”hafwa ett quickt Ingenium”, är idoga i sitt kall, har fallenhet för handel, och tillser att om möjligt lura européer som de handlar med. De är tjänstvilliga, särskilt om de ser sig ha än så liten vinst av det. Men så noterar den knappt 20-årige ynglingen kryptiskt: ”Deras fruentimmer äro skiöna under ansichtet”, och att ”Manfolket äro tapre Veneriske stridsmän”. I september 1748 återkom de helskinnade till Vasa i Finland.

En resa kring jorden. Reinhold Ferdinand Sahlberg, entomolog, ornitolog och medicine doktor, tillhörde en lärdomssläkt av fyra generationer forskningsresande finländska entomologer. (Se *SLÅ* 2007, 166 f.) Han kom att bli en av de första finländare som reste jorden runt. Färden gick först mot Sydamerika. Meningen var att Sahlberg skulle stanna där och bedriva fältarbete i Chile och Peru. Nu blev det inte så. Av ekonomiska skäl valde han att följa med till Sitka i det ryska Alaska för att där arbeta som läkare under ett år, anställd av det rysk-amerikanska kompaniet. Färden hem gick landvägen genom Sibirien, med längre uppehåll i Jakutsk och Irkutsk, och

i Kiachta och Aksja sydost om Bajkalsjön. Hans på många sätt läsvärda resedagbok har nu givits ut i en föredömlig utgåva av Patricia Berg, *En resa kring jorden 1839–1843. Anteckningar från Sydamerika, Alaska och Sibirien* (Svenska litteratursällskapet i Finland, 2007). In i dagbokstexten leds man av utmärkta introduktioner av Max Engman om det ryska Alaska, och av Larry Huldén om naturalhistorikern R. F. Sahlberg. Därtill kommer vackra illustrationer, samt kommentarer, ordförklaringar, register över ortnamn, personer och arter, och till och med en jakutisk ordlista!

Dagboken ger inblickar i det finländska deltagandet i utforskande av det ryska imperiets vidsträckta territorier, ett Ryssland som Zacharias Topelius skrev sträckte sig från "Ålands skär till Sitkas". Inte minst de ryska intressena i Amerika speglas, ett kolonialt projekt vid civilisationens gräns där tjänstemän och sjömän från storfurstendömet Finland utgjorde ett inte obetydligt inslag. Och som en ständig fond ligger den linneanska traditionen av insamlande av naturalia och sökande efter okända arter att beskriva för vetenskapen. Sahlberg var en noggrann och flitig naturaliesamlare. Hans främsta vetenskapliga förtjänst var kan man säga just som samlare. Som stråk genom dagboken går också hans egna hälsotillstånd och stämningar.

Sahlberg begav sig iväg i september 1839. Femtiotre personer utgjorde hela den "simmande republiken". De närmade sig Brasiliens kust i december. Landet framstod som entomologens dröm. På skeppet hör han plötsligt ropet "tag fast, tag fast". En större fjäril var synlig och snart hade han lyckats fånga den, "med darrande händer fäste jag den på nålen och de känslor jag då kände öfver att hafva nått målet för mångåriga önskningar, kunna endast I mina kära ana." Sockertoppen blev synlig. Vakande i nattmörkret vid Rio de Janeiro såg han irrade lysmaskar, en natt ljudande av "en ofantlig mängd af Vampyrer, hvilka flögo öfver oss och ofta nog satte sig i mästerna och tågen." Obehag fyllde honom när han såg den om dagen trälände svarta befolkningen med sargade ryggar. Det högg till i hjärtat av deras monotona klagande ljud. Men på sina exkursioner mötte han också svarta män med håvar på långa skaft och trälåda på ryggen. De var ute och samlade insekter åt de vita.

Från Brasilien gick färden via Valparaiso till Sitka. Om Sitka skriver han: "Mycken lyx råder uti denna lilla ynkliga vrå och allt är orimligt dyrt." I det ryska Amerika levde två huvudgrupper, inuitfolket aleuter och indianfolket tlingiter. Drygt tusen personer bodde i Sitka, men endast en tiondel var kvinnor. På sin fritid samlade han insekter i det nordliga landskapet. Men han lade också märke till den exploatering som skedde av naturresurserna genom den hejdlösa pälsdjursjakten.

Efter ett år vände han hemåt, från Sitka till Ochotsk och Jakutsk. I skymningen i Ochotsk den 27 juli 1841 sprang han med sin håv och fångade en mängd Coleoptera (skalbaggar) under bar himmel i den gröna skogen. Han flådde en fågel medan tepannan satt på elden. Drack te, tog av sig barfota och gick i det gröna. ”Härlig var aftonen och ljuft doftade en mängd blommor rundt omkring oss, och mina tankar hvart flögo de väl, ej mera öfver haf och oceaner, men dock tusendetals mil öfver land och strömmar och stadnade vid det kära Kolva, der jag sednast var i fullkomlig frihet, lung och säll som nu ehuru då omgifven af så mycket kärt.” Kolva var familjen Sahlbergs sommarställe vid Nygård i västra Finland. Senare kom han just att disputeras på jordlöpare som han hade samlat in i Ochotsk.

Den 24 september 1841 låg det en kvarter djupt lager av snö. Snön täckte träden, allt tycktes som en bränd ödemark om vintern, skriver han. ”Alla voro modlösa till och med jag”. Jorden var frusen och flera veckor tvingades de tillbringa under bar himmel på vägen mellan Ochotsk och Jakutsk. Gräl och slagsmål förbittrade stämningen. Han fångade flygande ekorrar i skogarna, korsade stäpper som såg ut som stora sjöar, han letade efter intressanta kryp mellan rötter och under stenar, vilket allt nu låg av kölden stelnat och fördolt. I ett vinterlikt landskap mellan Verchneudinsk och Aksja den 17 april 1842, var det ännu mycket snö i skogarna, ”kall blåst, vägarna isiga och träckiga och hvart man ock må titta under stenar, under bark intet lif.”

Genom dagboken speglas konfrontationen mellan civilisation och natur i några av världens mest otillgängliga trakter. Champagnen flödade i Jakutsk och ”Lifvet i Irkutsk är och förblir ett squallrande Spelställe”, allt medan skogarna och stäpperna innehöll en okänd värld av liv under stenar och rötter. Det handlar också om hur det kända gör sig påmint i det okända. Han färdades över de oändliga stäpperna. Vad är åkrarna och ängarna i Österbotten emot stäpperna? Ett intet. Över Ural, vid staden Kungur, blev Ryssland ganska likt hans eget hemland Finland. Skogarna var alldeles lika. Efter ett par dagar började kråkan och kajan synas. I slutet av februari 1843 blev det härligaste vårväder. Uvar och ugglor skrek hela natten igenom, och han återsåg en gammal bekant, *Emberiza citrinella* (gulspurv), ”att allt utvisar att jag dock närmas hemtrackten.”

Bibliografier

The History of Natural History. *An annotated bibliography – Second Edition* (London, 2008; 65 pounds) published briefly after the death of its compiler Gavin Bridson. This new edition has more than 5,300 references added, a rough estimate must land on circa 13,000 items all in all, almost 1,100 pages including index, colour plates etc. “Annotated” usually means very short comments. The introduction gives an elegant and sound survey of the bibliographer’s predicament. The content is comprehensive, registering both books and (especially) articles, depending on what is counted in and the compiler’s preferences. As in Bridson’s other works it is structured in a combination of system and alphabet. Part one deals with preliminaries. Part two starts with biographies, a large section, then follows literature on societies, associations, academia, on libraries, its catalogues etc. and manuscript collections. Part three, “core bibliography” treats natural history by regions, habitats, nature and man which is followed up by very substantial special sections on Botany and zoology (not mineralogy). A concluding section on bibliographical method should be useful for old as well as new professionals. This is a simplified description, which hopefully shows that it is quite possible to find both a special feature and to get extra relevant information close by. Sometimes Bridson must admit, as about Linnaeus and Darwin, “limitation of space permits only a selection from the large corpus of literature”. It is always easy to ask for more but this is personal choice. As our guide stresses, it is intended to naturalists, taxonomists, collectors and archivists rather than historians of science. Of course, the border is unclear and the selection ranges between evergreens and new standards. To a Scandinavian it is a blessing to find the “å:s”, “ä:s” and “ö:s” correctly spelled. There are several helpful sections such as iconographic collections, personal libraries, natural history terms, menageries and the group “photographic collections”.

Bridson ends by a humble quotation from a former colleague: “information in hand, however imperfectly presented, is more important to the user, than the promise of any ideally compiled work which may never be completed.” A happy book but also sad as its author never got the opportunity to see it published. Bridson, born in 1936 and dead February 2008, acted during a dozen years as librarian at the Linnean Society of London. In 1982 he moved to Hunt Botanical Library, Pittsburgh. Among other books he published are *Printmaking & Picture Printing: a bibliographical guide* (1984), and *Plant, Animal & Anatomical Illustration in Art & Science*

(1990). We who had the pleasure of meeting Gavin were impressed both by his great knowledge and his quiet gentlemanly manners. And as an expert of natural history literature he had few if any equal.

Sino-Western Relations. *Sino-Western Relations, conceptions of China, Cultural Influences and the Development of Sinology disclosed in Western Printed Book 1 (1477–1776), 2 (1777–1878)*, (Hua Hin The Elephant Press, 2008), 50+274+374 pp. Compiled by Björn Löwendahl on his own and Christer von der Burg's collection. Foreword is written by Han Qi of the Chinese Academy of Sciences. Browsing through this two volume set is a sensual pleasure because both of its fine workmanship and all the remarkable stuff it contains. Not least educating is the introductory bibliography of relevant works, among which Henri Cordiers four volume *Bibliotheca Sinica* stands out. The catalogue contains descriptions of all the important works on China and the East from incunabula by John Mandeville and Marco Polo, to Du Halde, Le Comte, Kircher, Ides, Leibniz and others. It is a pleasure to find a great number of Swedish travellers and writers in this collection, first Nils Matson Kiöping, whose travelogue was printed 1666 by count Brahe's office on Visingsö, then Fredrik Coyett living on Formosa, Strahlenberg's magnificent account of inner parts of northern China and Siberia, later on during the Linnean era travellers such as Reinius, Osbeck, Torén, Brelín, Ekeberg, Sparrman, even Charles De Geer writing articles in Acts of Royal Academy of Science. There are some early academic dissertations on different aspect of Chinese culture, by Anders Wolimhaus already in 1676 on Asia in general, by Linnaeus (*Chinensia Lagerströmia*), by Henrik Kalmeter on clay and China, two with the polyhistor Ebbe Bring as praeses, C. P. Thunberg's *Fauna chinensis* and Carl Zetterström on acupuncture (1827) to name a few. During the nineteenth century we find the missionaries and merchants or travellers reporting, such as Anders Ljungstedt (1832), C. F. Liljevalch (1848), and Theodor Holmberg (1855). From this catalogue we can step-by-step follow changes in focus and the development in natural history, trade, and Christian missionary work. Obviously there was a peak for natural history during the second half of the eighteenth century, obviously there followed a boom for books on China around 1900. These splendid volumes are dedicated to Kurt Winberg, Uppsala lawyer, expert on "årstrycket" and devoted collector, dead since a little more than a decade. He has been rewarded an impressive memorial.

Gunnar Broberg

Ars medica Svecana. Ove Hagelin har ännu en gång givit ut en alldeles utsökt medicinhistorisk volym – förra året kom hans för Linnéforskningen viktiga och praktfulla bok *Linnæus i Lärda Tidningar* (se SLÅ 2007, 243) – nu i samband med Svenska Läkaresällskapets 200-årsjubileum. Den heter *Ars medica Svecana. Svensk läkekonst genom fem sekler 1571–1921. Rariteter & klassiker ur Hagströmerbibliotekets medicinhistoriska samling* (Svenska Läkaresällskapet, 2008) och innehåller en mängd planscher och titelblad ur den svenska medicinhistorien. Man finner till exempel några sällan eller aldrig reproducerade planscher som Magnus Celsius hjärnor, Petrus Hoffwenius hjärtan, men också klassiker som Olof Rudbecks lymfkärl, Johan von Hoorns moderkaka, Lars Robergs benrangel och Nils Rosén från Rosensteins träd-människa och mycket till. Därtill kommer Hagelins initierade beskrivningar av objekten. Linné bidrar med *Materia medica* (1749) och *Clavis medicinae duplex* (1766), samt sin uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar från 1745, ”Glömska af alla Substantiva och i synnerhet namn”. *Ars medica Svecana* lider alls inte av afasi. Författaren vet vad han vill säga och är utmärkt väl förmögen till att säga det – och visa det med bilder. En minnesvärd bok.

David Dunér

Övrigt

Livet runt Döddoktorn. *Doktor Carlanders Göteborg. Folkliv, sjukdom och död 1793–1814*, av Gudrun Nyberg (Carlsson, 2007) är en omfattande studie, byggd på Christopher Carlanders patientjournal och de inblickar den ger i sociala frågor i Göteborg vid sekelskiftet 1800. Carlander (1759–1848) känner vi som en författare till en dagbok över en vistelse på Saint-Barthélemy, utgiven av Vetenskapsakademien (se SLÅ 1979–81, 166 f.). Den aktuella boken ger en rik krönika utstofferad med många porträtt och vyer. Carlander rör sig fritt i staden, både geografiskt och socialt, han registrerar och ordinerar. Innehållsförteckningen är talande: bränder, bostäder, hantverkare, sill och skärgård, utrikes sjöfart, handel och handelsmän, resor inom landet, vandring och åkning, hästar och andra djur, skönhet, utseende, kläder, textil, kök, mat och dryck, tvätt och hygien, pigor och bodjungfrur, barnafödande, uppfödning, ammor, uppväxande barn, kyrkan, herrnhutare, judar, visiter och kalas, teater, lek och dans, äktenskap, gifta och ogifta mödrar, otrohet, prostitution och krogar, fosterbarn, skolor, bildning och vetenskap, social

misär, alkohol, fattigvård, åldrande och död, bekymmer och oro, väder, månens faser och andra rytmer, metaforer och sjukdomsföreställningar, egenvård och kvacksalveri, krig och politik. För att avhandla allt detta behövs onekligen drygt 400 sidor. Bilderna, många i färg, kan räknas till drygt 150. Till boken hör också en cd-skiva med 26 spår av Olof Åhlström, Joseph Martin Kraus, abbé Vogler, även judisk musik och frimuraresånger och mycket annat, vilket adderar till det livfulla intrycket. Summan är en mosaik, där en del bitar förstås fattas men där ett myller av människor i levande situationer ändå framträder. Att register saknas är en av få invändningar som kan resas mot en generös produktion. Författaren Gudrun Nyberg är internmedicinare i Göteborg men har klar blick för historiska aspekter och det historiska hantverket (källsökning, språkförståelse, bredare sammanhang och så vidare). Det är ett kärleksarbete och nyttig läsning för att öva upp känsligheten inför en tid och för dess människor. Boken har mer att lära ut än många humanistiska doktorsavhandlingar. Själva texten till Carlanders journal, omfattande inte mindre än 2 210 sidor i folio, vill vi också gärna se utgiven i någon form.

Dalmåleri (Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbunds skrifter 28, 2007). Tre författare har skrivit: Roland Andersson, Rune Bondbjers och Johan Knutsson med Margareta Andersson som sammanhållande redaktionell kraft. En rad fotografer kunde också nämnas. Sexhundra sidor i folio med genomgående strålande färgillustrering är generöst så det förslår. Listan med rimligen mycket nöjda sponsorer är också lång. Den tas upp här helt enkelt för att den är så stilig och bra. Tyngdpunkt 1770–1870 och på målarna själva – cirka 350 omnämns i registret och två tredjedelar av boken utgör en genomgång. Linné skulle ha förundrats över dessa blommor och dessa hästar som springer till Himlen. ”En mycket språksam papegoja” har fått en stilig avbildning, troligen som varnande exempel. En del lokala och samtida teman glimtar förbi men bibelberättelserna, klädda i knätofs, dominerar totalt. Men detta måleri tar fart först efter Linnés tid. *Iter Dalecarlicum* har inget att tillföra annat än som bakgrund, kanske som kontrast. Det första omnämnandet görs av Ernst Moritz Arndt cirka 1800 i sin reseberättelse. Om denna färgglädje vittnar om en ny rikedom, ett nytt sätt att markera status sägs inte mycket i denna annars så imponerande utgåva, inte heller om man kan ana en förändring i historiemedvetande och samtidskänsla. Den botaniska kopplingen finns förstås i begreppet ”kurbits”, som är knepigt. Det är hämtat ur 1541 års bibelöversättning och en förvrängning av latinska ordet för gurkväxt. Herren Gud satte en kurbits till skydd för den

vrede profeten Jona för att han skulle svalka sig utanför de förtappades stad Nineve. (Men Gud fader låter den vissna för att Jona är så självtillräcklig) (Jona 4). Dessa målningar görs alltså i hägnet av en förkastelse över mänsklig ävlan, en *Nemesis divina*-filosofi om man så vill, i ett apokalyptiskt förfall. Förlagor har återfunnits i figurbibeln, utgiven flera gånger i Sverige (1707, 1739 och 1772). Svante Svärdström, förre länsantikvarien i Dalarna är den som särskilt förknippas med denna bildvärld med ett fyrtiotal skrifter, främst avhandlingen från 1949, *Dalmålningarna och deras förlagor*. Men mycket har hänt sedan dess, nytt material och nya frågor, inte minst ny reproducingsteknik. Dalarna kan upptäckas på nytt!

Etnobiologi i Sverige 3. *Människan och faunan*, red. Håkan Tunón (Wahlström & Widstrand, 2007) utgiven med stöd från Sveriges Lantbruksuniversitet, Centrum för biologisk mångfald, Åtje, Julita, Skansen, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien. Så går man i mål. I denna sista volym på dryga femhundra sidor medverkar ett sjuttiototal skribenter. Av de ursprungliga tre redaktörerna återstår Tunón. Börge Pettersson har avlidit men Ingvar Svanberg, som alla läsare av denna årsskrift känner till, har inte lagt ner pennan. Stoffet är grupperat under rubrikerna "sägen och saga", "kropp och själ", "hus och hem", "gård och by", "skog och mark", "fjäll och berg", "sjö och å", "hav och kust". Sammanlagt finns ett hundratal tematiska och 150 djurmonografier med (bokens baksida anger 80 respektive 180). Det står oerhört mycket i denna och de två tidigare volymerna och redaktörerna har haft ett stort arbete. Det är lätt att vara kritisk i enlighet med talesättet "ju flera kockar": texterna hinner sålunda sällan på djupet. Mångsidigheten är bra men splittring hotar alltid. Man kunde ha gjort det svårare för sig genom att pröva kronologiska längdsnitt och olika förändringsperspektiv, också mer problematiserat människans roller. Illustrationerna, inte mindre än 1 500 i hela verket, är naturligtvis ofta välfunna men bildtexterna blir lätt en smula förnumstiga. I den aktuella volymen anges Olof Rudbeck d.y. konsekvent som illustratör för bilder ur *Fogelboken* när det lika gärna kunde röra sig om Andreas Holzbom. Litteraturhänvisningar är många, ett tjugotal trespaltiga sidor fylls, men är likafullt ofullständiga. (Första delen använde sig av resonerande bibliografier, som onekligen säger mer.) En detalj är att Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* påstås vara indelad i si och så många "band" när det i stället är "böcker". Men luckorna sticker i ögonen. Att härvarande recensent saknas gör att han kan tyckas tala i egen sak, varken boken om katten, uppsatsen om jårven är med, men inte heller återfinns

till exempel Magdalena Hellqvists bok om djuren i ordspråken, Allan Elenius uppsats om kungsfiskaren, Sten Lindroths om älgen, Per Brinks om valrossen, och Olof Gjerdmans om nattskärnan. I stället blir det de enskilda författarnas opera som listas. Somliga tar spjörn i John Bernström många medeltidsartiklar, andra har inte hittat dit utan har mer hämtat exempel ur folkminnesarkiven. Facktidsskrifter som *Lychnos* och *SLÅ* är illa eller inte alls utnyttjade. Detta är naturligtvis inte att efterlysa litteratur enbart för dess egen skull utan för att visa att man gjort jobbet och för att tillföra texten annan forskning. För att fortsätta de kritiska synpunkterna så borde naturligtvis registret också uppta personer. Detaljer som de här är viktiga eftersom man har anspråk på att ha skapat ett standardverk tillgängligt på bibliotek land och rike runt – men det är rimligare att avsluta med lovord och tack för ett rikt bokprojekt och med förhoppningen om att det fortsätter i nya former.

Gunnar Broberg

Professor Vivi. En biografi över Vivi Täckholm är verkligen välkommen. Både hennes personlighet och hennes livsverk är unika. I Beata Arnborgs mycket läsvärda och engagerande bok, *Professor Vivi – den sagolika botanisten* (Atlantis, 2008), är det framför allt personligheten som kommer i blickfånget. Vivi, som man frestas kalla henne rätt och slätt, var en till sitt väsen närmast änglalik uppenbarelse, vänlig mot alla, givmild över gränsen för det mänskligt rimliga och av fotografierna att döma ständigt varmt leende – en obotlig optimist. Hennes levnadsöde var inte mindre säreget. Hon var född i Djursholm 1898 på den tid då det unga samhället ännu var känt för liberalitet, socialt patos och nytänkande med tongivande invånare och besökare som Elsa och Natanael Beskow, August Strindberg, Viktor Rydberg och Ellen Key. Fadern Edvard Laurent var läkare och radikal, länge den drivande kraften i föreningen Studenter och arbetare. Modern Lilly Bergstrand delade hans radikala sympatier och engagemang. Detta präglade Vivis hela uppväxttid, även sedan familjen redan år 1900 flyttat in till centrala Stockholm. På 1920-talet efter studier i främst botanik vid Stockholms högskola och en äventyrlig färd tvärs över USA, där hon under uppehållen försörjde sig som piga, gifte hon sig med en av sina akademiska lärare, botanikdocenten Gunnar Täckholm. Under några år i Kairo påbörjade paret den mycket omfattande *Flora of Egypt* som skulle bli Vivis vetenskapliga livsinsats. Äktenskapet blev olyckligt och avbröts med makens död 1933. Floraarbetet fortsatte hon oförtrutet under resten av

sitt åttioåriga liv och det förde henne till herbarier och bibliotek på platser som Berlin, London och Genève. Hon återvände flera gånger till Egypten för att bland annat övervaka tryckningen av florans första del men blev under andra världskriget fast i Sverige, där hon bedrev ett omfattande humanitärt arbete vid sidan av författarskap av både skönlitterär och populärvetenskaplig art, ständigt med penningbekymmer, inte minst för att andras behov alltid framstod för henne som större än hennes privata. År 1946 var hon åter i Kairo, verksam med floran och vid universitetet där hon fick titeln "visiting professor" men i praktiken verkade på en permanent tjänst. Ett hedersdoktorat vid Stockholms högskola 1952 stärkte hennes yttre status i vetenskapliga kretsar och blev säkert också ett stöd för hennes självförtroende som forskare. Vid denna tid hade hennes kanske vackraste bok *Faraos blomster* utkommit (1951), rikt illustrerad och ett lysande exempel på hur växter och mänsklig kultur är intimt sammantvinnade redan i det forna Egypten, inte bara ur födosynpunkt utan för att fungera i människors skönhetslängtan och religiösa utlevelse från födelse till död. I korta, suggestiva kapitel låter hon den farao-niska kulturens rikedom utbreda sig för den betagne läsaren. På ett närmast självutplånande sätt stödde hon sina studenter, bland dem även kvinnliga, följde deras utveckling, lät dem studera och skriva sina uppsatser hemma hos sig och såg till att de fick fullfölja sina studier och påbörja sina forskarkarriärer i länder med större vetenskapliga resurser än det som Egypten erbjöd.

Allt detta och mycket annat blir rikligt dokumenterat i Arnborgs bok. Man får också glimtar av Vivis exkursioner i den ökennatur som fånglat henne som ingen annan biologisk miljö och där hon samlade stora kollektioner till institutionens alltmer imponerande herbarium. Inte minst i hennes förhållande till öknen framträder den grundläggande attityd som måste ha burit henne genom krångel, motgångar och ensamhet – en sådan bar hon på trots sin omätliga sociala kompetens. Den attityden kan uttryckas så som en annan stor folkbildande biolog, Rachel Carson, gjort det: "a sense of wonder", en känsla som Vivi delade med den av henne högt beundrade Linné. Den som hört något av Vivi Täckholms besjälade föredrag kunde kanske under de första minuterna uppfatta hennes stämma som väl salvelsefull, men den äkta och varma entusiasmen i hennes föredrag förtog omedelbart denna känsla och lämnade lyssnaren hängivet fascinerad av denna enastående kombination av kunskap och hänfördhet. Man kan bara hoppas att hennes storslagna botaniska insats leder till fördjupade studier av denna ovanliga vetenskapskvinnas gärning.

Gunnar Eriksson

Amerikanska sällskapsdjur. Intresset för sällskapsdjurens historia ökar, inte konstigt kanske med tanke på den plats våra små vänner har i vår tillvaro. Statistiken visar att det i dag finns en katt i vart fjärde svenskt hushåll och en hund i nästan vart femte. Även akvariefiskar, terrariedjur, burfåglar och smådäggdjur återfinns nu i många hem. Samma mönster känns igen över hela västvärlden. År 2003 hade 62 procent av de amerikanska hushållen någon form av sällskapsdjur, medan barn bara finns i 36 procent. I faktiska tal handlar det om 77,7 miljoner katter, 65 miljoner hundar, 17,3 miljoner fåglar, 8,8 miljoner kräldjur samt 192 miljoner akvariefiskar! Vad det säger om vår tid vet jag ännu inte, men det är inte konstigt att många människor upplever sina sällskapsdjur inte bara som sina bästa vänner utan rentav som familjemedlemmar. I många fall har hundar, katter och tamråttor blivit ersättning för barn, i andra är de ett självvalt alternativ. Liksom svenskarna spenderar också amerikanerna enorma stora summor pengar på sina sällskapsdjur och det finns de som är villiga att betala tusentals dollar för att låta sin katt genomgå en njurtransplantation.

Den amerikanska historiken Katherine C. Grier, Winterthur Museum i Delaware, som enligt förordet är sambo med make, två katter och ett par hundar, har skrivit en fascinerande exposé över amerikanarnas förhållande till sina kära djur i boken *Pets in America: A History* (Harcourt, 2006), fint illustrerad med många gamla bilder. Även om vi får en och annan uppgift från vår samtid, inte minst från författarens egen uppväxt, handlar boken framför allt om den viktorianska tiden. Författaren ger oss förstås en mängd fascinerande inblickar i kända (George Washington, Theodore Roosevelt och Mark Twain) och okända amerikaners förhållande till sina sällskapsdjur i äldre tid och hon nöjer sig inte med hundar och katter, utan även burfåglar och andra djur får sin beskärda del. Den framväxande medelklassen i Förenta staterna utvecklade ett stort intresse för sällskapsdjur, något som kunde ta sig många uttryck. På samma sätt som exempelvis Linné sörjde man även här djupt sina sällskapsdjur och vi hittar tidiga djurbegravningar, hundkyrkogårdar och epigram över älskade skyddslingar. En rolig detalj som Grier lyfter fram är barnen Eddie, Herbert och Emily Rankin som 1897 i Albany räddade några kaniner undan grytan och så småningom utropade The Bunnie States of America med skriven självständighetsförklaring, utgivna frimärken och ett fungerande skattesystem. Republiken utvecklades under några år, allt ordentligt dokumenterat med bevarade handlingar av barnen, och i den officiella kalendern fanns exempelvis Fiskdagen, då familjens guldfiskar fick simma fritt i badkaret. Fängslande är annars att Grier

ägnar den materiella kulturen kring sällskapsdjuren ett särskilt intresse, och inte minst kommersialiseringen kring djurhållningen avhandlas utförligt. Handeln med burfåglar, exempelvis genom George H. Holdens välkända firma, möjliggjorde att kanarier, finkar och papegojor kunde införskaffas av var och en. Grier har gått igenom kataloger, priskuranter och reklammaterial som möjliggjort en fördjupning i en verksamhet som annars är ganska lite känd. Djuren krävde inte bara mat och burar, utan blev snart föremål för ett växande behov av allehanda utensilier och utstyrselar. Fåglarna skulle ha speglar och ringar, hundarna kläder och saker att bita på. Det avslutande kapitlet "Buying for your friends" visar hur raden av produkter, enbart ämnade för djuren, snabbt växte under 1800-talet och lade grunden för den omfattande marknad med prylar som vi i dag fortfarande ser i zoohandeln.

Djur i trädgårdar. Intresset för att vid sidan av buskar och växter också befolka trädgården med exotiska djur är begränsat i Sverige, även om det här och var finns kaniner samt att vurmen för koikarpar tycks vara i tilltagande. Det är bara ett litet antal intresserade amatörodlare som vågar sig på att berika trädgården med dvärghöns, guldfasaner, sköldpaddor och papegojvoljärer. Söker vi oss ner i tidsdjupet kan vi hitta någon enstaka puma, ett fåtal tama älgar eller som hos Linné och några av hans samtida till och med agutier – hos kyrkoherden Gustaf Fredrik Hjortsberg i Halland fanns på 1760-talet en rysk björn, en nordamerikansk tvättbjörn och en kattlemur från Madagaskar – men överlag är svenska trädgårdar sorgligt eftersatta i detta avseende jämfört med vad man kan finna på kontinenten, för att nu inte tala om de brittiska öarna. I Storbritannien fanns under ett par årtionden i början av förra seklet till och med en Amateur Menagerie Club – bara en sådan sak – och åtskilliga är de excentriska engelska gentlemän och damer som vid sidan av dahlior, liljor och hortensior även haft capybaror, dingos, jättesköldpaddor, krokodiler, kängurur, lejon, muntjakhjortar, qvaggor och pekarisvin i sina trädgårdar. Om detta kan man läsa i en spännig och underhållande bok av Twigs Way, *A Crocodile in the Fernery, Pelicans in the Pond* (Sutton Publishing, 2008). Här berättas om mer eller mindre osannolika sällskapsdjur som fått husera i brittiska trädgårdar genom tiderna, eller vad sägs om Mrs Cogan som vid första världskrigets utbrott hade en fläckig hyena, benämnd Mrs Squeaks, vars beteenderepertoar inte alltid var till fördel för trädgårdens ans och skötsel. En Rose Butler hade vid samma tid en strimmig hyena, kallad Ebby, till viss förtret för trädgårdspersonalen. Valet av sällskapsdjur var uppenbarligen mycket mer fantasifullt för inte så länge sedan. Nu när vinrankor har blivit högsta

mode också i svenska villaträdgårdar, varför inte hörsamma den viktorianske trädgårdsjournalisten James Shirley Hibberds (1825–1890) uppmaning från 1856 att kombinera vingården med ett vackert papegojhus?

Akvariehobbyn i historisk belysning. Sedan slutet av 1920-talet har akvarier varit en mycket uppskattad inredningsdetalj i svenska hem. Det finns numera akvariebutiker i hart när varje kommun och utbudet av fiskar och andra akvarieinnevånare är stort och varierande. Teknikutvecklingen har gått snabbt framåt under efterkrigstiden och numera är det inte några större svårigheter att hålla vare sig saltvattenfiskar eller koralldjur. I upplevelseindustrin har oceanakvarier med gigantiska hajtankar blivit en världsomspännande företeelse. Akvariehobbyn såsom vi i dag känner den började vid 1800-talets mitt. Även om det finns antika förebilder med dammhållning och anor från den östasiatiska domesticeringen av guldfisken i porslinskålar, så är den moderna akvariehobbyn något som på allvar utvecklades när engelsmannen Philip Henry Gosse 1854 publicerade sin epokgörande bok *The Aquarium*, med rön om samspelet mellan växter och djur i en glasbehållare. Snart blev akvarier det stora samtalsämnet i England och Londonfirman William Alford Lloyd kunde börja producera behållare för marknaden. Vurmen sammanföll med en allmän naturentusiasm och beväpnade med håvar begav sig viktorianska familjer till kuster och vattendrag för att fånga in lämpliga djur att befolka sina akvarier med. Intresset spred sig snart internationellt, och tidskriftsartiklar och böcker följde i rask takt. Sverige hängde snabbt med i svängarna. Här publicerades vad jag förstår den första artikeln, ”Aquarier eller fiskdammar i boningsrum”, i kalendern *Svea* 1859, med tre illustrationer och redan 1861 utgav trädgårdsentusiasten P. O. E. Eneroth sin lilla skrift *Kort handledning vid skötseln af sötvattens-aquarier: efter egen och andras erfarenhet*.

Akvariehobbyns internationella framväxt under den viktorianska eran tecknas i en tunn men vacker och spännande bok av journalisten Bernd Brunner, *The Ocean at Home: An Illustrated History of the Aquarium* (Princeton Architectural Press, 2005). Brunners bok är rikt illustrerad med många fascinerande akvarietyper. Äldre tiders akvarier kunde vara mycket utsmyckade, med såväl fontäner som terrariedelar, ja till och med kombinerade med fågelburar! Särskilt det amerikanska företaget Fish producerade fantastiska akvarier, vilka man ofta ser avbildade i äldre allmän handboks litteratur, men också i tidens tidskrifter; för ett par fina exempel se *Svenska Familj-journalen*, årg. 14, 1875. En enastående samling av sådana gamla akvarier innehas förresten av Göran Flodin, vd för Aquaria Vattenmuseum i Stockholm. Of-

fentliga akvarier leder för övrigt sin historia bak till 1853, något som man också kan läsa om i Brunnens bok, då det första öppnades i Regent's Park i London, och som snart följdes av liknande inrättningar i New York (1856), Washington (1857), Paris (1860), Wien (1860) och Berlin (1867). Sverige fick inget offentligt akvarium förrän 1892, då löjtnanten Flohr inrättade Stockholms akvarium på Hamngatan 38 i centrala Stockholm. Det bestod enbart under ett par år och djuren övertog 1894 av Skansen.

Bok om valben. När Linné sommaren 1741 besökte Vårfrukyrkan i Visby konstaterade han torrt att de föregivna jätteben som förvarades där inte var något annat än "hvalfiskben". Synbarligen har valarnas stora skelettdelar alltid fascinerat människan och på många platser har de satts upp som just bevis för jättars existens i gången tid eller som exotiska souvenirer. För över trettio år sedan upptäckte arkivarien Nicholas Redman att brittiska trädgårdar, pubar och rådhus ofta var prydda med valben, antingen det nu var käkben som använts som valvbågar över entréer, ryggkotor som begagnades som trädgårdsstolar, revben som hängde i taken eller skulderblad som nyttjades som skyltar. Han började leta och han fann dem överallt. Detta ledde till en riksomfattande inventering, ja en passion och rentav mani för valben som enbart engelska excentriker mäktar. Till slut hade han i sin jakt på valben besökt hart när varje trädgård, varje krog, varje kyrka, varje museum och varje stads- hus i de förenade kungarikena. Och han nöjde sig inte heller med att enbart dokumentera dem på plats, han nosade också upp alla tänkbara källor (lokal- tidningar, tidskriftsartiklar, resereportage etcetera) där valbenen omnämndes för att spåra deras historia och ålder. Gamla fotografier och planscher blev givetvis också viktiga. Även nu försvunna ben som en gång varit uppsatta någonstans skulle med. Till slut fick Redman dock knyta ihop säcken och ge ut sin mäktiga *Whales' Bones of the British Isles* (Redman Publishing, 2004). Resultatet har blivit en uttömmande och rikt illustrerad bok med fångslande uppgifter över vad benen kommit till användning för i engelska hem och of- fentliga miljöer. Vi har därmed fått en oundgänglig handbok för var och en som intresserar sig för detta ämne (tro mig, vi är fler än många av er anar). Redman har nu inte heller släppt ämnet utan fortsätter att inventera övriga världen på bevarade valben (från Nya Zeeland och Falklandsöarna i söder till Alaska och Kamtjatka i norr). Det har blivit hans livsuppgift. Ständigt på resa till platser där det finns valben, varvat med besök i arkiv och på British Library, fortsätter inventeringen. Två volymer om Europa är på gång, ytter- ligare volymer om övriga världen har han tänkt hinna med.

Hundar som biologiskt kulturarv. Som ett led i de nationella projekten runt om i världen har under det senaste århundradet setts som angeläget att också utveckla distinkta hundraser, vilka kunnat betecknas som inhemska. Detta har skett antingen genom en medveten korsningsavel, såsom den tyska schäfern som togs fram i slutet av 1800-talet, eller genom att man letat upp vad man uppfattat som ålderdomliga lokala hundar av någorlunda distinkt typ, vilka tillskrivits ett slags lantraskaraktär, där den norska lunnehunden och den isländska fårhunden får tjäna som exempel. I stort sett varje land har ansett det som en prestigefull uppgift att tillföra egna nationella raser till den stora mångfald av hundar som finns i världen. Nya tillkommer ständigt. I början av 1950-talet erkändes till exempel i Israel den så kallade canaan dog som sedan 1930-talet hade börjat utvecklas av lokala beduinhundar och i Nordamerika strävar man för fullt efter att skapa indianhundar utifrån ett tvivelaktigt avelsmaterial. På andra håll upptäckts lokala lantraser som ”förädlas” genom modernt avelsarbete. Korsikansk cursinu har till exempelvis nyligen erkänts som ras i Frankrike. Många hundraser är inte heller så gamla som man ibland trott; ibizahunden har exempelvis visat sig inte alls vara den uråldriga hund som man ibland hävdad, utan DNA-analyser klargör att den är en ganska recent rekonstruktion.

Också i Sverige har det sedan 1800-talets senare hälft skapats ett stort antal raser, nästan alla jakthundar, merparten spetshundar och stövare samt förstås den pigga drevern. Dessutom tillkommer den terrierlika skånska gårdshunden som blivit alltmer populär. Hundfotografen och skribenten Åsa Lindholm fick för ett par år sedan i uppdrag att i ord och bild skildra de inhemska hundarna och deras historia, något som nu resulterat i den praktfulla volymen *Svenska hundraser: ett kulturarv* (Sellin & Partner, 2008). Här presenteras alla i Sverige erkända inhemska raser. I ett appendix uppmärksammas också några gamla hundslag som dock aldrig blev föremål för något avelsprogram, exempelvis den också i källmaterialet undflyende dalbohunden samt den svarta spetsvarianten från Kalix, vilka därför för alltid är borta. Att boken har parallelltext på engelska ökar givetvis dess internationella gångbarhet och säkert får välförtjänt uppmärksamhet i hundkretsar. Någon uttömmande text har det emellertid inte blivit, utan det är välkända fakta, ofta av anekdotisk karaktär, vilken den som är förtrogen med svensk hundlitteratur redan är bekant med, som vi får oss till del. Jag hade väl hoppats på lite mer djupdykning i källorna – hundens svenska historia förblir nu oskriven – och inte heller har författaren tagit hänsyn till senare års genetiska forskning. Västgötaspetsen, som väl knappast är något annat än en kortbent inhemsk spets, skulle vara intressant

att få veta mera om. Jämthunden har en spännande historia som pälsproducent som knappast alls lyfts fram. Peter Savolainen och hans team tycks till exempel visa att många gråhundar och lapphundar har en speciell haplotyp som indikerar att en varghona som inte finns representerad i andra hundar är gemensam stammoder till dessa raser. Medan den populära jämthunden bygger på en ganska extremt inavlad bas från 1940- och 1950-talen då rasen skapades, eller om man så vill, återskapades, leder gråhunden – ofta missvisande kallad norsk älghund – sina rötter till ett mycket större antal svenska allmogehundar. Varför den inte kommit med bland de svenska raserna tycker jag är märkligt, eftersom den moderna gråhunden har uppkommit ur både svenska och norska allmogehundar. Någon specifik norsk angelägenhet är den inte, trots försöket att lansera benämningen norsk älghund. Det var ju inte så att de mindre grå spetsarna som dominerade i norra Sverige fram till 1940-talet gick upp i jämthunden, utan man höll dem snarare från och med då åtskilda och nu säljs avkomma efter gråhund och jämthund som ”blandhundar”, även om de historiskt sett knappast kan ses som sådana.

För svenska hundraser som lyfts fram ganska nyligen – hedehunden, vita älghunden, hälleforsaren och gotlandsstöven (alla med oviss framtid) – får läsaren dock här åtskilliga nyttiga uppgifter sig till livs. Bildmaterialet är förstås trevligt, men i den historiska översikten hade det faktiskt varit mer spännande att få ta del av ett äldre bildmaterial som kunnat visa utvecklingen av de lokala hundarna fram till i dag. Förändringarna och variationerna har nog varit stora. Linné beskriver ju de inhemska spetsarna som ”stor som en räv, med korta rätt uppstående öron”. Trots att boken fyller en funktion som handbok över våra nutida inhemska hundraser, återstår dock uppdraget för någon som känner sig manad, att skriva de svenska hundarnas kulturhistoria. Att det kan göras påminde oss den norska etnologen Liv Emma Thorsen om för några år sedan genom sin bok *Hund! Fornuft og følelser* (Pax Forlag, 2001).

Samiska berättelser om ren, varg och strömstare. Skulle man sammanställa en etnobiologisk litteraturkanon så kommer Ian Saem Majneps och Ralph Bulmers *Birds of My Kalam Country* från 1977 definitivt att ingå i en sådan. Ingen etnobiolog kan komma förbi den, och mycket riktigt är den självklar pensum i grundutbildningen i ämnet. Det intressanta med denna bok, som har kallats den första postmoderna skriften i ämnet, är att den låter läsaren komma i direktkontakt med Majneps egen ornitologi, Bulmer för bara pennan. På så vis får vi en omedelbar närhet till själva källan som

inträngande skildrar karamfolkets traditionella kunskaper om fåglar: spelplatser, läten, beteenden, vanor, benämningar, fångst och användning. Vad få däremot uppmärksammat är att Ralph Bulmer själv inte tyckte det hela var så märkvärdigt, utan hänvisade till samarbetet mellan den danska etnografen Emelie Demant-Hatt och renskötaren Johan Turi (*Muitalus sàmiid birra*, 1910), som uppenbarligen inspirerat honom.

En författare som arbetar i samma tradition, fast med en uthållighet som knappast någon annan, är Yngve Ryd i Jokkmokk. Han har med hjälp av några äldre samiska informanter producerat mycket läsvärda studier av gamla kunskaper om eld respektive snö. De är resultatet av ett långvarigt samarbete. Ryds senaste bok, *Ren och varg* (Natur och kultur, 2007), skildrar hur samerna i Lule lappmark uppfattat vargen, björnen, uttern, men även ripan och strömstaren. Vi får tränga in i en svunnen värld, där man jagade björn med spjut, tämjde uttrar att bistå vid fiske och där detaljkunskaper om de omgivande biologiska resurserna var en livsnödvändighet. Ryd låter samerna komma till tals själva, och han respekterar deras uppfattningar. Självklart har de hört vargar tala och tillskansat sig lycka med hjälp av strömstarar. Om man inte respekterar den traditionella kunskapen i sin helhet, kan man givetvis heller aldrig förstå den. Att som vissa bedömare vilja separera vad forskare kan se som vidskepelse kontra en snäv akademisk kunskapssyn är knappast fruktbart. Etnobiologerna vill i likhet med Ryd förstå folklig kunskap i sin kontext. En översättning till engelska av Ryds skrifter skulle säkert intressera en internationell läsekrets. Ryds böcker är nämligen utmärkta studier, som väl mäter sig med Majnep och Bulmers bok. Men det hindrar inte att vi sett fram mot deras *Animals the Ancestors Hunted: An Account of the Wild Mammals of the Kalam Area, Papua New Guinea* (Crawford House, 2007), som äntligen kommit ut, 20 år efter Bulmers död. Även den är djupt fascinerande läsning för etnobiologiskt intresserade.

Isländsk kryptozoologi. I ett brev 1774 till professor Johan Ihre beskriver resenären Uno von Troil hur islänningarna ansåg att *rödkammingur* – ett slags val – var ”snål efter menisko kött, och afhöll sig därför ifrån at fiska på de ställen där den visat sig”. Vi söker det oaktat förgäves efter denna valart i zoologisk handbokslitteratur från Island. Den folkliga faunan innehåller ofta en rad taxa som biologerna inte låtsas om. *Rauðkemingur* – som den stavas på modern isländska – är exempelvis väl dokumenterad i isländska källor, omnämnd redan på 1100-talet. Men det finns även andra djur som lyser med sin frånvaro i handböckerna. Här och var har man exempelvis observerat den

kattlika *skuggabaldur* och längs kusterna har man kunnat se havsboskapen, *sæneyti*, smäcker och täck, gå och beta. Isländska gårdskatter, genetiskt befryndade med svenska lantrasfränder, skiljer sig knappast i temperamentet från andra europeiska katter. Den isländska vildkatten *urðarköttur* däremot verkar inte vara någon sympatisk varelse; kanske är den också en korsning mellan gårdskatt och något annat djur. Det brukar sägas att Island saknar reptiler, men då glömmar man förstås bort den havslevande *vatnaormur*. Många är också de fiskar som saknas i den zoologiska litteraturen. För att råda bot på detta har det nu äntligen utgivits en rejäl fälthandbok, försedd med bilder och utbredningskartor, över dessa och en rad andra i litteraturen förbisedda, men av tidigare generationers islänningar välkända kreatur.

I *Meeting with Monsters: An Illustrated Guide to the Beasts of Iceland* (JVP, 2008) ges för första gången ett samlat grepp över djurarter som få numera känner till, än mindre har sett. Visste ni att det finns en fågel, *hverafugl*, som lever i de varma källorna, omtalad sedan 1500-talet, men som ännu inte funnit vägen in i den ornitologiska litteraturen? Det är Sigurður Ægisson, etnolog med specialintresse för djurens folklöre och till vardags präst i Siglufjörður, som samlat de observationer och den dokumentation som rymmer i äldre litteratur och uppteckningsmaterial. Boken är läckert illustrerad av Jón Baldur Hlíðberg. Här återfinns mängder av vittnesmål om djurarter som den etablerade zoologin ratat. Kryptozoologi är förstås ett sorgligt försummat ämne, men här har duon Sigurður och Jón Baldur tagit sig an ett spännande material och lyckats skildra landets obeskrivna och mytiska djurarter. Förekomsten av dessa djur i den folkliga biologin säger förstås mycket om islänningarna själva i gången tid och om man inte accepterar de mytiska djurens existens i gångna generationers tänkesätt och ensidigt mönstrar ut dem, kan man förstås inte heller förstå de begrepp om landskapet man levde med. Vem har förresten sagt att de försvunnit, trots att observationerna minskat markant under efterkrigstiden? Glöm därför inte att ha med denna handbok på nästa resa runt Island. Kanske kommer det en *fjörulalli* 'strandgångare' eller en *skoffin* springande när man minst anar det.

En sällsam djurvärld. Även Sverige har naturligtvis varit bebott av en rad egendomliga djurarter som zoologerna ofta haft svårt att godta. Förr, när kvällarna var riktigt mörka och skogens ljud hördes över vidsträckta områden kunde man förnimma deras gnällande och knirrande när de for genom luften, eller se deras glödande ögon i skymningen, på väg hem från dagens värv. De finns säkert kvar där ute, men få är förunnade att längre kunna

identifiera dem när de uppenbarar sig. I det förindustriella bondesamhället tillhörde de en självklar del av människors samlade kunskaper som man måste känna till när man rörde sig ute i landskapet. Som tur är finns de gamla kunskaperna väl dokumenterade i gamla sägensamlingar och folkminnesarkiv. Den flitige berättaren och författaren Per Gustavsson har letat efter uppgifter i olika källskrifter och uppteckningssamlingar och sammanfört en mängd spännande berättelser och sägner om möten med nattramnen, glöson, hamnbjörnen, lindormen, skrattabboren, jättegäddan och andra nervkittlande varelser ur vår inhemska kryptozoologi. Boken *Läskiga vidunder och sälsamma djur* (Alfabeta, 2008) är fint illustrerad av Katarina Strömgård och försedd med en gedigen källförteckning. Berättelserna visar att forna möten med dessa varelser ofta var dramatiska och inte sällan våldsamma. Kanske är det tur att vi numera får nöja oss med att läsa om dem.

Etnobiologisk studie från Missouri. Under senare år har antalet titlar inom ämnesområdena etnobiologi, etnobotanik och etnozoologi ökat i snabb takt. Det utges en mängd empiriska studier av skiftande intresse, men inom de akademiska miljöerna i Kanada, Förenta Staterna och Storbritannien sker också en medveten och nödvändig teoretisk diskussion. Vi har också fått några spännande studier som bidrar till metodutvecklingen. Det mesta av detta kommer ut i antologier. Nyligen utkom dock en liten monografisk studie av traditionellt växtutnyttjande som sticker ut mot merparten av de gängse inventeringarna, nämligen Justin M. Nolans undersökning av förhållandet mellan människor och vilda växter i Little Dixie, en region i centrala Missouri. Boken *Wild Harvest in the Heartland: Ethnobotany in Missouri's Little Dixie* (University Press of America, 2007) är en tunn men förvånansvärt genomarbetad, läsvärd och nyttig volym. I stället för den övliga katalogartade framställningen har författaren valt att med utgångspunkt i kognitiv teori och med hänsyn till intrakulturell diversitet skildra traditionell kunskap rörande växter som ett pågående samspel mellan ekologi och medvetande, vilket är under ständig förändring på grund av växlande uppfattningar alltefter hur kulturella preferenser skiftar över tid. Det är en mycket givande läsning.

Avikulturistbibel. På Linnés tid födde man upp kanariefåglar, grönsiskor, duvor, påfåglar och knölsvanar i fångenskap, i övrigt var man hänvisad till vildfångade fåglar om man ville ha dem i bur eller hägn. Så har det förstås länge förblivit inom fågelhobbyn, men de senaste decennierna har exportförbud och allsköns nationella och internationella lagstiftningar lagt hinder

i vägen för detta. I stället har det blivit nödvändigt att på allvar fokusera på uppfödning av fåglar i fångenskap för att säkra utbudet inför framtiden. Särskilt framgångsrik har man varit när det gäller papegojor, men med allt större skicklighet föder man numera upp också ett växande antal andra arter i fångenskap. Den ackumulerade erfarenheten av att odla och hålla en mängd fågelarter inom avikulturhobbyn och zoologiska trädgårdar är nu omfattande, men globalt spridd. I syfte att föra samman denna kunskap för att ge fågelhobbyn en möjlighet att inför framtiden säkra burfödda stammar av olika fågelarter som inte längre kan uppbringas från det vilda har förlaget Hancock House tagit initiativ till en heltäckande handbok i ämnet. Förläggaren själv, kanadensaren David Hancock, är starkt engagerad i avikulturhobbyn och har tidigare givit ut en rad böcker om falkoneringskonst. Under Glen Hollands ledning har förlaget nu utgivit *Encyclopedia of Aviculture* (Hancock House Publishers, 2007), en rikt illustrerad tjock lunta på över 830 sidor, där vi får skötselråd för allt ifrån strutsar och sadelstorkar till biätare och kolibrier. Det är ett stort antal fågelarter som avhandlas, med korta historiska och systematiska inledningar, där vi också får praktiska råd rörande foderförsörjning, stresshantering, ohysesbekämpning, kläckning och olika tekniker för handuppfödning. Som fotografer, författare och uppgiftslämnare medverkar många av vår tids skickligaste uppfödare världen över. Boken är förstås ett måste för varje entusiast.

Ankor i helg och söcken. Hemma hos oss är anka det viktigaste inslaget på julbordet, väl stekt och serverad med potatis brynt i socker. Det är en dansk och färöisk sedvänja, som intressant nog svenska ankuppfödare får sina viktigaste årsintäkter av. Ankor spelar också en viktig roll i helsvenska hem, men där är det snarare fråga om en diskussion huruvida man skall äta före eller efter "Kalle Ankas julafton" på teve. Oavsett familjetradition så är ankan uppenbarligen ett viktigt inslag och förtjänar kanske därför en centralare roll än domherren som symbolisk julfågel. Andfåglarna är många och har en världsvid utbredning. De har också en stor betydelse som bytesdjur för deras kött, ägg och fjädrar, men också som tamdjur och som symbol. Åtminstone ett par arter är helt domesticerade, och tamankan förekommer i ett stort antal kött-, prydnads- och äggraser i hela Eurasien. Myskankan åtnjuter en växande popularitet – redan Linné höll den i akademiska trädgården – nu på grund av sitt rykte som effektiv bekämpare av mördarsniglar. Andra änder befolkar våra parkdammar, där den för alla Londonbesökare välbekanta samlingen i Regent's Park – grundad på 1930-talet – saknar motstycke i

sin artrikedom. Men änder påverkar också människan på en rad andra sätt. Vi har nämnt Kalle Anka; mekaniska ankor utgör fortfarande populära leksaker, och vårt språk tryfferas med bildliga uttryck som tidningsankor och lama ankor. Influenzavirus som tenderar att få en världsvid spridning förekommer ofta hos andfåglar. Förlaget Reaktion Books har i sin serie över djur presenterat ett formidabelt menageri och nu har turen kommit till Victoria de Rijkes volym *Duck* (Reaktion Books, 2008), utgiven lagom till jul, som på ett spännande och ofta överraskande sätt i ord och bild kartlägger andfåglarnas plats i människans outsinliga kulturhistoria.

Tama och vilda svanar. Om vi bortser från en liten exposé av Kai Curry-Lindahl i *S:t Eriks årsbok* från 1959 är de svenska svanarnas kulturhistoria, där särskilt knölsvanen (*Cygnus olor*) är nära förbunden med 1700- och 1800-talens herrgårdskultur, ännu oskriven. Den tama svanen, som den länge kallades, var efterfrågad och närmast halvdomesticerad. Linnés trädgårdsmästare – den nitiske Broberg – blev med tiden en skicklig uppfödare av knölsvanar, en verksamhet som under Thunbergs egid kunde avsätta ungfåglar till hugade spekulanter på herrgårdar runt om i Mälardalen.

Historieforskningens ointresse för svanen kan tyckas förvånande, inte minst som den förblivit en av våra mest omtyckta fåglar – älskad för dess lite bedrägliga utstrålning av fridfullhet och prakt – vilket alla svanmotiv, inte minst på vykort, ger vid handen. Mer kunskap äger vi om dess engelska artfränder – där man också har ett ärevärdigt gammalt kungligt ämbete känt sedan 1200-talet – för att förvalta svanar. Drottningens svanskötärsämbete lever i högönsklig välmåga och vid den årliga ceremoniella så kallade *swan-upping* gjorde hovet i juli år 2005 anspråk på inte mindre än 88 svanungar i Themsens. I den läsvärda kulturhistoriska serien djurböcker presenteras också svanen. Peter Young ägnar sin volym, som kort och gott heter *Swan* (Reaktion Books, 2008), åt just dessa smäckra fåglar. De är inte bara gracila utan också långlivade och trofasta. När ett par väl funnit varandra håller relationen livet ut. Men det fridsamma utseendet bedrar. Svanar kan uppbåda en respektinjugande aggressivitet och skada såväl människor som djur med kraften i sina vingar. Svanar finns över hela världen, vilda eller inplanterade, och det väckte viss uppmärksamhet när européerna 1667 fick höra talas om svarta svanar (*Cygnus atratus*) i Australien, ännu en anomali på den sydliga kontinenten. Det skulle snart visa sig att de tre svanarterna på södra halvklotet hade inslag av svart i fjäderdräkten, medan de fem på norra halvan alla är vita. Sammantaget finns det alltså åtta svanarter, varav den amerikanska

trumpetarsvanen (*Cygnus buccinator*), känd för sina, vikten till trots, långdistansflygningar, länge ansågs utrotningshotad. Några arter har försvunnit i modern tid, bland andra svanen på Chatham Island omkring 1590, och de endemiska svanarna på Mauritius 1668 och Réunion 1670. Som vanligt har människan haft sitt finger med i spelet. Jättesvanen (*Cygnus falconeri*) på Malta dog dock ut redan för 1,8 miljoner år sedan, så där kan hon i varje fall frångå sig ansvaret. Det kan tilläggas att knölsvanen är en av de äldsta existerande fågelarterna och där dess association med människan i Europa bidragit till fortlevnad och spridning.

Motivet svan i konsten är förstas tack samt att berätta om, eftersom exemplen är legio och motiven många. Det har inte varit några svårigheter att hitta kul illustrationer i form av målningar, skulpturer, porslin och möbler till boken. Svanden som stoff i folkdiktning och litteraturen får också sitt, inte bara genom H. C. Andersens mäterliga förvandlingsstycke, utan en rad författare som har skrivit om svanden beaktas, inklusive Strindbergs sagospel *Svanevit* och Mankells *Innan frosten*. Även den antika myten om att svanden sjunger när den dör – förmedlad i Ovidius *Metamorfoser* och sedan kärt motiv i litteraturen – behandlas. Linné avfärdade ju som bekant det som ren dikt, ”ty han siunger esom ofast”. För övrigt ansåg redan Plinius att det var osanning. Sångsvandens (*Cygnus cygnus*) klangfulla sång under flykten har knappast undgått någon som varit ute i markerna. Svandens plats på matbordet är omtvistad och den ses allt mer sällan på taffeln. Linné själv ansåg att köttet av gamla svandar var ”sträft att äta, men de unga bättre”, ett omdöme han tycks dela med kokboks-författare över hela världen. Om vi numera ratar den på tallriken, kan man i stället alltid göra reklam med eller rentav legitimera konsumtionen av andra varor med hjälp av svanden. Svandmärkningen får tjäna som exempel. Vi är förövrigt många som har ”Svan” i vårt efternamn, inte bara i Sverige utan faktiskt i hela västvärlden. Vi är nog inte nödvändigtvis särskilt gracila, eller ens trofasta, men bär ändå värdigt namnet efter en på många vis fascinerande fågel.

Ingvar Svanberg

Draughtsmen, Botanists and Nature. Carl Linnaeus naturally plays a fundamental role in any study of eighteenth century botanical illustrations, despite the fact that his own works were sparsely illustrated. In botanical classification, knowledge of as many different plants from as many corners

of the world as possible was paramount and printed illustrations were thus invaluable. They served as a point of reference, as a complement to living and dried plants, and they were used by botanists in different countries when exchanging information. Linnaeus specifically mentions four important dimensions when defining the natural character of species and genus: number, shape, position and proportion of the fructification organs, all constant features of a plant, whether in a herbarium, or in an illustration. This bears witness to the importance Linnaeus attached to illustrations and he used them quite frequently as *types*. On the other hand he considered the size and the colour of a plant unsuitable for the identification of a species. These were features depending not only on the environment in which the plant had grown but also on the knowledge, skill and judgement of the individual scholar. This means that much of the factual information conveyed in an illustration is not taxonomically relevant.

In view of this, how can the rich eighteenth century production of coloured plates depicting plants in “natural” size be explained? This is one of the questions Kärin Nickelsen, historian of science, attempts to answer in her book *Draughtsmen, Botanists and Nature. The Construction of Eighteenth-Century Botanical Illustrations* (Archimedes, New Studies in the History and Philosophy of Science and Technology, Volume 15. Dordrecht: Springer, 2006; 295 pp.), a revision and translation into English of her doctoral thesis at the University of Bern (2002). It is the first thorough study of eighteenth century botanical illustrations.

Nickelsen deals with the construction of the illustrations, their production, their contents, their use and how their particular design was decided. The period under examination overlaps the Linnaean, though Nickelsen adopts the year 1700 as the lower time limit, with the publication of the Latin version of Tournefort’s *Institutiones Rei Herbariae*, whose taxonomy was one of the most important before Linnaeus’. As the upper time limit she chooses 1830, a year in which Jussieu’s natural system and Candolle’s system from the early 19th century can be said to have completely replaced the Linnaean order. During this period, according to Nickelsen, the theoretical concept of what was necessary to depict in a plant, i.e. which details of the plant were needed for the identification of species, did not change. The same reproduction technique—copper engravings—was also used throughout the period, making a comparison on similar conditions possible.

A botanical illustration is often the result of a cooperation between a botanist and a draughtsman, and—for the reproduction—also an engraver

and a printer. Nickelsen takes a closer look at one such collaborative project in studying the famous *Plantae Selectae* (1750–1773) published by the physician and botanist Christoph Jacob Trew. For the publication, Trew chose the illustrator most sought after at the time, Georg Dionysius Ehret, and a very well-reputed publisher and printer, Johann Jacob Haid. Trew lived in Nuremberg, Ehret in London, and Haid in Augsburg, and the preserved correspondence between the three of them is used to study their work. Nickelsen is able to show how careful the botanist was, what demands could be raised on the draughtsman, the printer and the colourist when producing an illustrated scientific publication.

The *Plantae Selectae* case study forms a background to a thorough study of a selection of botanical illustrations from the period 1700–1830. Species depicted extensively during the period are selected and there is also an attempt to cover a wide range of botanical categories, for example a tree, a herb, a grass etc. To find authorised, scientific illustrations, Nickelsen initiates her study in two bibliographical picture indices: G. A. Pritzel's *Iconum Botanicarum Index Locupletissimus* (1855), and Otto Stapf's revised and extended *Index Londinensis* (1929–1941). These two publications list all scientifically accepted illustrations of plants published since Linnaeus. For the Nordic countries Nickelsen has chosen pictures from both Oeder's *Flora Danica* (1761–1883) and from Palmstruch's *Svensk Botanik* (1802–1843).

Kärin Nickelsen's investigation shows that numerous illustrations can be tied together in long series, copied from one another. Copying, which was quite common, especially before the printing revolution but also well into the seventeenth century, was considered as distortion and depletion of information. Nickelsen's study of the practices of copying during the eighteenth century constitutes an examination of the visual sources as critical and acute as that bestowed upon the textual ones. She shows how copying of a part or of the whole composition were modified to meet the later botanist's point of view. Nickelsen's conclusion is that the method of copying—with modifications—was used to obtain a correct and appropriate picture, and at the same time increase the amount of information. When a new botanical depiction was to be done, published illustrations were examined by the scholar in much the same way as he studied the textual evidence of earlier research.

To arrive at as instructive a picture as possible, it was necessary to keep close to contemporary pictorial conventions. This usually resulted in a general, schematic picture of a sole specimen, complemented and surrounded by magnified details of distinguishing parts, all set against a neutral back-

Georg Dionysius Ehret (1708–1770). Kopparstick av Johann Jacob Haid, i Christoph Jacob Treus *Plantae Selectae I* (1750).

ground. The authors profess to have drawn from nature; apparently that was expected of them but it still needed to be pointed out. As one of very few, Palmstruch in his preface to *Svensk Botanik* names four of his models (*Auktorer*) something that Nickelsen has not observed and accordingly she misses explicit information on the construction of a copying link. On a website, <http://www.philoscience.unibe.ch/docuserver/echo/projekte/botany/index.html> [2008-11-28], Nickelsen presents more exhaustive descriptions of the examined plant illustrations, but the complicated copying system of the period is not examined in depth here either. By comparing some of Palmstruch's illustrations with those of for example William Woodville's *Medical Botany* (1790–1794) it is apparent that some of the pictures are merely straightforward copies.

Otherwise Nickelsen's examination is very systematic, with many new aspects and ideas in a field, until now, mostly studied by art historians. The reader is guided through the chapters in an articulated way, and there are exhaustive references to further reading. For those who are not familiar with botany and taxonomy there is a pedagogical introduction to Linnaeus's sexual system and to what were the taxonomically relevant properties to depict in a botanical illustration at the time. The book is richly illustrated with well

chosen pictures, facilitating the discussion. In all, this is a book that can be warmly recommended to all interested in the history of botany as well as in the pictorial world of Linnaeus' time. Linnaeus himself, admittedly, could not have as many illustrations as he wished, partly because of his inability to find suitable draughtsmen in Sweden (cf. G. Broberg, "Den linneanska bildvärlden", in *Bilden som källa till vetenskaplig information*, Stockholm, 1990, 44). But he did have 11 plates serving as important visual explanations of botanical terms in the appendix to *Philosophia Botanica* (1751), as Nickelsen interestingly points out.

Gunilla Törnvall

*

Allan Ellenius död. I december 2008 avled i en ålder av 81 år hastigt Allan Ellenius, professor i konstvetenskap vid Uppsala universitet och prefekt för Linnémuseet under åren 1978–1992. Ellenius medverkade i årsskriften med en uppsats om Linné i medaljkonsten (1981 – i annan form utgiven av Kungl. Myntkabinettet) men ska i detta sammanhang kanske ännu mera ihågkommas för sina många bidrag om förhållandet mellan konst och naturupplevelse. Så bidrog han i den stora utgåvan av Rudbecks *Fogelbok* (1985) med den konsthistoriska kommentaren. Framför allt skrev han den mycket spridd monografi om Bruno Liljefors (1:a upplaga 1981, starkt utökad upplaga 1996) och till Liljefors återkom han gärna. Upplandsskildraren Olle Thunman behandlade han tillsammans med vännen Gunnar Brusewitz i en stilig volym (2005). Denna inriktning som också internationellt var anmärkningsvärd, presenterades vid konferensen "The Natural Sciences and the Arts" (1983, publ. 1985) med en stark deltagarlista. Han drev också projektet om konst och natur med flera avhandlingar som resultat. Alldeles tydligt anslöt han till den linneanska naturalhistoriska traditionen också som privatperson. Lång och ståtlig stod han gärna ute i naturen med kikaren för att följa fågelflykten. Han såg långt ut över historien och långt in i naturens och konstens gemensamma väsen.

Gunnar Broberg

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2007

Sammankomster: Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: 1) Vårsammankomsten ägde rum lördagen den 12 maj i Linnéträdgårdens Orangeri i Uppsala. Efter ordinarie förhandlingar intogs en lunchbuffé på 1700-talsvis, komponerad av Gunilla Lindell. Dessutom gavs samtliga medlemmar möjlighet att bese det nyrenoverade Linnémuseet. Ett hundratal medlemmar deltog i sammankomsten; 2) Höstsammankomsten hölls tisdagen den 20 november i Linnésalen, Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm. Efter ordinarie förhandlingar höll Kerstin Ljungqvist, författare till boken *Nyttans Växter*, ett föredrag rubricerat: "En dalsländsk linnean och nyttans växter". Efter sammankomsten intogs en supé i Tornrummet. Ett fyrtiotal medlemmar deltog.

Styrelsen: Styrelsen har sammanträtt fyra gånger: 16 januari, 3 april, 17 september och 8 november. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret har varit: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Eva Nyström (sekreterare). Lars Jonasson (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för *SLÄ*), Ing-Marie Munktel (prefekt för Linnémuseet), Inger Estham, Karl Fredga, Nils-Erik Landell, Gunilla Mattsson, Karin Martinsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Ingvar Svanberg samt Jon Ågren.

Valberedning: Carl Frängsmyr (sammankallande), Ingvar Backéus, Mariette Manktelow, Bertil Nordenstam.

Revisorer: Jan-Olov Sandberg, Mats Thulin. **Revisorssuppleanter:** Anders Nilsson, Mattias Iwarsson.

Linnémuseet: Ing-Marie Munktel (museiprefekt), Eva Björn (intendent) och Cecilia Bergström (antikvarie). Amanuens: Anna-Lena Forsberg (säsonganställd). Övriga säsonganställda: Sara Backmann-Prytz, Annika Franzon, Sofia Lennartzon, Birgitta Nordenman, Anna-Pia Norman och Bojana Simsic. Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Ing-Marie Munktel, Eva Willén samt Eva Björn och Cecilia Bergström. Med stöd av Sparbanksstiftelsen Upland, Uppsala kommun och Gustaf VI Adolfs stiftelse för svensk kultur har Sällskapet låtit utföra omfattande konserveringsarbeten vid Linnémuseet. Arbetet har dels gällt inventarier, dels framtagning av handmålade tapetrekonstruktioner. Nya museimontrar har anskaffats. Statens Fastighetsverk har genomfört en omfattande restaurering såväl exteriört som interiört.

Museet har hållit öppet från den 1 maj till den 30 september, klockan 11–17. Det var dessutom tillgängligt för visningar mellan den 14 april och den 20 december. Under jubileumsveckan den 20–27 maj hade museet ett utökat öppethållande mellan klockan 11 och 19. På själva födelsedagen den 23 maj hedrades museet av ett besök av kungaparet och kronprinsessan med uppvaktning, varvid museet nyinvigdes efter renoveringen. Besökantalet ökade under året från cirka 4 000 till 40 000. Under Linnéveckan deltog museet med egna tematiska visningar. Totalt har 460 beställda visningar och allmänna visningar hållits i museets egen regi under 2007. Utöver den egna visningsverksamheten har flera utomstående arrangörer kommit med egna grupper. Jubileumsåret innebar också en lång

rad besök från media, både svenska och utländska. Under 2007 fortsatte också utredningen om Linnéminnenas möjlighet att ansöka om världsarvsstatus och museet besöktes av en expertdelegation från UNESCO.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2007 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire). Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Carl-Olof Jacobson haft huvudansvaret. Redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit Marie Almqvist, Leif Feltenius, Sten Hedberg, Kai-Inge Hillerud och Johnny Strand. Som translator och språkgranskare har John Brewer verkat. Digitaliseringen av brevmanuskripten har framskridit. Under året lades samtliga brev till och från Linné på the Linnean Society ut på korrespondensens hemsida i digitaliserat format. I samarbete med Postmuseum producerades en utställning om *Linné som brevskrivare* och en publikation i detta museums skriftserie av Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Med ekonomiskt stöd av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond anordnades den 26 oktober på Kungliga Vetenskapsakademien ett internationellt symposium, *To Publish Scientific Correspondences*, där förutom, Andrew Brown, Carl-Olof Jacobson, Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström från Linnékorrespondensen, även deltog representanter för liknande projekt bland annat The Darwin Correspondence. Ann-Mari Jönsson deltog i juni i konferensen *Languages of Science in the Time of Linnaeus*, arrangerad av språkvetenskapliga sektionen vid Uppsala universitet.

Publiceringsutskottet: Med stöd av medel från Sparbanksstiftelsen Upland publicerade Sällskapet boken, *Till livs med Linné: Om mat, hälsa och levnadskonst*, red. Gunilla Lindell & Gunnar Broberg (Atlantis) med bidrag av förutom Broberg och Lindell, även av Eva Björn, Eva Nyström, Ingvar Svanberg och Eva Willén. Det av Sällskapet återupptagna arbetet med att nyöversätta Linnés avhandlingar resulterade under året i sex nya översättningar (i serien Valda avhandlingar): nr 64 *Om marsvin* (De mure indico), nr 65 *Om renen* (Cervus rheno), nr 66 *Om den akademiska trädgårdskonsten* (De horticultura academica), nr 67 *Om fåret* (Oves), nr 68 *Om svinet* (Sus scrofa), nr 69 *Om blodigeln* (De hirudine). Därtill har flera slutsålda, populära avhandlingar utgivits i nytryck: nr 34 *Om chokladdrycken* (De potu chocolatae), nr 37 *Om smultron* (Fraga vesca), nr 40 *Berusningsmedel* (Inebriantia), nr 42 *Nyttan av rörelse* (Motus polychrestus), nr 47 *Om ormbett* (De morsura serpentum), nr 60 *Blomsteruret* (Horologium plantarum), nr 49 *Kaffedrycken* (Potus coffeae), nr 44, *Om brödet som födoämne* (De pane diaetetico). *Cynographia eller Beskrifning om Hunden*, översatt till svenska 1753, har Sällskapet utgivit på nytt i serien Avhandlingar i nytryck, nr 2. Sällskapets årsskrift (SLÅ) utkom strax efter nyåret 2008 och innehöll dessutom en utförlig sammanställning av 2007 års jubileumsevenemang. Gunnar Broberg, Ann-Mari Jönsson, Karin Martinsson, Roland Moberg och Eva Nyström bidrog med avsnitt i Uppsala universitets jubileumsbok, *Låt inte rättor eller mal fördärva* (Hallgren & Fallgren). De Litterära Sällskapens tidskrift *Parnass* utkom med ett specialnummer kring Linné och Svenska Linnésällskapet.

Reseutskottet: Sällskapet anordnade i samverkan med The Linnean Society of London en exkursion till Gotland i juni. Ledare var Bengt Jonsell, Eva Willén och Roland Moberg. Den veckolånga exkursionen följde på Uppsala universitets konferensen *Unlocking the past*

i Uppsala. Sällskapet arrangerade även en fyra dagars exkursion den 10–13 augusti i Linnés fotspår i Dalarna under ledning av Eva Willén och Roland Moberg. Totalt 27 medlemmar deltog. Under exkursionen besöktes förutom bergsmansgårdarna, Gamla Staberg, Sveden och Puttbo dessutom Världsarvet Falun med koppargruvan och andra av Linné i Dalaresan nämnda sevärdheter såsom slipstensgruvorna i Orsa, porfyrverket i Älvdalen, Särna gammalkyrka, Fulufjället med mera.

Övrigt: Carl-Olof Jacobson har ingått i den Nationella delegationen för Linnéjubileet. Cecilia Bergström, Eva Björn, Carl-Olof Jacobson, Karin Martinsson, Roland Moberg, Eva Nyström och Eva Willén på olika sätt har varit engagerade i det lokala samarbetet inför och under Linnéjubileet. Eva Nyström har varit ordförande i universitetets utskott Skrifter & publikationer. Eva Björn och Eva Nyström deltog i referensgruppen för utställningen *Från Linné till DNA* på Naturhistoriska Riksmuseet samt medverkade med bidrag i boken med samma namn. Med ett ekonomiskt stöd från Länsstyrelsen i Uppsala län har Sällskapet tillsammans med representanter för Uppsala universitet, Uppsala universitetsbibliotek och Sveriges lantbruksuniversitet stått för en stor satsning med egen monter vid bokmässan i Göteborg i september. Sällskapet var också representerat vid det årliga Linnaeus Linkseminariet, som hölls i Uppsala 2007 med Uppsala universitetsbibliotek som värd. Ett antal föreläsningar vid vetenskapliga konferenser och i andra sammanhang inom och utanför Sverige har hållits av följande medlemmar av Sällskapet: Gunnar Broberg, Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Ann-Mari Jönsson, Gunilla Lindell, Eva Nyström, Ingvar Svanberg och Eva Willén.

Medlemsantal: den 31 januari 2007 hade Sällskapet 758 medlemmar, varav svenska hedersmedlemmar (3), svenska ständiga medlemmar (36), svenska vanliga medlemmar (638), utländska vanliga medlemmar (30), utländska ständiga medlemmar och hedersmedlemmar (4), svenska familjemedlemmar (47).

Uppsala den 8 april 2008

Carl-Olof Jacobson

Ordf.

Eva Nyström

Sekr.

Linnémuseets verksamhetsberättelse 2007

Museisäsong 2007. Linnémuseets verksamhet 2007 har naturligt nog varit helt präglad av 300-årsjubileet med anledning av Linnés födelse. Det har varit ett år av avsevärda förändringar av museets invändiga utseende med bland annat rekonstruering av 1700-talstapeter samt mycket stora publika framgångar. Både lokalt, nationellt och internationellt intresse har lett till att museet har satts på kartan på ett nytt sätt. En avsevärd ekonomisk satsning av huvudmannen Svenska Linnésällskapet gjorde också att museet kunde anställa tillräckligt med personal för att kunna möta detta betydande intresse från allmänheten. Museet kunde därigenom hålla öppet för allmänheten alla dagar klockan 11–17 under fem månaders tid: 1 maj–30 september. En avsevärd ökning jämfört med tidigare år. Linnémuseet var dessutom tillgängligt för visningar mellan den 14 april och 20 december. Under perioden 1 januari–13 april var museet stängt för den invändiga renovering som påbörjades i oktober

föregående år. Under 2007 fortsatte också utredningen om Linnéminnenas möjlighet att ansöka om världsarvsstatus och museet besöktes av en expertdelegation.

Personal. Prefekt Ing-Marie Munktel; intendent Eva Björn (heltid); antikvarie Cecilia Bergström (heltid); amanuens Anna-Lena Forsberg (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Sara Backman-Prytz (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Annika Franzon (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Sofia Lennartsson (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Birgitta Nordenman (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Anna-Pia Norman (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Bojana Simsic (säsongsanställd, timtjänst). Alla amanuenser har dessutom arbetat med visningar och andra arbetsuppgifter på museet utanför ordinarie öppethållande. Tack vare denna personals stora insats och engagemang har jubileumsårets alla uppgifter och utmaningar kunnat föras i hamn på bästa sätt.

Besökare 2007. Under jubileumsåret besökte cirka 40 000 personer Linnémuseet. Jämfört med förra årets besöksantal 4 080 personer, innebär detta en tiofaldig eller tusenprocentig ökning av besöksiffrorna – ett svårslaget rekord i dagens museisverige. Värt att notera är att den största ökningen bestod i svenska besökare. Ovanligt många Uppsalabor har besökt museet och åtskilliga av dem har spontant berättat att de gjort så för första gången just detta år. Under 2007 har Linnéträdgården och Linnémuseet haft gemensam entrébiljett vilket också har underlättat för besökarna. Universitetets anställda har haft fri entré både i trädgården och på museet vilket har kompenserats ekonomiskt av Uppsala Universitet. För övrig besöksstatistik se bilaga 1.

Museibutik. Även museibutiken har haft ett bra år. Bruttointäkterna beräknas vara cirka 434 000 kronor jämfört med 69 000 kronor år 2006. Med sin inriktning på Linnés liv och verk, botanik, trädgård, inredning och kulturhistoria attraherar den många av våra besökare. Där erbjuds både produkter och litteratur med anknytning till museet, Linné och hans tid. Flera nya souvenirer har tagits fram av museet och ett samarbete med Uppsalamuseerna och souvenirfirman Ohlsson & Lohaven har gett ytterligare produkter och kommissionsintäkter. För intäktsstatistik se bilaga 1.

Linnéjubileet och jubileumsveckan 2007. Linnéjubileet hade en höjdpunkt under jubileumsveckan den 20–27 maj 2007. För museets del innebar detta ett utökat öppethållande mellan klockan 11 och 19 samt allmänna visningar tre gånger per dag. Söndagen den 20 maj hade museet dessutom öppet hus med gratis inträde. På själva födelsedagen den 23 maj kom även kungaparet samt kronprinsessan med uppvaktning på besök och museet nyinvides efter renoveringen. Ceremonin inleddes med att kungen öppnade ytterdörren med en förgylld nyckel. Kungafamiljen, uppvaktningen, fastighetsverkets och svenska Linnésällskapets representanter blev sedan visade runt i museet. Vid Linnés skrivbord fick kungafamiljen skriva sina namn i samma gästbok som prinsarna Eugen och Carl samt prinsessan Ingeborg använde vid invigningen 1937. Därefter bjöds på förfriskningar i stora salen. I övrigt har Linnémuseet under 300-årsjubileet 2007 deltagit i samarbete på olika nivåer med nationella jubileumssekretariatet, nationella museinätverket, samt andra regionala och lokala samarbeten.

Programverksamhet. Linnéveckan 2007 – museet deltog som vanligt med eget visningsprogram i anslutning till Linnéveckans övriga program. Följande temaprogram/temavisningar har hållits under Linnéveckan 2007: 1) *Linné i Lappland* – om Lappländska resan; 2) *Från Ténsta till Tahiti* – Linnés resande lärjungar; 3) *Sprätthökar och modedockor* – om

kläder och textilier i Linnémuseet; 4) *Kvinnors liv på 1700-talet* – ”skall du läsa, gör det kort, så att såsen ej må fräsa bort!”; 5) *Brokots tapeter* – om tapeter och heminredning på 1700-talet; 6) *Till livs med Linné* – Linné om mat och hälsa; 7) *Sjuppen, Grinn och Diana* – om Linnés djur och samlingar; 8) *En prins i Floras rike* – familjevisning; 9) *Siden, te, porslin* – Linné och Ostindiska kompaniet; 10) *I Fru Linnés gömmor*. Alla temavisningar har varit välbesökta och har ibland fått dubbleras. På Linnémuseets initiativ startade år 2003 en grupp guider Linnévandringar i Uppsala i Linnés fotspår. Även sommarsäsongen 2007 har dessa vandringar varje lördag utgått från hemmet i Linnémuseet, ut på Uppsalas gator för att en och en halv timme senare sluta vid hans grav i domkyrkan.

Visningsverksamhet. Tack vare utökad personalstyrka har allmän visning av Linnémuseet hållits på svenska och engelska två gånger dagligen under större delen av sommarsäsongen. Beställda visningar av museet har hållits under perioden 14 april–20 december. Denna möjlighet har utnyttjats av skolor, föreningar, personalutflykter, researrangörer, utbildningsföretag, konferenser etcetera. Totalt har 460 beställda visningar och allmänna visningar hållits i museets egen regi under 2007. Utöver den egna visningsverksamheten har flera utomstående arrangörer kommit med egna grupper och auktoriserad Linnéguide. Exempel på arrangörer är Uppsala Tourism, Axelssons, Thermoresor, TG-resor, Stockholm Tourist Service, Forsbergs buss, Helena Harnesks stadsvandringar och lördagarnas Linnévandringar. Enbart Uppsala Tourisms guider visade drygt 171 grupper under perioden, de allra flesta av dessa var dubbelgrupper där guiden visat huset i 30 minuter för halva gruppen i taget. Denna utökade visningsverksamhet har varit möjlig då det sedan 2006 finns ett antal auktoriserade guider på Linnémuseet. I år har även nya Linnéguider fått åtta timmars undervisning i museet och sedan auktoriserats efter att ha guidat upp på plats. Uppsala Tourism har också hanterat bokningar och gruppresor på ett gott sätt och fått anstormningen av intresserade grupper att flyta väl. Museet har även haft ett stort antal studiebesök med anledning av jubileumsåret: pressbesök, gästande forskare, lokala politiker, museisakkunniga, grupper från Statens fastighetsverk, riksdagens kulturutskott, kungabesök med flera.

Skolverksamhet. Linnéjubileet har i hög grad riktat sig till skolor för att under året sätta fokus på såväl Linné som person som ledorden kreativitet, nyfikenhet och vetenskap. Det nationella Linnésekreterariatet har producerat skolmaterial för alla åldrar och gensvaret har blivit stort. Under jubileet har kommunens skolor uppmanats att inlemma Linnéprojekt i årets undervisning och ett besök på Linnéminnena har ofta ingått i projektet. Även skolor från andra kommuner och rena lärargrupper har kommit på besök för undervisning, upplevelser och inspiration. Sammanlagt har Linnémuseet gjort 78 visningar för skolklasser (1 718 personer) under 2007.

Information och marknadsföring. Linnémuseets marknadsföring har ökat under 2007 som ett led i satsningen på jubileumsåret. Främst har detta gjorts i samarbete till exempel med Linnéträdgården, för att på ett kostnadseffektivt sätt uppnå gemensamma mål för synlighet. En stor del av marknadsföringen har riktats till researrangörer, som fått en betydligt utökad kännedom om Linnémuseet/Linnéträdgården som besöksmål under året. Under det gångna året har Linnémuseet haft en representant i tre av de undergrupper som bildats kring den lokala samrådsgruppen (Uppsala universitet, Sveriges lantbruksuniversitet, Länsstyrelsen, Svenska Linnésällskapet, Uppsala Kommun). Marknadsföringsgruppen/webbgruppen har arbetat med gemensam finansiering av marknadsföring som gagnar alla

aktörer och varumärket Linné, såsom deltagande i resemässor, produktion och distribution av trycksaker samt den gemensamma portalen linneuppsala.se. Grupperna har samman kallats av Brita Zetterberg-Blom (marknadschef Uppsala Tourism) samt Sofia Lindström (Uppsala Tourism). Gensvaret från publik och arrangörer har varit enormt och det lokala samarbetet kring Linnéjubileet i Uppsala har varit oerhört lyckat, inte minst genom att det skapat nya kontaktytor och lett till fortsatt samarbete kring Linné även 2008.

Under året har Linnémuseet även börjat förbättra den tillgängliga basinformationen om museet, till exempel genom ökad information på till exempel eniro.se. Detta arbete kommer att fortgå under 2008. Liksom tidigare år har museet tillhandahållit egna broschyrer på svenska, engelska, tyska och finska. De svenska och tyska broschyrerna har nyproducerats med nytt utseende som kommer att gälla för samtliga språk när de trycks om efterhand. Broschyrerna har spridits på besöksmål i Uppsala men även i Stockholm. Via medlems servicen i föreningen Svenskt Kulturarv producerar man en gemensam informationsbroschyr för Linnémuseet/Linnéträdgården/Linnés Hammarby samt deltar i UMI – Uppsala museers gemensamma broschyr. Annonsering om öppettider och visningar har som tidigare skett i lokalpress.

Marknadsföringssatsningen har varit avhängig av att denna del av museets verksamhet fått utökade medel. Detta har varit mycket värdefullt, inte minst för den stora ökningen av gruppresor. Medias stora intresse för Linné har naturligtvis inneburit gratis marknadsföring av enormt stort värde. 2008 kommer att innebära fortsatta satsningar från den lokala samrådsgruppens aktörer för att etablera Uppsala som Linnés stad. Sannolikt kommer medias intresse för "Linnényheter" att avta, men det stora intresse som Linnéåret väckte ska inte bara hållas vid liv utan också utvecklas. Det är viktigt att Linnémuseet förmår att även fortsättningsvis locka och ta emot besökare på ett utmärkt sätt. Det första ledet är att synas, det andra är det personliga mötet, vilka kräver resurser för marknadsföring och bemanning.

Media. Under sommaren 2007 hade Linnémuseet både många och långväga journalistbesök. Tack vare ett utmärkt samarbete med Visit Sweden, Svenska Institutet och Uppsala Tourism har vi kunnat ge journalister, fotografer och TV-team en mycket uppskattad service. Bland dem som besökt Linnémuseet kan nämnas: National Geographic, Daily Telegraph, New York Times, BBC (radio och TV), Atlantic Monthly, Italienska TV4, TASS (TV), Irländsk radio, Frankfurter Allgemeine Zeitung och många, många fler. I slutet av 2007 blev Linnémuseet även föremål för dokumentärfilmning när Dieter Stöpfigeshoff gjorde "Linné – botanikens Mozart", som sändes i SVT i slutet på december. Linnémuseet medverkade även under året i lokala samrådsgruppens pressgrupp under Tina Zethraeus ledning. Den första gemensamma presskonferensen inför jubileumsåret arrangerades i Linnéträdgårdens orangeri med visning av Linnémuseet, vars renovering höll på att färdigställas. Åtskilligt arbete för pressgruppen koncentrerades kring uppbyggnad av presscenter, ackreditering och mottagande av journalister under jubileumsveckan och arrangemang av pressutflykter. Linnémuseets exponering i media under denna gångna sommar överträffade alla förväntningar. Museet har under året även bistått med pressbilder, information och bakgrundsmaterial för media.

Rådgivning och service. Linnémuseet har alltid setts som ett lokalt, nationellt och internationellt kulturarv och under jubileet Linné 2007 ökade intresset allt mer. Museet hade på olika sätt haft kontakt med en mängd museiinstitutioner, organisationer, författare och

förlag och en intresserad allmänhet, vilka har sökt bilder, information eller inspiration från Linnémuseet och dess verksamhet. Detta har naturligt nog lett till stor arbetsbelastning för museets personal. Detta gäller även de i antal kraftigt ökade fotoförfrågningarna. Museet har också fungerat som en första kontakt för Linnésällskapets medlemmar och deras frågor.

Linnémuseets renovering. Hösten 2006 år påbörjade Statens fastighetsverk en invändig renovering av Linnémuseet. För att uppnå den stora potential som finns i Linnémuseet, var önskemålet att projektet med rekonstruktion av tapeter gick vidare. Handmålade papperstapeter kopierade från Linnés Hammarby, en fastighet på Svartbäcksgatan som ägts av Linnés dotter, Drottningholms slott, Drottningholms slottsteater samt Stockholms stadsmuseum, har gett museet en tydligare hemkaraktär. Även tak, väggar, snickerier har målats. Renoveringen bekostades huvudsakligen av Statens fastighetsverk men också av medel från Kungafonden och Sparbankstiftelsen Upland. Den framgångsrika renoveringen har blivit mycket uppmärksam i press och bland besökare samt nominerats till det mycket hedrande Europa nostra-priset i kategorin *Outstanding Projects on a European Level – arkitektur*. För ytterligare information se bilaga 2.

Konservering av samlingar och utställningar. Svenska Linnésällskapet/Linnémuseets har fått medel till konservering från följande fonder och organisationer: 1) Uppsala kommuns kulturförvaltning, extra anslag – konservering av möbler och konst; 2) Sparbankstiftelsen Upland – medel för konservering av tavlor, metall, glober, audioguide, utställningsmontrar, belysningsarbete och tapetarbeten. Under 2007 har dessa medel bland annat gått till möbelkonservator Anette Glöde, Uppsala, som fått rengöra möbler efter fastighetsverkets renovering. Även mindre skador har fått åtgärdas. Målerikonservator Regina Lundwall, Stockholm, har med gott resultat genomfört en komplicerad konservering av Opie & Russells *Allegoriportätt av Linné*. Ytterligare ett Linnéporträtt – *Linné med röd mössa* är under konservering i Lundwalls ateljé. Globkonservator Sylvia Sumira, London, slutförde en omfattande konservering av museets Åkermanglober där svåra problem åtgärdades på ett tillfredställande sätt. En säkerhetsmonter beställdes också till Fru Linnés rum. I denna belyses Linnés hustrus och döttrarnas liv och verksamhet.

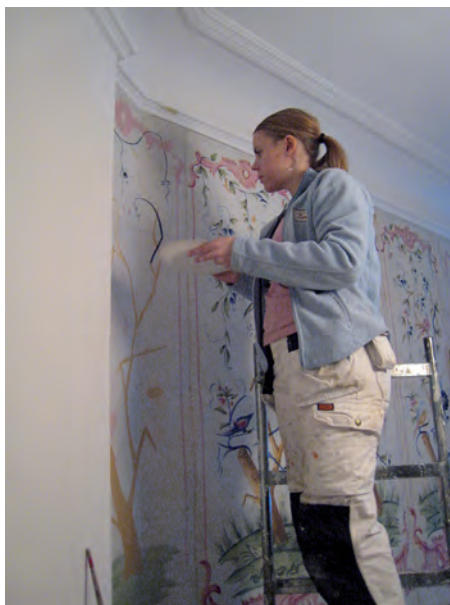
Utlån. Linnémuseet har under 2007 haft föremål utlånade till utställningar på Nationalmuseum, Naturhistoriska riksmuseet, Postmuseum, Skara länsmuseum samt Landsarkivet i Uppsala. En deposition – Linnés mikroskop från Skara länsmuseum, var under en del av säsongen 2007 tillbaka på hemmamuseet som själv önskade ställa ut föremålet. Mikroskopet är nu åter tillbaka på Linnémuseet.

Brandlarm på Linnémuseet. Under år 2007 har Fastighetsverket installerat ett brandlarm som är direktkopplat till brandkåren. Brandmyndigheten har i och med detta gett tillstånd för 50 personer i de publika utrymmena – det vill säga 25 personer på vardera museivåning samt 15 personer i kontors- och magasinsutrymmena på vindsvåningen. Linnémuseet har även anslutit sitt inbrottslarm till den driftsäkra multicom-anläggningen som hanterar brandlarmen.

Rapport inför Svenska Linnésällskapets styrelsemöte Uppsala den 22 januari 2007

Eva Björn
Intendent

Cecilia Bergström (information, marknadsföring och media)
Antikvarie

Renoveringsarbete i Linnémuseet. Lennart Tjernberg målar väggfält i föreläsningssalen. Salens tapeter handmålas av dekorationsmålaren Hanna Säfström. Nils Thomsen spikar upp tapet i studerkammaren. Leif Grahn målar köksfönstren. Foto: Cecilia Bergström.

Linnémuseet, tre nyrenoverade rum i fil. Foto: Åke E. Lindman.

Bilaga 1. Statistik

Besöksstatistik 2007:

<i>Månad</i>	<i>Grupper</i>	<i>Svenska besök</i>	<i>Utländska besök</i>	<i>Barn/fri entré</i>	<i>Linné-bussen</i>	<i>Uppsala-kort & Sv. Kulturarv</i>	<i>SLS</i>	<i>Summa</i>
Jan–apr	573							573
Maj	4 255	3 544	471	968	219	15	116	9 588
Jun	3 468	3 372	845	370	391	51	6	8 503
Jul	645	4 298	1 478	750	627	122	5	7 925
Aug	2 266	2 332	1 650	497	488	140	4	7 379
Sep	2 577	1 773	613	161	128	22	19	5 293
Okt	395		2					397
Nov	94							94
Dec	16	43	4	22		5	2	92
Totalt	14 289	15 362	5 063	2 768	1 853	355	152	39 842

Bruttointäkter 2007:

Entréavgifter	252 289
Visningar	115 777,50
Försäljning museibutiken*	433 734,50
Summa kronor	802 402

*Under samma period beställdes varor till butiken för 350 763 kr. En avsevärd del av dessa finns kvar i lager.

Bilaga 2. Linnémuseets renovering 2006–2007 (en utförligare version, se nedan)

Övriga meddelanden

Linnémuseets renovering 2006–2007. Den besökare som i dag kommer till Linnémuseet möter interiörer präglade av 1700-talets färgrikedom och mönstervärld, i påtaglig kontrast till den bleka och nötta museimiljö som tidigare fanns där. De gulgrå patinerade väggarna som präglade rummen var inte original från Linnés tid utan härrörde från en restaurering på 1930-talet som sökte skapa en idealiserad bild av den store blomsterkungens hem. Men med tiden hade den åldrats på ett sätt som hade mycket lite att göra med rumskonsten från Linnés egen tid.

Inför det stora Linnéjubileet 2007 var det uppenbart att Linnémuseet var i stort behov av en omfattande renovering. Både utvändigt och invändigt behövde byggnaden ses över och flagnande färg, sprickbildning och tilltagande nedsmutsning visade att det var dags för

en grundlig översyn. Under försommaren 2006 renoverades museets exteriörer av Statens fastighetsverk (SFV) efter ett renoveringsförslag framtaget av arkitektfirman Hidemark & Stintzing. Tak, ytterväggar, fönster, fönsterluckor och andra snickerier målades om. Man valde att i stort sett behålla den färgsättning som arkitekt Ove Hidemark föreslagit vid föregående fasadenovering på 1980-talet. Fasaden fick dock en något ljusare gul färg och fönsterluckor, fönster och dörr en något mer grågrön färg än den tidigare mörkgröna. Fasadenoveringen avslutades senvåren 2006 och den 18 juli kunde Linnémuseet åter öppna för allmänheten.

I oktober samma år var det dags att påbörja den invändiga renoveringen. Denna hade föregåtts av en under flera år pågående diskussion om vilken form arbetet skulle ta. Huvudsakliga deltagare i diskussion var förvaltare Per Nelander, SFV:s Uppsalakontor, projektledare Anders Zander vid SFV:s kulturarvsenhet, Linnémuseets prefekt Inger Estham och intendent Eva Björn, men värdefulla bidrag lämnades också av f.d. 1:e antikvarie vid Nordiska museet Elisabet Stavenow-Hidemark samt dekorationsmålare Lennart Tjernberg. Ett alternativ var att behålla det utförande som var ett resultat av 1930-talets restaurering och museiideal, vilken bland annat syftade till att skapa en neutral bakgrund till utställningarna. En annan möjlighet var att välja en utformning som skulle ge en tydligare karaktär av hemmiljö, detta för att framhäva Linnémuseets prägel av personhistoriskt museum, med verksamheten uppbyggd kring utställningar i Linnés hem och vetenskapliga miljö 1743–1778.

Restaureringen 1935–1937. Under dessa år lät Svenska Linnésällskapet göra en grundlig byggnadsantikvarisk undersökning och återskapande av Linnés professors hem i den gamla akademiträdgården. Målet var att skapa ett museum som skulle hysa den samling av Linnéföremål som man i huvudsak hade förvärvat från Linnés ättlingar. På detta sätt skulle dessa Linnéminnen kunna återföras till sin ursprungliga miljö och få ett permanent hem. Den tvååriga restaureringen av byggnaden leddes av sin tids främsta experter på området – arkitekten Erik Lundberg och Sigurd Wallin, intendent vid Nordiska museet samt amanuensen Nils Sundquist vid Upplands fornminnesförening, som Upplandsmuseets förste landsantikvarie. Undersökningens resultat hade visat att byggnadens yttre med ganska stor trovärdighet kunde återföras till sitt 1700-talsutseende. Invändigt hade dock ganska stora förändringar skett sedan Linnés död 1778. Huset hade brukats kontinuerligt fram till 1930-talet som bostad och lokal för olika slags verksamheter. Men den antikvariska undersökningen visade att minst två inredningsskikt hade varit aktuella under Linnés tid i huset. Från 1743–1744 när Linné flyttade in efter en ombyggnad av huset, menade man sig se enkel gulvit kalkmålning i de flesta rum. I ett senare skikt fann man spikhål i väggarna efter tapeter. Detta tolkades som att man under 1750- och 1760-talet förnyat inredningen till ett elegantare utseende med pappers- eller linnetapeter.

Vid renoveringen valde man dock att återföra interiörerna till det mer ålderdomliga utförandet från 1740-talets början. Det fanns flera skäl till detta: dels ville man gärna se en kontinuitet mellan föregångarna Olof Rudbeck d.ä. och d.y. och Linnés tid i huset, dels följde man sin tids restaureringsideal att framställa historiska miljöer med hjälp av grovt putsade väggar som kalkfärgades och sedan ålderspatinerades. Något som man även menade gav en neutral utställningsmiljö till föremålen. Till detta hörde att man uppfattade Linnés hem som en relativt blygsam borgerlig miljö, mer liknande vad man skulle kunna förvänta sig i en prästgård på landet (Victor Edman, "Carl von Linnés hus i Uppsala", *SLÅ* 2007,

Överst till vänster, *Linnés studerkammare*; Nederst till vänster, *Salen och porslinskammaren*; Ovan, *Salen, närbild med Linnéporträtt*. Foto: Åke E. Lindman.

146). Den idealiserade miljö man sökte åstadkomma var enligt Nils Sundquist: "icke luxuös – snarare var den utformad efter mer spartanska riktlinjer – men den karaktäriserades av en sober värdighet" (Edman 2007, 156). Detta motsvarade givetvis tidens syn på vad som var utmärkande för en 1700-talsinteriör och en lärdomsmiljö. Att huset från 1700-talets mitt var en framstående och tämligen välbärgad professors och adelsmans hem valde man att bortse från. Rokokons färgstarka mönstervärld som dominerade från mitten av 1700-talet var inte heller en stil som man uppskattade nämnvärt. Tvärt om hyllade konsthistorikern och debattören Ragnar Josephson Linnémuseet som ett av de vackraste och de renaste proven på svensk hemkultur under 1700-talet präglad av "det anspråkslösa, gedigna och praktiska, det enkla, ljusa och vänligt stränga, som vi under århundraden skattat som den svenska bostadens bästa karaktärsegenskaper" (Edman 2007, 155).

Förundersökningen och restaureringens syfte. Inför Linnéjubileet var museets invändiga renoveringsbehov, som tydligt framgått, akut. Sedan 1930-talets restaurering hade sjuttio år gått och underhållet hade länge varit eftersatt. Men intrycket av en torftig miljö i förfall hängde också mycket samman med den tidsbundna modernistiska estetik som präglat restaureringen. Detta framträdde särskilt tydligt i väggarnas utförande med gulvit kalkfärg på grovkornig puts samt i snickeriernas mörka färgskala som associerade till senbarocken snarare än 1700-talets rokoko. I samband med 1930-talets arbeten hade man noterat att det fanns spikhål efter tapeter i väggarna. Dessa bedömdes ha tillkommit vid 1700-talets mitt då huset fungerade som professorsbostad och högreståndshem. De ansvariga för restaureringen valde dock att bortse från detta och önskade som nämnts i stället återskapa mer lågmälda museirum och en lärdomsmiljö av relativt opersonligt slag. Vid 1930-talets restaurering knackades all puts bort ända ner till tegelmuren. Endast ett par kvadratdecimeter av äldre puts är funnit i föreläsningssalens väggfasta skåp. De flesta snickerierna är också utbyta på 1930-talet.

Den invändiga restaureringen inleddes hösten 2006 och vid sidan av de tekniska problemen som behövde lösas så fanns önskemål om att restaureringen således tydligare skulle framhäva Linnés hem och hans tid, till skillnad från den renskalade miljö som 1930-talet åstadkommit. Enbart traditionella metoder och färger skulle användas. Man hade också ambitionen att bevara de gamla ytskikten från 1930-talen. På enstaka snickerier fanns även 1700-talets färglager bevarade och kunde skrapas fram. Man valde nu att fokusera på 1750- och 1760-talet, den period då papperstapeter sattes upp i rummen. Valet av tapeter diskuterades bland annat med utgångspunkt i ett Linnécitat hämtat från en föreläsning i dietetik: "Skall ett rum vara angenämt måste det vara klätt med mångfärgade tapeter."

Inför jubileet 2007 beställde Statens fastighetsverk en vårdplan för anläggningen och inom ramen för denna genomsöktes de historiska arkiven i Uppsala och Stockholm. Den restaureringsdokumentation som amanuens Nils Sundquist gjorde inför 1935 års restaurering genomgicks, liksom äldre fotografier från 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Ett huvuddokument i arbetet var Linnés egen bouppteckning som gav en tydligare helhetsbild av interiörerna under hans tid. Resultatet av förundersökningen var att SFV ansåg det möjligt att försöka återge rummen den karaktär de hade under Linnés tid och museet som helhet en mer bostadslig prägel.

Arbetets genomförande. År 2004 genomförde SFV ett pilotprojekt inför den fortsatta restaureringen av huset. Mycket skickliga hantverkare med erfarenhet från Drottningholms

och Svartsjö slott, dekorationsmålare Lennart Tjernberg och pappersmakare Sanny Holm, fick till uppgift att skapa en ny handgjord tapet efter ett original i Linnémuseets samlingar utfört av tapetmakaren Gustaf Johan Bure, verksam i Uppsala 1752–1762. Tapeten kom från ett hus på Svartbäcksgatan 22, som byggs av Linnés dotter och svärson. Tapeten sattes upp i sovrummet på andra våningen som även hade välbevarade bröstningspaneler, och resultatet föll väl ut. Tillsammans med rummets lösa inredning – möbler, tavlor och spegel – skapades en mer dynamisk helhet och en för 1700-talet mer autentisk bostadsmiljö.

Resultatet blev att man ansåg att det fanns fog för att återge ytterligare fem av museets rum – salen, förmaket porslinskammaren, studerkammaren, föreläsningssalen, fru Linnés förmak – ett utseende från 1750- eller 1760-talet, med nya handmålade tapeter i ark av linnelump som efterbildade papperstapeterna från denna tid. I övriga rum som haft en enklare funktion (kök, kökskammare och naturaliekabinett) fick väggarna behålla sin ljust gula kalkfärg. Övervåningens snickerier målades i den grå originalnyans som fanns bevarad på en bröstpanel i samma våning. Vissa rum fick trompe l'œil-målade bröstpaneler. De flesta innertak skrapades ner samt beströks med vit kalkfärg respektive limfärg.

Tapeternas förlagor. Vid genomgången av tänkbara förlagor till de fem tapeterna kontaktades museer med stora tapetsamlingar, nämligen Stockholms stadsmuseum, Nordiska museet, Länsmuseum Gävleborg, Jönköpings läns museum, Göteborgs stadsmuseum och Röhsska museet. Mer ingående studier gjordes även på Drottningholms slott samt Drottningholms slottsteater. Båda dessa byggnader är kända för sina samlingar av bevarade papperstapeter från 1700-talet. Förlagan till tapeten med mönster av vildtulpaner och andra blommor i Linnés studerkammare hämtades från en garderob på Drottningholms slott, där färgerna hade bevarats i sin ursprungliga intensitet. Originalen till föreläsningssalens tapet med fältindelning kom från Svartbäcksgatan 22, det vill säga samma hus där man funnit sovrummets tapet.

På bottenvåningen var det viktigt att markera rummets inbördes dignitet så salens representativa karaktär betonades. Förlagan till denna kinesiserande tapet med dess mönster av träd, blommor och fåglar kommer från ett hus vid Järntorgsgränd i Gamla stan, nära Linnés bostad under hans tid som läkare i Stockholm. I dag finns originalet i Stockholms stadsmuseums samlingar. Även fru Linnés förmak eller kammare fick en elegantare tapet eftersom sovrum vid denna tid ofta fungerade som sällskapsrum. Här kunde förlagan hämtas från en av Drottningholms slottsteaters loger. Inne i logens garderob fanns en tapet med rokokomönster av kraftfulla rosa blommor på ljusblå botten och där i mörkret hade färgerna bevarats. Porslinsrummet slutligen, som möjligen kan ha varit Linnés egen kammare, fick en tapet som kopierades från Linnés sommarhus Hammarby. Det mycket bleka originalet hade bevarat sina originalfärger i en skarv mellan två våder.

De nya tapeterna har framställts på hantverksmässigt sätt enligt samma metoder som användes på 1700-talet. Tapeternas linnelumpspapper tillverkades av pappersmakare Sanny Holm. Arken (53 x 63 cm) limmades sedan ihop till våder och mönster handmålades av dekorationsmålarna Hanna Säfström och Lennart Tjernberg. Dessa tapetvåder syddes ihop och spikades upp av Anne-Marie och Nils Thomsen. Det kvalificerade måleriarbetet utfördes av Björn Höglund, Rolf Boredal, Claes Flory och Leif Grahn från Linoljemålarna. I detta målarlag ingick även yngre generationer för att säkra hantverkets fortlevnad.

Projektledare för restaureringen var kulturarvsspecialist Anders Zander vid SFV, med mångårig erfarenhet från Drottningholms slott. Arbetet genomfördes i nära samarbete med

Överst, Anders Zander och Eva Björn visar magasinet för drottningen och kronprinsessan. Nederst, kungen skriver i museets gästbok från 1937. I bakgrunden Ing-Marie Munktell och drottningen. Foto: Teddy Thörnlund.

Den färdigkonserverade jordgloben. Foto: Teddy Thörnlund.

Konservering av Åkermangloberna i Linnémuseet, utförd av globkonservator Sylvia Sumira i London. Foto: Sylvia Sumira.

intendent Eva Björn, ansvarig för Linnémuseet. Projektet är en del av SFV:s arbete att understödja kunskapsöverföring och bevarande av gamla hantverksmetoder och traditionella material. Restaureringen blev också nominerad till Europa nostrapriset år 2008.

Invigning med kungafamiljen. Den 23 maj 2007 – på 300-årsdagen av Linnés födelse – invigdes det nyrestaurerade Linnémuseet av kung Carl XVI Gustaf, drottning Silvia och kronprinsessan Victoria. Man följde då samma tradition som för 70 år sedan, när det nyöppnade museet invigdes av prins Eugen, prins Carl och prinsessan Ingeborg. Kung Carl XVI Gustaf öppnade museets dörr med en förgylld nyckel och sedan skrev kungafamiljen sina namn i samma gästbok som användes av de kungliga vid invigningen 1937. Intendent Eva Björn visade museet för kungafamiljen, och antikvarie Cecilia Bergström visade runt den medföljande uppvaktningen med bland annat landshövdingen Anders Björck och universitetets rektor Anders Hallberg. Som värdar vid invigningen fungerade projektledare Anders Zander och förvaltare Per Nelander från SFV, Linnésällskapets ordförande Carl-Olof Jacobson, museets prefekt Ing-Marie Munktell och f.d. prefekt Inger Estham.

Eva Björn & Anders Zander

Konservering av Linnémuseets Åkermanglober. Större delen av Linnémuseets samlingar kommer från Carl von Linné och hans närmaste familj och föremålen har ofta bevarats av ättlingarna som arvegods. Sedan museets huvudman Svenska Linnésällskapet grundades 1917, har flera sådana ärvda samlingar sålts eller donerats till sällskapet och de förvaltas i dag av Linnémuseet. Bland dem finns en jord- och en himmelsglob tillverkade av Anders Åkerman. Dessa är utförda 1759 och är en bordsmodell med en fots diameter. Globerna kommer från Linnéättlingen Tycho Tullbergs hem och donerades av hans änka 1920.

Kopparstickaren och globmakaren Anders Åkerman (1721–1778) drev mellan åren 1758–1778 en verkstad i Uppsala för tillverkning av kartor och glober. Uppdraget kom från Kosmografiska sällskapet som även bidrog med förlagor. Verksamheten fick både ekonomiskt och vetenskapligt stöd från manufakturkontoret, rikets ständer, Kungliga vetenskapsakademien, Kungliga akademien i Uppsala och Kosmografiska sällskapet. Åkerman som både var utbildad gravör och hade studerat matematik, ansågs mycket lämpad för uppdraget. Under den första perioden tillverkade han ett stort antal himmels- och jordglober i tre storlekar. Störst var golvmodellen med två fots diameter. En mellanstor en fots bordsmodell samt en liten femtumsmodell utfördes också. De två större modellerna monterades i trästativ utförda i både senbarock och rokokostil.

År 1766 drabbades Uppsala av en svår brand och Åkermans verkstad på Trädgårdsgatan eldhärjades. "Gården hvaruti jag hade mitt wärk afbran till yttersta spillran." (Åkermans brev till Wargentin 6 maj 1766. Einar Bratt, *En krönika om svenska glober. Anders Åkerman och hans efterföljare jämte en inventering av historiska glober i Sverige*, Stockholm 1968). Han lyckades rädda tryckplåtar, kartsamling, böcker, fint tryckpapper och mässingsmeridianer. Men maskiner, arbetsbänkar, grovt papper och 60 färdigsvarvade stora glober blev lågornas rov och det rapporteras att Åkerman "räknar sin skada till 9 a 10 tusende Daler. Globernas färdiggörande är nu uppehållen, men olyckan hade ingen menniska magt med." (Mallets brev till Wargentin 9 maj 1766. Bratt 1968). Åkerman verkar inte ha återhämtat sig helt

från detta bakslag och verksamheten avtog alltmer. Efter hans död år 1778 övertogs den av hans elev Fredrik Akrel.

Efter nästan 250 år var Linnémuseets båda glober i stort behov av konservering. Tack vare ett generöst bidrag från Sparbanksstiftelsen Upland, kunde globerna skickas till glob-konservator Sylvia Sumira i London. Hon är praktiskt taget unik med sin specialisering och har mycket stor erfarenhet av 1600- och 1700-talsmaterial, däribland Åkermanglober. Under en konferens i Uppsala hade Sumira dessutom hunnit göra en kortare undersökning av museets glober. Dessa visade sig vara mycket smutsiga och ha flera skador på både klot och stativ. Men det allvarligaste problemet var att någon typ av fernissa hade applicerats på globerna. Denna ytbehandling hade börjat flaga och tog då trycket med sig. Med hjälp av Carolina Redivivas (Uppsala universitetsbiblioteks) papperskonservator Lars Björdal bedömdes dock Åkermangloberna vara i tillräckligt god kondition för att klara av resan till konservatorsateljén i London. Specialkonstruerade transportlådor gav skydd mot fukt och stötar och Riksantikvarieämbetet beviljade ett tillfälligt utförseltillstånd.

Framme hos Sylvia Sumira fick lådorna stå ouppackade en vecka för att globerna långsamt skulle akklimatisera sig till Londons något högre luftfuktighet. Vid en noggrann undersökning på plats visade sig globerna inte bara vara mycket smutsiga utan i allmänt dåligt skick. Bland annat hade en tjock stärkelsebaserad fernissa lagts över ytan. Det var denna som börjat krackelera och när bitar föll av försvann det översta pappersskiktet med trycket. Bägge globerna hade dessutom sprickor inte bara i pappersytan utan även i det gipsöverdragna papier-machéklot som finns innanför pappret. Det fanns också svagheter vid fästpunkterna samt på trästativen.

För att kunna åtgärda skadorna togs kloten ur sina ställningar. Ytlig smuts på klot, horisontalringar och stativ togs bort med destillerat vatten. Stärkelsefernissan kunde lösas med försiktig enzymrengöring. Papperssektioner lyftes upp med hjälp av ultraljudsproducerad vattendimma så att sprickor i det underliggande gipslagret kunde konsolideras med fisklim innan de fästes ner igen. Horisontalringarnas papper hade delvis lossnat från träunderlaget och kunde där utan större svårigheter lossas från dessa. Detta underlättade reparationen av stativen som hade flera gamla genomgående skador och hölls ihop endast av gammalt sprött lim och enstaka spikar. Efter ytterligare en del mindre åtgärder rengjordes till slut meridian- och timringarna av mässing och globerna kunde sättas tillbaka i sina ställningar (Sylvia Sumira, *A Pair of Globes by Anders Åkerman, Linnaeus Museum, Uppsala, Sweden – Conservation Treatment Report*, London 2007). I mars 2007 var globerna tillbaka på museet efter att klarat återresan väl. De är nu utställda i sitt nya konserverade skick och det fina graveringsarbetet är åter synligt efter att tidigare varit delvis gömt under åratals lager av smuts och tjock gulbrun fernissa.

Eva Björn

Svenska Linnésällskapets resa till London och Oxford våren 2008. Till följd av de fördjupade kontakter som under jubileumsåret 2007 hade etablerats mellan Svenska Linnésällskapet och Linnean Society of London inspirerades vi att arrangera en musei- och trädgårdsresa till London och Oxford 2008. Det var 22 förväntansfulla deltagare som träffades

på hotell i centrala London i mitten av juni för att med detta boende som utgångspunkt göra dagliga utflykter till Linnéanknutna mål under fyra intensiva dagar. Vårt första besök blev förstås Burlington House vid Piccadilly där Linnean Society har sina lokaler och där de unika Linnésamlingarna förvaras. För många blev detta en absolut höjdpunkt på resan, även om de följande dagarna också innehöll många minnesvärda besök. Våra värdar på Linnean Society (presidenten David Cutler, skattmästaren Gren Lucas, bibliotekarierna Lynda Brooks och Gina Douglas) hade inte sparat några krafter för att göra vårt besök där intressant och vi fick i detalj ta del av husets historia och vård av Linnésamlingarna. Vid vårt besök i det allra heligaste "the strong room" infann sig en högtidskänsla hos alla. Där hade våra värdar lagt fram originalmanuskript och brev från Linnés hand förutom att vi fick titta på valda delar av hans flora- och faunasamlingar. I anslutning till en gemensam lunch kunde vi vidare ta del av utsökta floraillustrationer i original från 1700-talet utförda av G. D. Ehret och av andra illustratörer fram till vår tid. Efter lunchen fortsatte vår färd till den lilla apotekarträdgården Chelsea Physic Garden vid stranden av Themsen, som grundades redan 1673; en charmfull trädgård som varmt rekommenderas för ett besök. Vår guide, Dr. David Frodin, påminde om att Linnés möte här med trädgårdens föreståndare Philip Miller var en av de viktigaste anledningarna till hans Englandsresa i syfte att skaffa nordamerikanskt plantmaterial till George Cliffords trädgård i Hartecamp.

Vi fick de följande dagarna möjlighet till jämförande studier i flera trädgårdar där Kew Garden imponerade genom sin storlek och sina fantastiska växthus. Här strövade vi en hel dag vilket krävs för att tillgodogöra sig helheten. David Cutler och Gren Lucas var våra verkligt initierade guider eftersom båda har verkat och till del ännu verkar där. Innan vi lämnade trädgården på kvällen vågade några av oss sig upp på en rätt lång vandring i trädtoppsnivå – en avancerad uppbyggnad, som inte var något för den höjdrädda, men som gav en vidunderlig utsikt över trädgården.

Under besökets tredje dag fick vi tillfälle till en enastående visning bakom kulisserna på Natural History Museum, där den modernaste förvaringen av zoologiska samlingar demonstrerades i den nyuppförda byggnaden Darwin's Wing. Här arbetade forskare i rum med glasväggar till allmänt beskådande för besökare. På den botaniska avdelningen tilldrog sig de äldsta herbariesamlingarna stort intresse, som till exempel Paul Herrmanns Ceylonherbarium från 1600-talet – ett herbarium som kom att ligga till grund för Linnés *Flora Zeylanica* som publicerades 1747. Detta Ceylonherbarium bytte ägare ett antal gånger men lånades ut till Linné för granskning av dess dåvarande ägare, en dansk apotekare. Så småningom köptes herbariet av Joseph Banks samme man som också förvärvade Cliffords herbarium – samlingar som båda kom att övergå i British Museums ägo. Att ta del av dessa konstfärdigt arrangerade, pressade växter, vissa mer än 300 år gamla och i gott skick är både en botanisk och idéhistorisk upplevelse. Vi stod länge i beundran av materialen.

Resans sista dag ägnades Oxford dit vi tog oss med tåg – också det ett trivsamt inslag. Den lilla botaniska trädgården, dit Linné en gång kom för att möta dåtidens botaniska auktoritet Johann Jacob Dillenius, var vårt första mål. Vi charmades oerhört av denna väl-skötta trädgård där gamla principer och nya idéer fick mötas i forskning och undervisning. Linnés möte med Dillenius blev till en början lite frostigt, då Dillenius inte ville acceptera Linnés system. Linné övertygade emellertid honom genom praktiska demonstrationer i trädgården. Så småningom skiljdes herrarna åt som mycket goda vänner sedan Dillenius

övertalat Linné att förlänga sin vistelse i Oxford. På avdelningen för botanik vid Oxfords universitet fick vi se Dillenius samlingar med flera växter sända från Linné. Vår expert i Linnékorrespondensprojektet Eva Nyström kunde bekräfta att det var Linnés handstil på arken till chefen Serena Marners stora förtjusning. Att få ta del av Dillenius välgjorda illustrationer i hans *Historia muscorum*, och där jämföra med verkligheten från herbariearken, var ett pedagogiskt knep som var mycket lyckat. Mot slutet av dagen guidades vi i den vackra byggnad där Oxfords Natural History Museum är inrymt. Här väljer jag särskilt, bland allt vi fick uppleva, att lyfta fram vårt besök i den sal där Darwin presenterade sin evolutionsteori och fick utstå mycket kritik, särskilt från kyrkans företrädare. Museichefens inlevelsefulla berättelse om det här tillfället blev ett bestående minne att ta med sig nu när Darwinjubileet står för dörren. Många fler intryck än vad som här givits som axplock fick vi med oss efter den här resan som är den första utanför Norden som Svenska Linnésällskapet har arrangerat för sina medlemmar.

Eva Willén

Svenska Linnésällskapets styrelse 2009

Ordförande

Prof. em. Carl-Olof Jacobson
N. Rudbecksg. 13, 752 36 Uppsala. 018-50
11 23 (bost.), 018-50 11 23 (fax). carl-olof.
jacobson@ebc.uu.se
2009

Vice ordförande

Doc. Eva Willén
Tullgarnsg. 13, 753 17 Uppsala. 018-30 27
47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 073-993 71
77 (mob.). eva.willen@vatten.slu.se
2009

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-
71 11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 070-
491 34 47 (mob.). eva.nystrom@idehist.
uu.se
2007–2009

Skattmästare

Bankdir. Leif Kruse
Drottningg. 59, 111 21 Stockholm. 08-20

43 80 (bost.), 018-65 28 12 (tj.), 070-265
21 62 (mob.). leif.kruse@nordea.se
2009–2011

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13
98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44
24 (fax). Gunnar.Broberg@kultur.lu.se
2008–2010

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktell
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36
37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471
75 72 (fax), 070-425 05 47 (mob.). ing-
marie.munktell@gustavianum.uu.se
2009–2011

Övriga ledamöter

F. länsantikv. Karl Johan Eklund
Ringg. 27 D, 752 17 Uppsala. 018-52 45
05 (bost.). kjeklund@gmail.com
2009–2011

Avd. dir. Inger Estham
Torsg., 753 15 Uppsala. 018-51 50 15
(bost.)
2007–2009

Prof. em. Karl Fredga
Skogsmyrsv. 7, 756 45 Uppsala. 018-30 18
02 (bost.), 018-471 64 09 (tj.), 018-471 64
24 (fax). karl.fredga@ebc.uu.se
2007–2009

FD Karin Martinsson
Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-
55 04 59 (bost.), 08-54 59 17 19 (tj.), 08-
612 90 05 (fax). karin@bergianska.se
2009–2011

FL Annie Mattsson
Jenny Linds v. 4, 756 50 Uppsala. 018-51
40 08 (bost.), 018-471 61 88 (tj.), 070-
297 22 07 (mob.). annie.mattsson@littvet.
uu.se
Suppl. 2008–2010

Agronom Gunilla Mattsson
Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99
50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), 070-549 03
43 (mob.). gunilla.mattsson@bahnhof.se
2008–2010

Doc. Roland Moberg
Banérg. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89
95 (bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27
94 (fax). roland.moberg@bredband.net
2008–2010

FL Ingvar Svanberg
Inst. för euroasiatiska studier, Box 514, 751
20 Uppsala. 018-417 16 85 (tj.). ingvar.
svanberg@eurasia.uu.se
Suppl. 2007–2009

FM Annika Windahl Pontén
Styrbjörnsgr. 12, 753 34 Uppsala. 018-25

84 54 (bost.) 070-425 04 20 (mob.). an-
nika.windahl@ponten.se
2009–2011

Prof. Jon Ågren
Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10
(bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19
(fax). jon.agren@ebc.uu.se
2007–2009
Utsedd av Uppsala universitet

Linnémuseet
Besöksadress: Svartbäcksg. 27, Uppsala.
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala.
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax).
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2009: maj–sept., kl. 11–17,
tis–sön. Bokade gruppvisningar året runt.
För mer information se museets hemsida
eller kontakta museet. Entré: gruppentré 30
kr./person vuxen, barn under 16 år gratis
inträde tillsammans med vuxen. Perioden
maj–sept. entré tillsammans med Linné-
trädgården 50 kr.

Prefekt för Linnémuseet
Ing-Marie Munktell (se ovan)

Intendent för Linnémuseet
Eva Björn
Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50
62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12
65 47 (fax), 073-3646244 (mob.). eva.
bjorn@linnaeus.uu.se

Antikvarie vid Linnémuseet
Cecilia Bergström
Börje Nyby 21, 755 92 Uppsala. 018-36
92 72 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 0733-314
74 00 (mob.). cecilia.bergstrom@linnaeus.
uu.se

Museiutskottet

Cecilia Bergström, Eva Björn, Carl-Olof Jacobson, Gunilla Mattsson, Ing-Marie Munktel, Eva Willén

Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35 (bost.). ann-marie.janne.sandberg@swipnet.se
2009

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Redaktör Gunnar Broberg (se ovan)

Prof. Mats Thulin
Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33 07 (bost.), 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin@ebc.uu.se
2009

Bitr. redaktör, Doc. David Dunér

Inst. för kulturvetenskaper, Biskopsg. 7, 223 62 Lund. 046-222 09 61 (tj.), 046-222 31 43 (fax). David.Duner@kultur.lu.se

Revisorssuppleanter

FD Hanna Östholm

Avd. för vetenskapshistoria, Inst. för idé-och lärdoms historia, Box 629, 751 26 Uppsala. 018-471 79 59 (tj.). hanna.ostholm@idehist.uu.se
2009

Linnékorrespondensen

Carolina Rediviva, Box 510, 751 20 Uppsala. 018-471 62 71. www.linnaeus.c18.net

Valberedning

FD Carl Frängsmyr (sammankallande)

Säves v. 18, 752 63 Uppsala. 018-10 12 38 (bost.), 070-756 69 51 (mob.). carl.frangsmyr@idehist.uu.se
2008–2009

FL Mattias Iwarsson

Malma Bergsv. 26, 756 45 Uppsala. 018-30 99 73 (bost.), 018-67 22 96 (tj.). Mattias.Iwarsson@cbm.slu.se
2009

Univ. lekt. Ingvar Backéus

Prästgårdsg. 9 B, 752 30 Uppsala. 018-54 61 99 (bost.), 018-471 28 61 (tj.). Ingvar.Backeus@ebc.uu.se
2008–2009

Svenska Linnésällskapets adress

Box 15093, 750 15 Uppsala. www.linnaeus.se

FD Mariette Manktelow

Avd. f. systematisk biologi, Evolutionsbiologiskt centrum, Norbyv. 18 D, 752 36 Uppsala. 018-471 64 55 (tj.). mariette.manktelow@ebc.uu.se
2008–2009

Plusgiro 55 18 55-0

Bankgiro 625-1169

Organisationsnummer 81 76 00-4409

Prof. em. Bertil Nordenstam

Krutv. 4, 192 55 Sollentuna. 08-35 56 69 (bost.). Bertil.Nordenstam@nrm.se
2008–2009

Medlemsavgift 2009 är 200 kr för medlem boende i Sverige. 100 kr för extra familjemedlem. 350 kr/EUR 30/USD 30 för medlem boende utanför Sverige. Medlemmen kan själv välja vad den vill betala i för valuta. Ständigt medlemskap kan erhållas av fysisk person mot erläggande av 20x årsavgiften.

Revisorer

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopia och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigering. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till biträdande redaktör, docent David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2009.